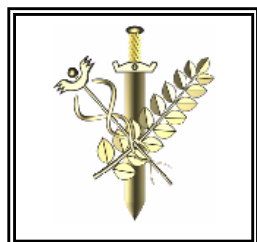

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВО

І БЕЗПЕКА

Науковий журнал
Scientific journal

№ 4 (67) 2017

Засновник та видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік

Заснований у травні 2002 р.

Науковий журнал посів II місце в конкурсі
на краще наукове періодичне видання
в системі МВС України у 2010 та 2012 роках,
III місце – у 2014 році

Харків 2018

Журнал «Право і Безпека» є фаховим з юридичних наук (наказ МОН України від 12.05.2015 № 528) та із психологічних наук (спеціальність 19.00.06 «Юридична психологія») (наказ МОН України від 06.03.2015 № 261)

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ, протокол № 12 від 26.12.2017

Головний редактор: *Бурдін М. Ю.*, д-р юрид. наук, доц.
(Харківський національний університет внутрішніх справ)
Відповідальний секретар редколегії: *Білоус П. О.* (ХНУВС)

Редакційна колегія журналу за галузями науки:

Юридичні: *Музичук О. М.*, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ХНУВС) – заст. гол. ред.

Йосеф Грудка, д-р юрид. наук, д-р філософії (Поліцейська академія Чеської Республіки в Празі)

Смельянов В. П., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Маріанна Клочко, д-р філософії, доц. (Університет Огайо (Маріон Кампус), США)

Комзюк А. Т., д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України (ХНУВС)

Марцеляк О. В., д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Мельник К. Ю., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Мічурін Є. О., д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна)

Синявська О. Ю., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Трубников В. М., д-р юрид. наук, проф. (ХНУ імені В. Н. Каразіна)

Юхно О. О., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Психологічні: *Балабанова Л. М.*, д-р психол. наук, проф. (Національний університет цивільного захисту України) – заст. гол. ред.

Барко В. І., д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

Євдокімова О. О., д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

Землянська О. В., д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

Кузнєцов М. А., д-р психол. наук, проф. (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди)

Тімченко О. В., д-р психол. наук, проф. (НУЦЗ України)

Федоренко О. І., д-р пед. наук, проф. (ХНУВС)

- ✓ Статті журналу рецензуються членами редколегії за відповідними галузями науки. За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо, відповідають автори публікацій. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.
- ✓ Журнал включено до міжнародної наукометричної бази «**Index Copernicus International**», доступ до паспорту видання: <https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=28371>.
- ✓ Електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на веб-сайті видання (<http://pb.univd.edu.ua>), на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України» (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>), у репозитарії Харківського національного університету внутрішніх справ KhNUAIR (<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/441>).
- ✓ Журнал зареєстровано в «Polska Bibliografia Naukowa» (PBN, Польська наукова бібліографія) – на порталі Польського міністерства науки і вищої освіти; доступ до паспорту видання: <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/48136>.
- ✓ Журнал зареєстровано в «Research Bible» («ResearchBib») – міжнародній мультидисциплінарній відкритого доступу базі даних наукових журналів, публікацій та конференцій; доступ до поточної інформації про видання: <http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1727-1584>.
- ✓ Журнал включено до повнотекстової бази даних наукових журналів відкритого доступу «Open Academic Journals Index» (OAJI); доступ до паспорту видання: <http://oaji.net/journal-detail.html?number=2258>.
- ✓ Доступ до профілю журналу в Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=Vi9GuilAAAAJ>.
- ✓ При передруку посилання на журнал «Право і Безпека» обов'язкове.

Увага! Починаючи з наступного номера журнал видаватиметься під зміненою назвою, а саме до його основної назви українською мовою будуть додані назви англійською та російською (відповідно «Law and Safety», «Право и Безопасность»).

ЗМІСТ

СТАТТЯ НОМЕРА

БОГІНСЬКИЙ О. В.

РОЛЬ І МІСЦЕ КРИМІНАЛЬНОЇ РОЗВІДКИ В СУЧАСНИХ
МОДЕЛЯХ СТРИМУВАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ 12

КЛИМЕНКО І. В.

СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ: ЗМІСТ І СКЛАДОВІ 17

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО,
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО**

БУРДІН М. Ю.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН
В УКРАЇНСЬКІЙ КОЗАЦЬКІЙ ДЕРЖАВІ (ІІ ПОЛ. XVII – XVIII СТ.)..... 24

ЗОЗУЛЯ О. І.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ КОМІТЕТІВ
І ТИМЧАСОВИХ КОМІСІЙ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ 29

МАРЧУК М. І.

ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО ЛАДУ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА
ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ 35

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

ІЩЕНКО О. М., ВІКТОРЧУК М. В.

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ПОСАДОВИХ І СЛУЖБОВИХ ОСІБ ФОНДУ ГАРАНТУВАННЯ
ВКЛАДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ 42

КЛОЧКО І. О.

ОРГАНИ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ..... 47

ЛЕГКА О. В.

ФОРМИ ЗАКРІПЛЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ 52

МАКАРОВЕЦЬ А. М.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ АПАРАТУ СУДУ ТА МІСЦЕ
СЕРЕД НИХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ 56

ПЕТРЕНКО І. В.

ДО ПРОБЛЕМИ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФОРМ ОЦІНЮВАННЯ
ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ 62

ТЕРЕМЕЦЬКИЙ В. І., ДЕМ'ЯНЧУК В. А.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ..... 67

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ВІНЦУК В. В., ЦЕБИНОГА В. Ю.

ПРОТИДІЯ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ
ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ 73

ГЕРАСИМЕНКО О. А., САВКІНА Т. В.

СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА СТОСОВНО НЕПОВНОЛІТНІХ
ЗА КРИМІНАЛЬНИМИ СПРАВАМИ..... 76

ГОЛОВКО Б. Ю.

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ЕТАПУ ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ КРИМІНАЛЬНОЇ
ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА 82

ГРЕЧЕНКО В. А., КЛОЧКО А. М.

ЗЛОЧИННІСТЬ В УСРР ТА ПРОТИДІЯ ЇЙ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1930-Х РОКІВ 88

ДАНИЛЬЧЕНКО Ю. Б.

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РІВНЯ ТА ДИНАМІКИ
ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТИВ В УКРАЇНІ..... 95

ЖУПАНОВА О. О., ЮХНО О. О.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО
КОНТРОЛЮ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 100

КОПЧА В. В.

ПОЛІЦІЯ ПОЛЬСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: НОРМАТИВНИЙ
ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТИ 106

ЛЕГЕНЬКА М. М.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'Ї
ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ 111

МОЗОЛЬ С. А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ВИДИ ОБ'ЄКТІВ
КРИМІНОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ..... 117

П'ЯТНИЦЬКИЙ А. В.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКУ ЗДІЙСНЕННЯ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ
ЩОДО ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ 122

ПОНОМАРЬОВ С. П.

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ..... 127

ПОПОВА Л. М.

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАНЬ
ДЛЯ ЗБОРУ ДОКАЗІВ ФІНАНСОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ 131

РЄЗНІК О. М.

РІВНІ ТА НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ
ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ..... 136

**КАДРОВА РОБОТА В ОРГАНАХ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ
УКРАЇНИ, ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

ГРЕЧЕНКО В. А., ПОСОХОВА Я. С.

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ РИС ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКА МІЛІЦІЇ
1920-Х РОКІВ: СПРОБА ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ 142

ШВЕЦЬ Д. В.

НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (СЛУЖБОВА
ПІДГОТОВКА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО) ЯК ВТІЛЕННЯ ЕВОЛЮЦІЙНОГО
ХАРАКТЕРУ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО В УКРАЇНІ 149

ЕКОНОМІКА, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО**МАКСІМЕНЦЕВА Н. О.**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО
УПРАВЛІННЯ ГІРНИЧОДОБУВНОЮ ГАЛУЗЗЮ В РЕСПУБЛІЦІ КАЗАХСТАН.....160**СОКОЛОВ О. М.**

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ПРАВА НА ЗАХИСТ 164

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ**ГРЕНКО С. П., ЛАРІОНОВ С. О., МАКАРЕНКО П. В.**НАВЧАЛЬНА УСПІШНІСТЬ КУРСАНТІВ ВНЗ МВС:
ОСОБИСТІСНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ .....168**ГОНЧАРОВА Г. О.**ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ СТАВЛЕНЬ КУРСАНТІВ ВНЗ МВС
ЖІНОЧОЇ СТАТІ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ .....175**ГОРБАЧОВА О. В.**ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
І ПОРЯДКУ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ .....181**КОСТЕНКО Я. В.**

ПРОФЕСІОГРАМА ПРАЦІВНИКА ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ 187

КУДАР К. В.ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ЗДОРОВ'Я ПРАВООХОРОНЦІВ
ПІСЛЯ ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В НЕТИПОВИХ УМОВАХ.....192**ЛОГАЧЕВ М. Г.**ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ
ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ПЕРСОНАЛОМ ПОЛІЦІЇ.....199**МАРАВСЬКА К. І.**ДО ПИТАННЯ НОРМАТИВНОСТІ ПОВЕДІНКИ КУРСАНТІВ ВИЩИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ
УМОВАМИ НАВЧАННЯ .....204**ХАРЧЕНКО С. В.**ЗМІСТОВНІ СКЛАДОВІ ПРОГРАМИ Й ОСНОВНІ ТЕХНІКИ
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ СОЦІАЛЬНОГО
ІНТЕЛЕКТУ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО.....211**ШЕВЧЕНКО Л. О., ЛЕЩЕНКО О. С.**

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕСУРСНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ.....216

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»ПОРЯДОК ПОДАВАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В НАУКОВОМУ
ЖУРНАЛІ «ПРАВО І БЕЗПЕКА» 222

CONTENT

THE ARTICLE OF THE NUMBER

BOHINSKYI O. V.

ROLE AND PLACE OF CRIMINAL INTELLIGENCE IN MODERN CRIME CONTROL MODELS 12

KLYMENKO I. V.

THE SYSTEM OF PSYCHOLOGICAL SUPPORTING OF PROFESSIONAL PREPARATION
OF POLICE: CONTENTS AND COMPOSITION 17

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, CONSTITUTIONAL LAW, INTERNATIONAL LAW

BURDIN M. YU.

LEGAL BASIS FOR THE REGULATION OF LAND RELATIONS
IN THE UKRAINIAN COSSACK STATE (SECOND HALF OF THE XVII – XVIII CENTURY) 24

ZOZULIA O. I.

CONSTITUTIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF THE FORMATION OF COMMITTEES
AND TEMPORARY COMMITTEES OF VERKHOVNA RADA OF UKRAINE..... 29

MARCHUK M. I.

THE PRINCIPLES OF THE STATE SYSTEM OF THE REPUBLIC
OF POLAND AND THE PECULIARITIES OF THEIR SYSTEMATIZATION..... 35

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS, FINANCIAL LAW, INFORMATION LAW

ISHCHENKO O. M., VIKTORCHUK M. V.

LEGAL LIABILITY OF OFFICIALS AND CIVIL SERVANTS
OF DEPOSIT GUARANTEE FUND IN UKRAINE 42

KLOCHKO I. O.

THE PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE IN THE SYSTEM
OF SUBJECTS COUNTERACTING CORRUPTION..... 47

LEHKA O. V.

FORMS OF CONSOLIDATION OF INTERNATIONAL STANDARDS
IN THE FIELD OF ADMINISTRATIVE LIABILITY 52

MAKAROVETS A. M.

LEGAL PRINCIPLES OF THE COURT APPARATUS ACTIVITY
AND THE PLACE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION AMONG THEM..... 56

PETRENKO I. V.

REGARDING THE PROBLEMS OF CHARACTERIZING THE FORMS
FOR EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF THE COURTS ACTIVITIES..... 62

TEREMETSKYI V. I., DEMIANCHUK V. A.

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF THE IMPLEMENTATION OF ANTI-CORRUPTION POLICY.. 67

THEORY AND PRACTICE OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

VINTSUK V. V., TSEBINOGA V. YU.

COUNTERACTION TO ILLICIT TRAFFICKING OF FIREARMS BY OPERATIVE UNITS
OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE..... 73

HERASYMENKO O. A., SAVKINA T. V.

FORENSIC AND PSYCHOLOGICAL EXAMINATION IN REGARD
TO MINORS WITHIN CRIMINAL CASES..... 76

HOLOVKO B. YU.

THE ESSENCE AND CONTENT OF THE STAGE OF CONCLUSION
OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION AND THEIR SIGNIFICANCE
FOR THE CRIMINAL PROCEDURAL ACTIVITY OF A PROSECUTOR..... 82

GRECHENKO V. A., KLOCHKO A. M.	
CRIME IN THE UKRAINIAN SOCIALIST SOVIET REPUBLIC AND COMBATING IT IN THE FIRST HALF OF 1930	88
DANYLCHENKO YU. B.	
CRIMINOLOGICAL ANALYSIS OF THE LEVEL AND DYNAMICS OF TERRORIST ATTACKS IN UKRAINE.....	95
ZHUPANOVA O. O., YUKHNO O. O.	
THEORETICAL AND APPLIED ISSUES OF REALIZING JUDICIAL CONTROL BY AN INVESTIGATING JUDGE IN THE CRIMINAL PROCEEDING.....	100
KOPCHA V. V.	
POLICE OF THE REPUBLIC OF POLAND: REGULATORY AND ORGANIZATIONAL ASPECTS..	106
LEHENKA M. M.	
INTERNATIONAL EXPERIENCE IN COMBATING DOMESTIC VIOLENCE AND THE POSSIBILITIES OF ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE	111
MOZOL S. A.	
GENERAL CHARACTERISTICS AND TYPES OF OBJECTS OF CRIMINOLOGICAL SAFETY	117
PIATNYTSKYI A. V.	
FEATURES OF THE INITIATION OF REALIZING EXECUTIVE PROCEEDINGS IN REGARD TO COMPULSORY EXECUTION OF COURT DECISIONS	122
PONOMARIOV S. P.	
SECURITY SERVICE OF UKRAINE WITHIN SECURITY AND DEFENSE SECTOR OF UKRAINE.....	127
POPOVA L. M.	
USING SPECIAL ECONOMIC KNOWLEDGE TO COLLECT EVIDENCE OF FINANCIAL OFFENSES.....	131
RIEZHNIK O. M.	
LEVELS AND DIRECTIONS OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES ACTIVITY FOR ENSURING FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF THE STATE	136
PERSONNEL WORK WITHIN THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE, LABOR LAW, SOCIAL GUARANTEEING LAW	
GRECHENKO V. A., POSOKHOVA YA. S.	
CHARACTERISTICS OF BASIC FEATURES OF A PERSONALITY OF MILITIA OFFICER OF 1920S: ATTEMPT OF HISTORICAL AND PSYCHOLOGICAL RECONSTRUCTION	142
SHVETS D. V.	
TRAINING IN THE PROCESS OF PRACTICAL ACTIVITY (SERVICE POLICE TRAINING) AS THE IMPLEMENTATION OF EVOLUTIONARY NATURE OF THE FORMATION OF A POLICE OFFICER'S PERSONALITY IN UKRAINE.....	149
ECONOMY, ENTREPRENEURSHIP, CIVIL AND COMMERCIAL LAW	
MAKSIMENTSEVA N. O.	
ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING PUBLIC ADMINISTRATION OF THE MINING INDUSTRY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	160
SOKOLOV O. M.	
CIVIL AND LEGAL ASPECT OF THE LEGAL NATURE OF THE RIGHT TO PROTECTION	164
LEGAL PSYCHOLOGY	
GIRENKO S. P., LARIONOV S. O., MAKARENKO P. V.	
ACADEMIC SUCCESS OF CADETS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS: PERSONAL AND SOCIO-PSYCHOLOGICAL CONDITIONS.....	168

GONCHAROVA G. O.

PECULIARITIES OF THE SYSTEM OF RELATIONS OF FEMALE CADETS
OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF THE MINISTRY
OF INTERNAL AFFAIRS AT DIFFERENT STAGES OF PROFESSIONAL TRAINING..... 175

HORBACHOVA O. V.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF ENSURING PUBLIC SAFETY
AND ORDER BY THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE 181

KOSTENKO YA. V.

JOB DESCRIPTION OF AN OFFICER OF JUVENILE PREVENTION 187

KUDAR K. V.

FEATURES OF PROFESSIONAL HEALTH CARE OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS
AFTER PERFORMING SERVICE ACTIVITIES IN NON-TYPICAL CONDITIONS 192

LOGATCHEV N. G.

LEGAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF USING FIREARMS BY POLICE PERSONNEL..... 199

MARAVSKA K. I.

ON THE ISSUE OF STANDARDIZATION OF BEHAVIOR OF CADETS OF HIGHER
EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS
OF UKRAINE WITH SPECIFIC TRAINING CONDITIONS 204

KHARCHENKO S. V.

CONTENT COMPONENTS OF THE PROGRAM AND MAIN TECHNIQUES OF SOCIAL
AND PSYCHOLOGICAL TRAINING OF A POLICE OFFICER'S SOCIAL MENTAL CAPACITY..... 211

SHEVCHENKO L. O., LESHCHENKO O. S.

GENDER PECULIARITIES OF POLICE OFFICERS' POTENTIAL 216

TO AUTHORS' OF SCIENTIFIC JOURNAL "ПРАВО І БЕЗПЕКА" ("PRAVO I BEZPEKA", "LAW AND SAFETY") ATTENTION

THE PROCEDURE OF PROVIDING MATERIALS FOR PUBLICATION IN SCIENTIFIC JOURNAL
"ПРАВО І БЕЗПЕКА" ("PRAVO I BEZPEKA", "LAW AND SAFETY") 222

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬЯ НОМЕРА

БОГИНСКИЙ О. В.

РОЛЬ И МЕСТО КРИМИНАЛЬНОЙ РАЗВЕДКИ
В СОВРЕМЕННЫХ МОДЕЛЯХ СДЕРЖИВАНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ..... 12

КЛИМЕНКО И. В.

СИСТЕМА ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
ПОДГОТОВКИ ПОЛИЦЕЙСКИХ: СОДЕРЖАНИЕ И СОСТАВЛЯЮЩИЕ 17

**ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА, КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО,
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО**

БУРДИН М. Ю.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ
В УКРАИНСКОЙ КАЗАЦКОЙ ДЕРЖАВЕ (II ПОЛ. XVII – XVIII В.) 24

ЗОЗУЛЯ А. И.

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ СТАНОВЛЕНИЯ КОМИТЕТОВ
И ВРЕМЕННЫХ КОМИССИЙ ВЕРХОВНОЙ РАДЫ УКРАИНЫ..... 29

МАРЧУК Н. И.

ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРОЯ РЕСПУБЛИКИ ПОЛЬША
И ОСОБЕННОСТИ ИХ СИСТЕМАТИЗАЦИИ..... 35

**АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС, ФИНАНСОВОЕ ПРАВО,
ИНФОРМАЦИОННОЕ ПРАВО**

ИЩЕНКО А. М., ВИКТОРЧУК М. В.

ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ДОЛЖНОСТНЫХ
И СЛУЖЕБНЫХ ЛИЦ ФОНДА ГАРАНТИРОВАНИЯ ВКЛАДОВ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ
В УКРАИНЕ..... 42

КЛОЧКО И. А.

ОРГАНЫ ПРОКУРАТУРЫ УКРАИНЫ В СИСТЕМЕ СУБЪЕКТОВ
ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ..... 47

ЛЕГКА О. В.

ФОРМЫ ЗАКРЕПЛЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ
В СФЕРЕ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ..... 52

МАКАРОВЕЦ А. Н.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АППАРАТА СУДА И МЕСТО СРЕДИ НИХ
АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ..... 56

ПЕТРЕНКО И. В.

К ПРОБЛЕМЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФОРМ ОЦЕНИВАНИЯ
ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДОВ 62

ТЕРЕМЕЦКИЙ В. И., ДЕМЬЯНЧУК В. А.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ РЕАЛИЗАЦИИ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ 67

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ВИНЦУК В. В., ЦЕБИНОГА В. Ю.

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ НЕЗАКОННОМУ ОБОРОТУ ОГНЕСТРЕЛЬНОГО ОРУЖИЯ
ОПЕРАТИВНЫМИ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯМИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ 73

ГЕРАСИМЕНКО О. А., САВКИНА Т. В.

СУДЕБНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА В ОТНОШЕНИИ
НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ..... 76

ГОЛОВКО Б. Ю.

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ЭТАПА ОКОНЧАНИЯ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ
И ИХ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ УГОЛОВНОЙ ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОКУРОРА..... 82

ГРЕЧЕНКО В. А., КЛОЧКО А. Н. ПРЕСТУПНОСТЬ В УССР И ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ЕЙ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ 1930-Х ГОДОВ.....	88
ДАНИЛЬЧЕНКО Ю. Б. КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ УРОВНЯ И ДИНАМИКИ ТЕРРОРИСТИЧЕСКИХ АКТОВ В УКРАИНЕ	95
ЖУПАНОВА Е. А., ЮХНО А. А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРИКЛАДНЫЕ ВОПРОСЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ СУДЕБНОГО КОНТРОЛЯ СЛЕДСТВЕННЫМ СУДЬЕЙ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ	100
КОПЧА В. В. ПОЛИЦИЯ ПОЛЬСКОЙ РЕСПУБЛИКИ: НОРМАТИВНЫЙ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ АСПЕКТЫ	106
ЛЕГЕНЬКА М. Н. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ НАСИЛИЮ В СЕМЬЕ И ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ	111
МОЗОЛЬ С. А. ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И ВИДЫ ОБЪЕКТОВ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ.....	117
ПЯТНИЦКИЙ А. В. ОСОБЕННОСТИ НАЧАЛА ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА ПО ПРИНУДИТЕЛЬНОМУ ИСПОЛНЕНИЮ СУДЕБНОГО РЕШЕНИЯ	122
ПОНОМАРЁВ С. П. СЛУЖБА БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ В СИСТЕМЕ БЕЗОПАСНОСТИ И ОБОРОНЫ УКРАИНЫ.....	127
ПОПОВА Л. Н. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ ДЛЯ СБОРА ДОКАЗАТЕЛЬСТВ ФИНАНСОВЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ	131
РЕЗНИК О. Н. УРОВНИ И НАПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА	136
КАДРОВАЯ РАБОТА В ОРГАНАХ МИНИСТЕРСТВА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УКРАИНЫ, ТРУДОВОЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ	
ГРЕЧЕНКО В. А., ПОСОХОВА Я. С. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНЫХ ЧЕРТ ЛИЧНОСТИ РАБОТНИКА МИЛИЦИИ 1920-Х ГОДОВ: ПОПЫТКА ИСТОРИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ РЕКОНСТРУКЦИИ	142
ШВЕЦ Д. В. ОБУЧЕНИЕ В ПРОЦЕССЕ ПРАКТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ (СЛУЖЕБНАЯ ПОДГОТОВКА ПОЛИЦЕЙСКОГО) КАК ВОПЛОЩЕНИЕ ЭВОЛЮЦИОННОГО ХАРАКТЕРА ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ ПОЛИЦЕЙСКОГО В УКРАИНЕ	149
ЭКОНОМИКА, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО, ГРАЖДАНСКОЕ, ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРАВО	
МАКСИМЕНЦЕВА Н. А. ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ГОРНОДОБЫВАЮЩЕЙ ОТРАСЛЬЮ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	160
СОКОЛОВ О. М. ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ ПРАВОВОЙ ПРИРОДЫ ПРАВА НА ЗАЩИТУ	164
ЮРИДИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ	
ГИРЕНКО С. П., ЛАРИОНОВ С. А., МАКАРЕНКО П. В. УЧЕБНАЯ УСПЕШНОСТЬ КУРСАНТОВ ВУЗОВ МВД: ЛИЧНОСТНЫЕ И СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ	168

ГОНЧАРОВА А. А.	
ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМЫ ОТНОШЕНИЙ КУРСАНТОВ ВУЗОВ МВД ЖЕНСКОГО ПОЛА НА РАЗНЫХ ЭТАПАХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ	175
ГОРБАЧЁВА О. В.	
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПУБЛИЧНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ПОРЯДКА НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИЕЙ УКРАИНЫ.....	181
КОСТЕНКО Я. В.	
ПРОФЕССИОГРАММА РАБОТНИКА ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ЮВЕНАЛЬНОЙ ПРЕВЕНЦИИ	187
КУДАРЬ К. В.	
ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ЗДОРОВЬЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ ПОСЛЕ ИСПОЛНЕНИЯ СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В НЕТИПИЧНЫХ УСЛОВИЯХ.....	192
ЛОГАЧЕВ Н. Г.	
ПРАВОВЫЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ОГНЕСТРЕЛЬНОГО ОРУЖИЯ ПЕРСОНАЛОМ ПОЛИЦИИ	199
МАРАВСКАЯ Е. И.	
К ВОПРОСУ НОРМАТИВНОСТИ ПОВЕДЕНИЯ КУРСАНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ МВД УКРАИНЫ СО СПЕЦИФИЧЕСКИМИ УСЛОВИЯМИ ОБУЧЕНИЯ	204
ХАРЧЕНКО С. В.	
3 СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ КОМПОНЕНТЫ И ОСНОВНЫЕ ТЕХНИКИ СОЦИАЛЬНО- ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ТРЕНИНГА СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПОЛИЦЕЙСКОГО.....	211
ШЕВЧЕНКО Л. А., ЛЕЩЕНКО Е. С.	
ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РЕСУРСНОСТИ ПОЛИЦЕЙСКИХ.....	216
ВНИМАНИЮ АВТОРОВ НАУЧНОГО ЖУРНАЛА «ПРАВО І БЕЗПЕКА» («ПРАВО И БЕЗОПАСНОСТЬ»)	
ПОРЯДОК ПОДАЧИ МАТЕРИАЛОВ ДЛЯ ПУБЛИКАЦИИ В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ «ПРАВО І БЕЗПЕКА» («ПРАВО И БЕЗОПАСНОСТЬ»)	222

СТАТТЯ НОМЕРА

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 343.1:65.012.8

О. В. БОГІНСЬКИЙ,

аспірант кафедри оперативно-розшукової діяльності
та розкриття злочинів факультету № 2
Харківського національного університету внутрішніх справ

РОЛЬ І МІСЦЕ КРИМІНАЛЬНОЇ РОЗВІДКИ В СУЧАСНИХ МОДЕЛЯХ СТРИМУВАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Проаналізовано найбільш поширені у світі моделі стримування злочинності, визначено роль і місце кримінальної розвідки в їх системі. Проведено порівняльний аналіз таких моделей стримування злочинності: стандартної, нульової толерантності, проблемно-орієнтованої, небезпечних зон, на основі розвідувальних даних, прогностичної. Встановлено, що вони відображають парадигми поліцейської діяльності. Проведено ретроспективний аналіз упровадження елементів моделей стримування злочинності на території України. Проаналізовано основні проблемні моменти, які існують у досліджуваній сфері. Визначено головні етапи кримінальної розвідки. Наведено приклади.

Ключові слова: кримінальна розвідка, моделі стримування злочинності, правоохоронні органи, протидія злочинності, аналіз.

Bohynskiy, O.V. (2017), "Role and place of criminal intelligence in modern crime control models" ["Ról i miejsce kryminalnoji rozvidky v suchasnykh modeliakh strymuvannia zlochynnosti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 12–17.

Постановка проблеми. Уже кілька десятків років у провідних країнах світу впроваджують реформу поліції, спрямовану на широке залучення суспільства до вирішення завдань правоохоронної діяльності (community policing). Цей процес супроводжується пошуком інноваційних рішень, спрямованих на стримування (зменшення рівня) злочинності (crime control).

Найбільш прогресивні методи сучасної поліцейської діяльності передбачають перехід від реактивної системи реагування на злочини до проактивної, орієнтованої на їх попередження. Більше того, сьогодні робляться спроби перенесення головних акцентів у діяльності поліції на прогнозування злочинності, тобто на ще більш ранні стадії попереджувальної діяльності. Одними з основних ознак проактивного підходу протидії злочинності є ідентифікація та профілювання кримінально активних суб'єктів як частини широкої моделі стримування злочинності [1, р. 111]. Усі сучасні моделі стримування злочинності для забезпечення ефективної роботи передбачають широке використання інституту кримінальної розвідки.

Стан дослідження. Вивченням проблем кримінальної розвідки в Україні та за її межами займалися С. В. Албул, О. В. Бочковий, С. Браун,

Х. Брейді, М. Л. Грібов, Дж. Грив, Р. Девіс, Т. Джон, Є. О. Жицький, М. Іннес, К. Ісмайлов, Д. Картер, П. Клеркс, О. Є. Користін, В. Коаді, В. Кребс, М. Макгуаер, О. В. Манжай, В. А. Некрасов, М. Петерсон, Дж. Реткліф, О. Райбах, К. Россі, В. Симовиць, М. Спероу, Н. Тілі, В. Філіповські, Ф. Фортін, А. М. Ханькевич, Дж. Хаулетт, В. В. Шендрік, Дж. Шептицький, І. Р. Шинкаренко, С. Шнейдер та багато інших. Незважаючи на значні переваги, які може надати застосування кримінальної розвідки, в українських оперативних підрозділах цей напрям майже не використовується. Відчувається брак як кадрового потенціалу, так і відповідного науково-методичного матеріалу, що обумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є визначити найбільш поширені у світі моделі стримування злочинності й окреслити роль і місце кримінальної розвідки в їх системі.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі для виконання завдань стримування злочинності найчастіше використовуються такі моделі:

- стандартна або реактивна (standard model of policing);
- нульової толерантності (zero tolerance policing);

- проблемно-орієнтована (problem-oriented policing /POP/);
- небезпечних зон (hot spots policing);
- на основі розвідувальних даних (intelligence-led policing /ILP/);
- прогностична (predictive policing) [2, p. 527; 3, p. 8].

По суті ці моделі відображають парадигми поліцейської діяльності.

Стандартна модель заснована на реактивному реагуванні на вчинені злочини. Кримінальна розвідка допомагає визначити місце та час найбільш ефективного застосування поліцейських сил і засобів для розкриття злочинів.

Модель нульової толерантності, яка ще має назви «модель безладу» (disorder policing) або «модель розбитих вікон» (broken window policing), є однією з найбільш простих у реалізації. Її філософія в загальному вигляді зводиться до того, що дотримання благоустрою та порядку на вулицях обумовлює відповідний правопорядок на їх території; відповідно фізичний безлад на вулицях породжує соціальний безлад. Тому поліція наділяється широкими повноваженнями щодо усунення порушень відповідних правил. Головними недоліками такої моделі є можливості зловживання владою поліцейськими та дискримінації певних верств населення. Крім того, модель нульової толерантності орієнтована здебільшого на протидію вуличній злочинності, що залишає поза увагою правоохоронців інші види злочинів, зокрема латентних.

Проблемно-орієнтована модель стримування злочинності передбачає, передусім, усунення причин правопорушень для ефективної протидії цьому негативному явищу. У рамках цієї моделі застосовується алгоритм SARA (Scanning, Analysis, Response, Assessment). На першому етапі (scanning) поліція визначає проблеми на території обслуговування, які потребують першочергового вирішення. На другому етапі (analysis) здійснюється їх аналіз, для проведення якого серед іншого широко застосовується програмне забезпечення та відбувається залучення кваліфікованого персоналу. На третьому етапі (response) вживаються активні заходи, спрямовані на вирішення проблеми, а вже на четвертому етапі (assessment) оцінюються їх результати.

У рамках моделі небезпечних зон основна увага правоохоронців приділяється навколо географічним осередкам, де найчастіше відбуваються злочини. Для цієї концепції актуальним є застосування так званих теплових мап із кольоровим виділенням зон з найбільшою кон-

центрацією тих або інших видів злочинів. Враховуючи дані з таких мап, відповідні осередки перекриваються посиленними групами поліції.

Модель організації діяльності поліції на основі розвідувальних даних передбачає застосування циклічного алгоритму роботи з розвідувальною інформацією для вироблення ефективних рішень правоохоронними органами, в тому числі щодо розстановки сил і засобів поліції. На сьогодні вказана модель, яка почала набирати популярності в 1990-тих роках, є найбільш застосованою в Європейському Союзі та США. На відміну від інших моделей ІЛР орієнтована на роботу з переважно рецидивними правопорушеннями, а також на надання переваги збиранню інформації оперативно-розшуковими методами (спостереження, агентурний метод) [4, p. 437; 5]. Саме в рамках цієї моделі найчастіше використовується інститут кримінальної розвідки.

Прогностична модель є найбільш інноваційною. Вона передбачає застосування різних кількісних методів для того, щоб заздалегідь ідентифікувати приблизний час, місце або осіб, які матимуть стосунок до злочину. І хоча не можна сказати, що модель є новою, проте адаптація до потреб правоохоронної діяльності математичних алгоритмів прогнозування, використання сучасних систем штучного інтелекту дають змогу на практиці побачити конкретний результат. Зокрема, Ю. Ю. Орлов, описуючи один з таких алгоритмів фрактального аналізу, реалізований спільно вченими Каліфорнійського університету та працівниками поліції Лос-Анджелеса, наголошує на досягнутому ефекті в межах експериментального майданчика у вигляді 12- та 26-відсоткового зниження рівня відповідно майнової злочинності та пограбувань [6, с. 23].

Якщо уважно проаналізувати описані моделі, то ті або інші їх елементи можна зустріти в національній правозастосовній практиці. Так, проблемно-орієнтована модель, спрямована на усунення причин вчинення злочинів, активно впроваджувалася у 80-х роках ХХ ст., політику нульової толерантності можна було спостерігати в роки протидії неробству та бродяжництву, можна згадати і сумнозвісний 102-й кілометр, за який зі столиці СРСР відсилали неблагондійний елемент напередодні літньої олімпіади 1980 року. Моделі небезпечних зон, застосування розвідувальних даних і прогнозування активно використовувались і продовжують використовуватись у межах вітчизняного інституту оперативного обслуговування (див., наприклад, [7]).

Сама ж модель залучення громадськості до правоохоронної діяльності широко використовувалася на території УРСР серед іншого через розгалужену структуру дільничних пунктів міліції, інститут дружинників, домові комітети. На жаль, з того часу Україна втратила велику кількість праць щодо роботи з громадами. При цьому в західних країнах, навпаки, в рамках програми залучення громадськості до поліцейської діяльності все більшу увагу приділяють налагодженню взаємодії населення та поліції. Зокрема, це реалізується в рамках програм «Відновлення довіри до поліції» («Reassurance policing»), метою якої є скоротити страх громади перед злочинністю через відновлення довіри до поліції, та «Сусідства» («Neighbourhood»), що більш орієнтована на встановлення добросусідських відносин із мешканцями за аналогією з радянською моделлю. Проте, на відміну від радянської системи, таке добросусідство передбачає також залучення громади до прийняття поліцейських рішень (див., наприклад, працю М. Макгуасера та Т. Джона [8, р. 75]).

Деякі з описаних моделей стримування злочинності, на перший погляд, є досить схожими. Так, проблемно-орієнтована модель і модель діяльності поліції, заснована на використанні розвідувальних даних, у своїй основі мають глибоку аналітичну складову. Однак перша з названих моделей є більш універсальною та охоплює діяльність поліції в цілому, а друга орієнтована здебільшого на кримінальний блок. Крім того, модель POP по суті вимагає від поліцейського змінити не лише підходи до діяльності, а й манеру поведінки, чого не вимагає ІЛР. Тому остання модель є більше поширеною.

Н. Тіллі виокремлює кілька спільних і відмінних рис моделей POP та ІЛР. Так, наприклад, у рамках моделі POP потрібно більше уваги приділяти пошуку проблемних точок, які потребують впливу та стосуються не тільки злочинів, а й інших аспектів, наприклад, діяльності поліції в цілому. Крім того, в моделі POP працюють не тільки з розвідувальною інформацією, важливими є також відомості про поведінкові складові, в тому числі ті, які не мають кримінального характеру [9].

Запровадження ІЛР передбачає організаційну перебудову роботи правоохоронного органу. Це досягається не просто створенням розвідувально-аналітичного підрозділу, а зміною підходів і філософії роботи підрозділу, що може проявлятися в перепідпорядкуванні оперативних підрозділів розвідувально-аналітичним. Така практика показала достатньо позитивний результат, наприклад, у поліції Нью-Джерсі

[1, р. 115–116]. У цьому випадку каталізатором до змін стали теракти 11 вересня 2001 року. Крім того, на відміну від традиційних систем організації поліцейської діяльності, де поліцейський працює достатньо автономно (сам збирає інформацію, аналізує її достовірність і корисність і на підставі одержаних даних вживає відповідних заходів), в моделі ІЛР простежується чіткий розподіл завдань, кожне з яких закріплюється за окремим підрозділом [10, р. 11].

Як зазначають деякі вчені із США, ІЛР є найбільш ефективною, коли під час її імплементації ресурси концентруються на протидії певним видам злочинів, злочинним угрупованням і терористичним загрозам [11, р. 153].

Дж. Реткліф і Р. Гудетті підкреслюють, що ІЛР не є ані тактикою, ані стратегією. Скоріше, це бізнес-модель і процес організації роботи з інформацією, який дає можливість правоохоронним органам краще зрозуміти свої проблеми зі злочинами та використати доступні ресурси, обрати найкращі тактичні прийоми або стратегію попередження злочинності [1, р. 111].

Як зазначають Д. Потпаріч та А. Дворжек, для ефективного становлення національних моделей кримінальної розвідки потрібне розуміння базових принципів ІЛР. Складність із донесенням відповідної інформації до поліцейських полягає в незначній кількості відповідних спеціалістів у цій сфері, а також літератури та документації [12, р. 267, 268, 270]. Самі моделі поліцейської діяльності є логічним продовженням запровадження суспільно-орієнтованої моделі роботи поліції (community policing), адже саме громадськість здатна надати найбільш значущі відомості для аналізу.

Кримінальна розвідка на сьогодні є лише елементом описаних проактивних моделей стримування злочинності. Для представлення такої діяльності використовується циклічна модель, що містить декілька етапів. Склад цих етапів може різнитися. Так, наприклад, С. Р. Шнейдер вважає, що для розкриття потенціалу кримінальної розвідки її слід проводити у 9 етапів: 1) планування; 2) накопичення інформації; 3) оцінка інформації; 4) упорядкування інформації; 5) аналіз інформації; 6) оцінка проведеного аналізу; 7) поширення розвідувальної інформації; 8) застосування розвідувальної інформації; 9) перегляд і повторна оцінка проекту/функції/підрозділу [13, р. 1]. У більш пізній узагальнюючій літературі прийнято виділяти меншу кількість етапів. Так, наприклад, у документах, розроблених під егідою UNODC (Управління ООН з наркотиків та злочинності), таких етапів визначено 5 (збирання; оцінка;

обробка; аналіз; поширення) [14, с. 2] або 7 (постановка завдань; збирання; оцінка; обробка; аналіз; розробка висновків; поширення) [15, р. 10].

Зміст кримінальної розвідки щільно перетинається з алгоритмом роботи аналітика [16; 17, с. 70–74], який сам аналітик корегує, враховуючи конкретні наявні обставини. Цей алгоритм має в собі три основні етапи: 1) підготовку; 2) аналіз; 3) звітування. На першому етапі аналітик взаємодіє безпосередньо зі слідчим або оперативним працівником, від яких одержує первинну інформацію про об'єкт аналізу, узгоджуються проміжні та кінцеві цілі аналізу. Враховуючи попередню інформацію, залежно від типу злочину обирається певний шаблон для його аналізу, після чого збирається додаткова необхідна інформація та вивчається обстановка вчинення злочину. Усі одержані відомості належним чином структуруються. На другому етапі відбувається фокусування на важливих даних, їх більш детальна обробка, аналіз і схематизація. Як наслідок, на третьому етапі з урахуванням проаналізованих відомостей формується звіт.

Нескладно побачити, що центральним елементом кримінальної розвідки як процесу є аналіз, без проведення якого ця діяльність втрачає сенс, а накопичення даних буде в більшості випадків марним витрачанням часу. У процесі аналізу можуть бути застосовані різні методи та використовуватися конкретні моделі роботи з даними з різних сфер наукової діяльності, як от аналіз ризиків (див. [18, с. 81–85]).

Слід відзначити, що практичне використання моделей протидії злочинності, зокрема заснованих на розвідувальних даних, часто стикається з проблемами, які не враховуються під час теоретичного обґрунтування ефективності їх роботи. Йдеться, наприклад, про їх використання в умовах міста або сільської місцевості,

до великої кількості однотипних злочинів або до окремих нетипових для конкретної місцевості злочинних проявів.

Крім того, як зазначає С. Р. Шнейдер, традиційний підхід, що кожен офіцер поліції може виконати будь-яке поліцейське завдання, не може бути застосовний до розвідувально-аналітичної роботи [13, р. 18]. З такою думкою важко не погодитись, адже вказана діяльність потребує специфічних знань і навичок. У зв'язку з цим, слід знайти правильний підхід до формування та підготовки персоналу, який виконуватиме завдання кримінальної розвідки.

Висновки. Слід констатувати, що сьогодні в українській поліції спостерігається маятникова тенденція у стратегічному і тактичному аспектах розвитку. З одного боку відбувається зрушення в бік демократизації, широкого впровадження сучасних методик роботи з населенням, більш раціонального використання сил і засобів, протидії внутрішній корупції, з іншого – в окремих аспектах прослідковуються спроби впровадити контрреформи, спрямовані на повернення старих методів роботи, в тому числі так званої палкової показникової системи.

Враховуючи це, можна провести певну аналогію щодо впровадження інституту кримінальної розвідки з іншими країнами, які мають схожі проблеми, та на їх прикладі прослідкувати відповідні тенденції розвитку. У цьому контексті слід згадати Аргентину, яка також пережила авторитарне минуле і так само відчуває маятникову тенденцію в питанні впровадження реформ у діяльність поліції [19, р. 82]. Досвід цієї країни показує, що, незважаючи на певний спротив системи, із впровадженням інституту кримінальної розвідки в роботу поліції відбулося суттєве покращення криміногенної обстановки, що підтверджується відповідними статистичними даними.

Список бібліографічних посилань

1. Ratcliffe J. H., Guidetti R. State police investigative structure and the adoption of intelligence-led policing. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*. 2008. Vol. 31, iss 1. Pp. 109–128. DOI: 10.1108/13639510810852602.
2. Wang Liang, Zhao Jihong. Contemporary police strategies of crime control in U.S. and China: a comparative study. *Crime, Law and Social Change*. 2016. № 5 (66). Pp. 525–537.
3. Tayebi M. A., Glässer U. *Social Network Analysis in Predictive Policing: Concepts, Models and Methods*. Springer, 2016. 133 p. DOI: 10.1007/978-3-319-41492-8.
4. Ratcliffe J. The Effectiveness of Police Intelligence Management: A New Zealand Case Study. *Police Practice and Research: An International Journal*. 2005. Vol. 6, No. 5. Pp. 435–451.
5. Manzhai O. V. Procedure Analysis of the Special Investigative Actions Through Cyberspace in Countries of Common and Continental Law. *Internal Security*. 2012. No. 1 (4). Pp. 141–152.
6. Орлов Ю. Ю. Застосування сучасної методики прогнозування та запобігання злочинам у поліції США // Кримінальна розвідка: методологія, законодавство, зарубіжний досвід : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 29 квіт. 2016 р. Одеса : ОДУВС, 2016. С. 22–24.
7. Манжай О. В., Жицький Є. О. Кримінальна розвідка та її співвідношення з оперативним обслуговуванням. *Jurnalul Juridic National: Teorie si Practică*. 2015. No. 3 (13). С. 100–105.

8. Maguire M., John T. Intelligence Led Policing, Managerialism and Community Engagement: Competing Priorities and the Role of the National Intelligence Model in the UK. *Policing and Society: An International Journal of Research and Policy*. 2006. Vol. 16, No. 1. Pp. 67–85. DOI: 10.1080/10439460500399791.
9. Tilley N. Problem-Oriented Policing, Intelligence-Led Policing and the National Intelligence Model. L.: Jill Dando Institute of Crime Science, 2003. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/bb06/7c510c954889cd85be02890e6cb698e70ddf.pdf> (дата звернення: 17.12.2017).
10. Innes M., Sheptycki J. W. E. From Detection to Disruption: Intelligence and the Changing Logic of Police Crime Control in the United Kingdom. *International Criminal Justice Review*. 2004. Vol. 14. Pp. 1–24.
11. McGarrell E. F., Freilich J. D., Chermak S. Intelligence-Led Policing as a Framework for Responding to Terrorism. *Journal of Contemporary Criminal Justice*. 2007. Vol. 23, Iss. 2. Pp. 142–158.
12. Potparič D., Dvoršek A. Critical Success Factors in Establishing a National Criminal Intelligence Model in Slovenia // Policing in central and eastern Europe – social control of unconventional deviance : conference proceedings, Ljubljana, Slovenia, 22–24 Sept. 2010 / editors: G. Meško, A. Sotlar and J. Winterdyk ; drawings Philip Spence. – Ljubljana : Faculty of Criminal Justice and Security, 2011. Pp. 259–282.
13. Schneider S. R. The Criminal Intelligence Function: Toward a Comprehensive and Normative Model. *Law Enforcement Intelligence Analyst Digest*. 1995. Vol. 9, No. 2. Pp. 1–26.
14. Работа полиции. Системы полицейской информации и разведки: пособие по оценке систем уголовного правосудия. Нью-Йорк : Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности, 2010. 36 с. URL: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/10-52547_1_Policing_4_ebook.pdf (дата звернення: 17.12.2017).
15. Criminal Intelligence. Manual for Analysts. United Nations, 2011. 96 p. URL: https://www.unodc.org/documents/organized-crime/Law-Enforcement/Criminal_Intelligence_for_Analysts.pdf (дата звернення: 17.12.2017).
16. Passmore P. J., Atfield S., Kodagoda N., Groenewald S., Wong W. Supporting the Externalisation of Thinking in Criminal Intelligence Analysis. *European Intelligence and Security Informatics Conference*. 2015. Pp. 16–23. DOI: 10.1109/EISIC.2015.35.
17. Selvaraj N., Atfield S., Passmore P. J., Wong W. How Analysts Think: Think-steps as a Tool for Structuring Sensemaking in Criminal Intelligence Analysis. *European Intelligence and Security Informatics Conference*. 2016. Pp. 68–75. DOI: 10.1109/EISIC.2016.43.
18. Носов В. В., Манжай О. В. Організація та забезпечення інформаційної безпеки : навч. посіб. Харків : Вид-во Харків. нац. ун-ту внутр. справ, 2007. 216 с.
19. Estévez E. E. Reformando la inteligencia policial en la provincia de Buenos Aires. *Policing and Society: Revista Latinoamericana de Estudios de Seguridad*. 2014. No. 15. Pp. 71–84.

Надійшла до редколегії 18.12.2017

БОГИНСКИЙ О. В. РОЛЬ И МЕСТО КРИМИНАЛЬНОЙ РАЗВЕДКИ В СОВРЕМЕННЫХ МОДЕЛЯХ СДЕРЖИВАНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ

Проанализированы наиболее распространённые в мире модели сдерживания преступности, определены роль и место криминальной разведки в их системе. Проведён сравнительный анализ таких моделей сдерживания преступности: стандартной, нулевой толерантности, проблемно-ориентированной, опасных зон, на основе разведывательных данных, прогностической. Установлено, что они отображают парадигмы полицейской деятельности. Проведён ретроспективный анализ внедрения элементов моделей сдерживания преступности на территории Украины. Проанализированы основные проблемные моменты, существующие в исследуемой сфере. Определены главные этапы криминальной разведки. Приведены примеры.

Ключевые слова: криминальная разведка, модели сдерживания преступности, правоохранительные органы, противодействие преступности, анализ

BOHINSKYI O. V. ROLE AND PLACE OF CRIMINAL INTELLIGENCE IN MODERN CRIME CONTROL MODELS

The most common world crime control models have been analyzed; the role and place of criminal intelligence in their system have been determined. The author has conducted a comparative analysis of such crime control models as: standard, zero tolerance, problem-oriented, dangerous zones, based on intelligence data, prognostic. Each of them has been briefly characterized; it has been established that they reflect the paradigm of police activity. Criminal intelligence institution is most actively used within the framework of crime control model based on intelligence data. Special attention has been paid to the problem of public involvement in police activity.

A retrospective analysis of the implementation of elements of crime control models on the territory of Ukraine has been conducted. It has been established that the implementation of crime control model based on intelligence data involves organizational restructuring of law enforcement agency's activities. It is achieved not only by creating an intelligence and analytical unit, but by changing the approaches and philosophy of the unit's activities. In particular, this may be manifested in the re-subordination of operative units to intelligence and analytical ones. The author has determined

the main stages of criminal intelligence (task setting; collection; evaluation; processing; analysis; development of conclusions; dissemination). The author has outlined general algorithm of analytics' work, which consists of three main stages: 1) preparation; 2) analysis; 3) reporting. The author has stressed the importance of the analysis as the central element of criminal intelligence process. Some samples have been provided. The author has studied problem points that may arise during the practical application of crime counteraction models, in particular, based on intelligence data. The emphasis has been paid on the formation and training of personnel that will perform the tasks of criminal intelligence.

Keywords: *criminal intelligence, crime control models, law enforcement agencies, crime combating, analysis.*

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.9

І. В. КЛИМЕНКО,

*кандидат психологічних наук,
начальник Департаменту кадрового забезпечення
Національної поліції України (м. Київ)*

СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ: ЗМІСТ І СКЛАДОВІ

Запропоновано цілісне уявлення про сутність системи психологічного забезпечення процесу професійної підготовки поліцейських. Визначено й конкретизовано характеристики його основних компонентів – принципів, цілей, завдань, функцій, суб'єктів, напрямів, технологій і засобів здійснення. Психологічне забезпечення процесу професійної підготовки поліцейських розглянуто як систему діяльності психологів, що забезпечує майбутнім поліцейським можливість адекватно оцінювати та співвідносити власні індивідуально-типологічні особливості з вимогами професії, компетентно вирішувати освітні й професійні завдання.

Ключові слова: *система, психологічне забезпечення, поліцейські, професійна підготовка, особистість.*

Klymenko, I.V. (2017), "The system of psychological supporting of professional preparation of police: contents and composition" ["Systema psykholohichnoho zabezpechennia profesiinoi pidgotovky politseyskykh: zmist i skladovi"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 17–23.

Постановка проблеми. Є загальновизнаним той факт, що освіта повинна не тільки озброювати людину знаннями, але й розвивати, вдосконалювати її як особистість. Це ставить у низку основних завдань вищої освіти виховання особистості, що має тверду Я-концепцію, є здатною до саморозвитку й самореалізації, морально досконалою й соціально активною. Вищі навчальні заклади із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, мають забезпечувати підрозділи Національної поліції кваліфікованими та психологічно стійкими кадрами [1]. Вирішення цього завдання здійснюється шляхом ефективного психологічного супроводу освітнього процесу у ВНЗ. Але хоча вихід на перший план питань психологічної підтримки особистості, сприяння її розвитку, становленню та самореалізації став однією з основних тенденцій сучасної психології (О. Г. Асмолов, І. О. Баєва, О. Ф. Бондаренко, О. С. Газман, С. Д. Максименко, В. А. Петровсь-

кий, Є. М. Шиянов та ін.), а феномен психологічної підтримки став визнаним предметом наукового дослідження, проблема створення комплексної системи психологічного супроводу процесу професійної підготовки майбутніх поліцейських до цього часу не стала предметом усебічного системного наукового осмислення. Аналіз наукових досліджень дозволяє констатувати, що цілісної концепції психологічного забезпечення процесу професійної підготовки поліцейських не розроблено. Залишаються не визначеними до кінця питання його суті, змісту та структури.

Стан дослідження. На важливість психологічного забезпечення процесів освіти та професійної підготовки вказують чимало дослідників (Г. О. Балл, І. О. Зимня, Л. М. Карамушка, Н. В. Кузьміна, С. Д. Максименко, А. О. Реан, Н. В. Чепелева, Ю. М. Швалб, В. О. Якунін та ін.). До змісту освітньої діяльності дослідниками разом із навчанням і вихованням вводяться

складові психологічного супроводу (М. Р. Бітянова, О. О. Євдокімова та ін.), підтримки (О. Г. Асмолов, О. Ф. Бондаренко, О. Г. Лідерс, Р. В. Павелків та ін.). Теоретичному аналізу питань професіоналізму й розвитку творчості особистості присвячено роботи М. Й. Борисевського, О. І. Кульчицької, Г. В. Ложкина, В. О. Моляко та ін.

У низці досліджень узагальнено досвід у галузі організації та функціонування психологічної служби в системі освіти (І. О. Баєва, М. Р. Бітянова, А. О. Деркач, І. В. Дубровина, Є. О. Клімов, Б. Л. Коссов, Н. М. Пейсахов, Н. В. Чепелева та ін.), а також розглянуто проблеми психологічного та психолого-педагогічного супроводу й підтримки особистісно-професійного розвитку студентів психологічною службою ВНЗ (М. Д. Дворяшина, Р. В. Павелків, Ю. В. Суховершина, Л. В. Темнова та ін.). Аналізу організації діяльності психологічних служб і консультування студентів у зарубіжних вищих навчальних закладах присвячено роботи І. М. Кондакова, П. Купки, А. Пожар, М. Рутік, П. Саутуарської, Ю. В. Укке та ін.

Аналіз наукової літератури й сучасної освітньої практики показує, що недостатньо розробленими залишаються питання психологічного супроводу особистісно-професійного розвитку курсантів – майбутніх правоохоронців. Не повною мірою визначено можливості, зміст та особливості діяльності психологічної служби ВНЗ із специфічними умовами навчання.

Мета цієї роботи – визначити основні складові системи психологічного забезпечення професійної підготовки поліцейських, а саме її принципи, завдання, функції та механізми реалізації.

Виклад основного матеріалу. Система психологічного забезпечення професійної підготовки поліцейських являє собою комплекс управлінських, організаційних, методичних, просвітницьких, психопрофілактичних і практичних психологічних заходів, спрямованих на підвищення психологічної стійкості, надійності та готовності поліцейських і працівників поліції до виконання завдань по боротьбі зі злочинністю й охороні публічного порядку для упередження впливу ризиконебезпечних чинників професійної діяльності, а також збереження фізичного та психологічного здоров'я поліцейських.

Система психологічного забезпечення має такі складові, завдяки яким здійснюється її функціонування:

1) законодавчі, підзаконні й відомчі нормативні акти, методичні розробки з питань пси-

хологічного забезпечення, а також плани реалізації основних завдань системи психологічного забезпечення;

2) принципи роботи, завдання, функції та механізми взаємодії служб, підрозділів і посадових осіб, задіяних в організації системи психологічного забезпечення;

3) посадові особи, задіяні в реалізації завдань системи психологічного забезпечення ВНЗ;

4) практична діяльність із психологічного забезпечення, документальне оформлення, облік та контроль проведених психологічних заходів.

До *суб'єктів* системи психологічного забезпечення професійної підготовки поліцейських у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання належать ректори, керівники структурних підрозділів ВНЗ, науково-педагогічні (наукові) працівники вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, керівники підрозділів психологічного забезпечення, психологи та фахівці з психологічного забезпечення ВНЗ.

Об'єктами системи психологічного забезпечення, з одного боку, виступають особистість курсанта й колектив, а також психологічні, соціальні процеси, що відбуваються в процесі професійної підготовки. З іншого боку, до об'єктів системи психологічного забезпечення належать поліцейські, які проходять первинну професійну підготовку у ВНЗ, закладах та установах і кандидати на навчання у відповідних ВНЗ. Серед найважливіших якостей, потрібних правоохоронцю, експертами було виділено такі: сформована антикорупційна спрямованість, антикорупційна культура, здатність приймати рішення, саморегуляція, рефлексія, толерантність до невизначеності, сформованість конструктивних стратегій подолання, прогностична здатність, високий рівень відповідальності [2, р. 121].

Важливу роль у будь-якій соціальній системі відіграють її завдання та принципи роботи. Головними *завданнями* системи психологічного забезпечення професійної підготовки поліцейських є такі:

– психологічний добір і здійснення психологічного вивчення майбутніх працівників поліції;

– психологічна підготовка курсантів (слухачів);

– психопрофілактична робота;

– підтримка й оптимізація соціально-психологічного клімату у колективах;

– психологічний супровід освітнього процесу.

У підґрунтя системи психологічного забезпечення покладено такі *принципи* роботи:

1) правомірності – відповідності заходів психологічного забезпечення вимогам законодавства України, нормативно-правовим актам і організаційно-розпорядчим документам;

2) гуманізму – діяльність суб'єктів системи психологічного забезпечення ґрунтується на засадах загальнолюдських моральних та етичних цінностей та ідеалів задля поважання особистості, всебічного, гармонійного розвитку, збереження її цілісності та психологічного здоров'я;

3) толерантності – готовності й позитивної установки суб'єктів системи психологічного забезпечення до прийняття іншої психології, поглядів і несхожості, незважаючи на індивідуальні відмінності за ознаками раси, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, мови, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану чи місця проживання;

4) добровільності – добровільної згоди й активної участі особи, стосовно якої здійснюються заходи психологічного забезпечення;

5) конфіденційності – використання інформації особистого змісту, отриманої в результаті застосування заходів психологічного забезпечення, виключно для надання кваліфікованої психологічної допомоги;

6) науковості – наукової обґрунтованості підходів, форм і методів у реалізації заходів психологічного забезпечення;

7) об'єктивності – застосування у практичній діяльності суб'єктів системи психологічного забезпечення стандартизованих, надійних, валідних та адаптованих психологічних методик і технологій;

8) комплексності та всебічності – використання у заходах психологічного забезпечення взаємодоповнюючих форм і методів роботи, системного врахування особливостей і закономірностей психологічних проявів особистості поліцейського в професійній діяльності.

Відповідно до основних завдань система психологічного забезпечення охоплює такі *напрямки* діяльності:

1) психологічне діагностування – процес визначення в особи провідних індивідуально-психологічних особливостей, що забезпечують ефективне оволодіння професійними знаннями й ефективну подальшу професійну діяльність. Реалізується шляхом чітко регламентованої, стандартизованої процедури з використанням

формалізованих (тести, опитувальники, проєктивні та психофізіологічні методики) та малоформалізованих методик (спостереження, бесіди, інтерв'ю, аналіз продуктів діяльності індивіда);

2) психологічна підготовка – процес формування у курсантів (слухачів) професійно-психологічної надійності, стійкості, готовності до різноманітних умов службової діяльності й навичок конструктивної комунікації з різними верствами та категоріями населення. Реалізується шляхом проведення навчальних і практичних занять із використанням інтерактивних форм та новітніх методів навчання (ділових ігор, моделювання, тренінгів);

3) психопрофілактична робота – комплекс організаційних, соціальних і психологічних заходів, що проводяться з метою підтримки оптимальної працездатності курсантів (слухачів) і працівників ВНЗ, зведення до мінімуму впливу на них несприятливих чинників службової діяльності, збереження їх психічного та фізичного здоров'я. Реалізується через комплекс психологічних діагностичних, просвітницьких і практичних заходів та передбачає здійснення цільових психодіагностичних досліджень, експрес-діагностики, консультування, заходів психокорекції, функціонування психотренінгових комплексів, кімнат психологічного розвантаження й сприяння в організації та проведенні психологічної реабілітації працівників поліції, які перебували в екстремальних ситуаціях;

4) підтримка й оптимізація соціально-психологічного клімату в колективах – процес формування оптимальних соціально-психологічних умов для підтримки оптимальної працездатності й ефективної діяльності службових колективів. Реалізується шляхом опитування й анкетування курсантів (слухачів) і працівників ВНЗ, періодичного моніторингу стану соціально-психологічного клімату в колективах, оцінювання рейтингу керівництва, виявлення чинників, що деструктивно відбиваються на ефективності діяльності та працездатності службових колективів, а також проведення заходів корекції внутрішньокolleктивних відносин, надання відповідних рекомендацій для підвищення ефективності професійної діяльності колективів;

5) психологічний супровід освітнього процесу в навчальних закладах – комплекс заходів, спрямованих на належне адаптування курсантів (слухачів) до умов навчальної та подальшої службової діяльності, сприяння їх особистісному зростанню та професійному становленню, формування спроможності ефективно вирішувати завдання під час забезпечення

публічної безпеки та порядку й протидії злочинності. Реалізується шляхом здійснення відповідних психологічних вивчень, анкетувань, спостережень, індивідуальних та групових консультацій, проведення тренінгів, навчання курсантів (слухачів) основних психологічних методів та прийомів для формування навичок ефективної адаптації до умов подальшої професійної діяльності.

Психологи ВНЗ забезпечують психологічний супровід освітнього процесу ВНЗ, функціонування кімнат психологічного розвантаження та психотренінгових комплексів, відповідають за якість, результативність та ефективність проведених психологічних заходів.

На нашу думку, штатна чисельність психологів ВНЗ має визначатися залежно від допустимих норм службового навантаження, згідно з основними напрямками психологічного забезпечення та становити не більше 200 осіб на одного психолога.

Функції системи психологічного забезпечення у ВНЗ є такими.

I. Психологічний добір і здійснення психологічного вивчення:

1) організація та проведення психологічних вивчень і оцінювання професійно важливих якостей кандидатів на навчання під час добору до ВНЗ і просування по службі службовців ВНЗ;

2) підготовка відповідних довідок і висновків за результатами проведеного психологічного вивчення, надання рекомендацій щодо прогнозування ступеня професійної успішності.

II. Психологічний супровід адаптування курсантів (слухачів) до специфіки навчання у ВНЗ та умов подальшої професійної діяльності, що охоплює:

1) здійснення відповідних психологічних заходів (вивчень, анкетувань, індивідуальних і групових консультацій);

2) здійснення комплексного психологічного оцінювання професійних якостей працівників поліції під час проходження ними первинної професійної підготовки, підвищення кваліфікації або спеціалізації;

3) проведення інтерактивних занять і тренінгів з питань формування у курсантів (слухачів) усвідомленої мотивації до навчальної діяльності, розвитку комунікативних і професійно важливих психологічних якостей, пізнавальних і когнітивних функцій особистості;

4) підготовка відповідних висновків за результатами психологічного супроводу, надання відповідних рекомендацій;

5) психологічна підготовка курсантів (слухачів), навчання їх:

– уміння точно оцінювати свій психологічний стан, настрої і ступінь психічної напруженості під час вирішення завдань різної складності;

– методів та прийомів психологічної саморегуляції для формування стресостійкості, забезпечення особистої безпеки у специфічних умовах майбутньої професійної діяльності й у повсякденному житті;

– основних прийомів ефективної професійної комунікації;

– психологічної допомоги постраждалим в екстремальних ситуаціях і під час надзвичайних подій;

б) психологічний супровід навчальних занять із тактичної та вогневої підготовки курсантів (слухачів) для прогнозування рівня психологічної готовності до застосування спеціальних засобів і вогнепальної зброї.

III. Моніторинг стану соціально-психологічного клімату в службових колективах, оцінювання рейтингу науково-педагогічних працівників та керівництва:

1) проведення анкетувань, соціальних вивчень для виявлення несприятливих процесів, негативних явищ і конфліктів, що виникають у процесі освітньої діяльності, для їх корекції та надання рекомендацій керівництву з питань оптимізації соціально-психологічного клімату у службових колективах;

2) проведення доцільних психологічних заходів, спрямованих на налагодження ефективної комунікації у навчальних групах, формування групової згуртованості та вирішення проблемних питань, що виникають у процесі групової взаємодії курсантів (слухачів);

3) вивчення рейтингу науково-педагогічних працівників шляхом оцінювання рівня занять за змістовністю, науковістю, доступністю й іншими критеріями для надання рекомендацій з питань оптимізації освітнього процесу.

IV. Здійснення психопрофілактичної роботи:

1) проведення цільової психологічної діагностики, серед іншого планової або позапланової експрес-діагностики, з метою виявлення у курсантів (слухачів) та службовців ВНЗ несприятливих психоемоційних станів, що негативно відбиваються на їх фізичному та психологічному стані;

2) здійснення індивідуального психологічного консультування курсантів (слухачів) та службовців ВНЗ для подолання проблем психологічного характеру, вирішення конфліктів і налагодження процесу ефективної комунікації з оточенням;

3) здійснення психологічної корекції, спрямованої на усунення недоліків індивідуального

особистісного розвитку, несприятливих психологічних та емоційних станів з метою підвищення адаптивних можливостей курсантів (слухачів) і службовців ВНЗ, відновлення їх психологічного благополуччя та розширення поведінкового діапазону;

4) організація роботи в групі психологічної допомоги та підтримки, проведення комплексних заходів психологічного спрямування з курсантами (слухачами) та службовцями ВНЗ, які потребують додаткової психологічної допомоги;

5) забезпечення роботи кімнат психологічного розвантаження, проведення сеансів психологічної релаксації;

6) використання групових форм і методів психофізіологічної роботи з курсантами (слухачами), зокрема практичних занять і тренінгів з особистого зростання, розвитку навичок психологічної стресостійкості та формування прихильності до здорового способу життя;

7) участь у межах компетенції у службових розслідуваннях надзвичайних подій за участю курсантів (слухачів) і працівників ВНЗ, зокрема випадків аутодеструктивної, антивітальної, аддиктивної поведінки курсантів (слухачів) або працівників ВНЗ, та аналіз її психологічних передумов;

8) вивчення й упровадження досягнень сучасної психологічної науки та передового досвіду в практичну діяльність із психологічного забезпечення освітнього процесу.

V. Організація роботи з курсантами (слухачами), які потребують психологічної підтримки та допомоги.

Організація роботи з особами, які потребують психологічної підтримки та допомоги (далі – група психологічної підтримки та допомоги, або ГППД), обумовлюється необхідністю своєчасного усунення та нейтралізації проблем психологічного походження, швидкого відновлення належної функціональності осіб, збереження їх життя та здоров'я.

ГППД утворюється з метою диференційованого розподілу психофізіологічних заходів і зусиль психологів за рахунок визначення кола осіб, які потребують першочергової психологічної допомоги через чутливість до впливу на них стрес-факторів. До ГППД зараховуються особи, які потребують додаткових цільових психофізіологічних та психокорекційних заходів. Підставами для ухвалення рішення про зарахування особи до ГППД можуть бути:

1) виявлення несприятливих психоемоційних станів в особи, зокрема:

– істотне зниження успішності, результативності у виконанні професійних завдань на тлі істотного погіршення загального стану здоров'я, постійні скарги на хронічну втому та погане самопочуття;

– різкі зміни у поведінці, часті перепади настрою, низький самоконтроль, підвищена емоційна збудливість, агресивність, дратівливість, неадекватне гостре реагування на звичайні подразники буденного життя або, навпаки, прояви апатичності, відлюдкуватості, крайній ступінь емоційної холодності, відчуженості;

– висока конфліктність, неспроможність будувати конструктивні службові міжособистісні стосунки, надмірна екзальтованість поведінки, відхилення від загальноприйнятих норм;

– прояви залежної поведінки, надмірне вживання алкоголю чи тютюну, трудоголізм, ігрова залежність, випадки вживання психоактивних речовин;

– прояви деструктивної, руйнівної для життя та здоров'я поведінки, висловлювання намірів покінчити життя самогубством, пресуїцидальна поведінка;

2) суттєві труднощі адаптації до умов майбутньої службової діяльності.

Робота з особами, зарахованими до ГППД, здійснюється в індивідуальній або груповій формах у кімнатах психологічного розвантаження або в психотренінгових комплексах.

Важливим для системи психологічного супроводу є визначення *повноважень* психологів. Психологи ВНЗ у межах наданих їм повноважень:

1) проводять психологічні вивчення та оцінювання професійно важливих якостей кандидатів на навчання під час добору до ВНЗ і просування по службі службовців ВНЗ, готують відповідні довідки й висновки за результатами проведеного психологічного вивчення, прогнозують рівень їх подальшої професійної успішності;

2) здійснюють психодіагностичні вивчення курсантів (слухачів) в ході психологічного супроводу процесу адаптації до умов навчання та подальшої професійної діяльності;

3) здійснюють психологічний супровід адаптування курсантів (слухачів) до специфіки навчання у ВНЗ та умов подальшої професійної діяльності, надають консультації, проводять відповідні психологічні заходи;

4) проводять практичні заняття й тренінги з питань формування у курсантів (слухачів):

– усвідомленої мотивації до навчальної діяльності та позитивної професійної мотивації;

– комунікативних і професійно важливих психологічних якостей, розвитку пізнавальних і когнітивних функцій;

– стресостійкості, здатності точно оцінювати свій психологічний стан, настрої і ступінь психічної напруженості під час вирішення завдань різної складності;

– навичок психологічної саморегуляції для зниження впливу ризиконебезпечних стрес-факторів службової діяльності;

5) проводять планову щорічну експрес-діагностику курсантів (слухачів) і службовців ВНЗ з метою виявлення несприятливих індивідуальних психологічних станів;

6) здійснюють відповідні комплексні психопрофілактичні заходи з курсантами (слухачами) та службовцями ВНЗ, які потребують психологічної допомоги та підтримки;

7) здійснюють психологічне консультування курсантів (слухачів) і службовців ВНЗ для подолання проблем психологічного характеру, вирішення конфліктів та налагодження процесу ефективної комунікації з оточенням;

8) здійснюють заходи психокорекції, спрямованої на усунення недоліків індивідуального особистісного розвитку, несприятливих психологічних та емоційних станів з метою підвищення адаптивних можливостей курсантів (слухачів) і службовців ВНЗ, відновлення їх психологічного благополуччя й розширення поведінкового діапазону;

9) забезпечують функціонування кімнат психологічного розвантаження, проводять сеанси релаксації;

10) здійснюють моніторинг стану соціально-психологічного клімату у службових колективах, оцінюють рейтинг науково-педагогічних працівників і керівництва ВНЗ;

11) проводять анкетування, соціальні вивчення для виявлення несприятливих процесів, що виникають у процесі освітньої діяльності, для їх корекції та надання рекомендацій керівництву ВНЗ щодо оптимізації соціально-психологічного клімату у службових колективах;

12) здійснюють психологічні заходи, спрямовані на налагодження ефективної комунікації у службових колективах та формування групової згуртованості;

13) беруть участь у вивченні рейтингу науково-педагогічних працівників шляхом оцінювання рівня занять за змістовністю, науковістю, доступністю та іншими критеріями для надання рекомендацій з питань оптимізації освітнього процесу;

14) надають рекомендації керівникам ВНЗ щодо створення оптимальних соціально-пси-

хологічних умов для ефективної діяльності й високої професійної функціональності колективів, уживають заходів для оптимізації соціально-психологічного клімату у службових колективах, корекції внутрішньогрупових відносин;

15) надають консультативну допомогу службовцям, які заміщують посади поліцейських у ВНЗ, курсантам (слухачам) у питаннях професійного спілкування й ефективної взаємодії з різними верствами населення, представниками маргінальних груп, засобів масової інформації;

16) беруть участь у визначенні провідних напрямів розвитку науки й освіти з питань системи психологічного забезпечення, в організації та проведенні відповідних науково-дослідних і соціологічних досліджень, а також у впровадженні їх результатів в освітній процес і практичну діяльність;

17) беруть участь у розробці професіограм і психограм відповідно до специфіки основних напрямків діяльності;

18) у межах компетенції беруть участь у службових розслідуваннях надзвичайних подій за участю службовців, які заміщують посади поліцейських у ВНЗ, і курсантів (слухачів), зокрема випадків антивітальної, аутодеструктивної та аддиктивної поведінки;

19) здійснюють аналіз та вивчають психологічні передумови випадків антивітальної, аутодеструктивної та аддиктивної поведінки службовців, які заміщують посади поліцейських у ВНЗ, і курсантів (слухачів), узагальнюють обставини та причини надзвичайних подій, проводять роботу з профілактики таких випадків у навчальних колективах.

Висновки. Отже, психологічне забезпечення процесу професійної підготовки поліцейських розглядається нами як система діяльності психологів, що сприяє активізації змістовних характеристик усіх структурних компонентів процесу професійної підготовки, забезпечує його суб'єктам можливість усвідомлювати й приймати сучасні вимоги суспільства до їх професійної діяльності, адекватно оцінювати та співвідносити власні індивідуально-типологічні особливості з вимогами професії, компетентно вирішувати освітні та професійні завдання, актуалізувати потенційні можливості особистості.

Цілісне уявлення про сутність системи психологічного забезпечення процесу професійної підготовки поліцейських може бути сформоване на основі розробки та реалізації концепції психологічного супроводу, яка охоплює: теоретико-методологічне й емпіричне обґрунтування

наукової проблеми; створення структурно-функціональної моделі психологічного супроводу, яка містить характеристики його основних компонентів – принципів, цілей, завдань, функцій, суб'єктів, напрямів, технологій і засобів здійснення, які, власне, і стали предметом запропонованої роботи.

Перспективною подальшої розробки цієї теми має стати її практична реалізація у вигляді

створення системи психологічного забезпечення професійної підготовки поліцейських за трьома рівнями, а саме: психологічне забезпечення первинної підготовки, психологічне забезпечення підготовки поліцейських у навчальних закладах МВС із специфічними умовами навчання, забезпечення психологічної складової у процесі підвищення кваліфікації діючих працівників поліції.

Список бібліографічних посилань

1. Євдокімова О. О. Психологічний супровід підготовки майбутніх поліцейських в Україні // Матеріали II Науково-практичної конференції «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки фахівців в умовах сучасного освітнього простору» / Харків. держ. акад. фіз. культури. Харків, 2016. С. 43–44.

2. Klymenko I. V. The goals of psychological support of policemen at the stage of professional training. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. 2017. Vol. 21, No. 3. P. 117–122.

Надійшла до редколегії 22.12.2017

КЛИМЕНКО И. В. СИСТЕМА ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ПОЛИЦЕЙСКИХ: СОДЕРЖАНИЕ И СОСТАВЛЯЮЩИЕ

Предложено целостное представление о сущности системы психологического обеспечения процесса профессиональной подготовки полицейских. Определены и конкретизированы его основные компоненты – принципы, цели, задачи, функции, предмет, направления, технологии и средства реализации. Психологическое обеспечение процесса подготовки полиции рассматривается как система деятельности психологов, которая предоставляет будущим полицейским возможность адекватно оценивать и соотносить свои индивидуально-типологические особенности с требованиями профессии, грамотно решать образовательные и профессиональные задачи.

Ключевые слова: система, психологическая поддержка, полиция, профессиональная подготовка, личность.

KLYMENKO I. V. THE SYSTEM OF PSYCHOLOGICAL SUPPORTING OF PROFESSIONAL PREPARATION OF POLICE: CONTENTS AND COMPOSITION

In the article the integral representation of the essence of the system of psychological support of the process of professional training of the police is offered. The characteristics of its main components – principles, goals, tasks, functions, subjects, directions, technologies and means of implementation – are determined and specified. The system of psychological support of police training is presented by the author as a complex of managerial, organizational, methodological, educational, practical psychological measures aimed at increasing the psychological stability, reliability and readiness of the police and police officers to fulfill their tasks in combating crime and protecting public order for prevention of the influence of risk factors of professional activity, as well as preservation of physical and psychological health. The psychological provision of the police training process is considered as a system of activity of psychologists, which provides the future police with the opportunity to adequately assess and correlate their own individual-typological peculiarities with the requirements of the profession; competently solve educational and professional tasks.

The prospect of further development of this topic should be its practical implementation in the form of creating a system of psychological support for the training of police officers at three levels, namely: psychological support of primary training, psychological provision of training of police officers in educational institutions of the Ministry of Internal Affairs with specific conditions of training, provision of psychological component during improvement qualifications of active police officers.

Keywords: system, psychological support, police, professional training, personality.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 94:349.4(477)''165/17''

М. Ю. БУРДІН,

доктор юридичних наук, доцент,

проректор Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5560-1848>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНСЬКІЙ КОЗАЦЬКІЙ ДЕРЖАВІ (ІІ ПОЛ. XVII – XVIII СТ.)

Підкреслено унікальність козацької системи землекористування, яка базувалася на звичаєвому праві та істотно відрізнялася як від західноєвропейських зразків, так і від російського «общинного» землекористування. Лише інкорпораційна політика царизму та повне підпорядкування українських земель самодержавству зламали наприкінці XVIII ст. своєрідну державно-правову систему часів Гетьманщини.

Ключові слова: *Гетьманщина; земельні відносини; козацька старшина; шляхта; Російська імперія; Права, за якими судиться малоросійський народ.*

Burdin, M.Yu. (2017), "Legal Basis for the regulation of land relations in the Ukrainian Cossack State (second half of the XVII – XVIII century)" ["Pravovi zasady rehuliuвання zemelnykh vidnosyn v Ukrainskii kozatskii derzhavi (II pol. XVII–XVIII st.)"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 24–29.

Актуальність дослідження. За часів Гетьманщини українська державно-правова система у сфері земельних відносин істотно відрізнялася від тогочасних феодально-монархічних зразків. На відміну від країн Західної Європи, де феодальний устрій спричинив відтік збанкрутілих власників землі до міста, що сприяло розвитку ремісництва, промисловості і торгівлі, в Гетьманській державі «козацька шабля скасувала колишні панські кріпості на землю» [1, с. 42]. Дослідження унікального досвіду регулювання земельних відносин в Українській козацькій державі та їх еволюції протягом II пол. XVII ст. – XVIII ст. не втрачають актуальності й у сучасній історико-правовій науці.

Щодо стану вивчення проблеми зауважимо, що в російській і польській історіографії спостерігається суб'єктивна упередженість в оцінці правового статусу землевласників і правових норм регулювання земельних відносин періоду Гетьманщини. Це стосується, зокрема, оцінки запорожців, які, на думку польських дослідників, «не приховували свого презирства до всіх, хто обробляв землю чи займався комерцією» [2, р. 75–76]. У російській історіографії переважає хибна думка, що українське козацтво – не була некерована державними інститутами влади і права розрізнені група озброєних людей, які були звиклими до гультьяйства, анархії та не здатними господарювати на землі [3, с. 95]. У наукових працях радянської доби

наявне доволі спрощене розуміння земельних відносин, що існували в Запорізькій Січі та Гетьманщині у другій половині XVII ст. М. Ф. Юрій, характеризуючи земельні відносини гетьманської держави, писав, що буржуазна революція, яка прокотилася Європою в XVI–XVII ст. і досягла України, мала виразні риси у Хмельниччині: «Після козацького повстання середини XVII ст. поміщицьке феодальне землеволодіння поступається козацькій займанщині, яка, по суті, була примітивною формою приватної власності на землю, що становило основу капіталістичних відносин у Європі» [4, с. 24].

Метою статті є визначення основних правових засад регулювання земельних відносин у Гетьманщині від моменту її створення в роки Національно-визвольної війни до повної ліквідації автономії українських земель російським імперським урядом.

Виклад основного матеріалу. Громадяни Гетьманської держави вважали себе козацьким станом. Звичайно, існувала несумірність у розмірах земельної власності серед різних соціальних структур. Згідно з висновками багатьох дослідників, за типом економіки Гетьманщині була притаманна змішана економічна система в комбінації з одноосібним хазяйнуванням у поняттях за звичаєвим правом самовільного землеволодіння [3, с. 38]. Козацька верства негативно ставилася до будь-яких

спроб козацької старшини посісти панівне місце в політичній системі за рахунок великого землеволодіння, що суперечило традиціям українського землеволодіння та народоправства. Потрібно зазначити, що старшинський козацький аристократизм відрізнявся як від польського аристократичного державно-правового устрою, так і від російського самодержавного абсолютизму. Тому козацтво за підтримки міщан і селян, які не були козацьким станом, винайшло неповторну систему землеволодіння, землекористування та правових норм земельних відносин.

У Західній Європі того періоду почали зароджуватися капіталістичні товарно-грошові відносини, в які втягувалися також суб'єкти землеволодіння. Суспільство та державно-правова система поступово формували новий промислово-урбаністичний тип цивілізації. У межах Гетьманської держави було досить багато міст, які за своєю специфікою оновлення правових норм володіння земельною власністю втілювали тенденцію до капіталістичного розвитку.

Перехідний характер державно-правового регулювання земельних відносин у Гетьманську добу розвивався у принциповій згоді з інтересами суб'єктів земельної власності, зокрема козацької старшини, міщан і сімейних дворогосподарств, які не були зараховані до козацького стану. Слід зауважити, що частково укорінений за часів польського панування спосіб збагачення козацької старшини за рахунок відчуження частини земель у селян, які не мали козацького статусу, спричинив негативне ставлення значної частини селян не лише до польської шляхти, а й до козацької старшини, що спровокувало численні повстання: «В Україні посилилася боротьба різних груп населення... Старшина, яку лякав царський абсолютизм, щораз більше схилялася до Польщі, міщани і селяни – навпаки – були ворожо наставлені до союзу з Польщею, їх лякала панщина, панський гніт, релігійні утиски» [5, с. 60–62].

На Запоріжжі споконвіку культивувалася ідея правової рівності в земельних відносинах. Інститут одноосібного володаря землі зі спадковою схемою передачі прав власності на неї суперечив правовій культурі козацтва. М. М. Покровський зазначав: «Козак ненавидів пана насамперед через те, що йому, дрібному землевласникові, хуторянинові, не лишалося більше місця серед панських фільварків, що зростали з казковою швидкістю та звідусіль насувалися на козацьку землю» [6, с. 187].

Однією з основних проблем Гетьманщини був землевласницький статус колишніх реест-

рових козаків. Незважаючи на явну антипольську й антиросійську світоглядну орієнтацію, вони заперечили існування на території України польської землевласницької шляхти та католицької церкви, сприймали українську народність та її православну церкву своїм світом. Однак, усуваючи польську землевласницьку аристократію та віддаючи пріоритет православної християнській церкві, їх колишній правовий статус у Польській державі сформував ті суспільно значущі риси, що були притаманні польській землевласницькій аристократії.

Відмінною рисою земельних відносин був перехід від дрібновласницьких землеволодінь до середнього та великого землеволодіння невеликої частини козацької старшини. У зв'язку з цим полковники та представники гетьманських династій робили акцент на розширенні прав великих землевласників та звуженні прав і свобод дрібних землевласників. Згідно з висновками І. Мазепи, козацькі полковники та сотники хотіли здобутки революції використати для себе, вони забирали міські та церковні землі, обтяжували міста податками, хоча міста, як і за литовсько-польської влади, мали самоуправу за Магдебурзьким правом, а шляхта, що пристала до війська запорізького, вимагала від селян звичного послуху. Через це наростало невдоволення в тих сільських верств, які не значилися в статусах козацьких [7, с. 54, 83].

Загалом слід наголосити, що сформована аристократична свідомість значної частини козацької старшини орієнтувала їх на те, що вони мали більше прав на володіння землею, ніж козацькі низи. М. Грушевський у цьому контексті писав: «Політика гетьманського осередку часів Хмельницького не була полагана ні з міщанами, ні з селянством, ні з козацькими масами, ні навіть з духовенством. Скрізь світила розбіжність, відкриваючи широкі шпари стороннім вмішуванням, які підривали корні і державні, і національні інтереси гетьманщини» [8, с. 150].

Отже, нерівноцінність у земельному володінні різних соціальних структур українського суспільства Гетьманщини мала своєю складовою протилежні ментальні, політичні та правові позиції. Першим виявом правового конфлікту в земельних відносинах «виступає розбіжність в рядах самої старшини..., це, головне, незгода між городовим і низовим козацтвом. Вже за влади першого заступника Богдана гетьмана Виговського доходить до різкого розколу всередині самих козацьких верств, що розбилися на два ворожі табори» [7, с. 90]. Вказане пояснює, чому вже за часів Б. Хмельницького перші

спроби обмежити селян і міщан у володінні земельною власністю викликали супротив та масове невдоволення дрібних землевласників.

Однак слід зазначити, що на тому історичному етапі суб'єкти середньої та великої земельної власності, тобто козацька старшина і реєстрове козацтво, були носіями передової правової думки європейської цивілізації з товарним капіталістичним виробництвом, що зароджувалося. Натомість дрібне землеволодіння орієнтувалося на самозабезпечення дворогосподарств. В. Липинський писав, що в другій половині гетьманування Б. Хмельницького козацька провідна старшинська верства стає «в повнім значенні державотворчою верствою, аристократичним станом, на тому спирається організація нації, її державний дух. Нова аристократія стає іншою, не степовою, січовою, запорізькою, а осілою, городовою, національною, державницькою» [9, с. 169]. Перехідна епоха змінюється тим, що протягом декількох років козаки стають власниками землі та суб'єктами господарювання і водночас охоронцями своєї землі.

Становлення української козацької державності у другій половині XVII ст. характеризується в основному формуванням чисельної соціальної верстви, представники якої стають власниками земельних наділів, основними суб'єктами господарювання та політичного життя. На цьому тлі відбувається відмежування землевласницької верстви від низового козацтва, не пов'язаного із земельною власністю. Лише незначна частина запорізької заможної козацької старшини репрезентувала поміркованість і не ідентифікувала себе «гультьяйством і свавіллям». Тут ми знову спостерігаємо вплив історико-культурних і правових факторів, з одного боку, від європейської цивілізації, з іншого, – від російського самодержавства.

Поширене в російській історіографії уявлення про те, що польський взірець регулювання земельних відносин на території України в інтересах земельної аристократії природно призвів до селянських повстань проти гетьманської влади, лише частково відповідає реальності та є спрощеним і поверховим осмисленням історії держави і права того часу. Висуваючи тезу про загальне заперечення українською спільнотою будь-яких взірців польської державно-правової системи земельних відносин, російські дослідники наголошували, що промосковські орієнтації частини козацької старшини мали прямий генетичний зв'язок з моделлю державно-правової системи Московії, з чим ми не можемо погодитися. На нашу думку, проросій-

ське спрямування поглядів частини козацької старшини не означало витіснення польських взірців державно-правового регулювання земельних відносин в Гетьманщині, які вже були задіяні в чинних структурах держави і права. Загалом земельна аристократія Гетьманської доби була розрізнена не на основі розуміння земельної власності польського та російського взірця, а на тлі розуміння союзників з релігійними ідентифікаціями. Москва заохочувала частину козацької земельної аристократії різного роду пільгами на володіння земельною власністю та наданням їм дворянського статусу. Цьому сприяло те, що досить значна частина козацької аристократії мала явно негативне ставлення до католицької церкви та виразно відчувала себе патріотами християнської православної віри і церкви, тобто ідентифікувала себе з духовною культурою, яка була близькою до Московії.

Аналізуючи специфічність земельних відносин у другій половині XVII ст. в Гетьманщині, з огляду на сказане доходимо висновку, що проросійські сили козацької верстви не усвідомлювали глибинних відмінностей правових механізмів Польщі та Московії щодо регулювання земельних відносин і юридичного статусу земельної власності. Найбільш типовий вияв земельних відносин у Московському царстві знаходився в сутності державно-правової системи, яка формально закріплювала єдиного суб'єкта земельної власності – самодержавство.

Слід зауважити, що російська історіографія в осмисленні земельних відносин всіляко абстрагувалася від розуміння сутності права взагалі та земельної власності зокрема. Московські князі із самого початку «на правах завойовників захоплюють у свої руки зверхню владу як над людністю, так і над землею... Отже, земельна аристократія в Московщині відразу опиняється в безпосередній залежності від державної влади, а це привело до того, що замість утворення у привілейованого і політичного стану, наприклад, як це було в тодішній Польщі або Литві, в Московщині внаслідок системи так званого пожалування з боку центральної влади поважна військово-служила верства, поміщицько-бояри (пізніше дворяни) являються лише покірним слугою царя, але ніякої самостійної політичної сили не мають... Військо і фінанси – ось що було предметом головної уваги самодержавства. На ці предмети витрачалася більша частина державних засобів. На все інше залишалося близько трьох або одної десятої частини» [10, с. 107]. Земельна власність і земельні відносини

в Московії формувалися в цілком протилежних польській державі правових поняттях.

До ліквідації політичної та правової автономії Козацької держави діяли норми звичаєвого права, Литовський статут (третій, 1588 р.), нормативно-правові акти, видані гетьманом або Генеральною військовою канцелярією. Зокрема, йдеться про гетьманські універсали, ордери, інструкції, листи, декрети, грамоти, які були загальнообов'язковими. На їх основі відбувалося визначення правового становища тієї чи іншої установи, певного стану, конкретної особи чи господарства.

Протягом 1740–1742 рр. колишні землі Гетьманщини через поширення чинності Зводу законів Російської імперії були остаточно інтегровані до імперського правового поля. До того на українських землях діяли одразу декілька правових систем, що нерідко викликало суперечливі ситуації й ускладнювало здійснення судочинства. Крім того, старшинську верхівку приваблювали привілеї російського дворянства, що зумовило здійснення кодифікації українського права. Ініціаторами цього процесу стали верхівка козацької старшини та деякі шляхтичі, які хотіли юридичного закріплення своїх прав і збереження автономного устрою України. З боку Росії поштовхом до початку кодифікації став указ Петра II від 22 серпня 1728 р. «Рішучі пункти гетьману Данилу Апостолу».

Кодифікація відбувалася з використанням у першу чергу Литовського статуту 1588 р. Також зверталися до збірників магдебурзького права, зокрема «Права Хелминського», «Зерцала саксонів» П. Щербича, «Порядку прав цивільних» Б. Гроїцького, «Артикулів права магдебурзького». Серед інших джерел відзначаємо різноманітні царські акти, елементи церковного та звичаєвого права тощо. Результатом цієї роботи стала поява в 1743 р. «Прав, за якими судиться малоросійський народ» [11]. Щодо регулювання земельних відносин у них було зазначено, що хто володіє землею за гетьманськими універсалами, за успадкованою, купленою, дарованою чи в інший правильний спосіб набутою, той і нащадки його цією землею вічно та вільно володіти мають (п. 2 арт. 3). Якщо хтось «на пусту землю прийшов», тобто землі власника не мають, і ці землі виорав або ліс розчистив і зайняв, то він цією землею чи лісом володіє, вони його власні, ніби куплені (п. 3 арт. 3) [11, с. 89]. Земель, правильно набутих, забирати нікому не можна, а хто землі проти права забрав, у того, за доказом, ці землі забрати та віддати тому, чий були, а за те кривдника винити і штрафувати (п. 1 арт. 6). Не

було правових обмежень вільним селянам щодо зміни місця проживання та господарювання (п. 2 арт. 8). Якби хтось із військових під час походу на дім чи на інші маєтки «наехав, пруди и садки вылавливал, или какие-нибудь обиды в скоте или птицах поделал», то він насильство і збитки, за доказом, має скривдженому вдвічі заплатити, а якщо «в доме оном в смерть убил или ранил, побил, или насилеие женскому полу учинил ... смертью казнен быть имеет» (розділ V п. 1-2 арт. 14) [11, с. 85].

Розділ XVII «О делах земских» містить низку статей, присвячених спорам за землю та за межі. Розділ XIX фактично повторює норми Литовських статутів, лише «копа грошей» обчислюється на рублі та копійки. Передбачено відповідальність за насильну порубку дерева лісового або садового, за порчу дерева з бджолами, за насильне «подрание хмеля и порчу хмелища». Містяться статті про пожежі в лісах і степах, про полювання та ціну диких тварин, про соколіні гнізда і логвища бобрів. Ціна коней, ціна «всякому скоту», домашній птиці і птиці дикій для полювання навчені, ціна собакам. Ціна хліба, сіна тощо [11, с. 199].

Більшість положень збірника були спрямовані на обґрунтування автономістських претензій українства, що не відповідало імперським планам. З огляду на це в 1744 р. збірник відправили на додаткове опрацювання. Йому так і не судилося отримати статус офіційного джерела права, однак чимало зазначених у збірнику правових норм мали практичне застосування на українських землях.

Чинне законодавство викликало зміни стосовно правових норм регулювання земельних відносин. У цілому не зазнали істотних змін такі способи набуття земельної власності, як отримання у спадок, внаслідок дарування, шляхом обміну, через купівлю-продаж або освоєння нових земельних наділів. Через перехід землі, яка до того належала польським магнатам і шляхті, в загальновійськову власність набули поширення нові способи її приватизації. Зокрема, такі наділи можна було отримати на ранг за службу, її могли також привласнити внаслідок царського, гетьманського чи полковницького пожалування або завдяки врахуванню давності володіння.

Селянство Гетьманщини XVIII ст. ділилося на дві основні соціальні групи – залежних від власників маєтностей та особисто вільних. До першої групи належали піддані старшини, шляхти, монастирів. Друга група мала фактично те саме соціальне становище, що і перша, але відрізнялась характером виконуваних повинностей

і різних поборів. В першому випадку переважали панщинні відробітки, у другому вони співіснували з іншими повинностями, наприклад, сплатою поборів грошима або натурою [12, с. 107].

З ростом невдоволення селянства ріс і тиск з боку влади. У 1769 р. був виданий наказ, згідно з яким поміщикам дозволялося відправляти селян до Сибіру. А вже в 1783 р. через неефективність раніше виданого наказу про заборону переходу селян з одного місця на інше царський уряд ще жорсткіше поставився до них і вже безапеляційно заборонив переміщатися з того місця проживання, на якому селянин був записаний під час останньої ревізії [13, с. 10]. Тим самим було запроваджено остаточне закріпачення українського селянина та підведення його під дію загальноросійського закону про закріпачення.

Висновки. Досвід регулювання земельних відносин у Гетьманщині та розвиток усіх сільськогосподарських галузей виробництва засвідчив, що за мінімального втручання адміністративно-владних структур суб'єкти приватновласницьких земельних відносин здатні за власною ініціативою та творчими здібностями зміцнити економічний потенціал держави, солідаризувати всі соціальні верстви на основі справедливого розподілу кінцевого продукту, який виражається у збільшенні матеріального добробуту людей. Лівобережна Україна досягла в той час вищого, навіть за європейськими стандартами, спільного добробуту. Однак вторгнення в український простір російського законодавства, присутність воевод і «ратних людей» завершилося повним підпорядкуванням українських земель царському самодержавству та зламом унікальної державно-правової системи часів Гетьманщини.

Список бібліографічних посилань

1. Мякотин В. А. Очерки социальной истории Украины в XVII–XVIII вв. Прага, 1924. 289 с.
2. Krasinski H. The cossacks of the Ukraine. New York : AMS Press, 1985. 312 p.
3. Андрущенко В. П., Федосов В. М. Запорізька Січ як український феномен. Київ : Заповіт, 1995. 173 с.
4. Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України. Київ : Кондор, 2003. 738 с.
5. Дорошенко Д. І. Нарис історії України : у 2 т. Т. 2. Київ : Глобус, 1992. 217 с.
6. Покровский М. Н. Русская история с древнейших времен. Т. 1. М. : Госиздат, 1922. 148 с.
7. Мазепа І. Підстави нашого відродження. Авгсбург, Німеччина : Прометей, 1946. 180 с.
8. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1997. Т. 9. 776 с.
9. Липинський В. Україна на переломі 1657–1659 : замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. Відень, 1920. 304 с.
10. Милоков П. Очерки по истории русской культуры. Ч. 1 : Население, экономический, государственный и сословный строй. СПб., 1904. 308 с.
11. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ : Глобус, 1997. 547 с.
12. Борисенко В. Й. Еволюція соціальної структури населення Гетьманщини. Київ : УДПУ ім. М. Драгоманова, 1997. 152 с.
13. Прокоп Т. І. Зміни в соціальній структурі населення Гетьманщини в період намісництва П. Рум'янцева-Задунайського (1764–1796 рр.). *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 94. С. 7–11.

Надійшла до редколегії 20.12.2017

БУРДИН М. Ю. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УКРАИНСКОЙ КАЗАЦКОЙ ДЕРЖАВЕ (II ПОЛ. XVII – XVIII В.)

Подчёркнута унікальність казацкої системи землекористування, яка ґрунтувалась на обычном праві і суттєво відзначалась як від західноєвропейських образців, так і від російського «общинного» землекористування. Лише інкорпораційна політика царизма і повне підчинення українських земель самодержавію сломали в кінці XVIII в. своєобразну державно-правову систему часів Гетманщини.

Ключевые слова: Гетманщина; земельные отношения; казацкая старшина; шляхта; Российская империя; Права, по которым судится малороссийский народ.

BURDIN M. YU. LEGAL BASIS FOR THE REGULATION OF LAND RELATIONS IN THE UKRAINIAN COSSACK STATE (SECOND HALF OF THE XVII – XVIII CENTURY)

The uniqueness of the Cossack land use system was emphasized, which was based on customary law and differed significantly from both Western European models and Russian “communal” land use. The Cossacks hardly opposed any attempts by the prosperous class to occupy the dominant position in the political system due to large land ownership, which was contrary to the traditions of Ukrainian landownership and democracy.

The idea of legal equality within land relations was initially cultivated in Zaporozhie. The institution of a sole proprietor of the land plot with a hereditary scheme of transferring ownership rights to it was contrary to the legal culture of the Cossacks. However, starting from the middle of the XVII century there was a tendency for a transition from small-proprietary landed estates to medium and large landownership of a relatively small part of the prosperous class of Cossacks. In this regard, the colonels and representatives of the Hetman dynasties emphasized the expansion of the rights of large landowners and the narrowing the rights and freedoms of small landowners.

The author has focused attention on the fact that the subjects of medium and large landed property, i.e., the prosperous class of Cossacks and the registered Cossacks were, at that historical stage, the carriers of the advanced legal thought of European civilization with the emerging commodity capitalist production, while small landownership was oriented towards self-sufficiency of households.

Left-bank Ukraine, due to a balanced system of land relations, achieved a high level of well-being, even by European standards, by the beginning of the XVIII century. But the invasion of Russian legislation into Ukrainian legal area, the presence of the governor and “military people” led to the complete subordination of the Ukrainian lands to the tsarist autocracy and the scrapping of the unique state and legal system of the Hetman era.

Keywords: *Hetman era; land relations; prosperous class of Cossacks; nobility; Russian empire; Rights, according to which Little Russian people are at law.*

УДК 342.536(477)

О. І. ЗОЗУЛЯ,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5428-4622>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ КОМІТЕТІВ І ТИМЧАСОВИХ КОМІСІЙ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Проаналізовано конституційно-правові засади становлення комітетів і тимчасових комісій Верховної Ради України, визначено їх сутність, основні ознаки та значення. Обґрунтовано пріоритетні напрямки розвитку конституційно-правового статусу парламентських комітетів і тимчасових комісій в Україні.

Ключові слова: *комітети, тимчасові комісії, Верховна Рада України, парламент, Конституція, Регламент*

Zozulia, O.I. (2017), “Constitutional and legal principles of the formation of committees and temporary committees of Verkhovna Rada of Ukraine” [“Konstytutsiino-pravovi zasady stanovlennia komitetiv i tymchasovykh komisii Verkhovnoi Rady Ukrainy”], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 29–34.

Постановка проблеми. Розвиток інституту комітетів і тимчасових комісій Верховної Ради України має відбуватися на основі цілісного теоретично обґрунтованого розуміння його сутності та шляхів удосконалення. Серед іншого це потребує врахування вже накопиченого досвіду становлення парламентських комітетів і тимчасових комісій в Україні, адже кожен історичний етап їх формування має свою власну специфіку, позитивні та негативні риси. Визначення й оцінка основних закономірностей, сутності та проблем конституційно-правового забезпечення становлення парламентських комітетів і тимчасових комісій після набуття Україною незалежності (що характеризується поступовим відходом організації, яка існувала

в Українській РСР, та впровадженням сучасних засад парламентаризму) сприятиме доцільності, послідовності й узгодженості їх інституалізації. Водночас на сьогодні відсутній системний підхід до врахування історичного досвіду формування парламентських комітетів і тимчасових комісій для подальшої розбудови цього інституту в Україні. А відтак у контексті вдосконалення їх статусу й організації діяльності вбачається актуальним дослідження питання конституційно-правових засад становлення парламентських комітетів і тимчасових комісій після набуття Україною незалежності.

Стан дослідження. Зазначимо, що історико-правові засади інституалізації парламентських комітетів і тимчасових комісій в Україні

розглядали у своїх працях такі вчені, як В. М. Єрмолаєв, В. С. Журавський, О. В. Марцеляк, А. Б. Медвідь, О. В. Ночовний та інші. Водночас їх наукові дослідження розкривають лише окремі передумови й етапи формування та становлення парламентських комітетів і тимчасових комісій в Україні, не характеризуючи розгорнуто специфіку та зміст трансформації їх статусу після набуття Україною незалежності стосовно сучасної організації комітетів і тимчасових комісій Верховної Ради України.

Саме тому **метою** нашої статті є аналіз конституційно-правових засад становлення комітетів і тимчасових комісій Верховної Ради України, визначення їх сутності, основних ознак і значення, а також обґрунтування пріоритетних напрямків розвитку конституційно-правового статусу парламентських комітетів і тимчасових комісій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Передусім відзначимо, що з набуттям Україною в 1991 році незалежності почався сучасний період становлення комітетів (комісій) Верховної Ради України. Багато в чому їх статус у перші роки після набуття незалежності ґрунтувався на конституційно-правових засадах функціонування комісій Верховної Ради Української РСР. Йдеться, насамперед, про Конституцію УРСР від 20.04.1978 [1], положення якої були перенесені до Конституційного договору від 08.06.1995 [2] та в цілому зберігали чинність до ухвалення Конституції України від 28.06.1996 [3]. При цьому у зв'язку з демократизацією державної влади та розвитком парламентаризму в Україні до Конституції УРСР від 20.04.1978 також були внесені зміни, спрямовані на підвищення ролі постійних комісій у попередньому розгляді законопроектів і кандидатур на посади, що призначалися Верховною Радою України. Нова Конституція України від 28.06.1996 уточнює мету діяльності парламентських комітетів і тимчасових комісій, закріплює обов'язковість законодавчого регулювання їх статусу, позбавляє їх координованості з боку ліквідованої Президії Верховної Ради України, усуває можливість створення ревізійних комісій, встановлює невіршальність рішень тимчасових слідчих комісій для слідства та суду тощо.

Одним із перших законодавчих актів незалежної України, що стосувався діяльності парламентських комісій, став закон України «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992 № 2790-ХІІ [4], що комплексно закріплює правовий статус народного депутата України, в тому числі визначає права й

обов'язки народних депутатів України в органах Верховної Ради України, а також право на участь у депутатському розслідуванні. На сьогодні цей закон, розкриваючи зміст і гарантії статусу депутатів як членів парламентських органів, залишається важливою складовою конституційно-правового регулювання статусу комітетів і тимчасових комісій Верховної Ради України.

Крім того, не можна не згадати Регламент Верховної Ради України від 27.07.1994 № 129/94-ВР [5], який досить детально закріплював порядок створення постійних комісій Верховної Ради України, обрання їх голів і членів, процесуальні засади законопроектної та контрольної діяльності. Відзначимо, що цей Регламент всупереч ст. 114 Конституції УРСР від 20.04.1978 [1] і п. 15 ч. 1 ст. 85, п. 21 ч. 1 ст. 92 Конституції України від 28.06.1996 [3] було затверджено не законом (хоча ст. 1.0.2 Регламенту визначала, що він «має силу закону»), а окремим актом Верховної Ради України, що ставило під сумнів його конституційність і не забезпечувало максимальний рівень юридичної гарантованості, стабільності та вивірності регулювання організації діяльності парламентських органів. Згодом із цих же причин рішенням Конституційного Суду України від 01.04.2008 № 4-рп/2008 було визнано неконституційним наступний Регламент від 16.03.2006 № 3547-IV [6].

Разом із тим, до особливостей Регламенту від 27.07.1994 слід віднести врегулювання ним, уперше на такому рівні, права Верховної Ради України створювати тимчасові спеціальні комісії для розробки, попереднього розгляду, доопрацювання проектів законів та інших актів, а також для вивчення певних питань. Якщо Конституція УРСР від 20.04.1978 [1] лише допускала створення інших непоіменованих тимчасових комісій, то Регламент від 27.07.1994 [5] фактично виділяв тимчасові спеціальні комісії як окремий різновид парламентських комісій, діючих подібно до постійних, але тимчасово та з конкретних питань. Ефективність і обґрунтованість їх створення зумовили остаточне закріплення в Конституції України від 28.06.1996 [3] тимчасових спеціальних комісій на рівні з іншими тимчасовими комісіями та комітетами Верховної Ради України.

Відповідно до Регламенту від 27.07.1994 [5] крім ревізійних і слідчих комісій Верховна Рада України також могла створювати ще й контрольні комісії «з будь-якого питання своєї компетенції», а також «депутатські комісії по

розслідуванню». При цьому, зважаючи на відсутність ще з часів Української РСР чіткого розмежування ревізійних і слідчих комісій, ми не вважаємо нагальною потребою виокремлення подібних функціонально близьких до них комісій. Тим більше, що організація їх діяльності та відмінності від інших тимчасових комісій указаним Регламентом не визначалися. Ми не підтримуємо думку А. Б. Медвідя, що Регламент від 27.07.1994 ретельно врегулював діяльність тимчасових слідчих і спеціальних комісій [7, с. 46], оскільки насправді цим Регламентом предметно не визначались ані завдання тимчасових слідчих (тих, які діяли не з питань імпичменту) і спеціальних комісій, на відміну від постійних комісій, ані порядок їх реалізації.

З іншого боку, досить прогресивним було виділення в Регламенті від 27.07.1994 [5] тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України, які повинні були проводити розслідування з питань усунення вищих посадових осіб держави в порядку імпичменту. Діяльність таких комісій, здійснювана з дотриманням встановленого Регламентом порядку, загалом мала забезпечити належність і обґрунтованість підстав для прийняття парламентом рішення про припинення повноважень визначених посадових осіб. Певною мірою такі тимчасові слідчі комісії були прообразом сучасної спеціальної тимчасової слідчої комісії, від якої вони відрізнялися більш широким предметом своєї діяльності, можливістю одночасного функціонування декількох комісій з різних питань, формуванням виключно з числа депутатів, особливостями порядку роботи тощо. У цілому ж закріплення Регламентом від 27.07.1994 [5] широкого предмета депутатського розслідування, дієвих засобів встановлення істини та вимог до обґрунтованих результатів розслідування сприяло ефективності такої форми парламентського контролю й подальшій інституалізації тимчасових слідчих комісій і спеціальної тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України.

Після втрати чинності Регламенту від 27.07.1994 [5] процесуально-правові засади функціонування парламентських комітетів і тимчасових комісій в Україні закріплювалися Регламентом від 16.03.2006 № 3547-IV [6], Тимчасовим регламентом від 08.04.2008 № 247-VI [8] і Регламентом від 19.09.2008 № 547-VI [9]. Зазначимо, що доволі часте ухвалення нових регламентів Верховної Ради України (16.03.2006, 08.04.2008, 19.09.2008, 10.02.2010) пояснювалося насамперед не змістовністю їх змін (зокрема стосовно організації

та діяльності парламентських комітетів і тимчасових комісій), а визнанням Конституційним Судом їх неконституційними через затвердження не у формі закону.

Так чи інакше ці регламенти Верховної Ради України послідовно визначали порядок утворення та діяльності парламентських комітетів, тимчасових слідчих комісій, тимчасових спеціальних комісій і спеціальної тимчасової слідчої комісії. Кожен новий регламент вносив певні зміни в організацію їх діяльності, зокрема з'явилися обмеження для членства в тимчасових слідчих комісіях, деталізувався статус і вимоги до спеціального прокурора та спеціальних слідчих у складі спеціальної тимчасової слідчої комісії тощо. Загалом зазначені регламенти Верховної Ради України ґрунтувалися вже на чинній Конституції України від 28.06.1996 [3] та розкривали закладений нею статус комітетів і тимчасових комісій Верховної Ради України, що більшою мірою стосується не стільки історико-правових засад, скільки сучасного стану правового регулювання статусу парламентських комітетів і тимчасових комісій. Нинішній порядок формування та діяльності парламентських комітетів і тимчасових комісій закріплюється чинним Регламентом Верховної Ради України, затвердженим законом України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 № 1861-VI [10], який через відсутність профільного закону про тимчасові комісії Верховної Ради України містить не лише процесуальні, а й деякі матеріально-правові норми щодо їх організації та діяльності.

Після набуття Україною незалежності відбувається планомірне збільшення кількості постійних комісій (комітетів) Верховної Ради України (в різні роки – від 23 до 29). Це, з одного боку, забезпечує більшу їх спеціалізацію та зосередженість на вузьких предметах відання, а, з іншого боку, як зауважує О. В. Марцеляк [11, с. 7–8], призводить до зменшення кількості депутатів у складі парламентських постійних комісій (комітетів), що може навпаки знижувати результативність їх роботи. Проте, враховуючи конституційну кількість народних депутатів України, ми вважаємо, що обґрунтоване створення декількох нових парламентських комітетів навряд чи може призвести до суттєвого ослаблення їх потенціалу через зменшення персонального складу.

Зазначимо, що сьогодні відбувається формування профільного законодавства у сфері діяльності парламентських комітетів і тимчасових комісій. Зокрема, йдеться про закон

України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 № 116/95-ВР [12], що комплексно закріплював функції, повноваження та засади організації роботи існуючих на той час постійних комісій Верховної Ради України. Перша редакція цього закону, затверджена ще до ухвалення Конституції України від 28.06.1996 [3], переважно ґрунтувалася на положеннях Конституції УРСР від 20.04.1978 [1], водночас забезпечуючи високий рівень правової визначеності й упорядкованості статусу постійних комісій Верховної Ради України. Серед принципів їх діяльності цілком виправдано згадувалися законність, гласність, рівноправність, вільне колективне обговорення та вирішення питань, однак залишалися поза увагою принципи верховенства права, наукової обґрунтованості, доцільності тощо.

Діяльність парламентських постійних комісій за першою редакцією профільного закону України від 04.04.1995 [12] традиційно зосереджувалася на законопроектній роботі, контролі за дотриманням законів і вивченні ефективності дій органів виконавчої влади, а також на обговоренні кандидатур посадових осіб, які призначаються парламентом. Названі напрямки діяльності загалом відповідають законопроектній, організаційній і контрольній функціям сучасних комітетів Верховної Ради України. До особливостей реалізації повноважень постійних комісій згідно із законом України від 04.04.1995 [12] необхідно віднести чітке визначення рекомендаційного характеру їх рішень для відповідних органів і організацій із зобов'язанням останніх лише надавати постійним комісіям необхідні матеріали та документи.

Як дещо неоднозначне нами розглядається передбачене ч. 4 ст. 10 першої редакції закону України від 04.04.1995 [12] право постійних комісій доручати відповідним органам проведення оперативно-розшукових дій. На нашу думку, це створювало можливості опосередкованого впливу постійних комісій на об'єкти їх контролю, відволікало правоохоронні органи від їх безпосередніх завдань і призводило до нерационального застосування оперативно-розшукових заходів в інтересах парламентських постійних комісій, які реалізують не правоохоронні цілі, а загальний парламентський контроль.

Серед переваг першої редакції закону України від 04.04.1995 [12] необхідно відзначити закріплення ним не лише повноважень і прав постійних комісій Верховної Ради України, а і їх обов'язків, що повинно було забезпечити ефек-

тивну та законну реалізацію ними своїх функцій. Водночас маємо наголосити на переважно загальному характері законодавчо визначених обов'язків постійних комісій та деякій абстрактності і декларативності окремих з них. Наприклад, обов'язки «якісно» готувати та розглядати законопроекти й інші питання та «періодично» звітувати перед парламентом через дані суб'єктивні оціночні критерії були не суто юридичними, а, скоріше, політико-правовими обов'язками постійних комісій. Обов'язок вивчати і враховувати громадську думку сприяв гласності роботи постійних комісій, консенсуальності та виваженості їх рішень, створюючи можливість участі громадськості в парламентській діяльності, хоча конкретні форми (крім реагування на листи громадян), способи і періодичність врахування постійними комісіями громадської думки законодавчо не встановлювалися.

Попри деякі суперечності й неточності першої редакції закону України від 04.04.1995 [12] загалом слід констатувати її позитивну роль у забезпеченні розгорнутого й узгодженого законодавчого регулювання статусу та організації діяльності постійних комісій (комітетів) Верховної Ради України.

З ухваленням Конституції України від 28.06.1996 [3] постійні комісії Верховної Ради України мали бути замінені комітетами. Хоча, зважаючи на відсутність істотних відмінностей у статусі останніх, по суті йшлося лише про перейменування діючих ще з радянських часів постійних комісій у формально нові комітети. Реально ж постійні комісії були перетворені на комітети лише 05.05.1997 постановою Верховної Ради України № 241/97-ВР [13]. Не сприяла повноцінній імплементації конституційних засад у статус парламентських комітетів також несвочасність унесення відповідних змін до профільного закону України від 04.04.1995 № 116/95-ВР [12]. Так, перші зміни внесли лише 14.07.1998 законом України № 40-XIV, а повне приведення профільного закону у відповідність до норм Конституції України відбулося лише 22.12.2005. Це вказує на повільність і недостатню системність удосконалення правового регулювання статусу комітетів Верховної Ради України, що, безперечно, ускладнювало їх подальшу інституалізацію й ефективну роботу.

На сьогодні затверджені в перші роки після набуття незалежності Конституція України від 28.06.1996 [3] та профільний закон України від 04.04.1995 № 116/95-ВР [12] (з відповідними змінами та доповненнями) відображають уже

сучасний стан конституційно-правового регулювання статусу комітетів і тимчасових комісій Верховної Ради України.

Також слід зауважити, що в постанові Верховної Ради України «Про перетворення постійних комісій Верховної Ради України у комітети» від 05.05.1997 № 241/97-ВР [13] наголошувалося на доцільності ухвалення нового закону України про комітети і комісії Верховної Ради України. Ухвалення такого закону є цілком виправданим і дозволило б комплексно врегулювати статус та організацію діяльності комітетів і тимчасових комісій Верховної Ради України, розподіл їх компетенції, засади взаємодії тощо. Так чи інакше подібний закон (наприклад, представлений законопроектом від 20.11.1998 № 2254) на сьогодні не ухвалений.

Натомість статус парламентських тимчасових комісій дістав законодавчого регулювання лише у законі України «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України» від 15.01.2009 № 890-VI [14], який комплексно визначав організацію та порядок діяльності не тільки тимчасових слідчих і спеціальних комісій, але й спеціальної тимчасової слідчої комісії. До ухвалення цього закону протягом майже 13 років після ухвалення Конституції України [3] та всупереч її ч. 5 ст. 89 інститут парламентських тимчасових комісій взагалі не мав належного законодавчого регулювання, що ускладнювало функціонування тимчасових комісій Верховної Ради України та фактично унеможливило реалізацію процедури імпичменту як ключової форми парламентського контролю за діяльністю глави держави. Визнання рішенням Конституційного Суду

України від 10.09.2009 № 20-рп/2009 неконституційності закону України від 15.01.2009 № 890-VI [14] у зв'язку з порушенням процедури набрання ним чинності знову призвело до існуючої до сьогодні відсутності цілісного профільного законодавства про парламентські тимчасові комісії, наслідком чого є фрагментарність і безсистемність регулювання їх організації та діяльності.

Висновок. Таким чином, становлення парламентських комітетів і тимчасових комісій після набуття Україною незалежності ґрунтувалося на неоднозначному досвіді радянського періоду, характеризується поступовим розвитком парламентаризму, перетворенням постійних комісій на комітети, загальним підвищенням їх ролі, упорядкуванням видів тимчасових комісій, упровадженням деяких сучасних демократичних принципів функціонування, комплексним законодавчим врегулюванням статусу парламентських комітетів і відсутністю закону про тимчасові комісії, повільним приведенням закону про парламентські комітети у відповідність до Конституції України, недотриманням процедури ухвалення окремих законів щодо комітетів і тимчасових комісій, відсутністю теоретично обґрунтованого цілісного бачення шляхів їх розвитку тощо.

Подальший розвиток інституту комітетів і тимчасових комісій Верховної Ради України має набути послідовного, системного та належного обґрунтованого характеру відповідно до актуальних завдань парламенту в демократичній правовій державі, враховуючи подальшу деталізацію профільного законодавства й усунення його прогалин.

Список бібліографічних посилань

1. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки : від 20.04.1978 № 888-IX. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1978. № 18. Ст. 268.
2. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України : від 08.06.1995 № 1к/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 18. Ст. 133.
3. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Про статус народного депутата України : закон України від 17.11.1992 № 2790-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 3. Ст. 17.
5. Регламент Верховної Ради України : від 27.07.1994 № 129/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 35. Ст. 338.
6. Про Регламент Верховної Ради України : постанова Верховної Ради України від 16.03.2006 № 3547-IV. *Офіційний вісник України*. 2006. № 16. Ст. 1174.
7. Медвідь А. Б. Конституційно-правовий статус тимчасових комісій Верховної Ради України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2008. 252 с.
8. Про деякі питання нормативно-правового забезпечення порядку роботи Верховної Ради України : постанова Верховної Ради України від 08.04.2008 № 247-VI. *Офіційний вісник України*. 2008. № 28. Ст. 873.

9. Регламент Верховної Ради України : від 19.09.2008 № 547-VI. *Офіційний вісник України*. 2008. № 73. Ст. 2451.

10. Про Регламент Верховної Ради України : закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 12. Ст. 565.

11. Марцеляк О. В. Комітети Верховної Ради України: система, структура та роль у здійсненні основних функцій парламенту. *Право і Безпека*. 2005. Т. 4, № 4. С. 7–10.

12. Про комітети Верховної Ради України : закон України від 04.04.1995 № 116/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 19. Ст. 134.

13. Про перетворення постійних комісій Верховної Ради України у комітети : постанова Верховної Ради України від 05.05.1997 № 241/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 22. Ст. 163.

14. Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України : закон України від 15.01.2009 № 890-VI. *Офіційний вісник України*. 2009. № 22. Ст. 694.

Надійшла до редколегії 13.12.2017

ЗОЗУЛЯ А. И. КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ СТАНОВЛЕНИЯ КОМИТЕТОВ И ВРЕМЕННЫХ КОМИССИЙ ВЕРХОВНОЙ РАДЫ УКРАИНЫ

Проанализированы конституционно-правовые основы становления комитетов и временных комиссий Верховной Рады Украины, определены их сущность, основные признаки и значение. Обоснованы приоритетные направления развития конституционно-правового статуса парламентских комитетов и временных комиссий в Украине.

Ключевые слова: комитеты, временные комиссии, Верховная Рада Украины, парламент, Конституция, Регламент.

ZOZULIA O. I. CONSTITUTIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF THE FORMATION OF COMMITTEES AND TEMPORARY COMMITTEES OF VERKHOVNA RADA OF UKRAINE

Using the historical and legal, comparative and legal, formal and legal and other methods, the author has carried out an analysis of the constitutional and legal principles of the formation of committees and temporary commissions of Verkhovna Rada of Ukraine after acquiring the independence by Ukraine. The author has established their essence, the main features and patterns of the formation, characterized by a gradual recession from the organization that existed in Ukrainian SSR, and the implementation of modern principles of parliamentarism. The lack of a systematic approach of taking into account the historical experience of forming parliamentary committees and temporary commissions for the further development of this institution in Ukraine have caused the relevance of the study of the formation of parliamentary committees and temporary commissions in Ukraine.

It has been determined that the formation of parliamentary committees and temporary commissions after acquiring the independence by Ukraine was based on controversial experience of the Soviet period, and primarily characterized by the gradual development of parliamentarism, the transformation of standing commissions into committees, general increase in their role, streamlining of types of temporary commissions, the implementation of some modern democratic principles of functioning. The peculiarities of the development of the institution of parliamentary committees and temporary commissions include the comprehensive legislative regulation of the status of parliamentary committees and the lack of a law on temporary commissions, the slow adoption of the law on parliamentary committees in accordance with the Constitution of Ukraine, non-compliance with the procedure for the adoption of certain laws on committees and temporary commissions, the lack of theoretical substantiated holistic vision of the ways of their development, etc.

The author has grounded the priority directions of the development of the constitutional and legal status of parliamentary committees and temporary commissions in Ukraine, which should take into account the relevant historical experience and should acquire a consistent, systematic and well-founded character in accordance with the urgent tasks of the parliament in a democratic legal state including further elaboration of specialized legislation and elimination of its gaps.

Keywords: committees, temporary committees, Verkhovna Rada of Ukraine, parliament, Constitution, Rules of Procedure.

УДК 342.5(438)

М. І. МАРЧУК,*кандидат юридичних наук, доцент,**завідувач кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4**Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0217-478X>*

ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО ЛАДУ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ

Досліджено основні наукові підходи до визначення засад державного ладу Республіки Польща. Встановлено, що у польській правовій доктрині підходи до засад державного ладу і безпосередньо до їх визначення різняться і є не досить точними, а найчастіше використовується термін «засади устрою». З'ясовано, що у представлених польськими науковцями переліках засад державного ладу Республіки Польща практично відсутні намагання визначити їх структурну ієрархію та систему. І роль конституційної доктрини в Польщі автор вбачає саме в тому, щоб зробити це питання цілісним і аксіологічним, створивши таким чином певну структуровану систему конституційних засад у цілому та засад державного ладу зокрема.

Ключові слова: *засади державного ладу, основоположні принципи, фундаментальні ідеї, системні зв'язки, політична система, соціально-господарський устрій.*

Marchuk, M.I. (2017), "The principles of the state system of the Republic of Poland and the peculiarities of their systematization" ["Zasady derzhavnoho ladu Respubliki Polshcha ta osoblyvosti yikh systematyzatsii"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 35–41.

Постановка проблеми. Сьогодні в українському суспільстві гостро постають питання переосмислення багатьох уявлень про правові категорії та явища і наповнення їх новим сутнісним змістом. Це серед іншого є результатом демократичного вибору українського народу розвиватися в напрямку європейських світоглядних і державницьких орієнтирів.

Зміна окремих аспектів і властивостей державно-правової реальності України та її соціальної дійсності обумовлена, зокрема, еволюційним рухом до кращих світових стандартів державотворення, виражених у концепціях правової демократичної соціальної держави, й органічно пов'язана із трансформацією уявлень про державний лад як один із основних інститутів конституційного права та його засади, як фундаментальні орієнтири побудови та функціонування сучасної державності.

Проблема наукового розуміння державного ладу та його принципів сьогодні, як зазначає Л. Наливайко, «концентрує політико-правові аспекти науки теорії держави і права, конституційного права, інших галузевих юридичних і неюридичних наук. Розглянути принципи державного ладу на сучасному етапі в контексті формування демократичної, соціальної, правової держави в Україні – актуальне завдання юридичної науки» [1, с. 11–15].

Для належного осмислення багатоаспектності та багатомірності конституційно-правової матерії державного ладу українськими науко-

вцями може і повинен бути використаний зарубіжний досвід політичної діяльності, відображений у законодавстві та юридичній літературі, зокрема в порівняльних дослідженнях. З огляду на це на особливу увагу заслуговує потреба дослідження державного ладу Республіки Польща як держави, що мала багато спільного з Україною у процесі становлення державницьких традицій, які стали основою її сучасного державного ладу. Потрібно враховувати також той факт, що Польща сьогодні є одним із найбільш вдалих прикладів європейського державотворення.

Стан дослідження. Загальнотеоретичним аспектам державного ладу та його засад присвячено праці таких науковців, як В. Додонов, А. Колодій, В. Копейчиков, В. Кравченко, П. Кудрявцев, О. Кутафін, О. Міцкевич, Л. Наливайко, В. Погорілко, О. Румянцев, С. Серьогіна, С. Страшун, А. Сухарев, С. Телешун, В. Федоренко, В. Чиркін та ін. Однак питання дослідження засад державного ладу саме Республіки Польща та встановлення системоутворюючих зв'язків між ними як окремі напрямки наукового осмислення ніколи не розглядалися українськими науковцями. Ця проблематика залишається безумовною прерогативою польських науковців, серед яких С. Божик, П. Вінчорек, Л. Гарліцкі, А. Гжесковяк, М. Гульчинські, Л. Дзевецка-Бокун, Д. Дудек, К. Екхарт, М. Карпюк, К. Нізіол, А. Пулло, П. Сарнецькі, К. Сікора, В. Скшидло, Т. Сломка, В. Соколевич та інші.

Разом із тим, незважаючи на висвітлення польськими вченими окремих аспектів державного ладу своєї країни та очевидне науково-практичне значення проблеми, навіть у польській юридичній літературі цій проблемі приділяється недостатня увага. Зокрема, проблема систематизації засад державного ладу Республіки й досі залишається контрверсійною та не вирішеною остаточно.

Мета статті полягає у визначенні каталогу принципів, які є засадами державного ладу Республіки Польща, та встановленні особливостей їх систематизації.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка із сучасних конституцій (у тому числі українська та польська) містить певні базові принципи, що характеризують державний лад конкретної держави та визначають систему влади, яка в ній панує. Сукупність цих принципів визначає конституційну ідентичність держави. Принципи, передусім, указують, кому належить влада в державі (визначають суверенність), установлюють основні форми здійснення цієї влади та види державних органів, покликаних її реалізувати. Вони також визначають основні, базові способи (формальну площину) і зміст (матеріальну площину) здійснення влади, вказують на ідеї та цілі, які слід реалізувати в цьому процесі.

У польській правовій доктрині підходи до засад державного ладу та їх визначення різняться і є не досить точними. Подібна ситуація спостерігається і з рішеннями та висновками Конституційного Трибуналу. Ускладнюють ситуацію також державні органи, які, використовуючи такі мало визначені термінологічні категорії, як «засади устрою» (*zasady ustrojowe*), «загальні засади, головні принципи» (*zasady naczelne*) чи навіть більш загальні назви – «конституційні засади права» (*konstytucyjne zasady prawa*), «принципи права» (*zasady prawa*) тощо, по суті створюють додаткові перешкоди для їх застосування [2, s. 28]. Найчастіше використовується термін «засади устрою». Польський науковець С. Бернат зауважує, що доцільним є використання лише загального терміна «конституційна засада права», який вказує на її місце в системі джерел права, а відтак на певну ієрархію в загальній системі принципів, без використання конкретизуючих термінів «устроева», «головна», «загальна», «провідна» тощо, оскільки використання такого роду прикметників насправді не має значення з точки зору механізмів, які мають значення для конституційного права [3, s. 10].

Разом із тим, як зазначає М. Камінські, наука польського конституційного права, визна-

ючи засади державного ладу, використовує різні дефініції для їх позначення, в тому числі «основні засади устрою», «засади державного ладу», «головні засади Конституції» тощо. Необхідно також підкреслити, що в польській доктрині конституційного права не сформувалась єдина дефініція конституційних засад устрою [4, s. 279]. Водночас у наукових дослідженнях під час синтезування конкретних каталогів (переліків) засад державного ладу зазначено, що на сьогодні у правовому полі Польщі практично припинено використання понять «загальні засади», «головні принципи» та «провідні ідеї», в тому числі серед формальних джерел права [5].

Визначаючи засади державного ладу, А. Куліг стверджує, що «кожна із сучасних держав – організована на основі певних припущень, що визначають інституціональні та процедурні аспекти її діяльності. Ці припущення, з одного боку, підпорядковують собі політичні та правові рішення в державі, з іншого боку, вони мають загальний і навіть загальнообов'язковий характер (саме тому їх часто порівнюють із так званими загальними положеннями), що дозволяє їм поширювати свій вплив на значну кількість суб'єктів та об'єктів регулювання. З огляду на фундаментальний характер цих припущень і силу впливу (детермінації) на державний лад вони мають назву “устроеві засади”» [6, с. 54]¹. Тобто в українській редакції – це засади державного ладу. Такі засади, як зазначає В. Ф. Годованець, «становлять систему передбачених і закріплених конституцією основних принципів організації (будівництва) і діяльності держави та її основних інститутів і органів державної влади, основних функцій держави, інших елементів (атрибутів) держави. Основні принципи державного ладу визначають суть держави, її тип, місце й роль у суспільстві» [7, с. 93].

На думку польського науковця К. Сікори, засади державного ладу – це найважливіші постулати, які характеризують устрій певної держави, визначений в її Конституції. Вони являють собою правові норми особливого виду – такі, що мають базове, основоположне значення для визначення устроевого (структурного), політичного, суспільного та господарчого вимірів держави. Засади державного ладу, закріплені в Конституції, виражають ідеї, цінності, поняття, які, з одного боку, створюють основи (підвалини) для інших норм, з іншого, – характеризують

¹ У статті переклад усіх цитат з польської мови зроблено автором особисто.

державу через визначення її найважливіших рис. Вони, передусім, вказують на суб'єктів влади, модель її здійснення, місце особи в державі, ступінь участі суспільства у процесі ухвалення владних рішень, а також на структуру, компетенцію та функції органів публічної влади й характер організаційно-правових зв'язків між ними. Основні засади державного ладу є фундаментом Конституції, оскільки вона сама собою є фундаментом устрою (організації) держави [8, s. 243].

Польський дослідник А. Гжеськовяк розуміє засади державного ладу як певні фундаментальні ідеї, відповідно до яких повинна формуватися політична спільнота громадян, що утворює державу з конкретним устроєм. Саме громадяни визначають форму держави, статус громадян та їх об'єднань [9, s. 249].

Б. Банащак, вивчаючи дефініцію засад державного ладу, зазначає, що це є найважливіші рішення, що характеризують систему (устрій) держави та містяться в Конституції (якщо вона є). Тому їх можна ототожнити з конституційними принципами (засадами). Учений також зауважує, що «розбіжності в розумінні засад державного ладу в [польській] науці конституційного права мають наслідком відсутність єдиного спільного підходу (бачення) щодо базових основоположних питань, таких як їх каталог, назва чи зміст. Таким чином, можна говорити про певну «конвенціональність» та умовність засад державного ладу. Щоправда, вони включені до Конституції, але не безпосередньо, не у вигляді готових виразів, готового каталогу» [10]. Такий стан речей частково пояснюється тим, що в польській владі одночасно представлені політичні сили, які є прихильниками різновекторного розвитку польського суспільства, а також тим фактом, що текст Конституції ще не встиг повністю «обрости» тлумаченнями та конкретними судовими висновками, що дозволило б визначити фактичну роль і зміст її окремих положень, зокрема стосовно засад державного ладу.

Більше того, навіть сама доцільність виокремлення засад державного устрою, як і конституційних принципів взагалі, окремими польськими науковцями піддається сумніву. Деякі науковці, наприклад П. Тулея та К. Войтовіч, вважають, що «така дефініція взагалі є непотрібною, оскільки базовою категорією в юриспруденції залишається категорія норми права. А конституційні принципи (читай, засади державного ладу) служать лише для спрощення дискурсу юридичного (нормативного) масиву» [11, s. 19–20]. Як зауважує Є. Онішук,

навіть «сам Конституційний Трибунал Республіки Польща у своїх рішеннях не надав дефініції таких часто вживаних ним понять, як «конституційний принцип» або «засада державного ладу», а також не сформулював переліку таких засад» [12, s. 18].

Останніми роками польська конституційна наука і практика поволи схиляються до визнання засад державного ладу як відносно відособленої частини загальних конституційних засад. Указується, що засади державного ладу – це політичні рішення установчого характеру, підтвержені авторитетом конституції, виражені у формі нормативних конструкцій, які визначають обсяг прав і свобод людини та принципи організації і компетенцію органів публічної влади (систему та структуру вищих органів влади, місцевих органів влади та територіального самоврядування). Вважається, що ці рішення покликані регулювати основи соціальної, політичної та економічної систем держави.

Підкреслюється особлива важливість «устроевих засад», яка виражається в тому, що: а) на їх підставі формуються інші конституційні норми; вони визначають характеристики державних інститутів; б) вони визначають конституційні цінності, що є аксіологічними основами Конституції; в) вони вважаються засадами в конституційній доктрині та судовій практиці; г) вони є найбільш загальними та впливовими з усіх конституційних норм.

Певне уявлення про весь загальний зміст засад, що, на думку польських політичної та наукової еліт, є засадами державного ладу Республіки Польща, можна скласти на підставі аналізу процесу обговорення основоположних засад устрою в Конституційній комісії Народних Зборів.

Сам перебіг дискусії в Конституційній комісії щодо змістовного наповнення першого розділу Конституції «Річ Посполита» досить вдало описали Є. Пільчинські [13] та П. Вінчорек [14]. Базовий каталог засад був поділений на дві частини. Перша з них охоплювала засади (поряд з їх формулюванням), які у формі статей могли б увійти до першої частини Конституції. Друга стосується принципів устрою, які, на нашу думку, можуть і повинні бути основою для положень особливої частини Конституції та які будуть висловлені не стільки окремими положеннями цього акта, скільки окремими їх групами або навіть Конституцією в цілому. З використанням термінів загальної теорії права та з урахуванням певних умовностей, тут йшлося, з одного боку, про засади директивного характеру, а з іншого, – про засади описового характеру.

Перша група охоплювала принципи: а) республіканської форми правління; б) народного суверенітету; в) спільного блага; г) єдності та цілісності держави; ґ) демократичної держави; д) соціальної держави; е) верховенства закону та законності (легалізму); є) шанування міжнародного права; ж) допустимості передачі частини державного суверенітету міжнародним інституціям; з) представницької та безпосередньої демократії; и) поділу влади; і) політичного плюралізму; й) самоврядування; к) недоторканності власності; л) свободи господарювання; м) охорони праці. Крім того, було запропоновано закріпити в Конституції положення, яке регулює відносини між державою, церквою та релігійними об'єднаннями. Усього до цього каталогу було включено 17 засад.

Друга частина містить пропозиції щодо внесення до Конституції серед іншого засад прав і свобод людини та громадянина, демократичності виборів, визначення характеру державного устрою. Ці питання лише згадувалися під час дискусії та не були предметом більш широкого обговорення в підкомітеті.

Неможливо, та й не потрібно показувати весь хід згаданої дискусії вичерпним чином. Враховуючи, що теперішній зміст глави I відображає «засади устрою», складається враження, що вона побудована з урахуванням багатьох точок зору та подекуди суперечливих пропозицій правових норм-урегулювань. Цей розділ є синтезом їх усіх, хоча й у різному ступені.

Таким чином, Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 р. [15] (далі – Конституція РП) закріплює найважливіші засади державного ладу в розділі I «Річ Посполита» й охороняється (наряду з розділом U 1 XII) ускладненим порядком внесення змін і доповнень. Регламентація засад державного ладу в самостійному розділі, який повинен міститися на початку Конституції, є принципово важливою не тільки в польській правовій доктрині, але й для низки країн, серед яких Італія, ФРН, Греція, Японія, Іспанія та ін. Такий підхід знаходиться в руслі сучасної тенденції соціалізації конституційного права, змістом якої є більш цілісне закріплення основ державного та суспільного ладу.

Разом із тим, помилково вважати всі 29 статей, що становлять цей розділ, переліком із 29 принципів державного ладу. Тут співіснують положення (принципи) з дуже різними рівнем і ступенем абстрактності. Поряд із загальними принципами, що мають особливо важливе значення (наприклад, ст. 1, 2, 4, 8, 10), цей нормативно-правовий акт містить конкретизуючі

положення, які ілюструють лише окремі аспекти більш загальних принципів (наприклад, ст. 13, 17, 26), або більше норми, ніж конституційні принципи (наприклад, п. 2 ст. 11, п. 2 ст. 21, ст. 27, 28, 29). Помилково також вважати, що конституційні принципи не можуть бути знайдені в інших розділах польської Конституції, особливо в розділі II «Свободи, права та обов'язки людини і громадянина». Положення Преамбули до Конституції також є дуже важливим елементом визначення змісту окремих засад державного ладу (зокрема, принципів взаємодії держави та церкви) [16, s. 68].

Конституція РП приділяє багато уваги утвердженню конституційних принципів, тому не без підстав стверджують, що в окремих частинах вона має більше демагогічний, ніж юридичний характер. Такий підхід польського законодавця до тексту Основного закону дає конституційній доктрині значну свободу у створенні цілого каталогу принципів державного ладу Республіки Польща. Для підтвердження цієї тези достатньо лише порівняти окремі підручники з конституційного права польських авторів. З їх аналізу стає зрозуміло, наскільки відрізняється кількість цих принципів, які різні в них назви та наскільки відрізняються критерії їх систематизації. Наприклад, Б. Банацак виокремлює 6 засад державного ладу [17, s. 18], а П. Сарнецькі [18, s. 30] і Л. Гарліцкі [19, s. 52] – по 7, при цьому переліки в них не співпадають. Дещо виділяється на цьому тлі перелік із 13 засад державного ладу (як політичного устрою) Польщі, запропонований П. Сарнецьким [20, s. 31], а також каталог аж із 27 фундаментальних засад конституції, сформульованих «формально» П. Людвіковським [21, s. 175–176].

А ось Д. Дудек виокремлює 16 засад державного ладу (в широкому розумінні), що охоплюють такі конституційні матерії, як правовий статус особи, державний і суспільний лад, а також систему джерел права. До засад правового статусу особи він відносить: а) засаду природної гідності людини; б) принцип права людини на життя; в) засаду рівності перед законом; г) засаду охорони прав і свобод людини. До засад державного ладу (у вузькому розумінні) науковець відносить: а) засаду республіканської форми держави; б) принцип правової держави та принцип народного суверенітету; в) засаду поділу та рівноваги гілок влади; г) засаду двопалатності парламенту; г) засаду суддівської незалежності та незалежності судів; д) засаду децентралізації публічної влади; е) засаду автономії, незалежності і співпраці

між державою, церквами та конфесійними об'єднаннями; є) засаду суспільно орієнтованої ринкової економіки. І, нарешті, правову систему визначають: а) засада ієрархічності системи джерел права; б) засада вищої сили Конституції; в) засада дотримання норм міжнародного права [22, s. 24].

М. Карпюк досліджує характер «устроевих» засад, що містяться в Конституції Республіки Польща. До переліку засад, які становлять канон політичного устрою Польщі, він відносить: а) засаду республіканської форми держави; б) засаду демократичної правової держави; в) засаду народного суверенітету; г) принцип поділу та балансу влади; ґ) принцип автономії та взаємної незалежності держави і Церкви, а також інших релігійних об'єднань; д) принцип децентралізації державної влади та місцевого самоврядування; е) принцип громадянського суспільства, який серед іншого поєднує принцип політичного плюралізму, плюралізму профспілок і принцип свободи створення та діяльності громадських організацій, а також принцип захисту власності та права на спадщину. Дослідник досить чітко поділяє засади устрою Республіки Польща на чотири групи: 1) засади політично-економічного устрою; 2) засади політико-культурного устрою; 3) засади політико-соціального устрою; 4) засади політико-оборонного устрою [23, s. 244].

Дещо інакше сприймає цю проблематику П. Вінчорек, який поряд із принципами політичної системи (політичного устрою) та декількома принципами соціально-економічної системи (суспільно-господарського устрою) виділив третю групу принципів, які одночасно є засадами обох указаних устроевих систем. Зокрема, засади субсидіарності, загального (спільного) блага, свободи релігії та автономії церков. Водночас такі принципи, як соціальна справедливість і громадянське суспільство, він розглядав як засади соціально-економічної системи (суспільно-господарського устрою) [24, s. 6]. Така ситуація вказує практично на відсутність в польській юридичній літературі структурованості системи конституційних принципів, що одночасно є засадами державного ладу.

Досить оригінально видається також систематизація засад державного ладу з точки зору їх віднесення до новаторських або традиційних, запропонована Є. Кучинським і В. Вольпюком. Так, традиційні засади вони умовно поділили на три групи. До першої віднесено нові засади, які були невідомі попереднім конституційним актам, а саме: 1) засаду спільного (загального)

блага (добра); 2) засаду єдності держави та її неподільності; 3) засаду прямої дії норм Конституції; 4) засаду дотримання Республікою Польща зобов'язальних щодо неї норм міжнародного права; 5) засаду громадянського суспільства (що міститься в декількох нормах); 6) засаду соціально орієнтованої ринкової економіки.

Другу групу склали засади державного ладу, вже відомі з попередніх конституційних актів, але модифіковані або розширені в чинній Конституції: 1) засада поєднання представницьких і безпосередніх форм здійснення влади народом; 2) засада поділу влади, доповнена системою стримувань і противаг; 3) засада політичного плюралізму; 4) засада самоврядності; 5) засада охорони власності.

І, нарешті, третя група охоплює засади, викладені в чинній Конституції в тій же нормативній формі, що і в попередніх конституційних актах: 1) засаду демократичної правової держави; 2) засаду верховної влади (суверенітету) народу [25, s. 35–36].

Таким чином, Є. Кучинський і В. Вольпюк стверджують, що серед засад державного ладу, врегульованих розділом I Конституції, зберігається елемент правонаступництва, хоча саме в Конституції 1997 року було вперше впроваджено декілька нових принципів, а деякі інші набули нової юридичної форми.

На підставі викладеного можемо зробити певні **висновки**:

1. У польській правовій доктрині підходи до засад державного ладу та їх визначення різняться і є не досить точними. Подібна ситуація спостерігається і з рішеннями та висновками Конституційного Трибуналу. Ускладнюють її також державні органи, які, використовуючи такі мало визначені термінологічні категорії, як «засади устрою» (*zasady ustrojowe*), «загальні засади, головні принципи» (*zasady naczelne*), чи навіть більш загальні назви «конституційні засади права» (*konstytucyjne zasady prawa*), «принципи права» (*zasady prawa*) тощо, по суті створюють додаткові перешкоди для їх застосування. Найчастіше використовується термін «засади устрою».

2. Засади державного ладу – це політичні рішення установчого характеру, підтвержені авторитетом конституції, виражені у формі нормативних конструкцій, які визначають обсяг прав і свобод людини, принципи організації, систему, структуру та компетенцію органів публічної влади. Ці рішення покликані регулювати основи соціальної, політичної та економічної систем держави.

3. У представлених каталогах засад державного ладу Республіки Польща, як правило, відсутнє чітке бачення їх структурної ієрархії та систематизації. Цьому не сприяє навіть той факт, що сама Конституція Республіки вказує на найбільш фундаментальні цінності, зокрема використовуючи для цього преамбулу та ранг перших статей. Роль конституційної доктрини в Польщі полягає саме в тому, щоб зробити це питання цілісним і аксіологічним, створивши таким чином певну структуровану систему

конституційних засад у цілому та засад державного ладу зокрема.

4. Найбільш перспективними напрямками подальших наукових досліджень у цій сфері є встановлення чітких критеріїв систематизації засад державного ладу Республіки Польща та визначення співвідношення між такими конституційно-правовими категоріями, як «державний лад», «конституційний лад», «політичний устрій» і «суспільно-господарський устрій».

Список бібліографічних посилань

1. Наливайко Л. Р. Роль принципів державного ладу у розбудові демократичної, соціальної і правової держави. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2008. № 1. С. 11–15.
2. Sozański J. Zasada demokratycznego państwa prawnego w polskiej praktyce prawnej. *Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula*. 2014. Nr 4 (42). S. 28–40.
3. Biernat S., Bosek L., Garlicki L. Konstytucyjne podstawy funkcjonowania administracji publicznej. Tom 2. Warszawa, 2012. 624 s.
4. Kamiński M. Konstytucyjna regulacja statusu partii politycznych w Rzeczypospolitej Polskiej // Konstytucyjno-ustawowa regulacja stosunków społecznych w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Białoruś = Конституционно-законодательное регулирование общественных отношений в Республике Польша и Республике Беларусь / pod red. J. Matwiejuk. Białystok : Temida 2, 2009. S. 279–290.
5. Bałaban A. Katalog zasad naczelnych konstytucji w polskich podręcznikach prawa konstytucyjnego // Zasady naczelne Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. / pod red. A. Bałabana, P. Mijała. Szczecin : Wydaw. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2011. S. 47.
6. Kulig A. Źródła prawa // Prawo konstytucyjne RP / pod red. P. Sameckiego. 9 wyd. zmienione rozszerzone i zaktualizowane. Warszawa : C. H. Beck, 2014. Rozd. III. S. 46–68.
7. Годованець В. Ф. Конституційне право України : навч. посіб. Київ : МАУП, 2005. 360 с.
8. Sikora K. Martin Božek, Mirosław Karpiuk, Jarosław Kostrubiec, Konrad Walczuk. Zasady ustroju politycznego państwa. Polskie Wydawnictwo Prawnicze Iuris, Poznań 2012, ss. 241 : recenzja. *Studia Iuridica Lublinensia*. 2013. Tom XX. S. 242–246. URL: <http://journals.umcs.pl/sil/article/view/1210/979> (дата звернення: 14.12.2017).
9. Grześkowiak A. Zasady naczelne w nowej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej : Referat generalny przedstawiony w Komisji Konstytucyjnej Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, w dniu 17 VII 1990 r. *Ethos*. Rok 3, 1990. Nr 3–4 (11–12). S. 249–263. URL: http://dlibra.kul.pl/Content/25812/39_ethos1990_nr%2011_12_Grzeskowiak.pdf (дата звернення: 14.12.2017).
10. Banaszak B. Opinia prawna do projektu ustawy o TK zawierająca odpowiedź na pytania: Czy do katalogu spraw, w których Trybunał Konstytucyjny orzeka w pełnym składzie, zawartego w art. 47 ust. 1 pkt 1 projektu ustawy, należałoby dodać: 1/ orzekanie w sprawie zgodności aktów prawa wtórego Unii Europejskiej z konstytucją, 2/ orzekanie o zasadach konstytucyjnych = Opinia zlecona : Warszawa, 21 maja 2014 r. / Biuro Analiz Sejmowych. URL: [http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk7.nsf/0/9E21D1B7D8CF9DA6C1257CD00043E86C/\\$file/i967-14A.rtf](http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk7.nsf/0/9E21D1B7D8CF9DA6C1257CD00043E86C/$file/i967-14A.rtf) (дата звернення: 14.12.2017).
11. Tuleja P. Pojęcie zasady konstytucyjnej // Zasady ustroju Rzeczypospolitej Polskiej w nowej konstytucji : materiały naukowe XXXVIII Sesji Katedr Prawa Konstytucyjnego Jamrozowa Polana 7–8 VI 1996 r. / pod red. K. Wójtowicza. Wrocław : Uniw. Wrocławski, 1997. S. 7–22. (Acta Universitatis Wratislaviensis ; Nr 1969).
12. Oniszczyk J. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego. Kraków : Wydaw. Zakamycze, 2000. 1000 s.
13. Pilczyński J. Powolna ucieczka do przodu. *Rzeczpospolita*. 14 lutego 1995 r. Nr 38 (3991). S. 47–62.
14. Winczorek P. Dyskusja nad podstawowymi zasadami ustroju RP w Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego (dziesięć pierwszych artykułów projektu Konstytucji RP). *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*. 1995. Nr 2. S. 11–28.
15. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej : z dnia 2 kwietnia 1997 r. *Dziennik Ustaw*. 1997. Nr 78. Poz. 483. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970780483> (дата звернення: 14.12.2017).
16. Garlicki L. Polskie prawo konstytucyjne: zarys wykładu. Wyd. 4. Warszawa : Wolters Kluwer Polska SA, 2017. 524 s.
17. Banaszak B. Prawo konstytucyjne. Warszawa : C. H. Beck, 1999. 631 s.
18. Konstytucjonalizacja zasad i instytucji ustrojowych / red. nauk. P. Sarnecki. Warszawa : Wydaw. Sejmowe, 1997. 209 s.
19. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom I / red. L. Garlicki. Warszawa : Wydaw. Sejmowe, 1999. 530 s.

20. Prawo konstytucyjne / pod red. P. Tulei. Warszawa : C. H. Beck, 1995. 348 s.
21. Ludwikowski R. Prawo konstytucyjne porównawcze. Toruń : Tow. Nauk. Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, 2000. 491 s.
22. Zasady ustroju III Rzeczypospolitej Polskiej / red. D. Dudek ; aut. D. Dudek i in. Warszawa : Wolters Kluwer Polska, 2009. 338 s.
23. Bożek M., Karpiuk M., Kostrubiec J., Walczuk K. Zasady ustroju politycznego państwa. Poznań : Polskie Wydaw. Prawnicze Iuris, 2012. 241 s.
24. Pułło A. Sprawiedliwość społeczna w systemie zasad naczelných Konstytucji RP. *Państwo i Prawo*. 2003. Nr 7. S. 5–16.
25. Kuciński J., Wołpiuk W. J. Zasady ustroju politycznego państwa w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku. Warszawa : Wolters Kluwer Polska, 2012. 468 s.

Надійшла до редколегії 18.12.2017

МАРЧУК Н. И. ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРОЯ РЕСПУБЛИКИ ПОЛЬША И ОСОБЕННОСТИ ИХ СИСТЕМАТИЗАЦИИ

Исследованы основные научные подходы к определению основ государственного строя Республики Польша. Установлено, что в польской правовой доктрине подходы к основам государственного строя и непосредственно к их определению разнятся и являются недостаточно точными, а чаще всего используется термин «основы строя». Установлено также, что в представленных польскими учёными перечнях основ государственного строя Республики Польша практически отсутствуют попытки определить их структурную иерархию и систему. И роль конституционной доктрины в Польше автор видит именно в том, чтобы сделать этот вопрос целостным и аксиологическим, создав таким образом определённую структурированную систему конституционных основ в целом и основ государственного строя в частности.

Ключевые слова: *основы государственного строя, основополагающие принципы, фундаментальные идеи, системные связи, политическая система, социально-хозяйственный уклад.*

MARCHUK M. I. THE PRINCIPLES OF THE STATE SYSTEM OF THE REPUBLIC OF POLAND AND THE PECULIARITIES OF THEIR SYSTEMATIZATION

The main scientific approaches to the definition of the principles of the state system of the Republic of Poland have been researched. It has been established that approaches to the principles of the state system and to their definition in the Polish legal doctrine differ and are not sufficiently precise, and most often the term “principles of the system” is used. Under the “principles of the system”, the Polish constitutionalists, as a rule, understand the legal norms of a special kind – those having the basic, fundamental significance for determining the political, social, economic dimensions of the state.

It has been also found out that there is practically no attempt to determine the structural hierarchy and system in the list of principles of the state system of the Republic of Poland, presented by Polish scholars. Even the fact that the Constitution of the Republic itself points to the most fundamental values does not contribute to this, in particular using the Preamble and rank of the first Articles. The author believes that the role of the constitutional doctrine in Poland is precisely in order to make this issue holistic and axiological, thus creating a certain structured system of constitutional principles in general and the principles of the state system in particular.

Keywords: *principles of the state system, fundamental principles, fundamental ideas, systemic links, political system, social and economic structure.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 347.73

О. М. ІЩЕНКО,

кандидат юридичних наук,
професор кафедри спеціальних юридичних дисциплін
Національного університету водного господарства та природокористування;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2532-6424>;

М. В. ВІКТОРЧУК,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри міжнародного права та юридичної журналістики
Національного університету водного господарства та природокористування;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5197-5914>

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОСАДОВИХ І СЛУЖБОВИХ ОСІБ ФОНДУ ГАРАНТУВАННЯ ВКЛАДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Проаналізовано нормативно-правові аспекти відповідальності посадових і службових осіб Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО). Встановлено, що слід розмежовувати поняття «посадова особа» та «службова особа». На основі правового аналізу цих понять з'ясовано, що директор-розпорядник, начальники та заступники відділів, служб, секторів, управлінь та департаментів ФГВФО є посадовими особами, а уповноважена особа ФГВФО – службовою особою. Запропоновано способи вдосконалення юридичної відповідальності цих осіб.

Ключові слова: посадова особа, система гарантування вкладів фізичних осіб, службова особа, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, юридична відповідальність.

Ishchenko, O.M. and Viktorchuk, M.V. (2017), "Legal liability of officials and civil servants of Deposit Guarantee Fund in Ukraine" ["Problemy vyznachennia yurydychnoi vidpovidalnosti posadovykh i sluzhbovykh osib Fondu harantuvannia vkladiv fizychnykh osib v Ukraini"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 42–47.

Постановка проблеми. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (далі – ФГВФО) є одним із суб'єктів державного регулювання діяльності банків. У відносинах, що виникають у зв'язку зі створенням і функціонуванням системи гарантування вкладів фізичних осіб, виведенням неплатоспроможних банків з ринку та ліквідацією банків, від імені ФГВФО беруть участь його посадові та службові особи. У зв'язку з цим постає питання відповідальності таких осіб за вчинені дії під час виконання функцій ФГВФО.

Стан дослідження. Питання юридичної відповідальності посадових і службових осіб ФГВФО до цього часу не були предметом окремих досліджень учених-адміністративістів. Однак окремі питання його діяльності вивчали К. О. Алексійчук, Т. В. Бойчук, С. Л. Глуговська, Т. В. Мазур та ін. Обмеженість наукових досліджень із цієї проблематики є причиною існування прогалин у правовому регулюванні юридичної відповідальності посадових і служ-

бових осіб ФГВФО за порушення ними законодавства, що регулює відносини в системі гарантування вкладів фізичних осіб.

Метою статті є дослідження нормативно-правових засад відповідальності посадових і службових осіб ФГВФО та шляхів їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Особливості юридичної відповідальності посадових і службових осіб Фонду гарантування вкладів фізичних осіб пов'язані з його адміністративно-правовим статусом. Зважаючи на виконання Фондом спеціальних функцій у сфері гарантування вкладів фізичних осіб і виведення неплатоспроможних банків з ринку та ліквідації банків, його працівники наділені управлінсько-владними повноваженнями. Проте відсутність положень спеціального законодавства, що встановлюють відповідальність посадових і службових осіб ФГВФО, пов'язана з невизначеністю розуміння понять «посадова особа» та «службова особа». Так, дискусійними є питання

належності до категорій службових або посадових осіб працівників, директора-розпорядника та уповноваженої особи ФГВФО, яка виконує повноваження тимчасового адміністратора під час виведення неплатоспроможних банків з ринку та ліквідації банків.

На думку М. О. Живка, О. Р. Стецик і Х. З. Босак, поняття «посадова особа» є похідним від поняття «посада», адже характерною особливістю організаційної структури державно-правових різновидів соціальних систем є те, що вона являє собою структуру соціальних позицій (посад). Саме посада як первинна структурна одиниця організаційної структури визначає службове місце і становище учасників процесу державного управління [1, с. 127].

В юридичній літературі поняття «посада» визначають як одну з ознак організаційного та правового положення державного службовця. Посада – первинний осередок, вихідна організаційно-структурна одиниця державних органів, державних підприємств, установ, організацій, що визначає службове місце і становище учасників управлінського процесу. Вона є юридичним описом соціальної позиції особи, яка її обіймає. Посада – це категорія, притаманна службовцю [2, с. 115; 3, с. 42]. Це підтверджується положеннями ч. 1, 2 ст. 2 закону України «Про державну службу», в яких зазначено, що посада – це визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу та його апарату, на яку покладено встановлене нормативними актами коло службових повноважень. У свою чергу, посадовими особами вважаються керівники та заступники керівників державних органів та їх апаратів, інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих і консультативно-дорадчих функцій [4].

Крім того, в Конституції України вказується, що всі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, які зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (ст. 40), а також те, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56) [5]. Тобто згі-

дно з положеннями Конституції України посадовими та службовими особами є працівники органів державної влади й місцевого самоврядування.

Зауважимо, що Г. І. Петров розглядає посаду як первинний, неподільний, певною мірою відокремлений компонент адміністрації підприємства, установи, організації [6, с. 127]. Є. А. Агеєва підкреслює, що посадову особу повинні характеризувати дві основні ознаки: по-перше, зайняття нею посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських обов'язків; по-друге, наявність в неї державно-владних повноважень у різному обсязі – від права приймати управлінські рішення до контролю за їх виконанням [7, с. 141]. У свою чергу, посадовою особою слід вважати особу, яка обіймає постійно або тимчасово посаду керівника чи заступника керівника державного органу або його апарату, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, або іншу особу, на яку згідно з чинним законодавством покладено здійснення організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків або виконання таких обов'язків за спеціальними повноваженнями.

Зауважимо, що головним критерієм віднесення особи до посадових осіб є наявність у неї організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських повноважень. Відповідно до судової практики, яка склалася та знайшла своє вираження в узагальненні Верховного Суду України (постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво»), організаційно-розпорядчими є обов'язки щодо здійснення керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності [8]. Такі обов'язки виконують, зокрема, керівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, колективних або приватних підприємств, установ і організацій, їх заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділами, лабораторіями, кафедрами), їх заступники, особи, які керують ділянками робіт (майстри, виконроби, бригадири тощо). Водночас під адміністративно-господарськими обов'язками розуміють обов'язки щодо управління чи розпорядження державним, колективним або приватним майном.

Враховуючи зазначене, директор-розпорядник, начальники та заступники відділів, служб,

секторів, управлінь і департаментів ФГВФО є посадовими особами Фонду.

Однак зауважимо, що відповідно до ч. 2 ст. 14 закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (далі – Закон) директор – розпорядник ФГВФО має право делегувати виконання окремих своїх повноважень іншим працівникам Фонду в порядку, встановленому нормативно-правовими актами Фонду. У свою чергу, згідно з п. 1 ч. 3 ст. 16 Закону працівники ФГВФО не несуть відповідальність за будь-які дії або бездіяльність, якщо вони діяли на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [9]. Тому необхідно внести зміни до п. 1 ч. 3 ст. 16 Закону та викласти його в такій редакції: «Працівники Фонду не несуть відповідальність за будь-які дії або бездіяльність, якщо вони діяли на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. У разі виконання працівниками Фонду повноважень, делегованих директором – розпорядником Фонду, вони несуть персональну відповідальність за виконання делегованих повноважень».

Вбачається, що директор – розпорядник Фонду є посадовою особою Фонду й може нести встановлену законодавством України відповідальність як спеціальний суб'єкт.

Зважаючи на положення законодавства та правову доктрину, слід відзначити, що поняття «посадова особа» є ширшим за поняття «службова особа», адже воно охоплює коло осіб, які обіймають певні посади на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності. При цьому службові особи мають дві основні ознаки: 1) вони діють від імені держави; 2) до їхньої компетенції входить здійснення владних повноважень, що мають юридичні наслідки.

Однак зауважимо, що поняття «службова особа» слід розглядати також у широкому розумінні. Зокрема, згідно з приміткою до ст. 364 Кримінального кодексу України службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом дер-

жавної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом [10]. Отже, особа є службовою тоді, коли вона здійснює відповідні функції чи виконує обов'язки постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням за умови, що зазначені функції чи обов'язки покладені на неї правомочним органом або правомочною службовою особою.

Відповідно до п. 17 ст. 2 Закону уповноважена особа ФГВФО є працівником зі спеціальним статусом, який наділений повноваженнями, перебуває під захистом Закону та виконує свої функції в межах обов'язків, визначених Законом. На основі положень Закону можна зробити висновок, що діяльність уповноваженої особи ФГВФО полягає у виконанні спеціального повноваження (супроводженні процесу виведення банку з ринку фінансових послуг і його ліквідації), тому цю особу слід вважати службовою в широкому розумінні.

Аналіз судових справ дозволив з'ясувати, що одними з найпоширеніших є позови про включення вкладників до переліку вкладників (далі – Перелік) з підстав укладання угоди із вкладником банку після віднесення банку до категорії неплатоспроможних відповідно до рішення Національного банку України. У свою чергу, Перелік є підставою для складання реєстру вкладників з метою здійснення виплат гарантованої суми відшкодування (далі – Реєстр) виконавчою дирекцією ФГВФО. Уповноважені особи, згідно з положеннями чинного законодавства, не включають вкладників до Переліку з таких причин: укладання угоди з вкладником банку після віднесення банку рішенням НБУ до категорії проблемних; укладання угоди з вкладником банку після початку процедури ліквідації банку (п. 1 розділу III рішення ФГВФО від 9 серпня 2012 року № 14) «Про затвердження Положення про порядок відшкодування Фондом гарантування вкладів фізичних осіб коштів за вкладками» [11]; виявлення у фінансових операціях за вкладками навмисних дій, що збільшують суму відшкодування за вкладом, тощо [12].

Практика свідчить, що ці позови задовольняються згідно зі ст. 26, 27 Закону. Під час розгляду справ по суті судом встановлюються такі зобов'язання уповноваженої особи ФГВФО: скласти перелік вкладників і визначити розрахункові суми відшкодування коштів за вкладками за рахунок ФГВФО відповідно до вимог

Закону та нормативно-правових актів Фонду станом на день отримання рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку (ст. 27); включити вкладника до Переліку за умови підтвердження відповідності вкладу і вкладника нормам, установленим ст. 26 Закону [9].

У разі задоволення позовних вимог вкладника щодо включення його до Переліку згідно з п. 6 розділу III зазначеного вище Положення суд зобов'язує уповноважену особу надати до ФГВФО додаткову інформацію про вкладників стосовно: зменшення (збільшення) кількості вкладників, яким необхідно здійснити виплати відшкодування; зміни розміру належних їм сум; зміни особи вкладника; зміни реквізитів вкладників; зміни розміру сум відшкодування разом зі змінами реквізитів вкладників. Враховуючи надану інформацію, ФГВФО здійснює оновлення Реєстру [11].

Однак невирішеним залишається питання про юридичну відповідальність осіб, відповідальних за включення вкладників до Переліку, зокрема уповноваженої особи ФГВФО. Адже відповідно до ч. 8 ст. 35 Закону уповноважена особа ФГВФО у своїй діяльності підзвітна Фонду, який несе відповідальність за дії уповноваженої особи Фонду щодо процедури виведення неплатоспроможного банку з ринку. Разом із цим відповідно до ст. 14 Кодексу України про адміністративні правопорушення посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків [13]. Слід наголосити, що сьогодні відповідно до закону України «Про запобігання корупції» посадові особи ФГВФО визнаються суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення [14]. Тому ч. 8 ст. 35 Закону суперечить положенням чинного законодавства. Отже, уповноважену особу ФГВФО слід визнати суб'єктом адміністративної відповідальності за правопорушення, вчинені в процесі виведення неплатоспроможного банку з ринку.

Кримінальна відповідальність службових осіб ФГВФО може настати за службові злочини, які за характером і проявом порушень поділяються на три види: порушення повноважень; перевищення повноважень; вчинення акту, що входить до повноважень особи, але з метою, яку не передбачає закон. Всі вони є загальними злочинами, оскільки можуть бути вчинені в будь-якій галузі державного управ-

ління, в об'єднаннях громадян, у приватних структурах.

Так, у ст. 365-2 Кримінального кодексу України встановлена відповідальність за зловживання своїми повноваженнями уповноваженою особою або службовою особою Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. В розумінні цієї статті службовими особами ФГВФО слід вважати директора-розпорядника, начальників і заступників відділів, служб, секторів, управлінь та департаментів Фонду.

Щодо працівників ФГВФО, то вони, наприклад, можуть нести відповідальність за злочин, передбачений ст. 365-2 Кримінального кодексу України, – зловживання своїми повноваженнями уповноваженою особою або службовою особою Фонду з метою отримання неправомірної вигоди, якщо це завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб [10]. Формальною підставою для дисциплінарної відповідальності є типові правила внутрішнього трудового розпорядку, посадові інструкції, статуту та спеціальні положення про дисципліну працівників окремих галузей управління. Посадові та службові особи ФГВФО несуть дисциплінарну відповідальність на загальних підставах.

Відповідальність за шкоду, заподіяну службовою особою ФГВФО, зокрема уповноваженою особою, полягає в обов'язковому відшкодуванні збитків Фондом, від імені та за дорученням якого ця особа вчиняє службові дії. Службовими діями, які слід кваліфікувати як неправомірні та якими завдано шкоди, є: невиконання службових обов'язків (або неналежне їх виконання); виконання таких обов'язків неналежним чином (помилкові рішення); перевищення службових повноважень; зловживання такими повноваженнями.

Проведене дослідження дає можливість зробити **висновок**, що до наявних проблем, пов'язаних з удосконаленням механізму юридичної відповідальності посадових і службових осіб ФГВФО, належать проблеми практичного застосування положень чинного законодавства, зокрема їх неоднозначне розуміння та тлумачення, а також зловживання службовим становищем. Вирішення наведених проблем потребує усунення можливостей двозначного тлумачення положень чинного законодавства, яке регулює відносини в системі гарантування вкладів фізичних осіб, посилення відповідальності посадових і службових осіб ФГВФО, а також законодавчого закріплення видів юридичної

відповідальності цих осіб і переліку правопорушень, за які настає юридична відповідальність.

Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз та систематизація повнова-

жень посадових і службових осіб ФГВФО, що дозволить вирішити проблемні питання, пов'язані з їх правовим статусом.

Список бібліографічних посилань

1. Живко М. О., Стецик О. Р., Босак Х. З. Поняття «посадова особа» та «посада» в системі МВС. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. Вип. 6. С. 126–129.
2. Пахомов І. М. Радянське адміністративне право. Загальна частина. Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1962. 294 с.
3. Битяк Ю. П., Зуй В. В. Адміністративне право України : конспект лекцій. Харків, 1996. 137 с.
4. Про державну службу : закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 10.12.2017).
5. Конституція України : закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 12.12.2017).
6. Петров Г. И. Гражданин и должностное лицо в советском государстве. *Вестник Ленинградского государственного университета*. 1971. Вып. 4, № 23. С. 126–131.
7. Агеева Е. А. Юридическая ответственность в государственном управлении: социально-правовой аспект. Л. : Изд-во ЛГУ, 1990. 141 с.
8. Про судову практику у справах про хабарництво : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02> (дата звернення: 11.12.2017).
9. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : закон України від 23.02.2012 № 4452-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17> (дата звернення: 03.12.2017).
10. Кримінальний кодекс України : закон від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 11.12.2017).
11. Про затвердження Положення про порядок відшкодування Фондом гарантування вкладів фізичних осіб коштів за вкладом : рішення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 09.08.2012 № 14 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1548-12> (дата звернення: 12.12.2017).
12. Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 09.06.2015 : справа № 825/620/15-а // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/45341272> (дата звернення: 13.12.2017).
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 12.12.2017).
14. Про запобігання корупції : закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 13.12.2017).

Надійшла до редколегії 15.12.2017

ИЩЕНКО А. М., ВИКТОРЧУК М. В. ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ДОЛЖНОСТНЫХ И СЛУЖЕБНЫХ ЛИЦ ФОНДА ГАРАНТИРОВАНИЯ ВКЛАДОВ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ В УКРАИНЕ

Проанализированы нормативно-правовые аспекты ответственности должностных и служебных лиц Фонда гарантирования вкладов физических лиц (ФГВФЛ). Установлено, что следует разграничивать понятия «должностное лицо» и «служебное лицо». На основе правового анализа этих понятий выяснено, что директор-распорядитель, начальники и заместители отделов, служб, секторов, управлений и департаментов ФГВФЛ являются должностными лицами, а уполномоченное лицо ФГВФЛ – служебным лицом. Предложены способы совершенствования юридической ответственности этих лиц.

Ключевые слова: должностное лицо, система гарантирования вкладов физических лиц, служебное лицо, Фонд гарантирования вкладов физических лиц, юридическая ответственность.

ISHCHENKO O. M., VIKTORCHUK M. V. LEGAL LIABILITY OF OFFICIALS AND CIVIL SERVANTS OF DEPOSIT GUARANTEE FUND IN UKRAINE

Regulatory aspects of liability of officials and civil servants of the Deposit Guarantee Fund (DGF) have been analyzed. It has been found out that these persons in practice often commit actions that contradict the current legislation. Narrowness of scientific research of the problems of legal regulation of the liability of officials and civil servants of the DGF, as well as the existence of gaps in domestic legislation, is the reason for avoiding legal liability for the committed acts by these persons.

Therefore, the objective of the article was the research of regulatory principles of liability of officials and civil servants of the Deposit Guarantee Fund and the ways to improve them.

The allocation between the concepts of “an official” and “a civil servant” has been carried out; the types of legal liability of officials and civil servants of the DGF have been analyzed.

On the basis of the analysis of the legal doctrine and the provisions of the current legislation, it has been determined that the managing director, heads and deputy heads of departments, services, sectors, units and divisions of the DGF are officials, and an authorized person of the DGF is a civil servant. The ways of improving legal liability of these persons have been determined; in particular the author has offered to provide personal liability of the employees of the DGF in the legislation for the fulfillment of the powers delegated to them by the Managing Director of the Fund.

It has been concluded that solving the problems of legal regulation of the responsibility of officials and civil servants of the Deposit Guarantee Fund should provide for the strengthening of the liability of these persons, as well as the legislative consolidation of the types of legal liability of these persons and the list of offenses, for committing which it is applied.

Keywords: officials, system of deposit guarantee of individuals, civil servants, Deposit Guarantee Fund, legal liability.

УДК 342.5

І. О. КЛОЧКО,

начальник Територіального управління державної судової адміністрації України в Полтавській області, заслужений юрист України, здобувач Університету сучасних знань (м. Київ)

ОРГАНИ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Розглянуто місце органів прокуратури України в системі інших суб'єктів протидії корупції; визначено систему суб'єктів протидії корупції; проведено дослідження особливостей функціонального й організаційного становища органів прокуратури в системі інших суб'єктів протидії корупції.

Ключові слова: органи прокуратури, корупція, суб'єкти, протидія, запобігання, система.

Klochko, I.O. (2017), “The prosecutor’s office of Ukraine in the system of subjects counteracting corruption” [“Orhany prokuratury Ukrainy v systemi subiektiv protydii koruptsii”], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 47–52.

Постановка проблеми. Законом України «Про запобігання корупції» органи прокуратури України поряд з Національною поліцією, Національним антикорупційним бюро України та Національним агентством з питань запобігання корупції віднесено до спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції [1]. Між тим, цим законом однозначно не визначено підстави розмежування повноважень цих суб'єктів, а також роль кожного з них у сфері протидії та запобігання корупції (за винятком Національного агентства з питань запобігання корупції).

У законі України «Про прокуратуру» також не регламентовано функції та повноваження органів прокуратури в досліджуваній сфері, що породжує низку питань практичного та науково-теоретичного характеру, пов'язаних з визначенням місця органів прокуратури в системі інших суб'єктів протидії корупції в Україні. У зв'язку з цим виникає необхідність у проведенні комплексного дослідження проблеми функціонального й організаційного становища

органів прокуратури в системі інших органів, які мають повноваження щодо запобігання корупції.

Актуальність теми дослідження підтверджується тим, що у вересні 2016 р. набув чинності закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», яким були внесені зміни у правовий статус органів прокуратури. За останні декілька років було ухвалено низку нових законів, зокрема «Про запобігання корупції», «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію» та ін., що обумовило виникнення нових аспектів у діяльності органів прокуратури як суб'єктів протидії корупції. Наукові дослідження, присвячені визначенню таких аспектів, наразі відсутні, що ще раз підтверджує актуальність теми цієї статті.

Стан дослідження. У вітчизняній науці питання, пов'язані з антикорупційною діяльністю органів прокуратури, тією чи іншою мірою досліджували такі вчені, як С. М. Алфьоров, Г. В. Атаманчук, Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук,

О. І. Добровольський, П. М. Каркач, С. В. Ківалов, Ю. І. Кругул, В. В. Кулаков, М. М. Луценко, М. І. Мичко, І. В. Озерський, О. Ф. Скакун, К. І. Хромова, Л. І. Щербина та ін. Однак комплексні дослідження, присвячені визначенню місця органів прокуратури в системі інших суб'єктів протидії корупції, що ґрунтуються на аналізі положень оновленого законодавства, відсутні.

Метою статті є визначення місця органів прокуратури в системі інших суб'єктів протидії корупції. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: визначити систему суб'єктів протидії корупції, передбачену законодавством України, здійснити аналіз особливостей функціонального та організаційного становища органів прокуратури в системі інших суб'єктів протидії корупції, на підставі дослідження зробити узагальнюючий висновок про місце органів прокуратури в системі інших суб'єктів протидії корупції.

Виклад основного матеріалу. Органи прокуратури України посідають особливе місце в системі інших органів державної влади. Тривалий час серед науковців точиться дискусія з приводу визначення приналежності цих органів до однієї з трьох гілок державної влади, однак і досі вчені не змогли досягти єдиної одноставності з цього приводу.

Конституція України визначала правовий статус органів прокуратури в окремому розділі, виділяючи їх у самостійну систему органів, відмінну від законодавчої, виконавчої або судової гілок влади. Однак із набранням чинності законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [2] єдина стаття, в якій визначається статус органів прокуратури України, тепер міститься в розділі VIII під назвою «Правосуддя» [3]. Звичайно, було б помилковим тлумачити зазначений факт як віднесення законодавцем органів прокуратури до судової гілки влади, оскільки поряд зі статтями, що регламентують статус судів, інших судових органів, а також органів прокуратури, в цьому ж розділі міститься стаття про адвокатуру. Тож, імовірно, факт згадування органів прокуратури саме в тому розділі Конституції України, який присвячено правосуддю, означає лише те, що законодавець намагається змінити конституційний підхід до сприйняття органів прокуратури як контрольно-наглядових органів і наділити їх статусом органів, які сприяють своєю діяльністю здійсненню правосуддя, встановленню істини у справі. Саме з урахуванням таких особливостей і слід розглядати місце органів

прокуратури в системі інших суб'єктів протидії корупції.

Визначаючи особливості функціонального й організаційного становища органів прокуратури в системі інших суб'єктів протидії корупції, варто визначити поняття та види таких суб'єктів.

Так, на думку О. І. Добровольського, під суб'єктами протидії корупції слід розуміти визначених на нормативно-правовому рівні осіб, які здійснюють завдання із протидії корупції в конкретній сфері шляхом активного використання законодавчо закріплених повноважень (комплексу прав та обов'язків), за допомогою яких вони чинять регулюючий вплив на такі правовідносини [4, с. 76]. Із цього визначення можна виділити такі характерні ознаки суб'єкта протидії корупції: по-перше, це конкретна особа (фізична або юридична), яка має відповідний правовий статус; по-друге, така особа має бути наділена за законодавством повноваженнями у сфері протидії корупції; по-третє, діяльність зазначених осіб спрямовано на виконання завдань і функцій з протидії корупції та запобігання їй.

Слід погодитись із думкою С. С. Мірошниченка про те, що система суб'єктів протидії злочинним проявам (у тому числі корупції) – це не абстрактна теоретична конструкція. Вона існує та діє в межах соціально-правового механізму протидії злочинності в Україні [5, с. 43].

Система суб'єктів протидії та запобігання корупції визначається в законодавстві України. Із цього приводу варто нагадати, що в жовтні 2014 р. набув чинності вже четвертий за роки незалежності нашої держави закон у сфері регулювання правовідносин, пов'язаних із запобіганням та протидією корупції. Розглянемо еволюцію зміни законодавчо визначеної системи суб'єктів запобігання та протидії корупції.

Відповідно до ст. 4 закону України «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 р. до таких суб'єктів належали Міністерство внутрішніх справ України, податкова міліція, Служба безпеки України, органи прокуратури України, Військова служба правопорядку у Збройних Силах України, інші органи та підрозділи, що створювалися для боротьби з корупцією згідно з чинним законодавством [6].

У подальшому у ст. 3 закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 11 червня 2009 р. суб'єктами, які здійснювали заходи щодо запобігання та протидії корупції, визнавались Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України й органи прокуратури України. Передбачалось також,

що координацію та контроль за діяльністю органів виконавчої влади щодо запобігання та протидії корупції здійснює Кабінет Міністрів України. Координацію діяльності правоохоронних органів з питань протидії корупції здійснювали в межах наданих їм повноважень, визначених законами, Генеральний прокурор України та підпорядковані йому прокурори.

Було врегульовано питання про утворення спеціально уповноважених суб'єктів, які в межах своєї компетенції безпосередньо здійснювали заходи щодо виявлення, припинення та розслідування корупційних правопорушень.

Суб'єктами, які брали участь у запобіганні, виявленні, а в установлених законом випадках і у здійсненні заходів щодо припинення корупційних правопорушень, відновленні порушених прав чи інтересів фізичних і юридичних осіб та інтересів держави, в інформаційному й науково-дослідному забезпеченні здійснення заходів щодо запобігання та протидії корупції, а також у міжнародному співробітництві в цій сфері, були:

1) уповноважені підрозділи органів державної влади;

2) місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування;

3) підприємства, установи й організації незалежно від підпорядкованості та форми власності, їх посадові особи, а також громадяни та об'єднання громадян за їх згодою [7]; положення цієї статті зберегли свою юридичну силу в законі «Про засади запобігання і протидії корупції» 2011 р. [8].

Отже, на різних історичних етапах розвитку нашої держави спостерігалось дедалі більше розширення кола суб'єктів протидії корупції.

Цілком обґрунтоване пояснення такому явищу було надане в аналітичній доповіді «Запобігання і протидія проявам корупції як елемент модернізації системи державної служби», де зазначалось, що встановлення досить широкого кола суб'єктів, що належать до різних гілок влади, а також тих, які не є владними суб'єктами, пов'язується з тим, що питання запобігання та протидії корупції має міжвідомчий характер і вимагає вжиття відповідних заходів з боку всіх державних інституцій, а також громадян та їх об'єднань [9, с. 105].

Таке пояснення є цілком очевидним, однак з ухваленням нового закону України «Про запобігання корупції» спостерігаємо декілька вартих уваги моментів: по-перше, в цьому законі відсутня окрема стаття, присвячена визначенню системи суб'єктів протидії корупції; по-друге, система спеціально уповноважених

суб'єктів у сфері протидії корупції була суттєво змінена. Зокрема, в системі цих суб'єктів з'явились два органи, основним призначенням яких є виконання завдань і функцій у сфері протидії корупції, – це Національне антикорупційне бюро України та Національне агентство з питань запобігання корупції. Два інші суб'єкти – органи прокуратури та Національна поліція України – мають у своїй структурі відповідні підрозділи, на які також покладаються аналогічні завдання.

М. М. Луценко та Л. І. Щербина, провівши аналіз законодавчо визначеної системи суб'єктів протидії корупції, дійшли висновку про те, що спостерігається звуження спеціально уповноважених суб'єктів запобігання корупції. Поряд із цим розширюється система суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення. Однак залишається проблема чіткого розмежування повноважень цих суб'єктів [10, с. 233]. Погоджуючись із висновком науковців, слід зауважити, що більш детальний аналіз закону України «Про запобігання корупції» показує, що, крім спеціально уповноважених суб'єктів протидії корупції, передбачається функціонування інших органів, які сприяють виконанню завдань і функцій у сфері протидії корупції [1]. Законодавець відмовився від підходу наведення вичерпного переліку системи суб'єктів протидії корупції.

На підставі цього С. М. Алфьоров зазначає, що протидія корупції може здійснюватися суб'єктами як безпосередньо, тобто бути головною функцією та завданням діяльності певного суб'єкта, так і опосередковано, тобто бути однією серед інших функцій. Якщо йдеться про перший вид суб'єктів, то маються на увазі спеціально уповноважені на здійснення заходів щодо виявлення, припинення та розслідування корупційних правопорушень органи. Друга група суб'єктів здійснює заходи із запобігання та протидії корупції опосередковано, тобто в межах своєї поточної діяльності шляхом спрямування та координації дій [11, с. 4]. Дійсно, найбільш широким критерієм класифікації суб'єктів протидії корупції є коло їх повноважень і міра участі у формуванні та реалізації державної політики у сфері протидії та запобігання корупції.

Детальний аналіз положень закону України «Про запобігання корупції» надає можливість за цим критерієм виділити такі групи суб'єктів протидії та запобігання корупції:

1) органи, які формують державну політику в сфері протидії корупції: Верховна Рада України, Президент України та Кабінет Міністрів України;

2) спеціально уповноважені суб'єкти протидії корупції: органи прокуратури, Національна поліція України, Національне антикорупційне бюро України та Національне агентство з питань запобігання корупції;

3) державні органи та громадські об'єднання, що беруть участь у реалізації окремих напрямків державної політики в сфері протидії корупції: Міністерство юстиції України (проведення антикорупційної експертизи), громадські об'єднання (внесення пропозицій суб'єктам права законодавчої ініціативи щодо вдосконалення законодавчого регулювання відносин, що виникають у сфері запобігання корупції, та ін.), органи Державної фіскальної служби України (здійснення фінансового контролю) та ін.;

4) інші органи та посадові особи, які здійснюють організацію та реалізацію державної політики в сфері протидії корупції в системі своїх органів.

Органи прокуратури в цій групі посідають місце в системі спеціально уповноважених суб'єктів протидії корупції. Водночас, органи прокуратури, як і інші органи та посадові особи, на яких поширюється дія закону України «Про запобігання корупції», зобов'язані організувати реалізацію антикорупційних заходів у системі власних органів, тому їх одночасно слід віднести і до четвертої групи суб'єктів протидії корупції.

Розглянемо організаційні та функціональні особливості становища органів прокуратури в системі інших спеціально уповноважених суб'єктів протидії корупції.

Відповідно до закону України «Про прокуратуру» в Генеральній прокуратурі України утворюється (на правах самостійного структурного підрозділу) Спеціалізована антикорупційна прокуратура [12]. До складу Спеціалізованої антикорупційної прокуратури входять: 1) управління процесуального керівництва, підтримання державного обвинувачення та представництва в суді; 2) аналітично-статистичний відділ; 3) відділ документального забезпечення. Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру очолює заступник Генерального прокурора України – керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, який має першого заступника та заступника [13]. У територіальних органах прокуратури утворюються спеціальні відділи з питань організації діяльності у сфері запобігання та протидії корупції.

До функцій Спеціалізованої антикорупційної прокуратури належать такі: 1) здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності й досудового

розслідування Національним антикорупційним бюро України; 2) підтримання державного обвинувачення у відповідних провадженнях; 3) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених законом «Про прокуратуру» і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями. У межах реалізації своїх функцій Спеціалізована антикорупційна прокуратура здійснює міжнародне співробітництво [12].

Відповідно до наказу Генерального прокурора України «Про затвердження Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Генеральної прокуратури України» Спеціалізована антикорупційна прокуратура забезпечує:

- участь у плануванні роботи Генеральної прокуратури України та контроль за своєчасним і якісним виконанням запланованих заходів;

- підготовку матеріалів на розгляд нарад, організацію та контроль за виконанням прийнятих рішень з питань, що належать до компетенції Спеціалізованої антикорупційної прокуратури;

- підготовку в межах повноважень наказів та інших організаційно-розпорядчих документів;

- здійснення аналітичної та методичної роботи;

- опрацювання проектів законів та інших нормативно-правових актів, внесення пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства;

- у межах компетенції розгляд і вирішення звернень громадян, запитів і звернень народних депутатів України, представників державних, громадських організацій та інших осіб, а також скарг учасників кримінального провадження на дії та рішення детективів і прокурорів [13].

Отже, на підставі дослідження можемо зробити такі **висновки** щодо визначення місця органів прокуратури в системі інших суб'єктів протидії корупції.

По-перше, для органів прокуратури діяльність у сфері протидії корупції хоча і не є основною, однак законодавством України ці органи віднесені до спеціально уповноважених суб'єктів у цій сфері. Така позиція законодавця обумовлюється тим, що у структурі Генеральної прокуратури України утворюється Спеціалізована антикорупційна прокуратура, для якої реалізація державної політики у сфері протидії корупції є основною функцією.

По-друге, в організаційному аспекті особливістю органів прокуратури як суб'єктів протидії корупції є те, що в їх структурі утворюються відділи або призначаються прокурори, які спеціалізуються на проведенні антикорупційних

заходів як у структурі самих органів прокуратури, так і в інших органах.

По-третє, у функціональному аспекті органи прокуратури порівняно з іншими спеціально уповноваженими суб'єктами мають положення координатора та виконують функцію нагляду за діяльністю інших суб'єктів у цій сфері.

Отже, особливістю органів прокуратури як спеціально уповноважених суб'єктів протидії корупції є те, що вони утворюються не лише

для виконання завдань і функцій щодо протидії корупції, але і для виконання функцій в інших сферах державного управління. Таке ж становище в системі спеціально уповноважених суб'єктів протидії корупції має також Національна поліція України. Однак, на відміну від Національної поліції, саме на органи прокуратури покладаються повноваження щодо здійснення координації та нагляду за іншими спеціально уповноваженими суб'єктами

Список бібліографічних посилань

1. Про запобігання корупції : закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
2. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.
3. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення: 05.12.2017).
4. Добровольський О. І. Адміністративно-правове регулювання протидії корупції в органах Державної фіскальної служби України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 201 с.
5. Мірошниченко С. С. Органи прокуратури у системі суб'єктів протидії та запобігання злочинам проти правосуддя. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 1. С. 43–49.
6. Про боротьбу з корупцією : закон України від 05.10.1995 № 356/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 34. Ст. 266. Закон втратив чинність.
7. Про засади запобігання та протидії корупції : закон України від 11.06.2009 № 1506-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 45. Ст. 691. Закон втратив чинність.
8. Про засади запобігання і протидії корупції : закон України від 07.04.2011 № 3206-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 40. Ст. 404. Закон втратив чинність.
9. Запобігання і протидія проявам корупції як елемент модернізації системи державної служби / Івано-Франк. центр науки, інновацій та інформатизації. Івано-Франківськ, 2012. 237 с.
10. Луценко М. М., Щербина Л. І. Проблемні питання нормативно-правового визначення системи спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 4. С. 232–234. URL: http://lsei.org.ua/4_2015/63.pdf (дата звернення: 05.12.2017).
11. Альфьоров С. М. Суб'єкти, які здійснюють заходи щодо запобігання і протидії корупції, відповідно до проекту Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». *Право і суспільство*. 2011. № 1. С. 3–7.
12. Про прокуратуру : закон України від 14.10.2014 № 1697-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 05.12.2017).
13. Про затвердження Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Генеральної прокуратури України : наказ Ген. прокуратури України від 12.04.2016 № 149 // Центр комп'ютерних технологій : сайт. URL: http://cct.com.ua/2016/12.04.2016_149.htm (дата звернення: 05.12.2017).

Надійшла до редколегії 07.12.2017

КЛОЧКО И. А. ОРГАНЫ ПРОКУРАТУРЫ УКРАИНЫ В СИСТЕМЕ СУБЪЕКТОВ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ

Рассмотрено место органов прокуратуры Украины в системе других субъектов противодействия коррупции; определена система субъектов противодействия коррупции; проведено исследование особенностей функционального и организационного положения органов прокуратуры в системе других субъектов противодействия коррупции.

Ключевые слова: органы прокуратуры, коррупция, субъекты, противодействие, предупреждение, система.

KLOCHKO I. O. THE PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE IN THE SYSTEM OF SUBJECTS COUNTERACTING CORRUPTION

The place of the prosecutor's office of Ukraine in the system of other subjects of combating corruption has been considered; the system of subjects of counteracting corruption has been defined; the study of the peculiarities of the functional and organizational standing of the prosecutor's offices in the system of other subjects of combating corruption has been conducted.

It has been emphasized that, although the activity of the prosecutor's office in the field of combating corruption is not the main one, however, Ukrainian legislation refers this agency to specially authorized

subjects in this sphere. This position of the legislator is due to the fact that the specialized anti-corruption prosecutor's office is formed in the structure of the Prosecutor General's Office, the main function of which is the implementation of the state policy in the field of combating corruption. It has been determined that the peculiarities of the prosecutor's office as the subjects counteracting corruption in the organizational aspect are the fact that their structure contains departments or has prosecutors specialized in conducting anti-corruption measures both within the structure of the prosecutor's office or in other agencies. It has been proved that the prosecutor's offices in the functional aspect in relation to other specially authorized subjects occupies positions of the coordinator and performs the supervisory function over the activities of other subjects in this area.

It has been established that the feature of the prosecutor's offices as specially authorized counteractors is that they are formed not only for the fulfillment of tasks and functions related to combating corruption, but also for performing functions in other areas of public administration. The National Police occupies the same position in the system of specially authorized subjects counteracting corruption, however, the prosecutor's office in contrast to it, is empowered to accomplish coordination and supervision over other specially authorized subjects.

Keywords: *prosecutor's office, corruption, subjects, counteraction, prevention, system.*

УДК 342.5

О. В. ЛЕГКА,

*докторант Дніпропетровського національного
університету імені Олеся Гончара*

ФОРМИ ЗАКРІПЛЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Досліджено поняття та форми закріплення міжнародних стандартів у сфері адміністративної відповідальності, проаналізовано міжнародні нормативно-правові акти і здійснено їх видову класифікацію відповідно до сфери адміністративної відповідальності.

Ключові слова: *адміністративна відповідальність, форми закріплення, джерела права, правове регулювання, міжнародний стандарт.*

Lehka, O.V. (2017), "Forms of consolidation of international standards in the field of administrative liability" ["Formy zakriplennia mizhnarodnykh standartiv u sferi administrativnoi vidpovidalnosti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 52–56.

Постановка проблеми. Україна, підписавши 10.11.1994 Угоду про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами [1], взяла на себе зобов'язання з реформування вітчизняного законодавства, сформувавши таким чином своєрідний «євроінтеграційний» напрям спеціальних юридичних досліджень, основною метою яких є розробка теоретико-методологічних і наукових засад адаптації вітчизняного законодавства до європейських принципів та стандартів. Формування нового правового простору, зміна соціальних пріоритетів призводять до необхідності по-новому, більш ґрунтовно дослідити усталені правові інститути, які створюють фундамент правової системи та забезпечують належний рівень функціонування правових відносин у країні, зокрема інститут адміністративної відповідальності.

Стан дослідження. Загальним науково-теоретичним підґрунтям дослідження цього питання є фундаментальні наукові праці прові-

дних фахівців у галузі адміністративного права В. Авер'янова, О. Бандурки, Д. Бахраха, Ю. Битяка, І. Голосніченка, Є. Додіна, С. Ківалова, В. Колпакова, А. Комзюка, Д. Лук'янця, О. Музичука, Н. Христинченко та інших. Однак, незважаючи на велику кількість наукових досліджень, окремі аспекти цієї проблематики знайшли лише фрагментарне висвітлення і недостатньо торкаються правових засад закріплення та регламентації міжнародних стандартів у сфері адміністративної відповідальності в чинному законодавстві України.

Метою нашої статті є дослідити поняття та форми закріплення міжнародних стандартів у сфері адміністративної відповідальності, для досягнення якої проведемо аналіз міжнародних нормативно-правових актів і запропонуємо їх видову класифікацію.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що адміністративна реформа, розпочата в Україні в 1998 році, метою якої є поетапне створення такої системи державного управління, яка

забезпечить становлення України як високорозвинутої, правової, цивілізованої європейської держави з високим рівнем життя, соціальної стабільності, культури та демократії, дозволить їй стати впливовою країною у світі та Європі [2], спричинила процес змін у нормативно-правовому регулюванні адміністративної відповідальності. Це свідчить про наявність об'єктивних і суб'єктивних тенденцій розвитку й удосконалення адміністративно-деліктного законодавства України, які полягають в:

- обліку наявних політичних, соціально-економічних та інших особливостей, які впливають на формування законодавства про адміністративну відповідальність;
- розумінні необхідності взаємовигідного співробітництва в процесі формування і розвитку загальноєвропейського економічного (митного) та єдиного адміністративного простору;
- використанні нових прогресивних доктринальних і законодавчих розробок країн Європейського Союзу;
- розробці власного національного адміністративно-деліктного законодавства відповідно до угод про асоціацію з Європейським Союзом.

Межа правового регулювання визначена необхідністю та можливістю правового регулювання конкретного виду діяльності і суспільних відносин, що складаються з приводу цієї діяльності. Відповідно особливістю сучасного стану нормативно-правового регулювання адміністративної відповідальності є те, що основний нормативно-правовий акт у зазначеній сфері – Кодекс України про адміністративні правопорушення – визначає загальні аспекти матеріального та процесуального порядку реалізації адміністративної відповідальності. Разом з тим, нормативно-правове регулювання адміністративної відповідальності забезпечено системою норм, в якій за предметною та цільовою ознаками поєднується різномірний правовий матеріал, пов'язаний з конкретними формами та методами адміністративної діяльності, які визначають форму реалізації адміністративно-деліктних норм стосовно повноважень компетентних органів, спрямованих на захист прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, функціонують у соціальних, економічних, особистісних сферах, які, у свою чергу, не залишаються незмінними [3, с. 107].

Як цілісне явище соціальної дійсності право має певні форми свого зовнішнього вираження. Відображаючи особливості структури змісту, вони являють собою способи організації права ззовні. Тобто мета такої форми – упорядкувати зміст і надати йому властивостей дер-

жавно-владного характеру. М. Лакатош свого часу зазначив, що норми поведінки стають загальнообов'язковими у правовому сенсі тільки за умови, що вони мають визначену форму вираження та встановлені нормативними актами або визнані державою. Виходячи із цього, під формою права він розуміє ту специфічну форму, в якій об'єктивується та зводиться у правову норму воля держави [4, с. 208].

У науці розрізняють внутрішню та зовнішню форми права. Так, О. С. Йоффе та М. Д. Шаргородський під внутрішньою формою права розуміють юридичну норму, а під зовнішньою – нормативні акти держави [5, с. 134]. Це положення не витримує критики, оскільки в такий спосіб учені звузили проблему форми до дослідження лише нормативних актів. Водночас І. Є. Фарбер зводив форму права лише до юридичної норми та вказував, що в ній знаходить місце державна воля, виражена у праві (за: [6, с. 134]).

Аналіз сучасної юридичної літератури дає можливість зробити висновок, що під внутрішньою формою права варто розуміти його структуру, систему елементів, що складають зміст цього явища [7, с. 374], під зовнішньою – об'єктивований комплекс юридичних джерел, що формально закріплюють правові явища та правові встановлення, які дозволяють адресатам ознайомитися з їх реальним змістом, користуватися ними. Адже право як об'єктивне явище виражається лише в певний момент часу, відображає лише окремі свої грані, які відповідають політиці, ладу держави, часу тощо. Сама держава через сформовані об'єктивні обставини визначає, які відносини за допомогою яких форм права повинні регулюватися для дотримання оптимального співіснування індивідів у суспільстві та досягнення загальнодержавних цілей.

Так, С. С. Алексєєв, досліджуючи термін «зовнішня об'єктивованість», поєднує об'єктивованість у вигляді законів, звичаїв, прецедентів. Відповідно загальної теорії міжнародного права, до джерел об'єктивності входять [8, с. 63–68]: національне законодавство, міжнародні договори, звичаї, правова доктрина, судовий прецедент. Причому до основних джерел відносять національне законодавство та міжнародні договори. У той час, як питання віднесення міжнародних договорів до низки джерел зазначеної галузі права є спірним, немає протиріч у поглядах на національне законодавство держави як на джерело галузі міжнародного приватного права.

Отже, однією з форм прояву інституту адміністративної відповідальності в Україні є

міжнародні угоди (договори) та міжнародно-правові акти. Міжнародне право посідає особливе (наднаціональне) місце, оскільки регулює не внутрішньодержавні, а міждержавні відносини. Його норми й інститути закріплюються в різноманітних міжнародних договорах, угодах, статутах, конвенціях, деклараціях, документах ООН.

Слід зауважити, що нормативно закріпленого поняття «основні принципи» не існує, є лише доктринальне його тлумачення. Так, основні принципи в міжнародному спілкуванні виникли як норми звичаєвого права. Їх кодифікація почалася з ухвалення в 1945 році Статуту ООН, у ст. 2 якого було сформульовано такі основні принципи: суверенна рівність усіх держав; сумлінне виконання взятих на себе зобов'язань; вирішення міжнародних суперечностей мирними засобами, щоб не наражати на небезпеку міжнародний мир, безпеку та справедливість; відмова від застосування сили або загрози силою; територіальна недоторканність і політична незалежність; рівноправність і самовизначення народів; повага прав людини й основних свобод [9].

Однак формою закріплення норм міжнародного права як способу надання їм офіційного, загальнообов'язкового характеру є джерела міжнародного права. Через специфіку міжнародного права і процесу створення його норм не існує визнаного всіма суб'єктами міжнародного права правового акта, яким би встановлювався перелік джерел міжнародного права та їх визначення. Під час аналізу поняття «джерела міжнародного права» звертаються, насамперед, до Статуту Міжнародного суду ООН, ст. 38 якого містить перелік джерел міжнародного права, що застосовуються Судом для вирішення суперечок, переданих на його розгляд, серед яких указані: а) як загальні, так і спеціальні міжнародні конвенції, що встановлюють правила, визнані державами, які сперечаються; в) міжнародний звичай як доказ всезагальної практики, визнаної правовою нормою; с) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями; d) із застереженням, зазначеним у ст. 59, судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм.

В умовах реформування політичної та економічної системи України оптимальною формою врахування різноманітного спектра інтересів стає не наказ центру, а договір. Зокрема, все більшого розповсюдження отримують нормативні договори, які активно використовуються в міжнародному праві.

Нормативний договір не має персоніфікованого, індивідуально-разового характеру, його зміст складають правила поведінки загального характеру – норми. Так, будь-якому договору з нормативним змістом притаманні такі якості: 1) містить норму загального характеру; 2) добровільність укладення; 3) спільність інтересів; 4) рівність сторін; 5) згода учасників за всіма суттєвими аспектами договору; 6) еквівалентність і, як правило, платність; 7) взаємна відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання взятих зобов'язань; 8) правове забезпечення [7, с. 379].

Договір у міжнародному праві – міжнародна угода, укладена між суб'єктами міжнародного права в письмовій формі та врегульована міжнародним правом, незалежно від того, чи така угода міститься в одному, двох або декількох зв'язаних між собою документах, а також незалежно від конкретного найменування. Міжнародний договір є родовим поняттям, яке охоплює таким чином усі міжнародні угоди, що можуть мати різне найменування (пакт, трактат, декларація, конвенція, протокол, меморандум). Назва договору не має будь-якого юридичного навантаження. Відмінності у назві мають значення лише у випадку, коли потрібно дати правильну назву міжнародній угоді, але й тут будь-яких обов'язкових вимог або принципів відмінностей не існує [10, с. 103].

Так, декларація – це офіційна заява однієї або декількох держав, яка виражає їхню точку зору, намір, позицію або поведінку в певних міжнародно-правових питаннях. Якщо говорити про адміністративне право, то тут, на нашу думку, декларацію варто розуміти як політико-правовий документ, що проголошує або засновує певні наміри, цінності, принципи, зміни, що відбудуться. У формі декларації проголошують основні принципи зовнішньої або внутрішньої політики держави, програмні положення політичних партій, основні положення діяльності міжнародних організацій у конкретній сфері міжнародних відносин.

Пакт – одне з найменувань двосторонніх або багатосторонніх договорів у конкретній сфері політичних відносин. У міжнародно-правовій практиці пакти уклалися з питань нападу, взаємодопомоги, взаємної або колективної безпеки. У сучасній договірній практиці держав назва «пакт» застосовується під час укладання універсальних міжнародних договорів з питань основоположних прав і свобод.

Конвенція – це угода, що регулює відносини між державами у спеціальній галузі, зазвичай з конкретного питання.

Факультативний протокол – різновид багатостороннього міжнародного договору, що підписується у формі самостійного документа, зазвичай з укладенням основного договору та як додаток до нього.

Рекомендація – це резолюції міжнародних організацій, нарад або конференцій, які не мають обов'язкової юридичної сили. Хоча рекомендації не є джерелом міжнародного права, проте вони активно сприяють формуванню нових норм і принципів міжнародного права, у зв'язку з чим у певних випадках можуть бути визнані юридично обов'язковими (наприклад, рекомендації Генеральної асамблеї ООН у порядку ст. 66 Статуту ООН [9] мають характер обов'язкових).

Висновки. Таким чином, всі зазначені документи є різновидом міжнародних договорів, які у випадку їх ратифікації стають частиною національного права та, як наслідок, юридично зобов'язувальними, адже основна норма всієї системи міжнародного права, яка підкреслює її універсальний характер – принцип міжнародного права – Пакта сунт серванта (лат. *pacta sunt servanda* – договори мають дотримуватися), за яким договори є обов'язковими і повинні виконуватися добросовісно [11, с. 430]. З цією метою та враховуючи надзвичайно важливу роль договорів в історії міжнародних відносин, визнаючи дедалі зростаюче значення договорів як джерел міжнародного права і засобу розвитку мирного співробітництва між націями незалежно від відмінностей в їх державному та суспільному ладі, беручи до уваги принципи

міжнародного права, вважаючи, що кодифікація та прогресивний розвиток права договорів сприятимуть підтриманню міжнародного миру і безпеки, розвиткові дружніх відносин між народами і здійсненню їх співробітництва один з одним, було ухвалено Віденську конвенцію про право міжнародних договорів [12].

Варто відзначити, що присутність того або іншого джерела права і важливість кожного з них не однакові в конкретній національній правовій системі й у різних її галузях [13, с. 154]. Це пов'язано з історичними особливостями розвитку систем права, їх видами, національними традиціями, значною мірою економічними, політичними й іншими факторами. Крім того, кожній галузі права притаманна особлива, лише їй властива система джерел, види джерел права впливають із самого змісту суспільних відносин, у зв'язку зі специфічністю яких виділяється й існує така галузь права. Предмет регулювання та метод прямо визначають не лише склад і вид норм відповідної галузі законодавства, але й вид, а також обсяг форм вираження права. Тобто кожній галузі права відповідають визначені види норм права, а отже, види форм його вираження. У цьому явищі наочно виявляються особливості тих чи інших суспільних систем, різноманітність форм державного втручання в суспільні відносини. Зокрема, в Україні у сфері адміністративного права окремі положення інституту адміністративної відповідальності більше регламентовано в міжнародних договорах (деклараціях, конвенціях і рекомендаціях).

Список бібліографічних посилань

1. Угода про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами : від 14.06.1994 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012 (дата звернення: 22.12.2017).
2. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : указ Президента України від 22.07.1998 № 810/98 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98> (дата звернення: 22.12.2017).
3. Крижановська В. А. Адміністративна відповідальність в адміністративному праві України: сучасне розуміння, нові підходи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2016. 358 с.
4. Lakatoš M. Formy československeho prava. Praha, 1956. 409 s.
5. Иоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. М. : Госюриздат, 1961. 381 с.
6. Зивс С. Л. Источники права. М. : Наука, 1981. 240 с.
7. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юрист, 2005. 768 с.
8. Лунц Л. А. Курс международного частного права : в 3 т. Т. 2. М. : Спарк, 2002. 1007 с.
9. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : від 26.06.1945 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 22.12.2017).
10. Міжнародне право : словник-довідник / С. М. Переполькін, Т. Л. Сироїд, Л. А. Філяніна ; за заг. ред. Т. Л. Сироїд. Харків : Юрайт, 2014. 408 с.
11. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Феміна, 1996. 696 с.
12. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : від 23.05.1969 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118 (дата звернення: 22.12.2017).
13. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности : пер. с фр. М. : Прогресс, 1999. 496 с.

Надійшла до редколегії 22.12.2017

ЛЕГКА О. В. ФОРМЫ ЗАКРЕПЛЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ В СФЕРЕ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Исследованы понятие и формы закрепления международных стандартов в сфере административной ответственности, проанализированы международные нормативно-правовые акты и осуществлена их видовая классификация применительно к сфере административной ответственности.

Ключевые слова: административная ответственность, формы закрепления, источники права, правовое регулирование, международный стандарт.

LENKA O. V. FORMS OF CONSOLIDATION OF INTERNATIONAL STANDARDS IN THE FIELD OF ADMINISTRATIVE LIABILITY

The author has researched the concept and forms of consolidation of international standards in the field of administrative liability; has analyzed international regulatory acts and has carried out their classification according to the sphere of administrative liability. It has been substantiated that each branch of law is characterized by a special, own system of sources, types of sources of law stem from the very content of social relations, through the specificity of which such a branch of law is allocated and exists. The object of regulation and method directly determine not only the composition and type of the norms of the relevant field of legislation, but also the type, as well as the scope of forms of expressing the law. That is, certain types of law norms, and, consequently, the types of forms of its expression correspond to each branch of law. The features of various social systems, the diversity of forms of state intervention into public relations are clearly determined in this phenomenon. In particular, certain provisions of the institution of administrative liability in the field of administrative law of Ukraine are more regulated in international treaties (declarations, conventions and recommendations).

It has been established that the formation of a new legal space and the change of social priorities lead to the need to research established legal institutions in a new light, more thorough, which create the foundation of the legal system and ensure the proper functioning of legal relations in the country, in particular the institution of administrative liability. It has been proved that the form of consolidation of the norms of international law as a way of giving them an official, compulsory nature, are sources of international law. Due to the specificity of international law and the process of establishing its norms, there is no a legal act recognized by all the subjects of international law that establishes the list of sources of international law and their definition.

Keywords: administrative liability, forms of consolidation, sources of law, legal regulation, international standard.

УДК 342.9(477)

А. М. МАКАРОВЕЦЬ,

здобувач Університету сучасних знань (м. Київ)

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ АПАРАТУ СУДУ ТА МІСЦЕ СЕРЕД НИХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Комплексно досліджено правові засади діяльності апарату суду, обґрунтовано їх значущість. Визначено й охарактеризовано основні нормативно-правові акти, які регулюють діяльність апарату суду, і запропоновано їх класифікацію. Обґрунтовано вагомість місця адміністративно-правового регулювання в правових засадах діяльності апарату суду.

Ключові слова: суд, апарат, керівник апарату, адміністративно-правове регулювання, правові засади, нормативно-правовий акт.

Makarovets, A.M. (2017), "Legal Principles of the Court Apparatus Activity and the Place of Administrative and Legal Regulation among Them" ["Pravovi zasady diialnosti aparatu sudu ta mistse sered nykh administratyvno-pravovoho rehuliuвання"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 56–62.

Постановка проблеми. Важливою передумовою ефективною діяльності апарату суду, як і системи судочинства в цілому, є якісне нормативно-правове забезпечення, особливе місце в якому об'єктивно посідає адміністративно-правове регулювання.

Стан дослідження. Загальні питання правового регулювання діяльності суду зокрема окремі аспекти адміністративно-правового регулювання діяльності апарату суду, досліджує низка вітчизняних та іноземних правознавців, а також науковців суміжних галузей

знань: Є. В. Авдєєнко, Р. М. Аюпова, В. М. Бєвзенко, С. О. Бондар, А. Л. Борко, В. А. Гомада, М. К. Гримич, Д. В. Кіреєв, Р. С. Мельник, О. М. Музичук, Г. Я. Наконечна, І. В. Петренко, І. Л. Петрухін, С. С. Резнікова, В. В. Рунова, А. В. Сагун, М. І. Шатерніков, Д. Ю. Шпенюв та ін. Але, незважаючи на значний науковий доробок, у контексті судової реформи в Україні та з урахуванням низки наявних недоліків в адміністративно-правовому забезпеченні й регулюванні діяльності апарату суду це питання не втрачає своєї актуальності і сьогодні, набуваючи якісно нового статусу.

Метою цієї статті є комплексне дослідження правових засад діяльності апарату суду та визначення місця в ньому адміністративно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Як слушно зазначає з цього приводу А. Л. Борко, вагома соціальна роль і своєрідне місце у державному механізмі судової системи України зумовлюють формування цілісної нормативно-правової бази організації та функціонування, закладення необхідних механізмів реалізації судової влади й правових гарантій відправлення судами правосуддя в Україні [1, с. 59]. При цьому А. А. Стрижак справедливо наголошує на тому, що в системі правового регулювання діяльності із забезпечення роботи судів існує чимало прогалин і недоліків, які заважають ефективному здійсненню функцій з організації функціонування органів правосуддя в Україні. Зокрема, на думку автора, яку цілком розділяємо, характерними є такі моменти: 1) недостатньо визначеним і чітким у відповідному законодавстві є правовий статус суб'єктів управлінської діяльності в судах загальної юрисдикції; 2) фактично поза межами законодавчого регулювання залишаються питання фінансового й матеріально-технічного забезпечення судів; 3) майже відсутнє будь-яке визначення процедур і правил здійснення організаційної роботи у сфері забезпечення функціонування судочинства; 4) актуальною є проблема систематизації та впорядкування відповідного законодавства, піднесення його на новий, більш якісний рівень; 5) одним із важливих напрямків є удосконалення правового регулювання діяльності щодо організаційного керівництва в судах, уточнення й деталізація прав та обов'язків керівників органів правосуддя [2, с. 18] тощо.

Отже, правові засади діяльності апарату суду є тим важливим базисом, який визначає та регламентує весь процес виникнення, становлення та розвитку як діяльності апарату суду, так і інституту судової влади в цілому.

Варто зазначити, що правовими основами діяльності судів є сукупність правових актів, які регулюють суспільні відносини, що виникають, розвиваються та припиняються за їх участю [3, с. 17]; система відповідних адміністративно-правових норм, що регламентують відносини у досліджуваній сфері: Конституція та закони України, акти Президента України та Кабінету Міністрів України, інші акти законодавства України [4, с. 154]. На нашу думку, саме система нормативних актів, особливо адміністративно-правових актів, регламентує й регулює суспільні відносини, які виникають у сфері діяльності апарату суду та потребують відповідного правового впливу з метою їх організаційного впорядкування та досягнення апаратом суду поставлених державою цілей і виконання завдань.

Розглянемо ці нормативно-правові акти детальніше. Передусім слід зазначити, що у ст. 10 Загальної декларації прав людини проголошено, що кожна людина для визначення її прав та обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення має право на основі повної рівності на те, щоб її справа була розглянута прилюдно й з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом [5]. У ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права закріплено, що всі особи є рівними перед судами, і кожен має право на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону [6]. Значущими в цьому контексті є й такі міжнародні нормативно-правові акти, як Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя (1983 р.), Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені резолюцією 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 р., Рекомендація № R(94)12 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо незалежності, дієвості та ролі суддів та інші. При цьому в останньому документі, зокрема, рекомендовано для ефективної роботи суддів створити належні умови роботи, у тому числі шляхом забезпечення належного допоміжного персоналу, з тим, аби судді могли ефективно й оперативно виконувати свої обов'язки, вжиття відповідних заходів із доручення виконання несудових завдань іншим особам з метою зменшення перевантаження у роботі судів [7]. Тобто значущість і місце безпосередньо апарату суду в процесі здійснення судочинства серйозно підноситься на міжнародному та європейському рівні.

Водночас згідно з положеннями ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. У п. 14 ст. 92 чітко встановлено, що виключно законами України визначаються судоустрій, судочинство тощо. Окремо питанню правосуддя присвячено розділ VIII Основного Закону, а компетенції та повноваженням Конституційного Суду України – розділ XII [8]. Окрім Конституції України, адміністративно-правове регулювання судової влади та здійснення правосуддя в нашій державі, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд, здійснюється на підставі закону України від 02.06.2016 «Про судоустрій і статус суддів». Так, встановлено, що судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом (ст. 1). Окрему главу 3 присвячено регламентації функціонування апарату суду, служби організаційного забезпечення роботи та охорони суду [9].

Зокрема, у ст. 155 вищезгаданого закону визначено, що організаційне забезпечення роботи суду здійснює його апарат, який очолює керівник апарату. Положення про апарат суду розробляється на підставі Типового положення про апарат суду та затверджується зборами суддів відповідного суду. У свою чергу, Типове положення про апарат суду [10] затверджує Державна судова адміністрація України за погодженням із Вищою радою правосуддя.

Також важливо зауважити, що правовий статус працівників апарату суду визначається законом України від 10.12.2015 «Про державну службу» з урахуванням особливостей, визначених законом України «Про судоустрій і статус суддів». Так, у ст. 6 закону України «Про державну службу» визначено, що посади керівників апаратів Конституційного Суду України, Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів, керівників апаратів апеляційних та місцевих судів, керівників структурних підрозділів апаратів судів належать до категорій посад державної служби. Крім того, статтею 91 регламентуються особливості проходження державної служби в окремих державних органах, у т. ч. керівників апаратів Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, Вищої ради правосуддя й Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, керівників апаратів (секретаріатів)

судів, органів та установ системи правосуддя – з особливостями, передбаченими законодавством про судоустрій і статус суддів. Також законом України «Про державну службу» встановлюються загальні обов'язки та права керівника апарату суду як державного службовця, порядок прийняття на роботу і звільнення державних службовців, особливості проходження державної служби (час праці й відпочинку, порядок надання відпусток та зміст обмежень, властивих для кожного службовця у зв'язку з особливостями його правового статусу як особи, що виконує відповідальні державні завдання, тощо) [11].

Інші специфічні особливості діяльності апарату суду та його посадових осіб врегульовуються законом України «Про судоустрій і статус суддів». Встановлено, що структура та штатна чисельність апаратів місцевих судів за погодженням із головою суду затверджуються відповідним територіальним управлінням Державної судової адміністрації України, а апаратів апеляційних судів і вищих спеціалізованих судів – Державною судовою адміністрацією України за погодженням з головою суду в межах видатків на утримання відповідного суду. Передбачається, що в апаратах судів можуть створюватися управління, відділи, сектори, що здійснюють свої функції на підставі положень, які затверджуються керівником апарату відповідного суду. Також в апараті суду утворюється канцелярія, яка щоденно протягом робочого часу суду забезпечує прийняття та реєстрацію документів, що подаються до відповідного суду, й виконує інші завдання, визначені положенням, затвердженим керівником апарату відповідного суду. До штату апарату судів входять також секретарі судового засідання, наукові консультанти та судові розпорядники. Окремо в ст. 156 цього закону визначаються особливості апарату Верховного Суду України, ст. 157 присвячено питанню діяльності помічників суддів, ст. 158 – бібліотеки суду, ст. 159 – служби судових розпорядників, ст. 160 – забезпеченню охорони та підтримання громадського порядку в судах [9] тощо.

Досліджуючи правові засади діяльності апарату суду, особливу увагу слід приділити вивченню Типового положення про апарат місцевого, апеляційного судів, на підставі якого розробляється положення про апарат того чи іншого суду. Так, у I розділі Типового положення відмічається, що апарат місцевого, апеляційного судів здійснює організаційне забезпечення роботи суду відповідно до закону України «Про судоустрій і статус суддів» і у

своїй діяльності керується Конституцією України, законами України «Про судоустрій і статус суддів» та «Про державну службу», іншими нормативно-правовими актами, положенням про апарат суду, рішеннями зборів суддів, а також наказами та розпорядженнями голови суду й наказами керівника апарату суду. При цьому голова суду контролює ефективність діяльності апарату суду, вносить подання про призначення на посаду керівника апарату суду й заступника керівника апарату суду та про звільнення їх з посад, а також про застосування заохочень або накладення дисциплінарних стягнень відповідно до законодавства. Також у розділі II Типового положення окреслено основні функції апарату суду, у розділі III – повноваження та особливості діяльності керівника апарату суду, у розділі IV – повноваження й особливості діяльності керівників структурних підрозділів та інших працівників апарату суду [10].

Також на підставі рішення Ради суддів України від 13.05.2005 № 27 «Про погодження Типових посадових інструкцій працівників апарату місцевого загального суду» з метою поліпшення організації діяльності місцевих загальних судів, забезпечення єдності у визначенні посадових обов'язків працівників апарату місцевого загального суду та кваліфікаційних вимог щодо певних категорій і посад Державною судовою адміністрацією України було затверджено Типові посадові інструкції працівників апарату суду (наказ Державної судової адміністрації від 20.07.2005 № 86) [12].

Серед системи нормативно-правових актів, які формують правові засади діяльності апарату суду, крім вищезазначених, слід звернути увагу й на закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993, який встановлює систему особливих заходів державного захисту суддів Конституційного Суду України, суддів та працівників апаратів судів від перешкоджання виконанню покладених на них законом обов'язків і здійсненню наданих прав, а так само від посягань на життя, здоров'я, житло і майно зазначених осіб та їх близьких родичів у зв'язку із службовою діяльністю цих осіб [13]. Важливе значення для правового регулювання діяльності апарату суду відіграв і закон України від 22.12.2005 «Про доступ до судових рішень», який визначає порядок доступу до судових рішень з метою забезпечення відкритості діяльності судів загальної юрисдикції, прогнозованості судових рішень і сприяння однаковому застосуванню законодавства, а також регулює відносини щодо забезпечення доступу до судо-

вих рішень (рішень, судових наказів, постанов, вироків, ухвал), ухвалених судами загальної юрисдикції, та ведення Єдиного державного реєстру судових рішень [14].

Водночас не можна не звернути уваги й на закони України від 14.10.2014 «Про запобігання корупції», який визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень [15], та від 02.10.1996 «Про звернення громадян», що регулює питання практичної реалізації громадянами України наданого їм Конституцією України права вносити в органи державної влади й об'єднання громадян відповідно до їх статуту пропозиції про поліпшення їх діяльності, викривати недоліки в роботі, оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів. Закон забезпечує громадянам України можливості для участі в управлінні державними та громадськими справами, для впливу на поліпшення роботи органів державної влади й місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності для обстоювання своїх прав і законних інтересів та відновлення їх у разі порушення [16]. У свою чергу, закон України від 13.01.2011 «Про доступ до публічної інформації» визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що перебуває у володінні суб'єктів владних повноважень та інших розпорядників публічної інформації, визначених цим законом, та інформації, що становить суспільний інтерес [17].

У формуванні правових засад діяльності апарату суду відіграють свою роль і укази Президента України від 11.12.2002 № 395/2002-рп «Про заходи щодо забезпечення належних умов діяльності судів», від 10.05.2006 № 361/2006 «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» та ін., постанови Верховної Ради України від 28.04.1992 № 2296-XII «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні», від 03.04.1995 № 179/95-ПВ «Про структуру і штатну чисельність апарату Верховного Суду України» та ін., постанови Кабінету Міністрів України від 25.05.2006 № 740 «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень», від 09.03.2006 № 268 «Про упорядкування структури та умов оплати праці працівників апарату органів виконавчої влади, органів виконавчої влади, органів прокуратури,

судів та інших органів» тощо, а також правові акти органів судової влади, які спрямовані на роз'яснення питань застосування норм права, аналіз та узагальнення судової практики, постанови Пленуму Верховного Суду України, рішення Конституційного Суду України, накази судових органів про доведення до відома суддів і працівників апарату суду указів Президента України, постанов Верховної Ради України, актів Кабінету Міністрів України та центральних органів державної влади, накази та розпорядження голів судів (місцевих, апеляційних, вищих спеціалізованих, Верховного) з питань, що належать до їх повноважень і не пов'язані з відправленням правосуддя, накази Державної судової адміністрації України, положення та рішення З'їзду суддів України, Ради суддів України, зборів суддів Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів України, зокрема Правила поведінки працівників суду, положення про апарат суду, положення про автоматизовану систему документообігу суду, інструкція про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання), інструкція про порядок передання до архіву місцевого та апеляційного суду, зберігання в ньому, відбору та передання до державних архівних установ та архівних відділів міських рад судових справ та управлінської документації суду тощо.

Як справедливо стверджує М. К. Закурін, правове регулювання діяльності судів забезпечує господарське, цивільне, адміністративне, фінансове та бюджетне право, проте в цьому переліку нормам адміністративного права належить чільне місце, яке окреслюється такими межами: 1) адміністративними процедурами щодо створення, реорганізації та ліквідації судів; 2) визначенням адміністративно-правового статусу суддів; 3) кадровою роботою в системі судочинства: а) регулюванням питань відбору, призначення, звільнення й відставки суддів та керівників апаратів судів; б) заміщенням вакантних посад державних службовців апарату судів, їх призначенням та звільненням; 4) установленням меж повноважень суддів, які обіймають адміністративні посади; 5) правовим регулюванням особистого прийому громадян у системі судів; 6) доступом до публічної інформації та взаємодії із засобами масової інформації; 7) правовим регулюванням суддівського самоврядування суддів; 8) організацією захисту суддів, охорони приміщень судів, підтримання в них правопорядку; 9) особливостями заохочення і дисциплінарної відповідальності суддів та державних службовців апарату судів;

10) забезпеченням діяльності судів судовою адміністрацією [18].

Що ж стосується сфери правосуддя, то А. А. Іванищук під адміністративно-правовим регулюванням судової влади розуміє форму соціальної взаємодії суб'єктів адміністративного права, комплексний інститут адміністративного права, що об'єднує однорідні суспільні відносини, які описуються системою, структурою, механізмом і напрямками [19, с. 50]. У свою чергу, А. В. Рибас вбачає адміністративно-правове регулювання у сфері діяльності судів і суддів у цілеспрямованому впливі норм адміністративного права, здійснюваному органами суддівського самоврядування засобами владно-розпорядчої та адміністративно-сервісної діяльності на суспільні відносини [20, с. 24–25]. Проте, на наш погляд, більш повним є визначення адміністративно-правового регулювання, запропоноване А. Л. Борком, який розглядає правове регулювання діяльності судів як форму впливу держави з використанням права на суспільні відносини у сфері діяльності судів, що здійснюється за допомогою юридичних засобів і забезпечується законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами [21, с. 13].

Висновки. У результаті аналізу значного масиву нормативно-правових актів, які у своїй сукупності становлять правові засади діяльності апарату суду, вважаємо доцільним класифікувати їх не лише за ієрархією в системі джерел права, але й за призначенням, виділивши такі групи: 1) організаційно-управлінського характеру, які регламентують порядок створення, організації, управління, функціонування та діяльності апарату суду, його взаємодії з іншими учасниками правовідносин у системі правосуддя; 2) забезпечувального характеру, які регламентують питання матеріального та фінансового забезпечення діяльності апарату суду; 3) кадрового спрямування, покликані реалізувати кадрову політику в системі діяльності судів; 4) контрольного напрямку для реалізації контролю за правомірністю діяльності апарату суду, дисципліною, недопущенням корупції тощо; 5) нормативно-етичного характеру для встановлення та додержання правил поведінки працівників апарату суду, недопущення конфліктів інтересів тощо.

Вагомість місця адміністративно-правового регулювання в правових засадах діяльності апарату суду обумовлюється передусім організаційним та управлінським спрямуванням діяльності апарату суду, а також нагальною потребою в чіткій і детальній регламентації всіх

адміністративно-правових аспектів створення організації, функціонування, діяльності та взаємодії апарату суду задля забезпечення ефективної та якісної роботи суддів і, відповідно,

реалізації гарантованого державою права на справедливий суд, захист і відновлення порушених прав та інтересів у суді.

Список бібліографічних посилань

1. Борко А. Л. Адміністративно-правове забезпечення функціонування судової системи України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2014. 400 с.
2. Стрижак А. А. Державне управління забезпеченням діяльності судів загальної юрисдикції : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2005. 21 с.
3. Бондар С. О. Адміністративно-правове забезпечення діяльності адміністративних судів в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2010. 20 с.
4. Спасенко В. О. Деякі питання адміністративно-правового регулювання діяльності державної реєстраційної служби України. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 153–157.
5. Загальна декларація прав людини : від 10 груд. 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : від 16.12.1966 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 дата звернення: 20.11.2017).
7. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо незалежності, дієвості та ролі суддів : від 13.10.1994 № R(94)12. *Вісник Верховного Суду України*. 1997. № 4 (6). С. 10–11.
8. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Про судоустрій і статус суддів : закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
10. Типове положення про апарат місцевого, апеляційного судів : затв. наказом Держ. суд. адміністрації України від 28.09.2012 № 115 // Судова влада України : сайт. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/tipove-polozh-pro-arat.pdf> (дата звернення: 25.11.2017).
11. Про державну службу : закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
12. Про затвердження Типових посадових інструкцій працівників апарату місцевого загального суду : наказ Держ. суд. адміністрації від 20.07.2005 № 86 // Територіальне управління Державної судової адміністрації України в Одеській області : сайт. URL: http://od.court.gov.ua/tu16/info_suddi/posad (дата звернення: 25.11.2017).
13. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : закон України від 23.12.1993 № 3781-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. №11. Ст. 50.
14. Про доступ до судових рішень : закон України від 22.12.2005 № 3262-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. №15. Ст. 128.
15. Про запобігання корупції : закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
16. Про звернення громадян : закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.
17. Про доступ до публічної інформації : закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.
18. Закурін М. К. Адміністративно-правове регулювання діяльності господарських судів : монографія. Херсон : Херсон. міська друк., 2013. 204 с.
19. Іванищук А. А. Административно-правовое регулирование судебной власти: проблемы теории. *Leges et vita = Закон и жизнь*. 2013. № 11/4 (263). С. 48–51.
20. Рибас А. В. Адміністративно-правові засади призначення суддів в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 197 с.
21. Борко А. Л. Організаційно-правове забезпечення діяльності адміністративних судів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2009. 17 с.

Надійшла до редколегії 01.12.2017

МАКАРОВЕЦ А. Н. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АППАРАТА СУДА И МЕСТО СРЕДИ НИХ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Комплексно исследованы правовые основы деятельности аппарата суда, обоснована их значимость. Определены и охарактеризованы основные нормативно-правовые акты, регулирующие деятельность аппарата суда, и предложена их классификация. Обоснована весомость места административно-правового регулирования в правовых основах деятельности аппарата суда.

Ключевые слова: суд, аппарат, руководитель аппарата, административно-правовое регулирование, правовые основы, нормативно-правовой акт.

MAKAROVETS A. M. LEGAL PRINCIPLES OF THE COURT APPARATUS ACTIVITY AND THE PLACE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION AMONG THEM

The author has comprehensively researched legal principles of the court apparatus activity and has substantiated their significance. The basic regulatory acts, which regulate the activity of the court apparatus, have been defined and characterized; their classification has been developed. The legal principles for the activities of the court apparatus have been offered to divide into the following groups: 1) of organizational and managerial nature that regulate the procedure for the establishment, organization, management, functioning and operation of the court apparatus, its interaction with other participants in the legal relations within the justice system; 2) of guaranteeing nature that regulate issues of material and financial provision of the court apparatus; 3) of personnel direction, intended to implement personnel policy in the system of court activity; 4) of control direction for exercising control over the lawfulness of the activity of the court apparatus, discipline, preventing corruption, etc.; 5) of normative and ethical nature for establishing and observing the rules of conduct of the employees of the court apparatus and preventing competitive interests.

It has been argued that the importance of the place of administrative and legal regulation in the legal principles of the court apparatus activity is primarily determined by the organizational and managerial direction of the court apparatus activity, as well as the urgent need for a clear and detailed regulation of all administrative and legal aspects of the establishment, organization, functioning, activity and interaction of the court apparatus. In order to ensure the efficient and high-quality work of judges and, accordingly, the implementation of the state-guaranteed right to a fair trial, protection and restoration of violated rights and interests in the court.

Keywords: court, apparatus, head of the apparatus, administrative and legal regulation, legal principles, regulatory act.

УДК 347.97/99

І. В. ПЕТРЕНКО,

кандидат юридичних наук, заступник начальника Територіального управління
Державної судової адміністрації України в Сумській області

ДО ПРОБЛЕМИ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФОРМ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ

Доведено, що оцінювання виступає надзвичайно важливим інструментом перевірки якості, ефективності та результативності діяльності судів. Указано, що воно, забезпечуючи отримання інформації про діяльність суду, сприяє дотриманню його незалежності як органу судової влади. Установлено, що оцінювання діяльності суду здійснюється переважно у формах опитування (зовнішнього та внутрішнього) та вивчення звітності й інших документів, що містять статистичні дані про роботу судів. Здійснено їх аналіз та надано пропозиції щодо їх удосконалення.

Ключові слова: суд, оцінювання, діяльність, ефективність функціонування, якість, форми, опитування, звітність.

Petrenko, I.V. (2017), "Regarding the problems of characterizing the forms for evaluating the effectiveness of the courts activities" ["Do problemy kharakterystyky form otsiniuvannia efektyvnosti diialnosti sudiv"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 62–67.

Актуальність. Важливим завданням на шляху вдосконалення якості діяльності судів є запровадження змістовної та ефективної системи оцінювання цієї діяльності. Оцінювання виступає важливим інструментом перевірки рівня якості, ефективності, дієвості (результативності), цінності та корисності тієї чи іншої діяльності, зокрема діяльності судів із розгляду та вирішення відповідних справ. Саме оцінювання надає можливість скласти відповідне уявлення про цю діяльність. Також його можна

вважати засобом з'ясування переваг, позитивних або негативних властивостей та аспектів діяльності суду.

Стан дослідження. У фаховій літературі приділяється досить багато уваги питанням призначення й сутності оцінювання та його формам. Так, скажімо, Д. В. Сухінін указує, що оцінювання – це дослідження, яке визначає стан виконання й наслідки надання послуги за якісними та кількісними показниками, відповідність встановлених цілей результатам, а також

результативність, продуктивність та ефективність надання послуг і діяльності влади. Головною метою оцінювання, як вважає автор, є визначення стану та якості реалізації будь-якого напряму діяльності, проекту або програми [1].

Питання оцінювання діяльності органів державної влади були предметом наукового пошуку таких учених, як Р. М. Аюпова, О. О. Бабінова, А. А. Бова, Г. О. Дудкало, А. В. Кірмач, А. М. Колодій, М. В. Косюта, В. В. Кривенко, Р. О. Куйбіда, І. Є. Марочкін, О. Є. Міщенко, А. О. Неугодніков, А. Ю. Осадчий, О. І. Пархоменко-Куцевіл, Ю. С. Педько, Л. Л. Приходченко, Д. В. Сухінін, В. В. Рунова, Н. М. Терещенко, М. І. Шатерніков, В. Т. Шатун, Ю. С. Шемшученко та ін. Однак питання характеристики форм оцінювання ефективності діяльності судів залишились поза увагою вчених.

Тому метою статті є дослідження форм оцінювання ефективності діяльності суду.

Виклад основного матеріалу. Поняття «оцінювання» в науці є досить дискусійним. У зарубіжній теорії та практиці в системі державного фінансового контролю оцінювання управлінської діяльності розкривають через низку термінів, таких як «оцінка продуктивності» (performance assessment), «вимірювання виконання» (performance management), «оцінювання політик» (policy evaluation), «оцінювання розвитку діяльності» (evaluation (of a development activity)), «оцінювання програм» (program evaluation) тощо. У словнику ОЕСР зустрічаються поняття оцінювання (evaluation) та оцінки (assessment). Зокрема, ОЕСР використовує поняття «оцінювання розвитку діяльності» (evaluation (of a development activity)), яке тлумачить як систематичну й об'єктивну оцінку поточних або завершених проектів, програм або політики, їх розробки, впровадження та результатів [2, с. 75–76]. Втім, незважаючи на різноманіття термінологічних конструкцій, що використовуються для позначення оцінювання у сфері управлінської діяльності, його цільове призначення, як правило, залишається незмінним – визначення актуальності діяльності щодо виконання завдань розвитку ефективності, результативності, впливу та стабільності [2, с. 75–76]. Оцінювання є одним із тих визначальних факторів, які прямо впливають на процес упорядкування й удосконалення проходження державної служби. Більш того, як зазначає А. В. Кірмач, процедури атестації або оцінювання діяльності державних службовців мають важливе значення для просування державних службовців, тобто здійснення ними службової кар'єри, що свідчить про актуаль-

ність цього елементу проходження державної служби та необхідність його детального дослідження [3, с. 175].

На необхідності оцінювання саме діяльності судів неодноразово наголошувалося й в спеціальних програмах і на відповідних тематичних конференціях. Так, у аналітичному звіті Інституту прикладних гуманітарних досліджень «Оцінка рівня задоволеності громадян щодо окремих аспектів функціонування судів», створеному в рамках програми «Справедливе правосуддя», зазначається, що вдосконалення судової системи належить до пріоритетних завдань у становленні демократії в українському суспільстві. Лише покращуючи розуміння реальної ситуації в судах і стану відносин судової системи та суспільства, можна досягти суттєвого покращення ефективності судочинства й зміцнення довіри до суду в українському суспільстві. Власне, цим і пояснюється необхідність використання в адмініструванні судової діяльності методів оцінювання якості роботи суду. Оцінювання якості дозволяє керівництву суду вирішувати такі завдання: отримання інформації про поточну ситуацію в суді за ключовими параметрами його діяльності; обґрунтування поточних і стратегічних рішень; визначення пріоритетів для змін; моніторинг інновацій, оцінка їх результативності й ефективності; оцінювання відповідності конкретних параметрів роботи суду існуючим стандартам та нормативам [4].

Підтвердили потребу в запровадженні комплексної системи оцінювання діяльності судів і Рада суддів України та Державна Судова адміністрація України. Зокрема, у 2012 році вони затвердили Стратегічний план розвитку судової влади України на 2013–2015 роки, в якому зазначалося, що судова влада України повинна створити й підтримувати систему відповідності високим стандартам на рівні з кращими світовими практиками, зокрема через високий рівень професіоналізму у здійсненні правосуддя; прагнення досконалості поставить судову систему України в один ряд із найбільш прогресивними судовими системами світу. Першочерговими завданнями, що стоять перед судовою владою України щодо створення та підтримки високого рівня задоволення стандартів у відправленні правосуддя, зокрема через високий рівень професіоналізму, є такі: а) створити національну систему стандартів якості й ефективності роботи суду для належного оцінювання якості роботи суду та планування, що охоплюватиме стандарти навантаження, своєчасність та ефективність вирішення справ, норми

поведінки працівників апарату суду, стандарти якості процесуальних документів тощо; б) використовувати результати внутрішнього та зовнішнього оцінювання роботи суду для вдосконалення функціонування суду та здійснення судових процедур; в) розробити національні стандарти професійного навчання кандидатів на посаду судді, підвищення кваліфікації суддів та навчання працівників апаратів судів, урахувати їх під час розроблення та впровадження навчальних програм для суддів і працівників апаратів судів, системи оцінювання, вимог до викладачів тощо, зокрема в процесі запровадження спеціальної навчальної програми для керівників апаратів судів, навчальних програм щодо користування програмним забезпеченням, програм з етики та ін. [5].

У 2015 році в межах вищезгаданого проекту «Справедливе правосуддя» було запропоновано систему оцінювання діяльності судів. У цьому проекті зазначається, що в демократичному суспільстві суди функціонують відповідно до стандартів продуктивності й ефективності судових процедур, якості судових послуг та очікувань громадян – учасників судових проваджень. У цьому розумінні оцінювання роботи суду є найбільш ефективним, якщо його основою є встановлені стандарти якості та перевірені методи оцінювання відповідності суду цим стандартам. Основою таких стандартів є суспільні очікування щодо якості судових послуг (наприклад, повноти інформації, зручності та комфортності судових приміщень тощо), а також показники роботи суду (наприклад, тривалість судових проваджень, питома вага розглянутих справ тощо). Суд, який відповідає встановленим стандартам, можна назвати, відповідно до міжнародних засад судової досконалості, досконалим судом. Метою оцінювання роботи суду є вдосконалення організації роботи суду, а саме підвищення продуктивності, ефективності та якості судових процедур. Оцінювання якості роботи суду жодним чином не має на меті оцінку роботи окремих суддів. Оцінювання якості надає керівництву суду можливість вирішувати такі завдання: отримання інформації про поточну ситуацію; обґрунтування поточних і стратегічних рішень; визначення пріоритетів для змін; моніторинг інновацій, оцінка їхньої результативності й ефективності; оцінювання відповідності роботи суду існуючим стандартам та нормативам [4].

У методичному посібнику з питань застосування системи оцінювання роботи суду наголошується, що управління якістю діяльності в судових системах є загальною світовою тенде-

нцією останніх десятиліть. Необхідність цього управління зумовлюється тим, що судове адміністрування має спиратись на чітке розуміння, наскільки діяльність суду як організації відповідає ключовим цінностям і цілям суду в демократичному суспільстві. Без проведення регулярного та стандартизованого оцінювання роботи суду отримати таке розуміння неможливо. Оцінювання роботи надає керівникам судів такі можливості: отримувати інформацію про функціонування суду як установи на підставі поєднання якісно різних даних у цілісну картину; аналізувати роботу суду відповідно до існуючих у суспільстві очікувань щодо діяльності суду; своєчасно діагностувати наявні ризики поточної діяльності та прогнозувати можливі проблеми, розробляти ефективні превентивні заходи; раціонально розподіляти ресурси та формулювати вимоги (запити) щодо підтримки з боку держави та громадянського суспільства; створювати фактичне обґрунтування управлінських рішень, стратегічних та поточних планів; забезпечувати задоволення існуючої в суспільстві вимоги щодо прозорості та підвітності судів; зміцнювати соціально-психологічний клімат у колективі суду, посилювати позитивну мотивацію працівників, своєчасно реагувати на виклики стабільності та злагодженості колективу [6].

Отже, оцінювання виступає надзвичайно важливим інструментом контролю за діяльністю судів. Його особливе значення полягає в тому, що воно дозволяє отримати змістовні та ґрунтовні дані про рівень якості, ефективності й результативності роботи суду без прямого втручання у його діяльність зі здійснення правосуддя. Тобто, забезпечуючи отримання відповідної інформації щодо діяльності суду, оцінювання сприяє дотриманню його незалежності як органу судової влади. При цьому погодимося з думкою, що сучасний етап розбудови інформаційного суспільства, що позначається як інформатизація, забезпечується системою органів державної влади й управління в інформаційній сфері, де інформатизація окремих сфер є окремим проектом інформатизації [7, с. 112]. Вважаємо, що це повністю стосується інформатизації діяльності судової гілки влади як з позиції збирання інформації про її результати, так і з позиції її поширення [8].

Завдяки оцінюванню можна не лише встановити ступінь відповідності якісних і кількісних показників діяльності суду законодавчим вимогам та суспільним очікуванням і запитам, але й виявити проблемні аспекти у діяльності судів, забезпечити більш раціональний та ефективний

підхід до розподілу ресурсів, у тому числі кадрових, точніше та чіткіше визначати пріоритети й напрямки вдосконалення роботи суду та суддів. При цьому важливо зауважити, що оцінювання стосується лише організаційно-управлінських аспектів роботи суду й не передбачає перевірку ефективності та результативності безпосередньо правосудної діяльності суддів суду (судів), адже головним критерієм якості відправлення правосуддя є законність постановлених рішень, яка, у свою чергу, оцінюється тільки вищими судами в порядку апеляційного та касаційного провадження. За своїм змістом оцінювання – це збір повної, суттєвої, достеменною та надійної інформації про об'єкт оцінювання й аналіз того, наскільки ця інформація відповідає сукупності критеріїв щодо визначених на початку або скоригованих у процесі цілей, для того, щоб дійти певного рішення [2, с. 75–76].

На сьогодні в Україні оцінювання діяльності судів здійснюється на підставі рекомендованої Радою суддів України «Системи оцінки роботи суду». Так, у рішенні Ради суддів України від 02.04.2015 зазначається: «Затвердити рамкову систему оцінювання роботи суду в Україні з остаточною назвою “Система оцінювання роботи суду: стандарти, критерії, показники та методи” (СОРС). Рекомендувати судам України застосовувати СОРС для оцінювання роботи суду як в повному обсязі, так і окремих модулів СОРС в залежності від управлінської мети та завдань, спрямованих на вдосконалення роботи суду, з періодичністю один раз на три роки. Вивчати досвід судів, які застосовують СОРС в повному обсязі або його окремі модулі, з метою подальшого вдосконалення СОРС. Затвердити перелік базових показників роботи суду, що підлягають застосуванню, з метою аналізу їх діяльності щопівроку та щороку всіма судами України з опублікуванням цих показників на веб-сайтах відповідних судів. Доручити Державній судовій адміністрації України забезпечити можливість обрахування базових показників роботи суду та їх відображення на веб-сторінках судів в автоматичному режимі за допомогою автоматизованої системи документообігу суду. З урахуванням систематичного моніторингу діяльності місцевих загальних судів м. Києва, Київської та Одеської областей в рамках спільної програми Європейського союзу та Ради Європи “Зміцнення судової реформи в країнах східного партнерства” доручити Державній судовій адміністрації України та Комітету адміністрування та організаційного забезпечення діяльності суду Ради

суддів України проводити щорічний моніторинг діяльності вказаних судів на основі базових показників діяльності суду з заслуховуванням результатів цього моніторингу на засіданні Ради суддів України» [9, п. 1–6].

Основними критеріями оцінювання діяльності суддів, відповідно до СОРС є: кількість і відсоток справ та матеріалів, загальний термін проходження яких триває понад один рік; відсоток розгляду; середня кількість розглянутих справ на одного суддю; середня кількість справ і матеріалів, що перебували на розгляді у звітний період в розрахунку на одного суддю; середня тривалість розгляду справи (календарних днів); проведення опитувань громадян – учасників судових проваджень щодо їх задоволеності роботою суду; публікація результатів опитувань громадян – учасників судових проваджень на веб-сторінці суду; рівень задоволеності роботою суду учасників судового розгляду за результатами опитування, що проводяться за уніфікованою методологією; проведення опитувань громадян – учасників судових проваджень щодо їх задоволеності роботою суду; рівень задоволеності роботою суду учасників судового розгляду за результатами опитування, що проводяться за уніфікованою методологією [10]. Отже, аналіз наукових точок зору, а також офіційних документів і рекомендацій та власний досвід практичної діяльності свідчать, що сьогодні оцінювання діяльності судів здійснюється у формах опитування (зовнішнього, внутрішнього), вивчення звітності, а також інших документів, що містять статистичні дані про роботу вказаних судів.

Окрему увагу вважаємо за потрібне приділити саме опитуванню, сутність якого полягає в тому, що воно має вигляд безпосереднього (усне опитування, інтерв'ю) або опосередкованого (письмове опитування, анкетування) спілкування дослідника з респондентом (особою, яка є носієм інформації стосовно предмета дослідження). Залежно від кількості респондентів опитування можуть бути масовими, суцільними, вибірковими, індивідуальними та експертними. Основним технічним інструментом опитування є анкета або опитувальник, де у вигляді запитань подано початкові гіпотези, на підставі яких будується дослідження. Власне, загальною метою опитування є підтвердження або, навпаки, спростування сформульованих гіпотез. За формою запитань опитування поділяються на відкриті, тобто такі, що не містять варіантів відповіді й передбачають можливість респондента дати свій варіант відповіді, та закриті, в яких респондент може обрати один чи

кілька варіантів відповідей із запропонованих розробником дослідження. За змістом запитання поділяються на об'єктивні (освіта, вік, рівень заробітної плати та ін.) та суб'єктивні, які виявляють соціально-психологічний стан респондента, його ставлення до процесів, пов'язаних з об'єктом опитування, його знання та погляди тощо. Опитування може бути таким, що унеможливило або не передбачає ідентифікації особи респондента через отримані відповіді (тобто анонімним), або таким, що передбачає ідентифікацію респондента (наприклад, у випадку експертного опитування) [6]. Особливого значення в сучасних умовах суспільно-політичного розвитку набуває зовнішнє опитування, тобто таке, що проводиться серед суб'єктів, які не належать до судової системи. Важливість цієї форми обумовлюється тим, що вона дозволяє з'ясувати громадську думку щодо стану виконання судами свого соціального призначення, визначити рівень довіри громадськості до правосуддя. Крім того, показники стану громадської думки як форми оцінювання діяльності судів є тим фактором, за яким мож-

на судити про рівень прозорості та відкритості роботи цих органів влади.

Офіційний підхід до системи оцінювання роботи суду передбачає вивчення громадської думки як засобу визначення якості роботи суду, однак недолік такого підходу, на наше переконання, полягає в тому, що він не передбачає окремим пунктом визначення позиції тільки фахівців у сфері права щодо стану функціонування судів. Упевнені, що зовнішня експертна оцінка роботи суду має входити до групи базових показників останньої.

Висновок. У цілому, з нашої точки зору, система оцінювання роботи суду, яка на сьогодні існує, є досить змістовною й містить практично всі показники, форми та методи, необхідні для отримання достовірних даних про діяльність судових органів, серед іншого тих, що здійснюють правосуддя. Разом із тим слід зауважити, що така система, навіть її базові компоненти, є не обов'язковими, а лише рекомендованими для використання, через що на практиці досить часто механізм досліджуваного оцінювання не реалізується належним чином.

Список бібліографічних посилань

1. Сухінін Д. В. Роль оцінювання в діяльності органів місцевої влади: основні принципи, методи та завдання. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2012. Вип. 1 (7). URL: [http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2012-01\(7\)/12sdvpmz.pdf](http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2012-01(7)/12sdvpmz.pdf) (дата звернення: 01.11.2017).
2. Терещенко Н. М. Підходи до оцінювання програм, політик та стратегій у процесі аудиту управлінської діяльності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 23. С. 74–79.
3. Кірмач А. В. Оцінювання діяльності державних службовців: європейський досвід правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 175–180.
4. Система оцінювання роботи суду: стандарти, критерії, показники та методи : розроб. та рек. робочою групою з розробки системи оцінювання якості роботи суду ; затв. Радою суддів України. Київ, 2015. 56 с. URL: <http://court.gov.ua/userfiles/sors15.pdf> (дата звернення: 29.10.2017).
5. Стратегічний план розвитку судової влади України на 2013–2015 роки / Рада суддів України ; Держ. суд. адміністрація України. Київ, грудень 2012. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/Strateg%20plan.doc> (дата звернення: 27.10.2017).
6. Застосування системи оцінювання роботи суду : метод. посіб. / розроб. та рек. експертами Проекту USAID «Справедливе правосуддя» ; затв. Радою суддів України. Київ, 2016. 180 с. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/cpeguidelines2016web-60a66d2465.pdf> (дата звернення: 02.11.2017).
7. Комісаров О. Г. Система органів державної влади та управління у сфері інформатизації. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 2 (II). С. 111–117.
8. Лозинська Т. М. Паблік рилейшнз // Енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. С. 506.
9. Рішення Ради суддів України від 2 квітня 2015 р. № 28 // Судова влада України : сайт. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/site/download?doc=L3VwbG9hZHMvZG9jdW1lbnRzL3Jpc2VubnlhMjgwMjA0MjAxNS5wZGY=> (дата звернення: 03.11.2017).
10. Базові показники роботи суду : Додаток № 1 до рішення Ради суддів України № 28 від 2 квітня 2015 р. // Судова влада України : сайт. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/resheniya/dod%20do%20ris%202802042015.pdf> (дата звернення: 03.11.2017).

Надійшла до редколегії 15.12.2017

ПЕТРЕНКО И. В. К ПРОБЛЕМЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФОРМ ОЦЕНИВАНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДОВ

Доказано, что оценивание выступает чрезвычайно важным инструментом проверки качества, эффективности и результативности деятельности судов. Указано, что оно, обеспечивая получение информации о деятельности суда, способствует соблюдению его независимости как органа судебной власти. Установлено, что оценивание деятельности суда осуществляется

преимущественно в формах опроса (внешнего и внутреннего) и изучения отчётности и других документов, содержащих статистические данные о работе судов. Проведён их анализ и даны предложения по их усовершенствованию.

Ключевые слова: суд, оценка, деятельность, эффективность функционирования, качество, формы, опросы, отчетность.

PETRENKO I. V. REGARDING THE PROBLEMS OF CHARACTERIZING THE FORMS FOR EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF THE COURTS ACTIVITIES

It has been proved that evaluation is an extremely important tool for controlling the activities of courts. Its special significance is that it allows to obtain content and fundamental data on the level of quality, efficiency and effectiveness of the court activities without direct interference into its activities on administration of justice. That is, by providing relevant information on the activities of the court, the assessment contributes to the observance of its independence as a judicial agency. It has been determined that due to the evaluation it is possible not only to establish the degree of conformity of the qualitative and quantitative indicators of the court's activities with the established legal requirements and public expectations and requests, but also to detect the problematic aspects of the courts activities; to provide a more rational and effective approach to allocating resources, including personnel, to specify, prioritize and improve the work of the court and judges more precisely and clearly. At the same time it has been noted that the assessment concerns only the organizational and managerial aspects of the work of the court and does not provide the verification of the efficiency and effectiveness directly of the just activities of judges of the court (courts).

It has been established that the evaluation of the court activity is carried out mainly in the forms of questioning (external and internal) and the study of reporting and other documents containing statistics on the work of courts. Their analysis has been accomplished; and propositions for their improvement have been provided.

It has been stressed that the existing system of assessing the work of the court is very informative and contains almost all indicators, forms and methods necessary for obtaining reliable data about the activity of judicial agencies, including those that administer justice. At the same time, the author has noted that such a system, even its basic components, are not mandatory, but only recommended for the application, that is why the mechanism of the studied evaluation is often not properly implemented in practice.

Keywords: court, evaluation, activity, efficiency of functioning, quality, forms, questioning, reporting.

УДК 343.35(477)

В. І. ТЕРЕМЕЦЬКИЙ,

*доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри
університетської освіти і права Університету менеджменту освіти
Національної академії педагогічних наук України (м. Київ);*

В. А. ДЕМ'ЯНЧУК,

*кандидат юридичних наук, доцент, перший проректор університету,
професор кафедри кримінального права і правосуддя
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука (м. Рівне)*

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Досліджено позитивний досвід реалізації антикорупційної політики в таких зарубіжних державах, як Нідерланди, Фінляндія, США, Японія, Південна Корея, Грузія, а також можливість його використання в Україні. Проаналізовано організаційну структуру спеціалізованих антикорупційних інституцій, законодавство цих країн та методи реалізації політики у сфері протидії корупції. Зроблено висновки щодо напрямків та обсягу використання зарубіжного досвіду реалізації антикорупційної політики в Україні.

Ключові слова: корупція, антикорупційна політика, зарубіжний досвід, запобігання та протидія корупції, взаємодія.

Teremetskiy, V.I. and Demianchuk, V.A. (2017), "International experience of the implementation of anti-corruption policy" ["Mizhnarodnyi dosvid realizatsii antykoruptsiinoi polityky"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 67–72.

Постановка проблеми. Активізація процесу протидії корупції в Україні вимагає комплексних наукових досліджень відповідного зарубіжного досвіду, адже влада повинна знати про тенденції щодо запобігання корупції, які склалися у розвинених країнах, і відповідним чином корегувати вітчизняну антикорупційну політику. Важливість таких досліджень обумовлена і зовнішньою політикою України, яка зорієнтована на розбудову цивілізованої європейської держави з громадянським суспільством та верховенством права. За таких умов ігнорування зарубіжного досвіду буде гальмувати реформи та демократичні перетворення в державі.

Стан дослідження. Проблему реалізації антикорупційної політики в зарубіжних країнах у різні часи досліджували В. А. Бондаренко, Ю. В. Дем'янчук, С. А. Задорожний, А. М. Михненко, Н. В. Москаленко, Н. О. Пустова, В. В. Решота, К. М. Рудой та інші вітчизняні і зарубіжні вчені. Однак із часом їхні роботи частково втратили свою актуальність, що вказує на потребу системного оновлення уявлень про тенденції протидії корупції в зарубіжних країнах.

На сучасному етапі антикорупційна політика держави характеризується певною ізолятивністю від інших сфер виконавчо-розпорядчої діяльності. Тобто влада діє лише в окремих напрямках, які переважно пов'язані з усуненням наслідків корупції, тоді як у більшості зарубіжних країн акцент робиться саме на її упередженні – впливі на чинники, які обумовлюють виникнення корупції. У цьому сенсі вітчизняна антикорупційна політика потребує суттєвого переосмислення.

Метою статті є теоретико-правове дослідження зарубіжного досвіду реалізації антикорупційної політики та вивчення можливостей його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Позитивна динаміка у протидії корупції існує в Скандинавських країнах. Наприклад, у Нідерландах антикорупційна політика включає в себе низку процедурних та інституціональних заходів, які в сукупності дозволяють ефективно запобігати та протидіяти проявам корупції. До їх числа належать: розробка системи моніторингу можливих прогалин для виникнення корупційних дій у державних та громадських організаціях і суворого контролю за діяльністю осіб, які перебувають у цих «зонах ризику»; ефективна кадрова політика; система покарань за корупційні дії з подальшою забороною працювати в державних організаціях; система заохочувальних заходів (у матеріальному і моральному аспектах) до прозорої та ефективної

праці; загальнодоступність матеріалів кримінальних справ щодо корупціонерів; система освіти для чиновників, що роз'яснює суспільну шкоду корупції та можливі наслідки участі в ній; система державної безпеки за типом спеціальної поліції, що володіє значними повноваженнями з виявлення випадків корупції; система активної співпраці із засобами масової інформації, які оприлюднюють випадки корупції і часто проводять незалежні розслідування [1, с. 289].

Серед скандинавських країн слід відзначити досвід Фінляндії, яка згідно з індексом сприйняття корупції є найменш корумпованою державою світу. У своїй роботі В. А. Бондаренко та Н. О. Пустова аналізують антикорупційний досвід цієї країни і з цього приводу зазначають, що сферу публічної служби в країні вирізняє прозорість і відкритість. Успішність національної державної та муніципальної служби можна пояснити тим, що у них є система відкритого доступу до інформації, яка застосовується до всіх рівнів державного управління. Суспільство не тільки має право доступу до публічних документів, але і влада зобов'язується щодо превентивного оповіщення громадськості. Законами «Про державних цивільних службовців» (1994 р.) і «Про муніципальних службовців» (2003 р.) закріплено статус публічних службовців [2, с. 180].

Згідно з положеннями Кримінального кодексу Фінляндії за вчинення дій, що можуть кваліфікуватися як корупція, передбачено санкції від штрафу до ув'язнення строком до чотирьох років залежно від ступеня суспільної небезпеки злочину [3, с. 29]. Така логіка законодавця Фінляндії демонструє нетерпимість до проявів корупції та чітку позицію щодо її засудження з боку влади і суспільства. Як бачимо, в Україні вищевказані заходи застосовуються не в повному обсязі, а щодо публічності інформації про корупціонерів узагалі не йдеться, оскільки все приховується державою під грифом «таємниця слідства».

Досліджуючи позитивний досвід протидії корупції, обов'язково варто звернути увагу на США, де діє модель спеціалізованих антикорупційних інституцій, що включає інституції, які виконують насамперед превентивні функції, а їхня діяльність спрямована на дослідження явища корупції, підготовку відповідних нормативно-правових актів, контроль за виконанням вимог щодо недопущення конфлікту інтересів, розробку та впровадження кодексів етики тощо. У США такою інституцією є Управління з урядової етики [4, с. 55].

На початку ХХ століття федеральним урядом США була запроваджена Програма боротьби з організованою злочинністю, зокрема були створені «Ударні групи», що діяли під загальним керівництвом Міністерства юстиції США та в тісному контакті з правоохоронними органами штатів. Їх головними завданнями були виявлення груп організованої злочинності, а також пошук доказів злочинної діяльності учасників незаконного підприємництва та корумпованих чиновників. З метою виконання поставлених завдань кожна ударна група має у своєму складі державних обвинувачів і оперативних співробітників ФБР, Адміністрації із застосування законів про наркотики (АПЗН), Бюро внутрішніх доходів, Служби еміграції і натуралізації, представників Берегової охорони та Митної служби США. Таким чином, кожний підрозділ наділявся повноваженнями тих служб, співробітники яких входили до його складу. Ефективність діяльності зазначених федеральних формувань базувалася на об'єднанні зусиль найбільш досвідчених співробітників правозастосовних органів [5, с. 71].

Провідне місце в системі установ щодо запобігання відмиванню грошей у США посідає Управління по боротьбі з фінансовими злочинами (Financial Crimes Enforcement Network – FinCEN). Основною функцією цього органу є надання допомоги правоохоронним органам у їх протилегалізаційній діяльності як на американській території, так і на міжнародному рівні. Сьогодні FinCEN являє собою інформаційно-аналітичний центр, який збирає, обробляє, аналізує і класифікує фінансову інформацію, а потім передає її компетентним органам. Достатньо важливо, що з 1 січня 2013 року набув чинності закон США «Про оподаткування іноземних рахунків» (Foreign Account Tax Compliance Act – FATCA), згідно з яким фінансові організації всіх країн (foreign financial institution – FFI) повинні укласти спеціальну угоду з податковою службою США (Internal Revenue Service – IRS) про здійснення контролю за наявністю рахунків американських платників податків (або іноземних юридичних осіб, де американські платники податків мають частку володіння) [6, с. 213–214].

Варто зазначити, що ефективна боротьба з корупцією можлива навіть без прийняття численних законодавчих актів та створення спеціальних антикорупційних структур. Про це свідчить досвід Японії, яка не має єдиного кодифікованого антикорупційного акта (положення щодо запобігання та протидії корупції містяться в різних нормативно-правових актах,

які регламентують питання державної служби). Основними пріоритетами цієї держави є: кадрова політика, встановлення заборон щодо лобіювання чиновниками інтересів бізнесу, впровадження відповідних правил етики поведінки політиків і чиновників, публічність та прозорість інформації про державних службовців, зокрема про їхні фінансові активи, встановлення суворих обмежень щодо фінансування виборчих кампаній [7, с. 114].

Окремо слід зазначити про функціонування в Японії спеціального реєстру осіб, проти яких висунуто звинувачення у корупційних діях або причетності до організованої злочинності. Подібна інформація оприлюднюється у ЗМІ та тягне за собою встановлення контролю за такою особою і застосування стосовно неї відповідних правообмежень (зайняття державних посад, свободи пересування тощо) [8]. Прозорість державного управління дійсно є однією з ключових умов ефективної боротьби з корупцією, адже доступність та відкритість влади завжди підвищує довіру суспільства до неї.

Досить високо оцінюється і досягнення Південної Кореї у подоланні корупції. Антикорупційна політика цієї держави основана на принципі відкритості інформації про ухвалення державними службовцями різного рівня управлінських рішень. Зокрема, в країні впроваджено антикорупційну програму «OPEN», яка показала свою ефективність. Слід позитивно оцінити і погляд керівництва цієї держави на цілі антикорупційної політики, до яких віднесено: оптимізацію системи державних органів управління, забезпечення її прозорості та безкорупційності; раціональну децентралізацію економіки та збалансований регіональний розвиток; широку участь і консолідацію народу під час здійснення політичних реформ [9, с. 144].

Для України це дуже корисний досвід, адже на сьогодні громадяни після обрання влади майже позбавлені впливу на неї, зокрема відсутня процедура імпичменту Президента України, не застосовується практика всеукраїнських референдумів, а частина важливих міжнародно-правових документів залишається утаємниченою для громадян (зокрема, йдеться про домовленості з МВФ та іншими фінансово-кредитними міжнародними установами). Вказане сприяє подальшому укоріненню корупції, адже в сучасних умовах поінформованість є одним із основних засобів попередження протиправної поведінки влади та посадовців.

Передовий досвід Південної Кореї у подоланні корупції також полягає в застосуванні сучасних інформаційно-телекомунікаційних

технологій в державному управлінні. Як приклад слід навести впровадження електронного урядування та документообігу на всіх рівнях державного управління. Внаслідок цього зменшилася кількість прямих контактів з чиновниками, оскільки усі звернення, скарги та заяви подаються в електронному вигляді. Передусім йдеться про посадовців контролюючих органів та органів, які здійснюють реєстрацію і ліцензування. Такі системи дозволяють не тільки отримувати відповідь в електронному вигляді, а й відстежувати процес розгляду документів за своїм зверненням [10].

Для України це дуже актуальна проблема, адже численні черги до державних установ, навмисно затягнуті строки розгляду звернень та прийняття щодо них рішень є основним ризиком виникнення корупційних правопорушень. Своєрідну «користь» від такої корупції отримують як представники влади, так і громадяни. При чому останні, цілком імовірно, могли б відмовитися від пропозиції хабара за умов створення зрозумілої, прозорої та спрощеної системи звернення до владних інституцій.

Серед пострадянських країн достатньо непогану динаміку у протидії корупції показує Грузія, яка однією з перших у рамках СНД запровадила суттєві реформи у сфері державного управління. Як зазначає А. Поліщук, особливістю грузинської антикорупційної стратегії є те, що вона, крім іншого, включала соціальні реформи, які були всеохоплюючими та до яких належали: реорганізація поліції; звільнення корумпованих чиновників у всіх сферах суспільних відносин; підвищення заробітної плати і безперервне навчання; зниження податків та виплат, пов'язаних з державною реєстрацією; приватизація основних державних об'єктів; заохочення іноземних інвестицій; освітня реформа, яка дала змогу виховати молодих фахівців для органів поліції та правосуддя [11, с. 168].

Спираючись на дослідження антикорупційної політики Грузії, яке провів В. В. Решота, можна виділити такі корисні для України аспекти: масштабна дерегуляція економіки, яка передбачала припинення надмірного втручання держави у підприємництво, зовнішньоекономічну діяльність та інші сфери господарювання; запровадження практики солідарної юридичної відповідальності, тобто за отримання хабара відповідала не тільки особа, яка вчинила корупційне правопорушення, але й її безпосереднє керівництво; суттєва оптимізація органів виконавчої влади та мінімізація безпосереднього контакту громадян з державними службов-

цями за рахунок впровадження електронних сервісів [12].

Цікавим є досвід відповідальності керівництва за підлеглих, який, вважаємо, цілком себе виправдовує, адже сам керівник зацікавлений у тому, щоб його підлегли не вчиняли корупційних правопорушень. Такий принцип вписується у вертикаль виконавчої влади, яка передбачає пряме підпорядкування посадових або службових осіб. У нашій державі така практика, на жаль, не застосовується. Тут однією з основних перепон є те, що більшість справ про корупціонерів не доходить до суду, або ж суди навмисно затягують розгляд справ і, зрештою, відпускають злочинців під заставу, а потім останні зникають із країни. Така схема вже стала традицією для вітчизняної судової системи, і це негативно позначається на ефективності антикорупційної політики в Україні.

Якщо узагальнити практику Грузії в запобіганні та протидії корупції, то слід констатувати, що вона основана на системності у реформуванні, адже, як слушно зазначає В. В. Чумак, для того, щоб подолати прояви корупції, замало поодиноких реформ. Запорукою успіху є охоплення всіх без винятку сфер суспільного життя. Поодинокі реформи будуть безрезультатними та з часом зведуться нанівець не знищеною системою корупції [13, с. 152]. Проголошуючи курс на подолання корупції, влада України повинна одночасно впровадити комплекс соціально-економічних реформ, які в сукупності з антикорупційною політикою стануть запорукою викоренення такого негативного суспільного явища, як корупція.

Висновки. Дослідження зарубіжного досвіду реалізації антикорупційної політики та можливостей його застосування в Україні дозволяє зазначити про таке:

1. Доведено, що при формуванні та реалізації антикорупційної політики Україна повинна робити акцент на: гармонійному поєднанні примусових та заохочувальних заходів; запровадженні міжінституціональних моделей виявлення, попередження та боротьби з проявами корупції; збалансуванні державних та суспільних інтересів при реалізації антикорупційних заходів; підвищенні правової культури та правосвідомості громадян за рахунок антикорупційної пропаганди та реформування освіти; створенні умов неможливості легалізації доходів, отриманих шляхом вчинення корупційних правопорушень; системності у реформуванні державної влади та мінімізації прямих контактів громадян з державними службовцями.

2. З'ясовано, що в зарубіжній практиці реалізації антикорупційної політики важливу роль відіграє поєднання організаційного (створення спеціальних антикорупційних структур), правового (законодавчого визначення засад і механізмів протидії корупції) та інформаційного (забезпечення прозорості державного управління) аспектів. Саме комплексність указаних аспектів забезпечує ефективність антикорупційної політики держави.

3. Визначено, що в більшості зарубіжних країн, чий досвід запобігання та протидії корупції можна вважати позитивним, вирішальну роль відіграє політична воля влади, оскільки пусті декларації заради схвалення європейськими партнерами, без реального бажання подолати це негативне суспільне явище, є звичайним популізмом. У таких умовах будь-яка, навіть найдосконаліша, антикорупційна політика приречена на деструктивний результат.

4. Установлено, що налагодження взаємодії влади та інститутів громадянського суспільст-

ва у питаннях запобігання та протидії корупції є позитивним досвідом, який широко використовується у більшості з досліджених зарубіжних країн та відповідає міжнародним стандартам антикорупційної діяльності. Основними засадами такої взаємодії є: реальність механізмів участі громадськості у реалізації антикорупційної політики; відсутність функціональних обмежень щодо виявлення та документування випадків корупційних дій; партнерство влади та суспільства; максимальна прозорість взаємодії.

5. Установлено, що перспективним напрямком подальших наукових пошуків у цій сфері залишається питання визначення правових форм та методів співробітництва з країнами світу у сфері рецепції позитивного досвіду реалізації антикорупційної політики. Окрім цього, потрібно визначитись із персональною відповідальністю владних інституцій відносно вказаних завдань, оскільки абстрактність і невизначеність лише відтермінують момент викоренення корупції в українському суспільстві.

Список бібліографічних посилань

1. Запобігання та протидія корупції : навч. посіб. / за заг. ред. А. М. Михненка. Київ : Акад. фінанс. упр., 2013. 666 с.
2. Бондаренко В. А., Пустова Н. О. Зарубіжний досвід законодавчого регулювання запобігання корупції в системі публічної служби та імплементація норм міжнародного права в законодавчу базу України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2016. Вип. 2. С. 177–186.
3. Задирака Н., Кабинєць Р. Світовий досвід запобігання та протидії корупції: до питання про інтеграцію законодавства України до права Європейського Союзу. *Віче*. 2014. № 10. С. 27–29.
4. Новіков О. Світовий досвід функціонування спеціалізованих антикорупційних органів. *Ефективність державного управління*. 2015. № 43. С. 52–57.
5. Рудой К. М. Запобігання корупції як напрямок забезпечення міжнародної безпеки. *Правова держава*. 2015. № 19. С. 69–73.
6. Москаленко Н. В. Досвід США щодо побудови системи запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. *Фінанси, учет, банки*. 2014. № 1 (20). С. 209–214.
7. Дем'янчук Ю. В. Актуальні проблеми протидії корупції з урахуванням зарубіжного досвіду. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 17. С. 112–115.
8. Сиротин А. Лечение «заразной жадности»: борьба с коррупцией в Сингапуре // Ежедневный журнал : сайт. URL: <http://www.ej.ru/?a=note&id=30991> (дата звернення: 07.11.2017).
9. Задорожний С. А. Механізми запобігання та протидії корупції в органах місцевої влади : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Київ, 2016. 251 с.
10. Гилевская М. Анализ антикоррупционной программы Сеула // Безопасность : сайт. URL: <http://sb.biz.ua/analiz-antikorrupcionnoj-programmy-seula-gilevskaya-m/> (дата звернення: 08.11.2017).
11. Поліщук А. Правила протидії корупції і досвід для України: Грузія та Сінгапур. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. 2016. № 5. С. 166–169.
12. Решота В. В. Досвід державної політики із запобігання та протидії корупції в Грузії. *Демократичне врядування*. 2013. № 11. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik11/fail/Reshota.pdf (дата звернення: 08.11.2017).
13. Чумак В. В. Досвід країн Балтії та Грузії щодо протидії корупції в органах внутрішніх справ та можливість його використання в Україні. *Право і Безпека*. 2014. № 4 (55). С. 149–154.

Надійшла до редколегії 01.12.2017

ТЕРЕМЕЦКИЙ В. И., ДЕМЬЯНЧУК В. А. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ РЕАЛИЗАЦИИ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ

Исследован положительный опыт реализации антикоррупционной политики в таких зарубежных странах, как Нидерланды, Финляндия, США, Япония, Южная Корея, Грузия, а также возможность его использования в Украине. Проанализирована организационная структура специализированных антикоррупционных институтов, законодательство этих стран и методы

реализации политики в сфере противодействия коррупции. Сделаны выводы относительно направлений и объёма использования зарубежного опыта реализации антикоррупционной политики в Украине.

Ключевые слова: коррупция, антикоррупционная политика, зарубежный опыт, предотвращение и противодействие коррупции, взаимодействие.

TEREMETSKYI V. I., DEMIANCHUK V. A. INTERNATIONAL EXPERIENCE OF THE IMPLEMENTATION OF ANTI-CORRUPTION POLICY

It has been stressed that at the present stage anti-corruption policy of the state is characterized by certain isolation from other spheres of executive and administrative activity. That is, the authorities act only in certain areas, which are mainly related to the elimination of the effects of corruption, while most foreign countries focus attention on prevention – the impact on the factors leading to the emergence of corruption. In this sense, domestic anti-corruption policy needs a substantial re-thinking.

The purpose of the article became theoretical and legal study of international experience in the implementation of anti-corruption policy in such countries as the Netherlands, Finland, USA, Japan, South Korea, Georgia, as well as studying the possibilities of its use in Ukraine.

Authors have analyzed organizational structure of specialized anti-corruption institutions, legislation of these countries and methods of implementation of anti-corruption policy. Conclusions regarding the directions and scope of the use of international experience in the implementation of anti-corruption policy in Ukraine have been made. In particular, authors prove that Ukraine while formulating and implementing anti-corruption policy, should focus on: the harmonious combination of coercive and incentive measures; introduction of inter-institutional models for the detection, prevention and combating corruption; balancing state and public interests in the implementation of anti-corruption measures; raising the legal culture and citizens' legal awareness through anti-corruption propaganda and reforming education; creation of the conditions for impossibility of legalization of incomes obtained through the commission of corruption offenses; systematic nature in reforming state power and minimization of direct contacts between citizens and state officials.

It has been also found out that an important role in the foreign practice of anti-corruption policy implementation plays the combination of organizational (creation of special anti-corruption structures), legal (legislative definition of the principles and mechanisms of combating corruption) and information (ensuring transparency of public administration) aspects. It is the complexity of these aspects that ensures the effectiveness of anti-corruption policy of the state. It has been determined that in the majority of foreign countries, which experience in preventing and combating corruption is positive, the political will of the authorities and the interaction of the authorities and civil society institutions in the prevention and counteraction of corruption play a decisive role.

Keywords: corruption, anti-corruption policy, international experience, preventing and combating corruption, cooperation.

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 351.74:343,344(477)

В. В. ВІНЦУК,

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри
оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів факультету № 2
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4241-4474>;

В. Ю. ЦЕБИНОГА,

курсант 3 курсу факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7500-3378>

ПРОТИДІЯ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Проаналізовано сучасний стан незаконного обігу вогнепальної зброї в Україні. Визначено ключові питання, мету та завдання діяльності з протидії оперативними підрозділами Національної поліції України незаконному обігу зброї. Охарактеризовано основні проблеми, з якими стикаються працівники оперативних підрозділів під час отримання оперативно-розшукової інформації та проведення оперативно-розшукових заходів щодо попередження незаконного обігу зброї.

Ключові слова: вогнепальна зброя, незаконний обіг, оперативні підрозділ, протидія, попередження злочинів.

Vintsuk, V. V. and Tsebinoga, V. Yu. (2017), "Counteraction to illicit trafficking of firearms by operative units of the National Police of Ukraine" ["Protydiia nezakonomu obihu vohnepalnoi zbroi operatyvnymu pidrozdi-lamy Natsionalnoi politsii Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 73–76.

Постановка проблеми. Ефективність протидії злочинам, пов'язаним із незаконним обігом зброї, сьогодні набуває особливого значення. Це, зокрема, пов'язано з тим, що все більше злочинів вчиняються саме за допомогою вогнепальної зброї, велика кількість якої залишається поза межами контролю Міністерства внутрішніх справ України. Тому ключовим є попередження оперативними підрозділами Національної поліції України злочину ще на стадії його підготовки.

Метою статті є аналіз сучасних напрямків діяльності оперативних підрозділів щодо попередження злочинів, пов'язаних із незаконним обігом вогнепальної зброї, та визначення основних проблем такої діяльності.

Стан дослідження. Загальними проблемами оперативно-розшукової діяльності займалися і продовжують займатися такі провідні науковці, як Д. О. Бабічев, М. М. Перепелиця, В. Д. Пчолкін, О. О. Руденко, В. Е. Тарасенко, В. І. Ткаченко, О. Г. Цветков, І. Р. Шинкаренко та інші. Окремо питанням незаконного поводження зі зброєю та незаконного обігу зброї присвячені праці К. В. Антонова, Б. І. Бараненка, Т. М. Бульби, С. В. Діденка, А. В. Корнійця,

М. П. Мітрухова, В. П. Тихого. Проблематику відповідальності за злочини, пов'язані з незаконним обігом зброї, досліджували такі вчені з кримінального права, як О. М. Бандурка, І. В. Борисов, Т. М. Приходько, В. І. Рибачук, О. М. Сарнавський, В. Я. Тацій, П. Л. Фріс. Однак аналіз зазначених праць свідчить про необхідність доопрацювання цього питання в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Для більш повного та всебічного аналізу обраної теми необхідно з'ясувати зміст дефініцій «протидія оперативними підрозділами», «незаконний обіг», «зброя», «вогнепальна зброя». Так, під протидією розуміють дію, яка спрямована проти іншої дії, перешкоджає їй [1]. Ми тлумачимо дію не як одну, а як декілька дій однорідного характеру, спрямованих проти вчинення інших незаконних дій. Протидія оперативними підрозділами – це комплекс взаємообумовлених і взаємозалежних дій, спрямованих, у першу чергу, на боротьбу зі злочинністю, а також на попередження вчинення нових злочинів.

Що до визначення таких дефініцій як «обіг» і «незаконний», то в академічному словнику української мови містяться такі визначення:

обіг – це характерна для товарного виробництва форма обміну продуктів праці й інших об'єктів власності шляхом купівлі-продажу; рух товарів та інших цінностей у суспільстві [2, с. 502]. Загалом обігом чи оборотом називають рух, перехід певних об'єктів (благ), які не вилучені з обороту або обмежені в обороті, від одного суб'єкта до іншого. Під незаконним розуміється той, який суперечить законові, йде в розріз із ним, забороняється законом, порушує закон [2, с. 308]. Тобто «незаконний» означає, що є точна вказівка про це в законі. Під незаконним обігом ми розуміємо форму обміну (переходу) певних об'єктів, оборот яких заборонено законом, крім тих, що знаходяться у вільному обороті або обмежені в обороті.

Питання визначення як загального поняття зброї, так і такого її виду, як вогнепальна, розглядаються в різних галузях права крізь призму свого предмета вивчення, зокрема у криміналістиці, судовій балістиці, балістичному зброєзнавстві, кримінальному праві, цивільному праві, міжнародному приватному та публічному праві, а також в оперативно-розшуковій діяльності. Якщо ми звернемося до академічного словника з української мови, то знайдемо таке визначення зброї – це знаряддя для нападу або оборони [3, с. 452]. На законодавчому рівні ще не закріплено визначення цього поняття, а лише охарактеризовано його види. Під зброєю ми розуміємо сукупність технічних пристроїв, які застосовуються для ураження живої сили противника та його техніки.

Щодо визначення вогнепальної зброї існують безліч думок як серед науковців, так і серед практиків. Дехто підтримує позицію, що вогнепальна зброя – це вид зброї, в якій снаряд приводиться в рух миттєвим звільненням хімічної енергії заряду (П. Д. Біленчук, А. В. Кофанов, О. Ф. Сулява) [4, с. 385–386], інші розуміють вогнепальну зброю як пристрій у зброєзнавстві, призначений для механічної поразки цілі на відстані снарядом, який одержує спрямований рух за рахунок енергії порохових газів або їх аналогів [4, с. 309].

Таким чином, можна зробити висновок, що протидія оперативними підрозділами Національної поліції України незаконному обігу вогнепальної зброї – це комплекс взаємообумовлених заходів, спрямованих на попередження, виявлення та припинення злочинів у сфері незаконного обігу вогнепальної зброї.

На сьогодні у зв'язку з латентною формою незаконного розповсюдження вогнепальної зброї, формуванням стійких злочинних угруповань, що займаються продажем і контрабан-

дою вогнепальної зброї, вчиненням умисних убивств за допомогою вогнепальної зброї набуває актуальності така форма діяльності оперативних підрозділів, як попередження вказаних та інших злочинів. Попередження злочинів – одна з найбільш актуальних проблем оперативно-розшукової діяльності, теоретична і практична значущість якої настільки очевидна, що не вимагає будь-якої додаткової аргументації. Важливе місце й істотне профілактичне значення в попередженні злочинів має система організаційно-управлінських і оперативно-розшукових заходів [5, с. 106–107].

Протидія здійснюється різними суб'єктами залежно від їх компетенції. Одними з таких суб'єктів згідно із законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» є оперативні підрозділи Національної поліції України. Протидія незаконному обігу вогнепальної зброї може здійснюватися на будь-якому етапі оперативно-розшукової діяльності, однак важливе місце відводиться саме попередженню цих злочинів. Зокрема, на цьому етапі ключову роль відіграє отримання в установленому законом порядку інформації про злочин, що готується; така інформація повинна бути перевірена за допомогою відповідних оперативно-розшукових заходів і засобів.

Як зазначають у бюро громадських експертиз «Громекс», дані статистики Міністерства внутрішніх справ за 2016 рік свідчать про збільшення рівня незаконного обігу вогнепальної зброї. Усього за 2016 рік зареєстровано 5287 випадків, з яких не розкрито 43,7 % [6]. Найбільша кількість таких злочинів скоєні в Київській, Донецькій і Луганській областях. Тому, як зазначають у Міністерстві, особлива увага приділяється саме органам Національної поліції України. Однак однією з проблем протидії злочинам, пов'язаним з незаконним обігом зброї, є незначний контроль з боку керівництва органу (підрозділу) поліції. Як зазначає прокурор Києва Максим Могильний, боротьба зі злочинністю переважно зводиться до боротьби зі статистикою, коли шляхом маніпуляцій у кінці місяця правоохоронні органи штучно занижують дані про злочинність, масово закриваючи кримінальні провадження або перекваліфікуючи їх у менш тяжкі. Слідчі завалені непотрібною паперовою роботою. Сьогодні на одного слідчого припадає від 800 до 2000 кримінальних проваджень, а це – катастрофа.

Наступною проблемою, з якою стикаються оперативні підрозділи, є використання негласних методів виявлення незаконного обігу вогнепальної зброї, зокрема щодо її обмеженого

застосування під час попередження злочинів, адже будь-який оперативно-розшуковий захід, указаний у законі, проводиться в межах однієї оперативно-розшукової справи. Це призводить до того, що звужується можливість пошуку та фіксації фактичних даних про протиправні діяння.

У межах оперативно-розшукових заходів досить часто залучаються особи, які співробітничать з органами поліції на конфіденційній основі. Цей інститут в ОРД має виключне значення, адже такі особи допомагають оперативним підрозділам у вирішенні завдань ОРД. Однак потрібно пам'ятати, що будь-яка співпраця потребує ретельного відбору кандидатів на співпрацю з оперативними підрозділами, що, у свою чергу, сприятиме своєчасному проведенню відповідних заходів із недопущенню протиправних дій.

Ключовим моментом у протидії незаконному обігу вогнепальної зброї є отримання первинної оперативно-розшукової інформації про підготовку до вчинення злочину. Така інформація може бути отримана як безпосередньо працівником у ході здійснення ним оперативно-розшукової діяльності, так і через осіб, які на конфіденційній основі співробітничать з оперативними підрозділами. Залежно від джерела отримання такої інформації будуть далі плануватися відповідні оперативно-розшукові заходи та методи ОРД. Так, наприклад, залежно

від особи, яка надала таку інформацію, оперативні підрозділи зобов'язані перевірити отриману інформацію з дотриманням вимог закону. У ході такої перевірки повинні бути встановлені факти підготовки до вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним обігом вогнепальної зброї, що в подальшому буде підставою для здійснення оперативно-розшукової діяльності. Небезпечним під час отримання інформації про злочини, пов'язані з незаконним обігом зброї, що готуються, є те, що, надаючи таку інформацію, особи, які на конфіденційній основі співробітничать з поліцією, переслідують свої корисливі цілі та мають свої мотиви, що в подальшому може негативно вплинути на роботу оперативних підрозділів у цілому й оперативного працівника зокрема.

Отже, можна зробити **висновок**, що протидія незаконному обігу зброї оперативними підрозділами Національної поліції України – це система різних пошукових, оперативно-розшукових дій оперативних підрозділів та оперативного працівника під час вирішення завдань ОРД, спрямована на пошук, виявлення та припинення протиправних дій, пов'язаних з незаконним обігом вогнепальної зброї. Протидія має вирішальне значення на етапі перевірки інформації про незаконний обіг вогнепальної зброї та при обранні відповідного оперативно-розшукового заходу.

Список бібліографічних посилань

1. Словник української мови : у 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Т. 2. Київ : Наук. думка, 1977. С. 311.
2. Словник української мови : у 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Т. 5. Київ: Наук. думка, 1974. С. 308, 502.
3. Словник української мови : у 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Т. 3. Київ : Наук. думка, 1972. С. 452.
4. Біленчук П. Д., Кофанов А. В., Сулява О. Ф. Зброезнавство: правові основи обігу вогнестрільної зброї. Порівняльний аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства: Україна. Європа. Світ : монографія. Київ : VeeZone, 2004. 464 с.
5. Мітрухов П. М. Проблеми попередження злочинів, пов'язаних з незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, оперативними підрозділами ОВС // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 17 груд. 2010 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. С. 106–108.
6. В Україні зростає злочинність, знижується рівень розкриття. Причина – параліч правоохоронної системи // Громекс. Україна: сайт. 12.01.2017. URL: <http://gromex.com.ua/ua/investigations/447-ukraine-rastet-prestupnost-padaet/> (дата звернення: 20.12.2017).

Надійшла до редколегії 20.12.2017

ВИНЦУК В. В., ЦЕБИНОГА В. Ю. ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ НЕЗАКОННОМУ ОБОРОТУ ОГНЕСТРЕЛЬНОГО ОРУЖИЯ ОПЕРАТИВНЫМИ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯМИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

Проанализировано современное состояние незаконного оборота огнестрельного оружия в Украине. Определены ключевые вопросы, цель и задания деятельности по противодействию оперативными подразделениями Национальной полиции Украины незаконному обороту огнестрельного оружия. Охарактеризованы основные проблемы, с которыми сталкиваются работники оперативных подразделений при получении оперативно-розыскной информации и проведении оперативно-розыскных мероприятий по предупреждению незаконного оборота оружия.

Ключевые слова: огнестрельное оружие, незаконный оборот, оперативные подразделения, противодействие, предупреждение преступлений.

VINTSUK V. V., TSEBINOGA V. YU. COUNTERACTION TO ILLICIT TRAFFICKING OF FIREARMS BY OPERATIVE UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The latest research on the issue of counteracting illicit trafficking of firearms by operative units of the National Police has been analyzed. The concepts of weapons, firearms, counteraction by operative units, illicit trafficking have been studied; their content has been revealed; and their definition has been provided.

The basic directions of counteraction to illicit trafficking of firearms have been determined. It has been noted that counteraction occurs effectively at the stage of preparing for a crime. The authors have characterized the problems of counteraction by operative units of the National Police of Ukraine, which arise at the stage of obtaining the primary operative and search information and during carrying out of operative and search activities.

The counteraction to the illicit trafficking of firearms has been defined as the system of various search actions by operative units of the National Police of Ukraine in regard to the search, prevention, detection and suppression of unlawful acts related to illicit trafficking of weapons.

Keywords: firearms, illicit trafficking, operative units, counteraction, prevention of crimes.

УДК 159.92:343.98

О. А. ГЕРАСИМЕНКО,

судовий експерт-психолог

Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз

ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса;

Т. В. САВКІНА,

старший науковий співробітник, судовий експерт-психолог

Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз

ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса

СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА СТОСОВНО НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА КРИМІНАЛЬНИМИ СПРАВАМИ

Розглянуто основні аспекти проведення судово-психологічної експертизи стосовно неповнолітніх, порядок призначення даного виду судової експертизи та можливість участі психолога в розслідуванні кримінальних справ, фігурантами яких є неповнолітні. Основний акцент зроблено на проведенні судово-психологічних експертиз щодо неповнолітніх потерпілих у справах про статеві злочини, про невиконання батьками своїх обов'язків, що призвело до тяжких наслідків, та провідних підходах до вирішення психологічних питань, що виникають на практиці.

Ключові слова: судово-психологічна експертиза, предметні види, неповнолітні, індивідуально-психологічні особливості, здатність неповнолітніх.

Herasymenko, O.A. and Savkina, T.V. (2017), "Forensic and psychological examination in regard to minors within criminal cases" ["Sudovo-psykholohichna ekspertyza stosovno nepovnolitnikh za kryminalnymy spravamy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 76–82.

Актуальність теми. Протягом останнього часу практика експертів-психологів науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України свідчить на користь вагомій ролі психологічної експертизи як важливого джерела доказу для встановлення істини у кримінальних справах. До нинішнього часу поки ще недостатньо враховуються та використовуються можливості, передбачені Кримінальним кодексом України 2001 р., стосовно дослідження особи та психічного стану неповнолітніх потерпілих, здатності малоліт-

ніх і неповнолітніх свідків давати показання за кримінальною справою [1]. Це свідчить про актуальність проблеми використання професійних психологічних знань у формі судово-психологічної експертизи, проведення якої є важливою умовою підвищення якості розслідування та судового розгляду справ стосовно неповнолітніх.

Постановка проблеми. Питанням проведення судово-психологічної експертизи, в тому числі щодо неповнолітніх, які є фігурантами у справі, присвячено багато робіт видатних учених:

К. Марбе, В. Штерна, В.А. Внукова, А.Е. Брусилівського, М. В. Костицького, Т. В. Сахнової, М. М. Коченова, С. С. Шипшини, Д. М. Лосева, Ф. С. Сафуанова, І. А. Кудрявцева та інших. Однак дотепер поки ще недостатньо враховуються та використовуються можливості застосування професійних психологічних знань у формі судово-психологічної експертизи стосовно неповнолітніх. Під час досудового та судового слідства для успішного розслідування кримінальних справ, фігурантами яких є неповнолітні, необхідно мати елементарні уявлення про психологічні особливості неповнолітнього, щоби правильно вибудувати з ним слідчі дії та оцінювати їх результати [2–4].

Виклад основного матеріалу. З точки зору В. В. Нагаєва, судово-психологічну експертизу стосовно неповнолітніх (у тому числі малолітніх) можна диференціювати таким чином: експертиза обвинувачених, потерпілих і свідків. Призначається вона після порушення кримінальної справи, під час досудового або судового слідства. Проводиться судово-психологічна експертиза щодо неповнолітніх на підставі постанови слідчого або ухвали суду. У постанові (ухвалі) має бути викладено фабулу справи, зазначено мотиви призначення експертизи, міститися вказівка, кому доручається проведення експертизи, які питання виносяться на її вирішення. Перелік питань, які ставить слідчий (суд) перед судово-психологічною експертизою, повинен бути достатньо повним для того, щоб відповіді на них давали вичерпну картину психологічних аспектів злочину, психічного стану неповнолітньої особи, особливостей її сприймання та оцінювання. Саме тому завжди є доцільним постановлення загального питання про особистісні особливості, що дає змогу в разі виникнення нових нюансів у розслідуваній справі не призначати нову, додаткову або повторну експертизу, а використати інформацію, яка є у висновку. При цьому на вирішення експертизи не повинні виноситися питання, що виходять за межі спеціальних знань експерта-психолога (питання етичного, філософського, медичного, правового характеру), та питання, які не можуть бути вирішені на сучасному рівні розвитку психологічної науки, а також такі питання, відповіді на які можуть мати тільки гіпотетичний характер [4, с. 48–53].

Під час проведення судово-психологічної експертизи неповнолітніх у розпорядження експертів мають надаватися матеріали кримінальної справи, які повинні містити інформацію щодо особливостей особистості неповнолітнього, стосовно якого призначається експертиза, а са-

ме: відомості про умови розвитку і виховання неповнолітньої особи, її характер, звички, притаманні їй особливості поведінки, форми емоційних реакцій, інтереси, життєві плани, взаємовідносини з оточуючими. Джерелами такої інформації, важливої для експерта-психолога, можуть бути свідчення про особливості формування та розвитку особи неповнолітнього, її навчання у школі й інших закладах, офіційні документи, що характеризують особу, її листи, щоденники, записи та інші продукти діяльності, дані про характер поведінки в криміногенній ситуації, медичні документи про перенесені соматичні та психічні хвороби, перебування на лікуванні, обліку в психо-наркологічному диспансері та ін. [5].

Досвід практичних експертів-психологів надає можливість стверджувати, що судово-психологічну експертизу доцільно призначати після проведення судово-психіатричної експертизи в разі встановлення останньою відсутності у неповнолітньої особи психічного захворювання [6–8].

Зазначаючи випадки обов'язкового проведення експертизи, законодавець указує, що вона проводиться для визначення психічного стану підозрюваного (обвинуваченого), коли виникає сумнів щодо його осудності або здатності давати звіт своїм діям чи керувати ними, а також для визначення психічного або фізичного стану свідка чи потерпілого у випадках, коли виникає сумнів у їх здатності правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, і давати щодо них правильні свідчення.

У ст. 485 Кримінального процесуального кодексу України вказуються обставини, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, до яких можна віднести:

- вік неповнолітнього;
- стан здоров'я та загального розвитку неповнолітнього. За наявності відомостей стосовно розумової відсталості неповнолітнього, що не пов'язана з психічним захворюванням, необхідно встановлювати, чи міг неповнолітній у повній мірі усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними;
- характеристику особи неповнолітнього;
- умови життя та виховання неповнолітнього;
- обставини, що негативно впливають на неповнолітнього;
- наявність дорослих підбурювачів, співучасників та інших осіб, які втягнули неповнолітнього у злочинну діяльність [4].

Для встановлення зазначених обставин під час досудового і судового слідства проводиться

допит як свідків батьків неповнолітніх та інших осіб, які можуть надати необхідні відомості, проводиться збір необхідних документів, проводяться інші слідчі та судові дії.

Маючи медичні критерії неповнолітнього (психічна хвороба, хворобливий стан психіки), суд може зробити висновок стосовно осудності особи. Але її психічний стан, психічні особливості, що вплинули на вчинення злочину, можна дослідити лише за наявності психологічних критеріїв.

У необхідних випадках слідчий, суд за кримінальними справами може призначити судово-психологічну експертизу з метою встановлення стану загального розвитку неповнолітнього, рівня його розумового розвитку, з'ясування питання, чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними, особливостей особистості неповнолітнього, особливостей його сприймання та мислення. У літературі описано випадки, коли свідчення неповнолітніх, що стали основою для тяжких обвинувачень, у результаті проведення експертизи виявились вигаданими, викликаними конформізмом чи фантазією. Тому в усіх випадках виникнення навіть незначного сумніву з приводу правильності сприйняття та відтворення неповнолітнім обставин, що цікавлять суд, висновок судово-психологічної експертизи є необхідним [10, с. 99–103].

Виходячи з практики застосування судово-психологічної експертизи неповнолітніх у кримінальному процесі, обставини, за яких вона повинна призначатися, такі [11; 2; 6]:

- відставання рівня психічного розвитку від вікової норми;
- наявність відомостей щодо педагогічної закладності, низької успішності в навчанні, довготривалого відриву від колективу однолітків, ненормальних умов виховання в сім'ї, жорстокого поводження батьків з неповнолітнім тощо;
- перенесені чи наявні соматичні захворювання, особливо інфекційні, хронічні або невиліковні;
- наявність особливостей, що засвідчують крайню невірноваженість, емоційність або агресивність, порушення психічних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення);
- асоціальна поведінка потерпілого, що провокує вчинення злочину, наявність окремих ознак, які допускають можливість сильного душевного хвилювання правопорушника;
- нерозуміння або неналежна оцінка соціальної, моральної суті та значущості своїх дій;
- сумніви щодо правильності показань неповнолітніх свідків, потерпілого, що базуються

на їхній невідповідності характеру ситуації чи інших даних;

- невідповідність установлених мотивів характеру вчиненого;
- невідповідність характеру поведінки цілям і мотивам учиненого;
- явно несприятливі умови найближчого оточення, в якому довгий час знаходився неповнолітній правопорушник;
- виражені характерологічні особливості неповнолітнього тощо;
- дані про пасивність поведінки потерпілих (від сексуального насильства) у ситуації, що досліджується слідством;
- відсутність у жертви сексуального насильства глибоких емоційних реакцій на подію.

Підґрунтям для сумнівів щодо розуміння жертвою сексуального насильства характеру та значення скоюваних з нею дій та її здатності чинити опір можуть бути відомості про деякі характерологічні особливості потерпілої особи (млявість, зниження активності, невпевненість у своїх силах, замкнутість тощо) або відомості про несприятливі умови виховання (систематичне значне обмеження батьками самостійності дитини, часте огорожування від труднощів) і брак статевого виховання в сім'ї та школі.

Здатність потерпілої особи розуміти характер скоюваних з нею дій означає досягнення такого рівня психічного розвитку, який дозволяє їй на основі поінформованості в питаннях сексуальних відносин між чоловіком і жінкою виділити в поведінці людини протилежної статі елементи сексуального характеру й оцінити кримінальний характер ситуації. Розуміння жертвою характеру дій злочинця передбачає адекватне відображення потерпілою особою змістової сторони протиправної поведінки злочинця, основане на інформованості: про сутність сексуальних відносин між статями і прийнятих у суспільстві формах їх прояву; схвалюваний з точки зору моральності час початку статевого життя; фізіологічні основи статевої відносин (зачаття, народження дітей); функціональні особливості чоловіка і жінки та ін.

Під розумінням потерпілою особою значення скоюваних з нею дій мається на увазі здатність жертви розпізнати справжні наміри злочинця в конкретній ситуації, співвіднести їх зі своїми намірами, оцінити перспективу і можливі наслідки розвитку ситуації. Тобто здатність жертви дати адекватну оцінку поведінці злочинця, своїй поведінці та наслідкам розвитку кримінальної ситуації з точки зору правових і моральних норм.

Здатність потерпілої особи розуміти характер і значення того, що відбувається, передбачає достатню сформованість вищих психічних рівнів її особистості – самосвідомості, емпатії, ієрархії нормативно-ціннісної структури, критичних і прогностичних здібностей, комунікативних навичок. У свою чергу, рівень розвитку цих структур залежить від інтелектуальних здібностей потерпілої особи, особливостей темпераменту і рис характеру. Вирішальне значення у формуванні нормативно-ціннісної структури особистості й адекватної поведінки у кримінальній ситуації мають умови та стиль сімейного виховання [3, с. 155–157].

Особливість проведення судово-психологічної експертизи стосовно неповнолітніх, які стали жертвами сексуального насильства, полягає в тому, що в розслідуванні такого роду кримінальних справ відсутні прямі свідки злочину. Тому експерту-психологу необхідно зібрати максимум інформації про поведінку жертви до злочину і після нього, наприклад, висловлювання жертви безпосередньо після делікту (ставлення до того, що трапилося). Зустрічаються випадки, коли дівчатка ставляться до посягань на їхню статево недоторканність як до неприємної, але в цілому необразливої події. Відсутність у неповнолітніх потерпілих прийнятих у суспільстві уявлень про статево життя може служити однією з діагностичних ознак нездатності правильно розуміти характер і значення скоєних з ними дій. Крім того, людина, яка суб'єктивно не сприймає небезпеку, що загрожує її життю, здоров'ю або гідності, коли вона реально існує, знаходиться в безпорадному стані.

Виходячи з експертної практики працівників (експертів-психологів) науково-дослідних установ судових експертиз, до предметних видів судово-психологічної експертизи, що найчастіше призначаються слідчим або судом при розслідуванні та розгляді кримінальних справ, фігурантами яких є неповнолітні, належать [6–8]:

1. Експертиза індивідуально-психологічних особливостей неповнолітніх. Цей вид експертизи проводиться у випадку, коли необхідно визначити певні індивідуально-психологічні особливості неповнолітньої особи, що сприяють встановленню механізму поведінки за певних обставин. Наприклад, встановлення схильності неповнолітньої особи до агресивності, встановлення підвищеного рівня схильності до фантазування, навіювання тощо. Основні питання, що виносяться на вирішення такої експертизи: Які індивідуально-психологічні особливості має підекспертна особа? Чи має неповнолітня підекспертна особа підвищену

схильність до фантазування, навіювання? Який індивідуально-рольовий статус має неповнолітня підекспертна особа у злочинній групі (лідер, підвладний, ведений тощо) і чи зумовлено це її індивідуально-психологічними властивостями та особливостями соціально-психологічної структури злочинної групи?

2. Експертиза здатності неповнолітньої особи (обвинуваченого, підсудного), яка має відхилення у психічному розвитку, що не є виявами психічного захворювання, у повній мірі усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними проводиться з метою встановлення здатності у повній мірі усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними, незважаючи на ознаки відставання, не пов'язаного із психічним захворюванням. Основні питання, що виносяться на вирішення такого виду експертизи: Чи має неповнолітня підекспертна особа відхилення у психічному розвитку, які не є виявами психічного захворювання? Якщо має, то за якими саме ознаками?

3. Експертиза здатності неповнолітніх (свідків, потерпілих) правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них правильні показання. Така експертиза проводиться судово-слідчими органами з метою встановлення здатності психічно здорової неповнолітньої особи правильно сприймати важливі для справи обставини й давати правильні показання. Основне питання, що ставиться на вирішення: Чи вплинули (і яким чином) індивідуальні властивості психічних процесів підекспертної особи (указати залежно від того, що має значення у справі: пам'ять, увага, сприйняття, мислення, особливості емоційних реакцій) чи функціонування її сенсорних процесів (зір, слух, нюх тощо) на адекватність сприйняття нею особливостей змісту ситуації (зазначити наявні ознаки ситуації, що досліджується у справі), на її відтворення в показаннях?

4. Експертиза здатності неповнолітньої особи, потерпілої від сексуальних злочинів, розуміти характер і значення скоюваних з нею дій та здійснювати опір. Призначається для встановлення здатності потерпілих розуміти характер і значення того, що відбувається з ними, та чинити опір. Основні питання експертизи: Чи здатна підекспертна особа, виходячи з рівня її розумового розвитку, індивідуально-психологічних особливостей і емоційного стану, правильно розуміти характер та значення скоюваних з нею дій? Чи здатна підекспертна особа, виходячи з рівня її розумового розвитку, індивідуально-психологічних особливостей і емоційного стану, здійснювати опір?

Отже, до компетенції судово-психологічної експертизи, яка проводиться стосовно неповнолітніх у кримінальному процесі, належить встановлення:

- здатності неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених), свідків, потерпілих (із врахуванням індивідуально-психологічних і вікових особливостей, рівня розумового розвитку) правильно оцінювати обставини, що мають значення для справи, і давати правильні свідчення;

- наявності або відсутності у неповнолітньої особи в момент учинення протиправних дій емоційного стану, що суттєво вплинув на її свідомість та поведінку;

- здатності неповнолітніх обвинувачених, які страждають розумовою відсталістю, не пов'язаною з психічним захворюванням, у повній мірі усвідомлювати обставини та контролювати свої дії;

- здатності потерпілих правильно сприймати характер і значення дій злочинця, провідних мотивів (у психологічному значенні цього поняття) поведінки неповнолітньої особи і мотивації конкретних вчинків як важливих психологічних факторів, що характеризують її.

Експертна практика показує, що останнім часом зростає кількість призначення судово-психологічних експертиз стосовно неповнолітніх потерпілих у справах, порушених за фактом невиконання батьками своїх обов'язків, що призвело до тяжких наслідків.

У зв'язку із зазначеним поряд з описаними видами експертизи, які проводяться стосовно неповнолітніх, можна виділити і такий вид, як судово-психологічна експертиза неповнолітніх потерпілих у справах за ст. 166 КК України: злісне невиконання батьками обов'язків по догляду за дитиною або за особою, за якою встановлена опіка чи піклування.

Юридичне значення цього виду психологічної експертизи полягає в констатації настання негативних наслідків для неповнолітньої особи внаслідок неналежних умов виховання в сім'ї. Перед експертизою ставляться питання щодо індивідуально-психологічних особливостей неповнолітнього; відповідності віку неповнолітнього рівню його психічного розвитку; наявності (відсутності) відставання у психічному розвитку, не пов'язаного із психічним захворюванням; характеру впливу сімейної ситуації, особливостей виховної поведінки батьків неповнолітнього на емоційний стан, психічний розвиток і відчуття благополуччя неповнолітнім. На наш погляд, проведення вказаного виду психологічної експертизи має велике значення

для об'єктивного, всебічного розслідування справ цієї категорії [5, с. 130–132].

Експертна практика свідчить про те, що у неповнолітніх, які були досліджені в рамках даного виду експертизи, мали місце ознаки хронічної психотравми, яка була однією з причин, що зумовлювала суттєве відставання у розвитку неповнолітніх. Підекспертні досліджених вікових груп виявили недостатній розвиток соціально значущих особистісних якостей, суттєве порушення адаптації та в певній мірі відставання розвитку пізнавальної сфери. Під час дослідження встановлено, що ці неповнолітні росли в умовах хронічної психотравмуючої ситуації, зумовленої незадовільними побутовими умовами, недостатнім харчуванням, відсутністю сприятливих умов для систематичного навчання, спілкування з однолітками, покладанням на них недитячих обов'язків, безконтрольністю, систематичним заняттям жебрацтвом.

У 8 % дітей із 50 досліджуваних за результатами медико-психолого-педагогічної комісії було встановлено затримку психічного розвитку та рекомендовано їм навчання в допоміжній школі. Для 22 % дітей рекомендовано навчання в загальноосвітній школі, констатовано «соціально-педагогічну занедбаність» у 12 % дітей, не визначено порушення у 8 % дітей. Під час експертного дослідження пізнавальної сфери дітей даної групи було встановлено недостатній або вкрай бідний запас загальноосвітніх знань, відставання в розвитку пізнавальних навичок різного ступеня. Таке відставання розвитку пізнавальних навичок та низький рівень знань були пов'язані з великою кількістю пропущених шкільних занять або взагалі з невідвідуванням навчальних закладів і неотримуванням освіти.

Внаслідок обстеження вказаних неповнолітніх були виявлені й системні порушення у сфері їх особистісного розвитку, а саме: було встановлено спотворення процесу їх формування як особистості, рівень розвитку характерологічних, особистісних якостей відповідав більш ранньому віковому періоду. Констатовано наявність стійкого асоціального досвіду, порушення відчуття благополуччя, відсутність навичок соціальної взаємодії з однолітками та дорослими, зниження соціальної активності, спотворення (з урахуванням вікового періоду розвитку) самооцінки. Розвиток емоційно-вольової сфери у дітей мав значні порушення та ознаки дисгармонійності у вигляді підвищеної імпульсивності, невірноваженості, підвищеної

реактивності, упертості, невміння самостійно будувати власну поведінку відповідно до соціально схвалюваних норм і вимог.

Отримані дані дозволяють визначити, що формування дітей у хронічних психотравмуючих умовах (незадовільних умовах виховання в сім'ї) призводить до відставання розвитку їх пізнавальних властивостей та до значних емоційно-вольових, характерологічних особистісних порушень [8, с. 39–45].

Висновки. Таким чином, слід зазначити, що при розслідуванні кримінальних справ, фігурантами яких є неповнолітні, згідно з порядком, установленим КПК України стосовно неповнолітніх, повинна призначатись судово-психологічна експертиза. Мета такої експерти-

зи – надати максимально вичерпну відповідь на поставлені питання, ґрунтуючись на аналізі матеріалів кримінальної справи та встановленні суттєвих для кримінального провадження особливостей психічної діяльності неповнолітніх (підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, свідків). Слід зазначити, що судово-психологічна експертиза, яка є одним із засобів установлення істини в судочинстві та джерелом доказів у справі, яка допоможе встановити психологічні особливості неповнолітньої особи, що виявилися у зв'язку зі вчиненням злочинном, психологічні аспекти самого злочини – ставлення неповнолітньої особи до скоєного, психологічні мотиви, цілі, потреби, рівень домагань тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Кримінальний кодекс України: станом на 4 вересня 2017 року. Харків : Право, 2017. 268 с.
2. Коченов М. М. Введение в судебно-психологическую экспертизу. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. 117 с.
3. Кудрявцев И. А. Судебная психолого-психиатрическая экспертиза. М. : Юрид. лит., 1988. 224 с.
4. Нагаев В. В. Основы судебно-психологической экспертизы : учеб. пособие для вузов. М. : Юнити-Дана ; Закон и право, 2000. 333 с.
5. Сафуанов Ф. С. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе : науч.-практ. рук. М. : Гардарики ; Смысл, 1998. 192 с.
6. Алікіна Н. В., Біленчук П. Д., Забудь М. А., Ромашко А. В. Психологічна експертиза в слідчій практиці : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1993. 56 с.
7. Землянська О. В. Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи : монографія / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 367 с.
8. Савкіна Т. В., Ячина А. С., Дереча Л. М. Звіт про науково-дослідну роботу : метод. рек. з проведення суд.-психол. експертизи неповнолітніх. Харків : Рукопис, 2011. 50 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України: станом на 1 вересня 2017 року. Харків : Право, 2017. 386 с.
10. Кришевич О. В. Психологічні аспекти розв'язання конфліктів у слідчій діяльності МВС України : дис. ... канд. юрид. наук: 19.00.09. Київ, 2002. 236 с.
11. Розов В. І. Судово-психологічна експертиза в кримінальному процесі. *Юридична Україна*. 2003. № 4. С. 20–26.

Надійшла до редколегії 02.11.2017

ГЕРАСИМЕНКО О. А., САВКИНА Т. В. СУДЕБНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ

Рассмотрены основные аспекты проведения судебно-психологической экспертизы в отношении несовершеннолетних, порядок назначения данного вида судебной экспертизы и возможность участия психолога в расследовании уголовных дел, фигурантами которых являются несовершеннолетние. Основной акцент сделан на проведении судебно-психологических экспертиз в отношении несовершеннолетних потерпевших по делам о половых преступлениях, о невыполнении родителями своих обязанностей, что привело к тяжким последствиям, и ведущих подходах к решению психологических вопросов, возникающих на практике.

Ключевые слова: судебно-психологическая экспертиза, предметные виды, несовершеннолетние, индивидуально-психологические особенности, способность несовершеннолетних.

HERASYMENKO O. A., SAVKINA T. V. FORENSIC AND PSYCHOLOGICAL EXAMINATION IN REGARD TO MINORS WITHIN CRIMINAL CASES

The article is focused on the issues of conducting forensic and psychological examination in regard to minors within criminal cases. The following issues have been revealed: the possibility of participation of a psychologist in the investigation of criminal cases concerning minors; requirements for the appointment of a forensic and psychological examination in regard to minors; cases of its compulsory conduction; substantive types of psychological examinations carried out in relation to minors within criminal cases; tasks solved by an expert psychologist during the mentioned examinations; the limits of the competence of the expert psychologist and the informative content of the criminal cases, which should be submitted to the expert's research.

The main emphasis was placed on the peculiarities of forensic and psychological examination of minors – victims in cases of sexual offenses and in cases brought about by the failure of parents to fulfill their duties, which led to grave consequences. The main approaches to solving psychological issues that arise in practice have been stated.

It has been stressed that the ability of the victim to understand the nature of the actions against him and actions of the offender involves sufficient formation of the level of mental development, awareness of sexual relations between a man and a woman, the ability to distinguish the elements of sexual nature in the behavior of the opposite sex, to assess the criminal nature of the situation, to recognize real intentions of the offender, to assess the perspectives and possible consequences of the situation.

Forensic and psychological examination is one of the means of establishing the truth in the proceedings and a source of evidence in the case. While investigating criminal cases by the results of a forensic and psychological examination concerning minors, answers to the raised questions are provided on the basis of the analysis of the criminal case files and the establishment of peculiarities of the mental activity of minors that are essential for a criminal case.

Keywords: forensic and psychological examination, substantive types, minors, individual and psychological features, ability of minors.

УДК 343.10

Б. Ю. ГОЛОВКО,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ЕТАПУ ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА

Установлено, що сутність етапу закінчення досудового розслідування полягає у врегульованій КПК України діяльності учасників кримінального провадження, яка має значення для подальшого його перебігу внаслідок ухвалення підсумкового рішення, а зміст утворюється комплексом процесуальних дій організаційно-комунікативного характеру. Запропоновано виділити у структурі нагляду прокурора за додержанням законів під час проведення досудового розслідування окремих напрям – процесуальне керівництво прокурором закінченням досудового розслідування.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальна процесуальна діяльність, нагляд прокурора, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням.

Holovko, B. Yu. (2017), “The essence and content of the stage of conclusion of the pre-trial investigation and their significance for the criminal procedural activity of a prosecutor” [“Sutnist i zmist etapu zakinchennia dosudovoho rozsliduvannia ta yikh znachennia dla kryminalnoi protsesualnoi diialnosti prokurora”], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 82–88.

Постановка проблеми. Дієва реалізація прокурором у кримінальному процесі його повноважень і здійснення ним ефективного нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування певним чином залежать від етапу провадження, на якому прокурор здійснює свою кримінальну процесуальну діяльність. Це потребує належним чином опрацьованої теоретичної бази та практичних рекомендацій із приводу питань структури кримінального процесу України, сутності та змісту кримінальної процесуальної діяльності його учасників і специфіки реалізації ними їх кримінального процесуального статусу на кожному етапі кримінального провадження. Саме тому ці питання не втрачають своєї актуальності, у тому числі для з’ясування змісту та сутності етапів кримінального провадження. Це

виступає умовою формування як теоретичного, так і практичного підґрунтя для підвищення ефективності та дієвості наглядової діяльності прокурора у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зауважити, що впродовж усього реформування вітчизняного кримінального процесу питанням закінчення досудового розслідування було присвячено багато праць науковців. Зокрема, ці питання розглядали такі вчені, як С. М. Благодир, Н. Л. Боржецька, Г. І. Глобенко, О. А. Губська, Т. В. Каткова, В. М. Кобернюк, Г. Р. Крет, М. О. Майгур, Г. В. Рось, О. О. Торбас, Д. В. Шилова та низка інших. Але, як свідчить аналіз наукової літератури, у більшості праць, присвячених питанням форм закінчення досудового розслідування, вчені хоча і характеризують ту чи іншу його форму,

але при цьому лише констатують сам факт наявності такого етапу без змістовного дослідження сутності та змісту відповідної форми завершення досудового розслідування. Також у цих дослідженнях, як правило, не приділялося достатньої уваги питанням участі прокурора на цьому етапі досудового розслідування, хоча з моменту ухвалення у 2012 р. КПК України його роль на досудовому слідстві й під час його закінчення істотно змінилася.

Відсутність комплексних досліджень питань сутності та змісту етапу завершення досудового розслідування, а також ролі прокурора під час його закінчення не забезпечує правозастосовну практику й теорію сучасними правовими та теоретичними засобами вдосконалення процесуальної діяльності та підвищення рівня захисту прав, свобод і законних інтересів учасників процесу. Зокрема, Н. Л. Боржецька небезпідставно вказує, що хоча власне закінченню досудового розслідування присвячувало свої наукові праці чимало процесуалістів, але в кримінальній процесуальній науці відсутнє визначення поняття форми закінчення досудового розслідування [1, с. 77]. До того ж правозастосовна практика у цьому питанні постійно вдосконалюється, що потребує врахування змін у чинному законодавстві та втілення у практику сучасних форм реалізації норм КК і КПК України.

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності та змісту етапу закінчення досудового розслідування й установленні їх значення для кримінальної процесуальної діяльності прокурора.

Виклад основного матеріалу. Констатація в науковій літературі факту, що закінчення досудового розслідування характеризується як самостійний етап цієї стадії [2, с. 60; 3, с. 113; 4, с. 514], ставить питання визначення його сутності та змісту як відносно самостійних явищ у сфері кримінального судочинства. Його вирішення матиме значення для формування підґрунтя для подальшого наукового дослідження питань удосконалення процесуального порядку реалізації форм закінчення досудового розслідування, а також для з'ясування специфіки кримінальної процесуальної діяльності прокурора на цьому етапі.

Так, насамперед зауважимо, що в літературі немає єдності серед науковців із приводу сутності досліджуваного етапу першої стадії кримінального провадження. Наприклад, її часто визначають у контексті остаточного рішення, яке ухвалюється на цьому етапі. Зокрема, Г. І. Глобенко вказує, що «закінчення досудового розслідування є заключним етапом процесуальної діяльності, під час якого приймаються

рішення, передбачені ч. 2 ст. 283 КПК України» [2, с. 60], або звертає увагу на те, що «закінчення досудового слідства є етапом провадження в кримінальній справі, на якому слідчий ... приймає остаточне рішення про подальший рух кримінальної справи» [3, с. 113]. Витоки цієї позиції, напевне, кореняться у збігу назви форми закінчення з однойменним процесуальним документом, який до того ж завершує процесуальну діяльність на цьому етапі та стадії досудового розслідування взагалі. Але слід мати на увазі, що винесення підсумкового акта притаманне фактично будь-якій структурній частині кримінально провадження, причому цей акт лише фіксує результат процесуальної діяльності. Вважаємо, що акцент слід робити на інших проявах цього етапу.

Також як приклад визначення сутності цього етапу згадаємо точку зору, висловлену у підручнику «Кримінальний процес» В. М. Григор'євим, О. В. Победкіним і В. М. Яшиним, які вказують, що термін «закінчення попереднього розслідування» використовується для позначення трьох різних категорій: по-перше, підсумкового рішення у кримінальній справі, ухваленого компетентною посадовою особою й закріплене у відповідному процесуальному документі (акті), по-друге, як кримінальний процесуальний інститут, тобто сукупність норм права, які регламентують групу однорідних суспільних відносин, по-третє, один з етапів (частин) стадії попереднього розслідування, яким завершується не тільки ця стадія, але і все кримінальне провадження в цілому [4, с. 514–515]. Хоча далі автори під закінченням досудового розслідування пропонують розуміти «заключний етап (частина) стадії попереднього розслідування, який становить комплекс процесуальних дій та правовідносин (виділено нами – Авт.), спрямованих на перевірку ... розслідування та забезпечення прав та законних інтересів учасників процесу, остаточну систематизацію матеріалів кримінальної справи, формулювання ... висновків у справі у підсумковому рішенні та спрямування справи за належністю» [4, с. 515, 517–518]. Аналіз їх позиції показує, що поряд із трьома названими вище категоріями «закінчення попереднього розслідування» фактично виділяється четверте – комплекс процесуальних дій і правовідносин. Це певним чином підтверджує висловлене нами припущення, що серед науковців немає єдності з приводу визначення сутності цього етапу досудового розслідування.

У контексті дослідження цього питання згадаємо змістовний огляд точок зору науковців,

здійснений Д. В. Шиловой, з приводу сутності такої форми закінчення досудового розслідування, як закриття кримінального провадження. Дослідниця зазначає, що аналіз праць науковців, які займалися цим питанням, засвідчує, що закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування – явище багатаспектне, і його доцільно розглядати як: 1) завершальний етап досудового розслідування (П. А. Лупінська, В. М. Григор'єв, С. П. Єфімичев, Н. А. Якубович); 2) процесуальний акт (дію), що відображає рішення уповноваженої на те посадової особи про відсутність необхідних для кримінального судочинства передумов і про відмову від подальшого ведення справи (Н. В. Жогін, Ф. П. Фаткуллін); 3) одну з форм закінчення досудового розслідування (Р. Г. Іскандеров, Т. В. Каткова, А. Г. Каткова, О. В. Волинська, Г. П. Хімичева, О. В. Мічурина, О. В. Хімичева); 4) юридичний факт – з моменту закриття кримінальної справи заінтересовані особи набувають право на оскарження постанови про її закриття, право на реабілітацію та ін. (А. Я. Дубінський, В. А. Михайлов, С. А. Шейфер); 5) процесуальну гарантію проти необгрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності; 6) самостійний правовий інститут (сукупність норм, що регулюють правовідносини у цій сфері) (А. С. Барабаш, Л. М. Володіна, В. А. Ковальов) [5, с. 16–17].

Зі свого боку зауважимо, що ознайомлення з групуванням, здійсненим Д. В. Шиловой, дає підстави для висловлення певних критичних зауважень щодо окремих точок зору науковців. Так, вважати закінчення процесуальною гарантією навряд чи можна, адже як етап досудового розслідування таку функцію він не виконує. Скоріше за все, слід говорити про нагляд прокурора на цьому етапі, який дійсно визнається гарантією законності у кримінальному провадженні та захисту прав людини [6, с. 74], а також про специфіку реалізації засад кримінального провадження на цьому етапі (наприклад, права на захист, розумних строків тощо). Також, як вважається, немає підстав розрізняти закінчення як юридичний факт і як процесуальний акт (дію), адже юридичні факти існують у вигляді дій та подій [7, с. 346], де такою дією якраз і виступає складання прокурором відповідного акту (ч. 2 ст. 283 КПК України). Недостатньо обгрунтованим вважаємо розрізнення як самостійних явищ і виділення як окремих аспектів сутності закриття кримінального провадження «завершальний етап досудового розслідування» та «одну з форм закінчення досудового розслідування», адже за логікою

розгортання кримінального провадження завершальний етап якраз і втілюється у відповідну форму, а з іншого боку – певна форма закінчення знаменує завершальний етап стадії, тому вони разом і утворюють певне поняття, наприклад «завершальний етап досудового розслідування у формі закриття кримінального провадження».

Зі свого боку констатуємо, що, досліджуючи питання закінчення досудового розслідування з позиції його сутності, слід указати на ту обставину, що у будь-якому разі воно повинно розглядатися як частина, невід'ємна складова кримінального провадження (кримінального процесу). Ця констатація ґрунтується на врахуванні зв'язку філософських категорій цілого та частини. Це дає підставу для важливого методологічного висновку щодо визначення сутності закінчення досудового розслідування. Нагадаємо, що категорії цілого й частини виражають такий зв'язок між предметами, коли один предмет є об'єднанням інших предметів і утворюється з них як зі своїх частин, а категорія частини характеризує предмет не сам по собі, а лише у його відношенні до того, складовим компонентом чого він є, до чого він належить, де сама частина піддається впливу дії цілого, яке є присутнім у своїх частинах [8, с. 273]. Із цього приводу Д. А. Керімов зауважує, що частина в праві має двосторонню природу: з одного боку, вона характеризується своїми індивідуальними особливостями, а з іншого – ці особливості набувають специфічного відтінку в результаті впливу інших частин і самого цілого, до складу якого вони належать, адже частина завжди має на собі відбиток цілого, зберігаючи, однак, свою особливість; і саме завдяки тому, що частина має особливість, вона посідає відповідне місце в цілому й відіграє в ньому певну роль [9, с. 233]. Тому, з одного боку, можна казати про сутність закінчення досудового розслідування як про явище, наділене «індивідуальними особливостями», а з іншого – розглядати його як явище, яке «має на собі відбиток цілого» – кримінального процесу та його властивостей.

Отже, сутність закінчення досудового розслідування повинна відображати основні властивості цілого – кримінального процесу, до якого воно входить як його частина. В юридичній науці кримінальний процес визначається у кількох значеннях: як особливий вид державної діяльності з реалізації норм кримінального процесуального права; як галузь права, як сукупність правових норм, що регулюють відносини між учасниками кримінального провадження, які

виникли під час їх процесуальної діяльності; як одна з галузей правової науки, що розкриває сутність кримінального процесу, закономірності його виникнення та розвитку [10, с. 7; 11, с. 5–6].

Таким чином, є всі підстави говорити про те, що закінчення досудового розслідування слід розглядати та досліджувати, по-перше, як діяльність із реалізації норм кримінального процесуального права на окремому етапі кримінального провадження, по-друге, як сукупність кримінальних процесуальних норм, які регулюють відносини між учасниками кримінального провадження, що виникли під час закінчення досудового розслідування, по-третє, як частину теорії кримінального процесу, яка розкриває сутність цього кінцевого етапу досудового розслідування, закономірності його виникнення та розвитку, а також опрацьовує шляхи його вдосконалення (як діяльності та як сукупності норм). У цьому контексті подамо точку зору Л. М. Лобойка та О. А. Банчука, які обґрунтовано вказують, що в теорії процесу переважає підхід, прибічники якого розглядають кримінальний процес як специфічну діяльність органів правопорядку із застосування норм права [12, с. 14–15]. На підставі цього ми робимо висновок, що в контексті нашого дослідження слід підтримати цю позицію, яка презентує діяльнісний підхід до аналізу явищ у сфері кримінального процесу. І як приклад такого підходу наведемо позицію Є. Д. Лук'янчикова, який визначає досудове провадження як діяльність уповноважених державних органів, що відбувається у досудових стадіях процесуальними формами і спрямується на виявлення та розслідування злочинів і вирішення кримінальних справ [13, с. 106–107]. До речі, автори КПК України у п. 10 ст. 3 КПК України визначають кримінальне провадження як процесуальні дії у зв'язку з учиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Тобто кримінальне провадження – це вся процесуальна діяльність від його відкриття до винесення вироку, а частиною такої діяльності є етап закінчення досудового розслідування.

Саме тому слід погодитися, наприклад, із В. М. Григор'євим, О. В. Победкіним і В. М. Яшиним, які, на наш погляд, слушно вказують, що зміст завершального етапу досудового розслідування, незалежно від форми закінчення, становлять відповідні процесуальні дії [4, с. 515–516]. Те, що закінчення досудового слідства є не лише рішенням, але й об'ємним за змістом етапом роботи, що передує його ухваленню,

який складається з сукупності таких дій, є визнаною точкою зору [14, с. 8]. Так, О. О. Торбас визначає закінчення досудового розслідування як *цілу сукупність дій* [15, с. 7]. Отже, є всі підстави зазначити, що сутність закінчення досудового розслідування як самостійного його етапу полягає у здійсненні уповноваженими особами (слідчим, прокурором) відповідної процесуальної діяльності на цій стадії кримінального провадження, яка має значення як для подальшого його перебігу, так і для досягнення його завдань.

Що стосується характеристики змісту закінчення досудового розслідування як процесуальної діяльності слідчого та прокурора на останньому етапі цієї стадії, то подамо результат узагальнення точок зору науковців із цього приводу. Проведений нами аналіз засвідчує, що до переліку дій, які утворюють зміст кримінальної процесуальної діяльності під час закінчення досудового слідства, переважним чином відносять: 1) аналіз та оцінку зібраних доказів із точки зору їх достатності для ухвалення відповідного процесуального рішення; 2) систематизацію та належне оформлення матеріалів кримінальної справи; 3) ухвалення рішення про форму закінчення провадження у справі; 4) повідомлення сторін провадження про його закінчення; 5) надання можливості учасникам провадження ознайомитися з його матеріалами; 6) вирішення клопотань, що надійшли від учасників процесу; 7) складання підсумкового процесуального документа; 8) прокурорський нагляд за законністю та обґрунтованістю ухвалених рішень; 9) реалізацію інших процесуальних рішень, обумовлених специфікою форми закінчення розслідування [4, с. 515–516; 14, с. 8; 15, с. 7; 16, с. 460]. Тобто, як можна переконатися з вивчення зазначеного вище переліку дій, що і утворюють зміст цього етапу, в його рамках слідчим, прокурором послідовно здійснюється комплекс процесуальних дій організаційно-комунікативного характеру, результатом якого є ухвалення підсумкового рішення на стадії досудового розслідування та перехід кримінального провадження до його судових стадій або повне припинення.

Також ученими-процесуалістами звертається увага на те, що закінчити досудове розслідування й ухвалити уповноваженим органом рішення про подальший рух кримінального провадження можна лише тоді, коли його завдання (встановлено подію злочину й викрито винуватих осіб, усебічно, повно й об'єктивно досліджено всі обставини тощо) виконано. І для цього слідчий, прокурор повинні дійти

висновку, що всі обставини, які становлять предмет доказування у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК), були з'ясовані й немає необхідності проведення ще якихось слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій, спрямованих на збирання, перевірку та дослідження доказів, де проведене слідчим чи прокурором оцінювання зібраних у провадженні доказів визначає, яку саме форму підсумкового рішення треба ухвалити [15, с. 7; 17, с. 595; 18, с. 290; 19, с. 705; 20, с. 6]. Зазначене свідчить про те, що діяльність слідчого та прокурора на вказаному етапі пов'язується з дотриманням ними певних умов та обов'язковим виконанням відповідних дій, що, поза будь-яким сумнівом, є ні чим іншим, як результатом впливу на їх діяльність кримінальної процесуальної форми.

Отже, оскільки йдеться про процесуальну форму закінчення досудового розслідування, то вона повинна відповідати і структурним елементам, які визначають внутрішній зміст процесуальної форми здійснення кримінального провадження взагалі (порядок та умови виконання окремих процесуальних дій, порядок та підстави ухвалення процесуальних рішень, юридичні процедури діяльності тощо [10, с. 14; 11, с. 12; 18, с. 32]). Послідовне розкриття їх реалізації щодо досліджуваного етапу досудового розслідування забезпечить усебічний його аналіз, а також надасть можливість більш повно визначити місце прокурора у тих правовідносинах, які виникають при цьому та з'ясувати зміст його кримінальної процесуальної діяльності.

У контексті цього висновку звернемо увагу на позицію Н. Л. Боржецької, яка заважає, що форми закінчення досудового розслідування варто розглядати через розкриття змісту складових елементів цих кримінальних процесуальних понять. До складових елементів форми закінчення досудового розслідування варто віднести: 1) умови закінчення досудового розслідування; 2) підстави закінчення досудового розслідування; 3) процесуальну процедуру (порядок) закінчення досудового розслідування; 4) суб'єктів, які здійснюють завершальний етап досудового розслідування (беруть участь у його здійсненні); 5) процесуальний документ, що складається на етапі завершення досудового розслідування, його форму та зміст [1, с. 79]. Ця думка заслуговує на увагу.

З урахуванням отриманих у цій статті результатів позицію Н. Л. Боржецької можна взяти як основу схеми загального аналізу прокурором етапу закінчення досудового розслідуван-

ня, а до її складових пропонуємо віднести: 1) доведення умов та підстав закінчення досудового розслідування; 2) стан виконання завдань на етапі закінчення досудового розслідування; 3) дотримання процедури (процесуального порядку) закінчення досудового розслідування; 4) забезпечення прав учасників кримінального провадження, які беруть участь у завершальному етапі досудового розслідування; 5) зміст підсумкового процесуального рішення. Вважаємо, що ця схема аналізу не лише враховує сутність і зміст закінчення досудового розслідування як його самостійного етапу, а й створює належні передумови для ефективного нагляду з боку прокурора за додержанням законів під час проведення досудового розслідування.

Висновки. Як узагальнення дослідження питань сутності та змісту закінчення досудового розслідування й значення їх для діяльності прокурора зауважимо таке:

– закінчення досудового розслідування, враховуючи його правову природу як частини кримінального провадження, доцільно розглядати, по-перше, як складову кримінальної процесуальної діяльності на окремому етапі кримінального провадження; по-друге, як сукупність кримінальних процесуальних норм, які регулюють процесуальний порядок такої діяльності; по-третє, як частину теорії кримінального процесу, яка забезпечує можливість опрацювання шляхів удосконалення закінчення досудового розслідування (діяльності та сукупності норм);

– сутність закінчення досудового розслідування як самостійного його етапу полягає у здійсненні уповноваженими на ведення кримінального провадження особами (слідчим, прокурором) відповідної процесуальної діяльності (комплексу процесуальних дій організаційно-комунікативного характеру, які і утворюють зміст цього етапу), яка має значення як для подальшого його перебігу внаслідок ухвалення відповідного підсумкового рішення, так і для досягнення завдань кримінального провадження в цілому;

– структуру форми закінчення досудового розслідування, яка є об'єктом нагляду з боку прокурора, можна визначити як сукупність юридично значущих фактів і процесуальних дій, які призводять до виконання завдань цього етапу та створення передумов для виконання завдань кримінального провадження в цілому, складовими якої є: 1) умови та підстави закінчення досудового розслідування; 2) стан виконання завдань на етапі закінчення досудового розслідування; 3) дотримання процедури (процесуального порядку) закінчення досудового

розслідування; 4) забезпечення прав учасників кримінального провадження, які беруть участь у завершальному етапі досудового розслідування; 5) зміст підсумкового процесуального рішення; – урахуваючи зміст положення ч. 2 ст. 36 КПК України, яке стосується ролі прокурора на стадії досудового розслідування та кожного її етапу, вважаємо за можливе як об'єкт наукового аналізу та методичного забезпечення, а також як відносно окремий напрям діяльності прокурора в межах здійснення ним нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування виділити процесуальне керівництво закінченням досудового розсліду-

вання, де предметом наглядової діяльності в такому разі виступає сутність (процесуальна діяльність учасників провадження) та зміст (виконання ними відповідних дій на цьому етапі) закінчення досудового розслідування.

Перспективними напрямками подальших досліджень проблематики кримінальної процесуальної діяльності прокурора на етапі закінчення досудового розслідування слід вважати питання особливостей реалізації його повноважень на цьому етапі, нагляд за додержанням законів під час проведення якого здійснює прокурор, а також специфіки його процесуальної форми.

Список бібліографічних посилань

1. Боржецька Н. Л. Поняття «форма закінчення досудового розслідування». *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 10. С. 76–81.
2. Глобенко Г. І. Окремі питання процесуального порядку закінчення досудового розслідування. *Право і Безпека*. 2016. № 4 (63). С. 60–64.
3. Майгур М. О. Обвинувальний висновок: теоретичні та практичні питання. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 1. С. 113–119.
4. Григорьев В. Н., Победкин А. В., Яшин В. Н. Уголовный процесс : учеб. М. : Эксмо, 2005. 832 с.
5. Шилова Д. В. Захист прав та законних інтересів учасників кримінального провадження при його закритті на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. 228 с.
6. Юрчишин В. Нагляд прокурора при провадженні досудового розслідування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 3. С. 74–77.
7. Загальна теорія держави і права : підруч. для студентів юрид. ВНЗ / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. 584 с.
8. Спиркин А. Г. Философия : учеб. М. : Гардарика, 2006. 736 с.
9. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). 2-е изд. М. : Аванта+, 2001. 560 с.
10. Кримінальний процес : підручник / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
11. Кримінальний процес України: загальна частина : підручник / О. О. Волобуєва, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов та ін. Київ : Дакор, 2015. 172 с.
12. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навч. посіб. Київ : Ваїте, 2014. 280 с.
13. Лук'янчиков Є. Д. Досудове провадження і його система. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2001. № 2 (5). С. 106–112.
14. Глобенко Г. І. Закриття кримінальних справ з не реабілітуючих підстав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 19 с.
15. Торбас О. О. Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2015. 19 с.
16. Смирнов А. В., Калиновский К. Б. Уголовный процесс : учеб. / под общ. ред. А. В. Смирнова. 4-е изд., перераб. и доп. М. : КноРус, 2008. 704 с.
17. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Харків : Одиссей, 2013. 1104 с.
18. Кримінальний процес України : підручник / Л. Д. Удалова, Д. П. Письменний, О. І. Галаган та ін. ; за ред. В. В. Коваленка та ін. Київ : Центр учб. літ., 2013. 544 с.
19. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2013. 768 с.
20. Губська О. А. Процесуальні питання звільнення особи від кримінальної відповідальності за не реабілітуючими обставинами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 18 с.

Надійшла до редколегії 26.11.2017

ГОЛОВКО Б. Ю. СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ЭТАПА ОКОНЧАНИЯ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ УГОЛОВНОЙ ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОКУРОРА

Установлено, что сущность этапа окончания досудебного расследования заключается в урегулированной УПК Украины деятельности участников уголовного производства, имеющей значение для дальнейшего его течения вследствие принятия итогового решения, а содержание

обраується комплексом процесуальних дій організаційно-комунікативного характера. Предложено виділити в структурі надзорної діяльності прокурора за соблюдением законів при проведенні досудебного расследования отдельное направление – процесуальное руководство прокурором окончанием досудебного расследования.

Ключевые слова: *уголовное производство, уголовная процессуальная деятельность, надзор прокурора, процессуальное руководство досудебным расследованием.*

HOLOVKO V. YU. THE ESSENCE AND CONTENT OF THE STAGE OF CONCLUSION OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION AND THEIR SIGNIFICANCE FOR THE CRIMINAL PROCEDURAL ACTIVITY OF A PROSECUTOR

It has been proved that the conclusion of the pre-trial investigation, taking into account its legal nature as a part of the criminal proceedings, is expedient to consider, firstly, as a component of the criminal procedural activity at a certain stage of criminal proceedings; and secondly, as a set of criminal procedural norms that regulate the procedure of such activities; thirdly, as a part of the theory of criminal procedure, which provides the opportunity to work out the ways to improve the conclusion of the pre-trial investigation (activities and a set of norms). It has been established that the essence of this stage consists in the activity of the participants of criminal proceedings regulated by the Criminal Procedural Code of Ukraine, which matters for its further course as a result of adopting the final decision, and the content is formed by a complex of procedural actions of organizational and communicative nature. The structure of the form of the conclusion of the pre-trial investigation, which is the object of supervision by a prosecutor, has been defined as a set of legally significant facts and procedural actions that lead to the fulfillment of the tasks of this stage and the creation of preconditions for the fulfillment of the tasks of the criminal proceedings in general; its components include: 1) the conditions and grounds for the termination of the pre-trial investigation; 2) the state of execution of tasks at the stage of the conclusion of the pre-trial investigation; 3) compliance with the procedure of the conclusion of the pre-trial investigation; 4) ensuring the rights of participants in criminal proceedings involved in the final stage of the pre-trial investigation; 5) the content of the final procedural decision. Within the framework of the prosecutor's supervision over the compliance with the laws during the conduction of the pre-trial investigation, it has been offered to allocate a separate direction – the prosecutor's procedural guidance for the conclusion of the pre-trial investigation.

Keywords: *criminal proceedings, criminal procedural activity, prosecutor's supervision, procedural guidance of pre-trial investigation.*

УДК 343.9:[343.37+343.55](477)''193''

В. А. ГРЕЧЕНКО,

доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>;

А. М. КЛОЧКО,

доктор юридичних наук, доцент, проректор Харківського національного університету внутрішніх справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6898-964X>

ЗЛОЧИННІСТЬ В УСРР ТА ПРОТИДІЯ ЇЙ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1930-Х РОКІВ

Розглянуто причини й основні прояви злочинності в Українській СРР у першій половині 1930-х років. Основну увагу приділено сутності каральної політики радянської держави, спробам влади протидіяти злочинності й ролі міліції в цьому процесі.

Ключові слова: *Україна, злочинність, міліція, хуліганство, бандитизм.*

Grechenko, V.A. and Klochko, A.M. (2017), "Crime in the Ukrainian Socialist Soviet Republic and combating it in the first half of 1930s" ["Zlochynnist v USRR ta protydiaa yii u pershii polovyni 1930-kh rokiiv"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 88–94.

Постановка проблеми. Розбудова в Україні ні правової держави, зміцнення законності та правопорядку, а також судова реформа і ство-

рення Національної поліції зумовили необхідність переосмислення досвіду протидії злочинності, місця та ролі правоохоронних органів у

цих процесах. Цей досвід має позитивний і негативний аспекти. Особливо це стосується радянських часів, зокрема дуже суперечливого періоду початку 1930-х років.

Стан дослідження. Ця тема є малодослідженою в українській історико-правовій науці, а тому нам не вдалося знайти жодної публікації із цього питання. Тому метою нашої статті є аналіз основних аспектів злочинності в указаний період і протидії їй правоохоронними органами.

Виклад основного матеріалу. На початку 1930-х років сформувався новий тип порушника громадського порядку. Сучасники писали про нього: «Це людина людиною, найчастіше навіть “свій хлопець”. З робочим номером і профквитком у кишені» [1]. Протидія злочинності в цей період ускладнювалася низьким рівнем підготовки кадрів правоохоронців. На зламі 1920–1930-х років начальники міліції та керівники карного розшуку в більшості походили із селян (більше 90 % мали початкову освіту), менше одного на тисячу мали вищу освіту. У 1929 р. плінність серед начальників районних відділень міліції складала 58 % [2], лише чверть із них пройшли професійну підготовку для своєї посади. Не можна також забувати, що в той період слідчі органи «перетрушувалися» в кадровому сенсі в ході перманентних чищень: по лінії партійній, органів Робітничо-Селянської Інспекції, прокуратури і Нарком'юсту. «Плями» в соціальному походженні були достатнім приводом для звільнення з правоохоронних органів [3, с. 19].

У 1934 р. прокурор СРСР І. О. Акуллов закликав відмовитися від забобону розглядати слідчого менш важливою ланкою, ніж суддя і прокурор: «Потрібно направляти на слідчу роботу висококваліфікованих товаришів, домагатися подальшого поліпшення матеріально-побутового положення слідчих. Потрібно перестати культивувати погляд, що робота прокурора – почесна, а робота слідчого – непочесна» [4]. Ще різкіше висловлювався А. Я. Вишинський, який відзначав, що традиційно «на слідчі місця призначали хто гірший, слідчим посилали того, хто не годився в прокурори. Вважали, що розумних тут не потрібно. Слід сказати, що слідчий у нас не політичний працівник, а “ділопуг”, як його називають, який покликаний плутати справи. Слідчий у нас – це не слідчий, а третьоступінний канцелярський працівник, канцелярський щур, приречений на те, щоб гризти канцелярський папір» [5]. На підтвердження низького рівня професійної підготовки слідчих А. Я. Вишинський навів випадок,

коли один з них прислав у Москву на експертизу мозок самовбивці, що вбив перед цим свою дружину, для визначення його психічного стану на момент скоєння злочину. Теж саме стосувалося й суддів. У середині 1930-х років обговорювалося питання про їх кваліфікацію. Журнал «За социалистическую законность» у передовій статті писав: «Чи слід пред'являти до кандидатів у народні судді вимогу юридичної та ще, як пропонують деякі товариші, високої юридичної кваліфікації? Думається, що така вимога була б помилковою з політичної та ділової точок зору» [6].

7 серпня 1932 р. радянський уряд оприлюднив новий надзвичайний закон – постанову ЦВК і РНК СРСР, яка проголосила розкрадання державної і громадської власності (включаючи власність колгоспів) злочинном, гідним страти, а за наявності пом'якшувальних обставин – десятирічного строку позбавлення волі. Новий закон проголосив, що суспільна власність є «основою радянського ладу, священною і недоторканною». Особи, які зазіхали на цю власність, мали розглядатись як «вороги народу». Хоча констатуюча частина закону засудила крадіжки громадської власності всіх видів, особливо виділялися розкрадання вантажів на залізницях і річковому транспорті, крадіжки в колгоспах і кооперативах і особливо розкрадання «урожаю на полях, громадських запасів і кооперативних складів» [7]. Із самого початку більшість судових справ, ініційованих законом від 7 серпня, були пов'язані з розкраданнями зерна в сільській місцевості [8]. Цей закон відіграв важливу роль у судовій практиці (закон «сім-вісім» або «закон про п'ять колосків»), йому приділялося більше уваги, ніж попереднім рішенням, у тому числі постанові «Про революційну законність» від 25 червня 1932 р. [9, с. 333–334].

На початку січня 1933 р. Й. В. Сталін публічно «обрушився» на розкрадання соціалістичної власності. У виступі на пленумі ЦК ВКП(б) він назвав розкрадання «контрреволюційним злочинном» і заявив, що закон від 7 серпня 1932 р. був «основою революційної законності в наш час». На тому ж пленумі нарком юстиції М. В. Криленко відповів своєму хазяїну закликом страчувати ще більше злодіїв, затаврував Верховний суд СРСР і Президію ЦВК за практику відміни смертних вироків і роздачу помилювань, навіть запропонував, надати право суддям нарсудів ухвалювати смертні вирокі [10].

Промова Сталіна мала величезне значення у справі застосування на практиці закону від 7 серпня. Протягом декількох місяців кількість

переслідувань за цим законом зросла в чотири рази, більшість засуджених отримали повні десятирічні терміни ув'язнення попри те, що вони були селянами і вкрали невелику кількість зерна [2].

Вироки в Україні ухвалювалися в основному (89,5 % випадків) у справах про дрібні крадіжки, наприклад, крадіжка качана капусти або декількох колосків. У РСФРР цей показник складав 51,5 %, тобто був нижчим, ніж в Україні [2].

У цей період міліція відіграла істотну роль у досудовому розслідуванні. Більшість таких незначних злочинів, як хуліганство, звичайні крадіжки та самогоноваріння, не вимагали попереднього слідства під керівництвом слідчих. Закон вимагав лише проведення міліцією короткого дізнання. Підміна роботи слідчих прокуратури дізнаннями органів міліції мала серйозні наслідки. Якою б низькою не була якість роботи слідчих, професійні здібності та результати роботи міліції були ще гірші. Багато хто з працівників міліції, які розслідували кримінальні справи, не мав поваги та не розумів правил системи судових доказів і процесуальних норм. Вони часто не заповнювали навіть необхідну документацію або не перевіряли свідчення свідків. Коли прокурори, які наглядали за справами, наполягали на тому, щоб міліція надала більше доказів своїх обвинувачень, міліція відповідала невдоволеними протестами типу того, що має місце «втручання на користь обвинуваченого». В одній ситуації міліція звинуватила прокурора, який закликав органи внутрішніх справ до відповіді, в тому, що він був «невикритим захисником класового ворога» [11].

У 1935 р. справа з дізнаннями в міліції не поліпшилася. Перевіркою роботи Дніпропетровського облуправління РСМ (Робітничо-селянської міліції) НКВС у липні 1935 р. було встановлено, що більшість дізнань, які проводилися міськими відділеннями, обласному апарату міліції зовсім невідомі. У міських відділеннях частина дізнань невідома навіть начальникам міськвідділень міліції. З боку останніх, як правило, керівництво дізнаннями відсутнє. У Витязевському районі Одеської області на 70-річного продавця рундука Новоукраїнського «Кооптаха» було заведено і спрямовано до суду справу за порушення постанови РНК СРСР «Про міри і ваги» (продавав рибу на неопечатаних вагах). Ця справа була спрямована начальником районної міліції в нарсуд, минувши нарслідчого та прокурора, без допиту і пред'явлення обвинувачення звинуваченому, без допиту

свідків, без вказівки, за якою статтею Кримінального кодексу він повинен притягуватися [12].

До 1932 р. більшість випадків хуліганства розглядалися органами внутрішніх справ в адміністративному порядку. Кількість справ про хуліганство, розглянутих у 1931 р., була в два рази більша, ніж в 1926 р., а в 1933 р. – вже у три рази більша! Дії, які потрапляли під визначення хуліганських, ставали все більш серйозними. Якщо в 1920-ті роки майже половина обвинувачень була пов'язана з особистою зневагою, то вже на початку 1930-х навіть інциденти, які розглядала міліція, зазвичай охоплювали напад на людей або використання зброї. Теоретично міліція повинна була розглядати «дрібні» злочини. У 1932–1933 рр. більше половини справ за цією статтею, що надходили до судів, потрапляли під визначення «злісного хуліганства». На початку 1930-х років хуліганські дії стали основною причиною вбивств, витіснивши на друге місце «ревнощі» (хоча загалом кількість убивств скоротилася) [13].

Голова ОДПУ СРСР В. Р. Менжинський у 1932 р. писав секретареві ЦК ВКП(б) Л. М. Кагановичу, що для боротьби з хуліганством на залізничному транспорті ОДПУ вважає необхідним провести такі заходи: «Стосовно хуліганів, які шкодять залізничне майно, порушують порядок залізничного руху, тероризують залізничний і водний персонал і вчиняють безчинства в смузі відчуження, надати повноваження “трійкам” ДПУ-ОДПУ строком на 3 місяці з правом позасудової розправи із застосуванням максимум вищої міри покарання, а мінімум 6 місяців концтабору». В. Р. Менжинський запропонував хуліганів-робітників затримувати і передавати для показових судів на підприємствах, безпритульників ув'язнювати у спецтабори, а боротьбу з місцевим хуліганством покласти на сільради. Для попередження хуліганства він пропонував встановити постійні пости і роз'їзні групи в потягах і на пароплавах, навести порядок на вокзалах і біля залізничних кас. Такі повноваження було надано, ОДПУ почало проводити операцію. Транспортному відділу ОДПУ наказувалося на підставі оперативних матеріалів робити так зване вилучення професійно-хуліганського, кримінального елемента і безпритульників. 1 грудня 1932 р. В. Р. Менжинський подав доповідь про результати боротьби з хуліганством на залізничному транспорті з вересня по листопад 1932 р. Й. В. Сталіну. При цьому він запропонував продовжити надзвичайні повноваження ОДПУ щодо позасудової розправи з декласованим куркульсько-

бандитським елементом ще на грудень–січень. Й. В. Сталін погодився з ним, написавши свою резолюцію: «Вірно! Потрібно продовжити боротьбу, продовжити повноваження ОДПУ».

У доповіді за результатами боротьби з хуліганством на транспорті була відбита виконана робота: «1. Заарештовано за хуліганство – 8439 осіб. 2. Заведено слідчих справ – 4884. 3. Засуджено (на строки не менше трьох років) – 2092 осіб, у тому числі до розстрілу – 361 і на 10 років – 687». Справи на обвинувачених у хуліганстві робітників були спрямовані до громадсько-товариських судів (1106 справ на 1826 обвинувачених). Усього було вилучено і спрямовано на примусові роботи 36 887 осіб, з них 6000 – у табори. Результатом цих заходів було зниження рівня хуліганства. Якщо у вересні було зареєстровано 4434 випадки хуліганства, то за 25 днів листопада – 1901 випадок [14, с. 134].

Разом із тим, правоохоронцям у цей період доводилося протидіяти також бандитизму. Наприклад, у січні 1931 р. Зіньковським райапаратом Полтавського оперсектора ДПУ на хуторі Мотежі Зіньковського району була виявлена банда Щербаня, що вчинила низку зухвалих нальотів і терактів на території Сумського округу. Для ліквідації згаданої банди на місце виїхав райуповноважений Зіньковського райапарату ДПУ Окс із групою працівників райміліції. Банда вчинила озброєний опір, і в тригодинній перестрілці Окс був важко поранений у груди, однак продовжував керувати операцією. Міліціонер Зіньковської райміліції Ошега, який був у складі групи, отримавши завдання підпалити будинок, в якому сховалися бандити, незважаючи на безперервний вогонь з боку останніх, сміливо підійшов до будинку і підпалив його. Бандити Куценко та Водченко, вискочивши з будинку, намагалися схватись, але були вбиті на місці. За проявлену стійкість і мужність під час операції з ліквідації банди Щербаня райуповноваженого Окса нагородили срібним годинником, а міліціонера Ошегу – металевим годинником, обом із написом «Від колеги ДПУ УСРР за активну боротьбу з контрреволюцією» [15].

У тому ж 1931 р. у м. Полтаві почастішали випадки зухвалих вуличних пограбувань, навіть у співробітника ДПУ Крилова на вулиці відібрали пістолет системи «браунінг» [16, с. 106]. У Дніпропетровську вдень 29 липня 1932 р. двома грабіжниками на Комсомольській вулиці біля приміщення Реммаштресту було зроблено напад на скарбника цього тресту Бурчика, в якого грабіжники забрали портфель, 10 500 руб. і зникли. На місце злочину

прибув оперативний загін у складі уповноваженого Макеєва та помічників уповноваженого Чиприни, Білоголовського, Ігнатовича, Морозова та Нестеренка. Завдяки швидкому орієнтуванню керівника оперзагону Макеєва було натраплено на слід грабіжників, затримано їх та відібрано близько 7000 руб., які було повернуто до Реммаштресту. Частина грошей грабіжники під час утечі розкидали. У наказі начальника робітничо-селянської міліції Дніпропетровської області відзначалося: «Відмічаючи енергійність оперативних робітників та вмиле розташування сил оперзагону з боку уповноваженого т. Макеєва, який керував загоном, та, зокрема, визнаючи оперативну уважність пом. уповноваженого т. Морозова – нагороджую останнього грошовою нагородою в сумі 100 карбованців, з окремого фонду фінвідділу ДПУ, міліції. Від особового складу служби р.-с. міліції оголошую подяку уповноваженому т. Макеєву і пом. уповноваженому тт. Чиприні, Білоголовському та Нестеренку. Нагородження т. Морозова та подяки вищепереліченим оперробітникам занести до послугового списку кожному» [17].

Відзначалися також досягнення у протидії злочинності, зокрема у столичному тоді Харкові. Дійсно, столична міліція досягла у своїй роботі за 1931 р. значних успіхів. Показники в роботі підвищилися вдвічі, збільшилася кількість викритих злочинів з 53 до 66 %, було зафіксовано зниження рівня злочинності, наприклад в останньому, третьому, кварталі на 31 % порівняно з другим кварталом. У 1932 р. теж відзначалися успіхи, зокрема в оперативній роботі: розкриття грабежів – 81 %, розбоїв – 92 %, крадіжок – 69 %. Велика робота проводилася з боротьби з крадіжками на основних підприємствах Харкова – ХТЗ, ХЕМЗ, велозаводі. Тут показник розкриття крадіжок склав 89 %. На базарах показник розкриття крадіжок у колгоспників склав 82 % [18].

Через цілу низку особливостей у Харкові були надзвичайно складні умови вуличного руху. Однак тут також було досягнуто певних позитивних зрушень. Зменшилася кількість вуличних катастроф [19]. Щоб створити сприятливі умови для підсилення запобіжних заходів проти аварій і пригод на місцевому транспорті через централізоване виявлення та вивчення причин, що викликають їх, Рада Народних Комісарів УСРР постановила: «Облік аварій та пригод на місцевому транспорті покласти на органи Робітничо-селянської міліції. Зобов'язати державні й громадські установи, підприємства, організації та приватних осіб, що мають транспортні засоби, сповіщати місцеві органи

Робітничо-селянської міліції про всі випадки аварій та пригод, що трапляються з їхнім транспортом. Заклади органів охорони здоров'я та окремі лікарні зобов'язані сповіщати місцеві органи Робітничо-селянської міліції про всіх осіб, що звертаються до них за меддопомогою щодо пошкоджень та поранень, заподіяних місцевим транспортом. Морги та прийомні покої повинні сповіщати місцеві органи Робітничо-селянської міліції про всіх доставлених до них осіб, забитих під час аварій та пригод на місцевому транспорті» [20]. Після перенесення столиці УСРР до Києва становище з дорожньо-транспортним рухом і пригодами загострилося там. Це було відзначено в наказі наркома внутрішніх справ УСРР «Про впорядкування роботи Київської столичної міліції» від 9 серпня 1934 р. У ньому, зокрема, відзначалося: «Начальник Київської міліції т. Ряботенко і увесь командний склад міліції, мабуть, заспокоїлися на тому, що міліціонер, направляючи рух, високо і зовні ефектно піднімає руку, не завжди усвідомлюючи, куди спрямований рух. Більше того, він нерідко направляє рух в натовп, викликаючи нарікання і кепкування населення, а не повагу до себе, як до представника влади, що охороняє громадський порядок. На перший раз обмежуюся оголошенням догани начальникові Київського обласного управління міліції т. Ряботенку і суворої догани начальникові відділу регулювання вуличного руху т. Ходиченко» [21].

Для протидії злочинності використовувалась і організація добровільних загонів сприяння міліції. Міліцейська газета «Вартовий Жовтня» писала: «Через добровільні бригади сприяння р.-с. міліція тримає щільний зв'язок з робітничим класом. Ця організація почала існувати в червні 1930 року. 80 % добровольців брало участь у оперативній роботі, а саме: у обшуках, спільно з міліцією, в боротьбі з хулі-

ганством, у викритті зловмисних неплатників тощо. Крім того, з власної ініціативи добровольці викрили таємний забій худоби. Добровольці допомагають упорядковувати вуличний рух, посадку до трамвайних вагонів» [22].

На підставі постанови ЦВК та РНК СРСР від 27 грудня 1932 р. «Про встановлення єдиної паспортної системи по Союзу РСР і обов'язкової прописки паспортів» [23] та постанови ВУЦВК і РНК УСРР від 31 грудня 1932 р. «Про запровадження єдиної паспортної системи в УСРР та обов'язкового запису паспортів» була уведена паспортизація населення – заходи щодо документування (обліку та легітимації з боку держави) громадян [24]. Про ситуацію, яка склалася у зв'язку з цим у Дніпропетровській області, свідчить лист секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У голові ДПУ УСРР В. А. Балицькому: «У зв'язку з початком введення паспортної системи в найбільших містах Союзу значно посилюється приплив в промислові центри області (Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Запоріжжя, Каменське) різного роду злочинного, антигромадського, паразитичного елементу. У цих містах за останній час значно посилюється: бандитизм, грабежі, крадіжки і ін. види злочинності, боротьба з якими утруднюється, в силу переповнення усіх місць ув'язнення. Усі арештні приміщення і будинки ув'язнення області переповнені надзвичайно. Тільки у одних арештних приміщеннях міліції міститься, вже засуджених на різні терміни, більше 10-ти тисяч осіб» [25].

Про участь ДПУ у протидії злочинності певне уявлення дає табл. 1, у якій відображено застосовані до засуджених місцевими судовими «трійками» при повноважних представництвах ОДПУ заходи покарання (по УСРР) [14, с. 285, 311]:

Таблиця 1

Рік	Вищий ступінь соціального захисту	Виправно-трудова табори	Заслання	Висилка	Інше	Всього
1930	1000	738	8513	11472	481	22204
1933	69	12956	10498	1935	5028	30486

Проте є й інші дані. У службовій записці начальника ОСВ (Обліково-статистичного відділу) ДПУ УСРР Букштана начальнику ОСВ ОДПУ Я. Генкіну про кількість осіб, розстріляних у 1933 р., відзначалося: «Впродовж 1933 року за постановою судової трійки при Колегії ДПУ УСРР розстріляні 805 осіб, з них у справах органів РС міліції – 138 осіб» [26, с. 287].

На нашу думку, ці дані, оскільки вони взяті зі службової записки, є достовірнішими.

14 травня 1934 р. ДПУ УСРР видало наказ щодо виконання наказу ОДПУ СРСР від 26 березня 1934 р. про покращення роботи міліції в містах: «Для посилення охорони революційного порядку на міських околицях і в селищах встановити нічне патрулювання кінних міліціонерів,

використавши для цього кавалерійські дивізії. Головному управлінню РСМ розробити спеціальну програму 14-денних занять з міліційним складом, виділеним для постової служби з питань охорони революційного порядку. Забезпечити всіх постових міліціонерів інструкцією “Про обов’язки постового міліціонера”. Зобов’язати дільничного інспектора обходити свою ділянку не менше 2–3 разів на добу. Відмічаючи надзвичайну слабкість паспортного режиму в містах Дніпропетровську, Сталіно, Одесі, начальникам облуправлінь РС міліції в місячний термін добитися встановлення строгого паспортного режиму й очистити ці міста від безпаспортних. В обласних центрах і промислових містах провести при-

кріплення відповідальних працівників обласних і міських управлінь міліції до підприємств, заводів і шахт. Прикріпленим поставити в обов’язок відвідувати підприємства не менше одного разу на декаду та робити прийом заяв і пропозицій від робітників з питань, пов’язаних з роботою РС міліції» [27]. Вживалися також інші заходи протидії злочинності.

Висновки. У першій половині 1930-х років зберігалася тенденція до посилення каральної функції держави. Особливо яскраво це відбувалося в законі від 7 серпня 1932 р. Протидія злочинності утруднювалася політизацією цих процесів і слабкою кадровою базою правоохоронних органів.

Список бібліографічних посилань

1. Лебина Н. Б. Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии. 1920–1930 годы. URL: <https://history.wikireading.ru/98357> (дата звернення: 12.12.2017).
2. Соломон П. Советская юстиция при Сталине. М. : РОССПЭН, 1998. 464 с. URL: <http://www.fedy-diary.ru/html/052012/15052012-02a.html> (дата звернення: 12.12.2017).
3. Олейник И. И. Юристы и власть: кадры работников органов юстиции в 1929–1936 гг. (На материалах Ивановской промышленной области) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Иваново, 1998. 21 с.
4. Акулов И. А. XVII съезд партии и задачи революционной законности. *За социалистическую законность*. 1934. № 5. С. 12.
5. Вышинский А. Я. О мероприятиях по улучшению качества судебно-прокурорской работы. *За социалистическую законность*. 1934. № 5. С. 23.
6. Суд и прокуратура в проекте новой Конституции. *За социалистическую законность*. 1936. № 10. С. 6.
7. Об охране имущества государственных предприятий, колхозов и кооперации и укреплении общественной (социалистической) собственности : постановление ЦИК и СНК СССР от 7 авг. 1932 г. *Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Союза Советских Социалистических Республик*. 1932. № 62. Ст. 360.
8. Шляпочников А. Закон 7 августа об охране общественной собственности. *Советское государство*. 1933. № 5. С. 21–31.
9. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 гг. / под ред. И. Т. Голякова. М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1953. 464 с.
10. Сталин И. В. Итоги первой пятилетки. *Вопросы ленинизма*. 11-е изд. М. : Госполитиздат, 1952. С. 427–429.
11. Сирин. За соблюдение процессуальных норм. *Советская юстиция*. 1935. № 34. С. 10.
12. Наказ Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР про керівництво дізнання в органах РСМ НКВС УСРР : від 21 серп. 1935 р. // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. Т. 2 : (1917–1945). Київ : Генеза, 1997. С. 207–208.
13. Герцензон А. Органи юстиції в боротьбі з хуліганством. *За соціалістическу законність*. 1935. № 2. С. 14–19.
14. Мозохин О. Б. Право на репресії: внесудебні повноваження органів державної безпеки (1918–1953) : монографія. М. : Кучково поле, 2006. 480 с.
15. Наказ Державного Політичного Управління УСРР про нагородження райуповноваженого Зіньківського райапарату ДПУ т. Окса і міліціонера т. Ошега за ліквідацію банди Щербаня : від 14 квіт. 1931 р. // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. Т. 2 : (1917–1945). Київ : Генеза, 1997. С. 248–249.
16. Чеберяк С. І. Мої спогади про службу в міліції // Історія міліції Полтавщини (матеріали, документи) / авт.-упоряд.: Ю. В. Погода, О. Б. Цветов. Полтава : Барз Інк. 2004. С. 105–110.
17. Наказ начальника робітничо-селянської міліції Дніпропетровської області про оголошення подяки працівникам міліції, які затримали грабіжників 29 серпня 1932 р. *На варті*. 1932. 29 серп. С. 106.
18. 15 років робітничо-селянській міліції. *Харківський пролетар*. 1932. 10 листоп.
19. Самойлов Г. Ф. Робітничо-селянська міліція м. Харкова до XIV роковин Жовтня. *Радянський вартівий*. 1931. 7 листоп.
20. Про централізацію в органах робітничо-селянської міліції обліку аварій та пригод на місцевому транспорті : постанова РНК УСРР від 8 жовт. 1932 р. *Збірник законів та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України*. 1932. № 28. Арт. 174.

21. Наказ Народного комісара внутрішніх справ УСРР про впорядкування роботи Київської столичної міліції : від 9 серп. 1934 р. // Михайленко П. П., Кондратьев Я. Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. Т. 2 : (1917–1945). Київ : Генеза, 1997. С. 205–206.

22. На сторожі революційної законності. *Вартовий Жовтня*. 1931. 10 берез.

23. Об установлении единой паспортной системы по Союзу ССР и обязательной прописки паспортов : постановление ЦИК и СНК Союза ССР от 27 дек. 1931 г. *Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Союза Советских Социалистических Республик*. 1932. № 84. Ст. 516.

24. Вронська Т. В., Кульчицький С. В. Паспортизація населення // Енциклопедія історії України : у 10 т. Т. 8 / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2011. С. 83–84.

25. Доповідь секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У голові ДПУ УСРР тов. Балицькому про прийняття заходів щодо вилучення злочинного елементу на Дніпропетровщині 18 лютого 1933 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : у 6 т. Т. 4 / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, Т. О. Проценко та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ, 2015. С. 248–249.

26. Службова записка начальника ОСВ ДПУ УСРР Букштана начальнику ОСВ ОДПУ Я. Генкіну про кількість осіб, розстріляних у 1933 р. за постановою трійки при колегії ДПУ УСРР з 1 березня 1934 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : у 6 т. Т. 4 / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, Т. О. Проценко та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ, 2015. С. 287.

27. Приказ ГПУ УССР по выполнению приказа ОГПУ от 26 марта 1934 г. об улучшении работы милиции в городах : от 14 мая 1934 г. // Михайленко П. П., Кондратьев Я. Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. Т. 2 : (1917–1945). Київ : Генеза, 1997. С. 202–203.

Надійшла до редколегії 12.12.2017

ГРЕЧЕНКО В. А., КЛОЧКО А. Н. ПРЕСТУПНОСТЬ В УССР И ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ЕЙ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ 1930-Х ГОДОВ

Рассмотрены причины и основные проявления преступности в Украинской ССР в первой половине 1930-х годов. Основное внимание уделено сущности карательной политики советского государства, попыткам власти противодействовать преступности и роли милиции в этом процессе.

Ключевые слова: Украина, преступность, милиция, хулиганство, бандитизм.

GRECHENKO V. A., KLOCHKO A. M. CRIME IN THE UKRAINIAN SOCIALIST SOVIET REPUBLIC AND COMBATING IT IN THE FIRST HALF OF 1930S

The development of the constitutional state in Ukraine, strengthening of the rule of law and order, as well as judicial reform and the creation of the National Police led to the need to rethink the experience of counteracting crime, the place and role of law enforcement agencies in these processes. This experience has positive and negative aspects. This especially concerns the Soviet era, in particular, the very controversial period of the early 1930s.

Crime combating during this period was complicated by the low level of training of law enforcement officers. Law enforcement agencies were subjected to permanent cleansing by the committees of the Communist Party and various administrative agencies, and social origin was sufficient ground for dismissal. In the first half of 1930s there was a tendency to strengthen the punitive function of the state. This was clearly reflected in the law dated from August 7, 1932, which contributed to mass repression against the population, especially village inhabitants. One of the main tasks of law enforcement agencies was the fight against hooliganism. In the early 1930s, hooliganism was the main cause of murders, pushing out “jealousy” on the second place (although the total number of murders declined). Due to increased repression, the level of these crimes has been reduced.

The militia also fought against banditism and street crime (robberies and plundering) during this period. Relatively new type of its activity was the counteraction to violations of traffic rules, accidents and road traffic events. Organization of voluntary militia assistance units was used among other things in order to counteract crime.

Keywords: Ukraine, criminality, militia, hooliganism, banditism.

УДК 343.97

Ю. Б. ДАНИЛЬЧЕНКО,

кандидат юридичних наук,

прокурор Харківської області

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РІВНЯ ТА ДИНАМІКИ ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТИВ В УКРАЇНІ

Надано опис і пояснення показникам рівня та динаміки поширення терористичних актів в Україні протягом 2010–2016 рр. Констатовано на збереження високого рівня терактів протягом останніх чотирьох років і наявності несприятливих тенденцій у їх відтворенні. Проаналізовано проблеми статистичного обліку терористичних актів, пов'язані з недоліками правових засад антитерористичної діяльності, відомчими маніпуляціями зі статистичною інформацією та іншими чинниками.

Ключові слова: терористичний акт, рівень, динаміка, статистична звітність, інформаційна модель, аналіз.

Danylchenko, Yu.B. (2017), "Criminological analysis of the level and dynamics of terrorist attacks in Ukraine" ["Кримінологічний аналіз рівня та динаміки терористичних актів в Україні"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 95–100.

Постановка проблеми. Тероризм є однією з найбільших кримінальних загроз для сучасного прогресивного розвитку українського суспільства в ліберально-гуманістичному цивілізаційному руслі. Не потребує додаткового обґрунтування теза про те, що від початку 2014 року терористичні практики на території України набули системних ознак, інституціоналізувалися, синтезувалися у складно формалізовані, гібридні форми злочинної діяльності. В останніх вбачаються ознаки не лише власне терористичних злочинів, а й розв'язання та ведення агресивної війни, низки воєнних злочинів. Подібні симбіотичні політико-кримінальні феномени вимагають системного деструктивного впливу, який ґрунтуватиметься на потужному науковому забезпеченні неординарних стратегічних і тактичних заходів антикримінального спрямування. Зрозуміло, що в структурі такого забезпечення важлива роль відводиться формуванню інформаційних моделей злочинності, і в цьому контексті кримінологічний аналіз рівня та динаміки терористичних актів в Україні варто розглядати першим кроком.

Стан дослідження. Теоретичні та прикладні проблеми протидії тероризму неодноразово ставали предметом досліджень таких учених, як В. Ф. Антипенко, Л. В. Багрій-Шахматов, О. М. Бандурка, Я. І. Гілінський, В. О. Глушков, А. І. Долгова, В. П. Смельянов, П. О. Кабанов, Р. Ю. Казаков, С. П. Кожушко, О. М. Литвинов, В. А. Ліпкан, Ю. В. Орлов, О. О. Степанченко, О. М. Хлестова та ін. Віддаючи належне науковим здобуткам цієї когорти дослідників, варто наголосити на неповноті наукових знань про сучасний рівень і тенденції відтворення терористичних актів в Україні, чим і зумовлюється актуальність теми статті.

ристоричних актів в Україні, чим і зумовлюється актуальність теми статті.

Мета статті – надати науковий опис і пояснення рівню та динаміці терористичних актів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Принагідно зауважимо, що в нашій країні за перші двадцять років незалежного розвитку (з 1991 р. по 2010 р.) було зареєстровано 50 терактів, в яких 11 осіб загинули та ще 104 отримали поранення. При цьому з 2000 р. й до 2010 р. зареєстровано всього 8 терактів: по 1 у 2001, 2003, 2005, 2008 та 2010 рр. та 3 у 2002 р. За загальносвітовим та європейським масштабом сприйняття терористичної загрози такий стан справ цілком обґрунтовано характеризувався як сприятливий, а рівень терористичної безпеки – як вельми високий. Утім подальший вир історичних подій втягнув Україну в інтенсивні регіональні та геополітичні протиріччя, що послугувало потужним імпульсом для активізації тероризму. Йдеться про збереження високого рівня терактів протягом останніх чотирьох років і несприятливі тенденції в їх відтворенні (рис. 1).

Як видно з діаграми на рис. 1, з 2010 по 2012 рр. включно в цілому зберігалася тенденція відтворення тероризму на вельми низькому рівні – в середньому менше 1 теракту на рік протягом трирічного періоду. Утім уже у 2013 р. зареєстровано 4 терористичні акти, що перевищує за щорічним показником всі попередні періоди аналізу. Ця обставина може бути пояснена наростанням наприкінці листопада 2013 р. протестних настроїв в українському суспільстві, пов'язаних із незадоволенням політикою тодішнього уряду та Президента стосовно відкладення підписання Угоди про асоціацію

України з ЄС; а також виникненням громадянського руху масового спротиву у формах так званої вуличної демократії. На цьому тлі на політичній арені все частіше з'являються право-

політичні сили, активізувалася діяльність окремих груп радикально-націоналістичної спрямованості, що в окремих випадках мала ознаки юридичного складу терористичного акту.

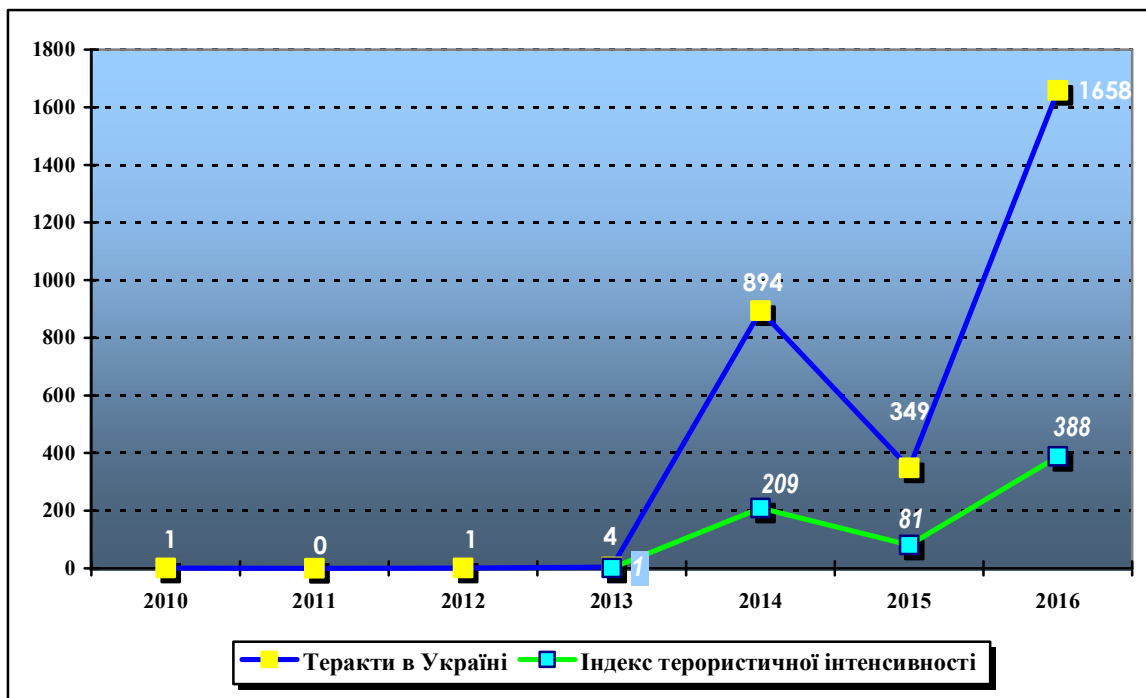

Рис. 1. Графічне зображення рівня, індексу терористичної інтенсивності (з розрахунку на 10 млн населення) та динаміки терористичних актів в Україні (2010–2016 рр.)

У січні–лютому 2014 р. зростає інтенсивність протистояння між працівниками правоохоронних органів та учасниками масового руху спротиву в центральних районах Києва, вчиняється низка злочинів проти життя та здоров'я, авторитету органів державної влади, громадської безпеки, в тому числі теракти. Зокрема, використання вогнепальної зброї як не-встановленими особами, так і колишніми працівниками ОВС протягом 18–20 лютого 2014 р. досудовим розслідуванням кваліфіковано як терористичні акти за сукупністю з іншими злочинами [1]. Таким чином, початок 2014 р. ознаменувався вчиненням низки терористичних актів, пов'язаних із розгортанням громадянського руху масового спротиву та протидії йому з боку чинної на той час влади.

Також сплеск терористичної активності у 2014 р. та в наступні роки слід пов'язувати зі створенням у квітні 2014 р. і подальшою діяльністю на території окремих районів Донецької та Луганської областей (далі – ОРДЛО) терористичних організацій «Донецька народна республіка» (далі – «ДНР») і «Луганська народна республіка» («ЛНР»). Наслідком цього процесу стала реєстрація у 2014 р. вже 894 те-

рактів. Утім щодо цієї цифри (а також щодо даних офіційної статистичної звітності за 2015–2016 рр.) варто зробити деякі зауваження.

Справа в тому, що в Україні дуже стійкими є негативні традиції маніпулювання статистичною звітністю. Ця ситуація об'єктивно відбивається й на наукових дослідженнях, що спираються на дані статистичної звітності, розпорядником яких є Генеральна прокуратура України. Не є виключенням і дослідження кримінологічних проблем протидії тероризму.

Так, наприклад, за даними дослідження В. М. Бесчастного, станом на 20 вересня 2016 р. в Україні у статистичних звітах були відображені такі дані щодо зареєстрованих злочинів указаної категорії: у 2014 р. – 1499, у 2015 р. – 1259 [2, с. 21]. Однак на дату проведення цього дослідження на інформаційних ресурсах Генеральної прокуратури України були відображені інші цифри: у 2014 р. – 894 теракти, а у 2015 р. – 349. І якщо за 2014 р. зареєстрований рівень терористичних актів зазнав змін у бік статистичного зменшення на 605 злочинів («загубилося» 40 % первинно зареєстрованих злочинів), то за 2015 р. ця різниця досягла 910 злочинів (або 73 %).

В інших джерелах наводяться інші цифри за означений період з посиланням на звітність органів прокуратури. Так, наприклад, за даними В. А. Тимошенка і С. В. Дрьомова, протягом 2014 р. вчинено 2088 терактів, а в січні–липні 2015 р. – 1717 злочинів цієї категорії (інформація станом на листопад 2015 р.) [3]. Такі ж цифри, що відрізняються від статистичних відомостей Генеральної прокуратури України станом на кінець 2016 р., наводить і А. В. Григоришин [4].

Відповідно до отриманих нами в ході дослідження даних статистичної звітності СБУ України за лютого 2014 р. по листопад 2017 р. слідчими СБУ розслідувалися 7767 злочинів, передбачених ст. 258 КК України, 3240 злочинів, передбачених ст. 258-3 КК України та 478 злочинів, передбачених ст. 258-5 КК України. Лише у 2017 р. розпочато кримінальних проваджень: за ст. 258 КК України – 2579, за ст. 258-3 КК України – 587, за ст. 258-5 КК України – 117. Нескладні арифметичні операції дозволяють стверджувати, що протягом 2014–2016 рр. слідчими підрозділами СБУ реєструвалося приблизно 1729 терактів щорічно (за усередненими розрахунками).

Зрозуміло, що такі метаморфози зі статистичною картиною злочинності мають штучну, не обумовлену дійсними закономірностями її відтворення природу. Як зрозумілим є і те, що вони не можуть бути результатом виключно «прокурорського» втручання. Здійснене нами збирання експертних оцінок серед працівників Служби безпеки України свідчить, що значна кількість кримінальних проваджень, які були розпочаті за ознаками вчинення терористичних актів (у тому числі незакінчених), у подальшому закривається у зв'язку з діями щодо обміну полоненими. Також у певній, досить значній частині вказаних кримінальних проваджень відбувається перекваліфікація дій на підставі уточнення обставин вчинення злочину та у зв'язку із залученням затриманих за підозрою у вчиненні терактів до негласного співробітництва на добровільних засадах.

Певна річ, існує чимало питань щодо правової оцінки подібних дій з безпідставного закриття кримінальних проваджень, як і їх відкриття та перекваліфікації. І вони, без сумніву, ще очікують на свою наукову розробку та правозастосовне реагування. Тому, не заглиблюючись до цього вельми широкого пласту теоретико-прикладної проблематики, що не вичерпується виключно відповідними аспектами прогидії тероризму, а стосується всієї системи кримінологічного моніторингу, формування інформаційних баз даних про стан

злочинності, зауважимо, що наявні на сьогодні статистичні відомості про рівень терористичних актів, зокрема у 2016 р., є вочевидь не повною мірою достовірними. Як засвідчує досвід змін статистичних відомостей попередніх років, утверджена в подальшому різниця може сягати й 70 % між первинною та остаточною редакціями статистичного звіту.

Зрештою, слід визнати, що немає достатніх об'єктивних підстав для настільки різкої зміни рівня тероризму в Україні у 2016 р. у порівнянні з 2014 р., а надто з 2015 р. Протягом останніх двох років не відбувалося докорінних змін у структурі, змісті, інтенсивності відтворення основних детермінант тероризму в Україні, які виявляють себе, передусім, у сфері політичних відносин. Тому варто бути свідомим того, що наявна статистична картина стану тероризму в нашій державі суттєво викривлена в бік завищення показників його рівня.

Для пояснення останнього слід обов'язково брати до уваги також недосконале правове регулювання режимів реагування на діяльність незаконних збройних формувань в ОРДЛО. Як відомо, на відповідні дії поширюється правовий режим антитерористичної операції (далі – АТО). Тому численні обстріли (здебільшого ті, що націлені на цивільні, в тому числі інфраструктурні, об'єкти) в зоні проведення АТО кваліфікуються як терористичні акти, хоча де-факто такими вони не є.

У цьому судженні виходимо з такого:

а) заявою Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» від 21.04.2015 визнано, що «у липні 2014 року підрозділи Збройних Сил України почали зазнавати систематичних обстрілів, які велися з території Російської Федерації за допомогою артилерійських систем та реактивних систем залпового вогню “Град”, а також нападів регулярних підрозділів Збройних Сил Російської Федерації» [5], з 27.08.2014 відбувалося «масове вторгнення на територію Донецької та Луганської областей регулярних підрозділів Збройних Сил Російської Федерації, зокрема, військовослужбовців 9-ї окремої мотострілецької бригади, 76-ї та 98-ї дивізій повітряно-десантних військ Збройних Сил Російської Федерації» [7]. У зв'язку з цим визнано факт збройної агресії РФ;

б) відповідно до ст. 1 Визначення агресії, затвердженого резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974, агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави [6].

Згідно з ч. 1 ст. 3 вказаного міжнародного документа як акт агресії також кваліфікуються:

– вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави чи будь-яка військова окупація, який би тимчасовий характер вона не мала, що є результатом такого вторгнення або нападу, чи будь-яка анексія території іншої держави або її частини із застосуванням сили;

– засилання державою чи від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави [6].

Таким чином, за міжнародним правом дії РФ щодо України слід кваліфікувати як акт агресії. Складові ж останнього не можуть інтерпретуватись як теракти, а мають розглядатись як елементи агресії, її прояви;

в) відповідно до юридичної кваліфікації, наданої прокурором Міжнародного кримінального суду в межах попереднього розслідування ситуації в Україні та зафіксованої у відповідному звіті, збройне протистояння в окремих районах Донецької та Луганської областей є міжнародним збройним конфліктом за ознакою безпосередніх бойових зіткнень збройних сил України та Російської Федерації [7].

Таким чином, застосування зброї на території ОРДЛО, підконтрольної так званим «ДНР» та «ЛНР», слід кваліфікувати як акти ведення агресивної війни (ст. 437 КК України; злочин агресії та воєнні злочини – відповідно до ч. 1 ст. 7 та підп. «v» п. «b» ч. 2 ст. 8 Римського ста-

туту Міжнародного кримінального суду [8]), тобто як прояви триваючого злочину, а не терористичні акти. Натомість необґрунтовано практикою кваліфікації обстрілів (як артилерійських, так і зі стрілецької зброї) як терактів частково пояснюється і статистичне зниження їх рівня у 2015 р. до 349 злочинів (темپ приросту до попереднього року складає -61 %), коли так звана гаряча фаза збройного протистояння змінилася меншою інтенсивністю. Утім подальше збільшення кількості зареєстрованих терактів у 2016 р. до 1658 (темп приросту по відношенню до 2015 р. становить 375,1 %) не вкладається у викладену логіку розуміння закономірностей реєстрації злочинів. Із зазначеного випливають два альтернативні висновки: або у 2015 р. показники терактів штучно та необґрунтовано занижувалися, або показники 2014 р. та 2016 р. є необґрунтовано завищеними та через певний період часу можуть зазнати коригування в бік зменшення. Останній висновок видається більш вірогідним з огляду на викладені фактори, під впливом яких формується статистична модель тероризму в Україні.

Додаткові аргументи на користь думки щодо завищеності показників терактів виявляються під час аналізу рівня й динаміки розкриття терористичних актів за показниками кількості осіб, яким оголошено про підозру у вчиненні терактів, а також направлених до суду з обвинувальним актом і засуджених (рис. 2).

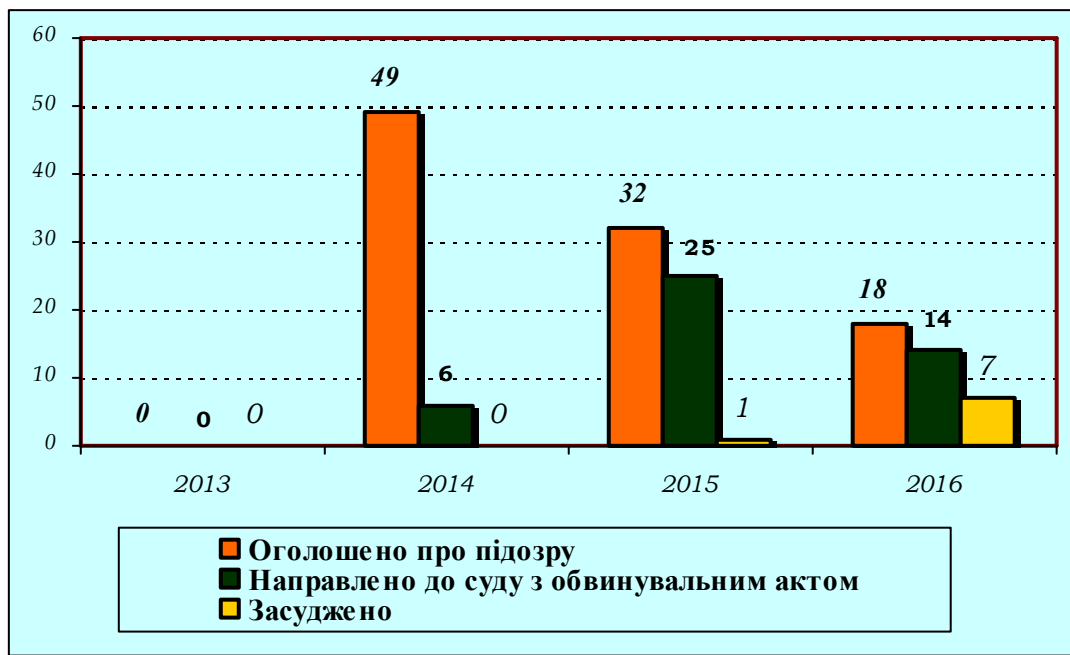

Рис. 2. Графічне зображення рівня й динаміки кількості осіб, яким оголошено про підозру у вчиненні терактів в Україні, а також направлених до суду з обвинувальним актом, засуджених (2013–2016 рр.)

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що, недивлячись на коливання рівня терактів протягом 2014–2016 рр., динаміка розкриття цих злочинів демонструє сталу, контраверсійну за 2016 р. по відношенню до 2015 р. (у показниках злочинності) тенденцію до зниження. Крім того, навіть візуальний, побіжний аналіз співвідношення кількості терактів і виявлених осіб, які підозрюються в їх вчиненні в Україні, дозволяє стверджувати або про критичну неефективність роботи підрозділів СБУ щодо розкриття та розслідування вказаних злочинів і провальну антитерористичну політику держави в цілому, або про виключну штучність і

надмірну завищеність показників терактів. При цьому найбільш різкою є різниця між зареєстрованими терористичними актами та кількістю засуджених осіб. У зв'язку з цим варто констатувати необхідність ґрунтовного реформування правових засад реагування держави на злочини агресії та воєнні злочини і відмежування останніх від заходів антитерористичної спрямованості. В іншому випадку виявляється величезною проблематичним наукове забезпечення заходів антитерористичної спрямованості через необ'єктивну статистичну картину та неадекватні інформаційні моделі тероризму в Україні.

Список бібліографічних посилань

1. Розстріл мітингувальників 20 лютого 2014 року // Реєстр проваджень про злочини, пов'язані із перешкоджанням проведенню мирних акцій протесту, які відбувалися у Києві та інших містах України в період листопада 2013 року – лютого 2014 року / Ген. прокуратура України. URL <http://trg.gov.ua/reestr-kriminalnih-provazhen-golovne-slidche-upravlinnja-generalnoi-prokuraturi-ukraini/zlochynne-pereshkodzhannya-rozsliduvanniam-zlochyniv-vchynenyh-pid-chas-revoljutsiyi-gidnosti/> (дата звернення: 10.12.2017).
2. Бесчастний В. М. Кримінологічне забезпечення протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : В справі, 2017. 360 с.
3. За останні півтора року в Україні за тероризм засудили всього дев'ять осіб. *Дзеркало тижня*. 28 листоп. 2015 р. URL: [https://dt.ua/UKRAINE/za-ostanni-pivtora-roku-v-ukrayini-za-terorizm-zasudili-vsogo-dev-yat-cholovik-192342_.html](https://dt.ua/UKRAINE/za-ostanni-pivtora-roku-v-ukrayini-za-terorizm-zasudili-vsogo-dev-yat-osib) (дата звернення: 05.12.2017).
4. Григоришин А. Терор в Україні: 4600 терактів. Покарано...17 осіб // Вголос : сайт. 28.07.2017. URL: http://vgolos.com.ua/articles/teror_v_ukraini_4600_teraktiv_pokarano_17_osib_275868.html (дата звернення: 30.11.2017).
5. Про Заяву Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» : постанова Верховної Ради України від 21.04.2015 № 337-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-19> (дата звернення: 21.12.2017).
6. Определение агрессии : утв. резолюцией 3314 (XXIX) Ген. Ассамблеи ООН от 14.12.1974 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-74 (дата звернення: 21.12.2017).
7. Отчет о действиях по предварительному расследованию 2017 г. : 4 дек. 2017 г. Украина / International Criminal Court ; The Office of the Prosecutor. URL: https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2017-PE-rep/2017-otr-rep-PE-UKRAINE_RUS.pdf (дата звернення: 05.12.2017).
8. Римский статут Международного уголовного суда : от 17.07.1998 A/CONF.183/9 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 21.12.2017).

Надійшла до редколегії 22.12.2017

ДАНИЛЬЧЕНКО Ю. Б. КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ УРОВНЯ И ДИНАМИКИ ТЕРРОРИСТИЧЕСКИХ АКТОВ В УКРАИНЕ

Дано описание и объяснение показателям уровня и динамики распространения террористических актов в Украине в 2010–2016 гг. Констатировано сохранение высокого уровня терактов в течение последних четырёх лет и наличие неблагоприятных тенденций в их воспроизводстве. Проанализированы проблемы статистического учёта террористических актов, связанные с недостатками правовых основ антитеррористической деятельности, ведомственными манипуляциями со статистической информацией и другими факторами.

Ключевые слова: *террористический акт, уровень, динамика, статистическая отчётность, информационная модель, анализ.*

DANYLCHENKO YU. B. CRIMINOLOGICAL ANALYSIS OF THE LEVEL AND DYNAMICS OF TERRORIST ATTACKS IN UKRAINE

A description and explanation of the indicators of the level and dynamics of the spread of terrorist acts in Ukraine during 2010–2016 have been provided. The author has stated the high level of terrorist attacks during the last four years and the presence of unfavorable tendencies in their reproduction. The problems of statistical accounting of terrorist acts related to the shortcomings of the legal principles

of anti-terrorist activity, departmental manipulations with statistical information and other factors have been analyzed.

It has been concluded that, despite the fluctuation of the level of terrorist attacks during 2014–2016, the dynamics of solving these crimes demonstrates a steady, controversial tendency to decrease in 2016 comparing to 2015 (in crime indicators). Besides, even a visual, cursory analysis of the ratio of the number of terrorist attacks and detected persons suspected of their commission in Ukraine, makes it possible to affirm either about critical ineffectiveness of the activities of the Security Service of Ukraine in detecting and investigating these crimes and the failed counter-terrorism policy of the state in the whole or about exceptional artificiality and excessive overstatement of terrorist attacks' indicators. At the same time, the most striking difference is between recorded terrorist acts and the number of convicted persons. In this connection, the author has substantiated the necessity of radical reforming of the legal principles of the state's response to the crimes of aggression and war crimes and the separation of the latter from the anti-terrorist measures. Otherwise, the author considers it highly problematic to provide scientific provision for anti-terrorist measures through a biased statistical situation and inadequate information models of terrorism in Ukraine.

Keywords: *terrorist act, level, dynamics, statistical reporting, information model, analysis.*

УДК 343.13(477)

О. О. ЖУПАНОВА,

*аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ,
суддя Первомайського міськрайонного суду Харківської області;*

О. О. ЮХНО,

*доктор юридичних наук, професор, завідувач кримінального процесу
та організації досудового слідства факультету № 1*

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4771-0531>

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Розглянуто наукові та прикладні питання здійснення судового контролю через процесуальну діяльність слідчого судді щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів у кримінальному провадженні його учасників. Проаналізовано чинне законодавство та його недосконалість, понятійний апарат і наукові позиції з досліджених питань. Проаналізовано і співвіднесено прокурорський та судовий контроль, висвітлено особливості судового контролю, що здійснює слідчий суддя.

Ключові слова: *контроль, прокурорський контроль, судовий контроль, нагляд, слідчий суддя, права і свободи, кримінальне провадження, суб'єкти, учасники провадження.*

Zhupanova, O.O. and Yukhno, O.O. (2017), "Theoretical and applied issues of realizing judicial control by an investigating judge in the criminal proceeding" ["Teoretychni ta prykladni pytannia zdiisnennia sudovoho kontroliu slidchym suddeiu u kryminalnomu provadzhenni"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 100–105.

Постановка проблеми. Проблеми судового контролю у кримінальному провадженні були і залишаються актуальними як за час чинності попереднього КПК України, так і за нині чинного. Якщо до запровадження чинного кримінального процесуального законодавства України за обсягом повноважень більше переваги надавалося прокурорському контролю, то з ухваленням у 2012 році нового КПК України значно збільшено повноваження щодо судового контролю, зокрема слідчим суддею у кримінальному провадженні та суддею і судовими інстанціями в судовому провадженні. На вказане суттєво вплинули останні кардинальні

зміни, внесені в жовтні–листопаді 2017 року до кримінального процесуального законодавства щодо діяльності судів, їх повноважень і судустрою в Україні, що потребує переосмислення. Враховуючи деяку недосконалість і прогалини в чинному КПК України, доцільно надати пропозиції та рекомендації для його вдосконалення та проаналізувати напрацювання правозастосовної практики щодо цих питань.

Стан дослідження. У теорії кримінального процесу до проблематики судового контролю зверталися багато вітчизняних науковців, зокрема О. В. Бочковий, О. В. Войтов, С. Г. Герасименко, І. В. Гловюк, Т. Г. Ільєва, Д. П. Кисленко,

В. Г. Клочков, В. Я. Корсун, А. В. Лук'янова, В. В. Назаров, А. В. Пазюк, В. В. Руденко, Ю. О. Сапельнікова, Ю. В. Скрипіна, Т. С. Соколан, А. Р. Туманянц, Л. В. Черечукіна, О. Л. Чорнобай, М. В. Черноусько, В. І. Чорнобук, М. Г. Шавкун, Л. В. Шала, О. Г. Шило, С. В. Шмалень та ін. Наукові праці цих дослідників стали надійною теоретичною базою для здійснення судового контролю у кримінальному провадженні. Проте значна частина цих праць ґрунтується на положеннях попереднього КПК України 1960 р. і не висвітлює існуючої правозастосовної практики та наявних проблем у застосуванні правових норм в умовах чинності кримінального процесуального законодавства України 2012 р. і внесення змін до нього в подальшому. Концептуально не досліджувалися також питання судового контролю слідчим суддею у кримінальному провадженні. На сьогодні понад 50 законами внесено зміни та доповнення до чинного КПК України 2012 р., що зумовлює напрацювання правозастосовної практики для адаптації та переосмислення їх положень, надання певних пропозицій і рекомендацій для вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства.

Метою статті є визначення на основі чинного кримінального процесуального законодавства України, правозастосовної практики та наукових досліджень особливостей понятійного апарату щодо визначення і суті судового контролю, зокрема слідчим суддею у кримінальному провадженні, розробка на цій основі рекомендацій з удосконалення кримінального процесуального законодавства України, а також формулювання нових концептуальних у теоретичному розумінні та важливих для юридичної практики положень і висновків.

Виклад основного матеріалу. У правовій і суміжних науках виникла дискусія щодо визначення та використання понять «контроль», «контрольна діяльність», «судовий контроль» їх сутності та правової форми, гарантій, які на сьогодні є неоднозначними. Дослідники наголошують на доцільності інтерпретації контролю як управлінської діяльності.

Окремо досліджувалися питання контрольно-наглядової діяльності, яка, на думку вчених, має охоронне призначення та несе на собі навантаження запобіжної властивості, зокрема недопущення всяких відступів від правил і виключення можливості правопорушень, що характеризує її як позитивну сутність [1, с. 21–22] та є визначальним і досить важливим у кримінальному провадженні. За визначенням В. М. Кудрявцева, для правоохоронних органів

контрольно-наглядова діяльність за дотриманням вимог законності є основною, а здійснення правоохоронної функції – єдиним або домінуючим засобом контрольного впливу. У суспільстві правоохоронні органи знаходяться в центрі тієї частини соціального контролю, яка забезпечує дотримання правопорядку та законності [2]. Досліджуючи питання контролю як правової форми діяльності, В. М. Горшеньов та І. Б. Шахов визначили, що найбільш оптимальним об'єктом пізнання правової (юридичної) природи будь-якої організаційної форми діяльності є судочинство як класична правова форма діяльності, що заключає в собі з легкістю ознаки, що виявляються. Під правовою формою вони запропонували визначати специфічну організаційну форму діяльності органів держави, посадових осіб та інших управляючих суб'єктів, яка, по-перше здійснюється на підставі найсуворішого дотримання вимог законодавства та нормативно-правових актів, по-друге, результати якої весь час призводять до певних юридично значущих наслідків або пов'язані з їх настанням. Вказані моменти органічно поєднані та є головною визначною властивістю, а у своїй сукупності кваліфікують всяку організаційну форму діяльності як правову [1, с. 36–37].

Україна сьогодні продовжує йти шляхом докорінних змін правової регламентації відносно особи та держави. Це стосується також процесуальної регламентації у кримінальному провадженні, основною концептуальною ідеєю якої є захист прав, свобод і законних інтересів її учасників. Актуальними залишаються питання вдосконалення наукових досліджень і правозастосовної діяльності щодо суб'єктів, які здійснюють контроль, зокрема судовий контроль під час досудового розслідування. За час чинності попереднього КПК України контроль за дотриманням прав, свобод і законних інтересів у кримінальному провадженні (на той час – кримінальної справи) було закріплено більше за органами прокуратури, які мали відповідні процесуальні повноваження. Значення такої діяльності охарактеризував І. Н. Грабець, визначивши її як носія компенсаторного характеру в контексті обмеженості можливостей суду під час вирішення правових конфліктів [3]. За чинним КПК України вдосконалення прокурорського та судового контролю пішло далі у своєму розвитку, розширивши повноваження посадових осіб і працівників цих інстанцій, та, за визначенням М. В. Черноусько, промовисто свідчать про високопродуктивну взаємодію цих інститутів у напрямку утвердження процесуальних прав осіб – учасників кримінального

провадження, а також законного процесуального впливу на хід досудового розслідування [4, с. 189–190]. Водночас, на нашу думку, по суті не коректно говорити про таку взаємодію, оскільки судовий контроль є самостійним напрямом діяльності судових інстанцій і не може взаємодіяти з прокурорським, оскільки за таких обставин він буде обвинувальним напрямом (ухилом), що не є функцією суду, зокрема кримінального судочинства, і не буде відповідати засаді верховенства права.

У ході дискусії з питань співвідношення прокурорського та судового контролю, за визначенням В. К. Звирбуля, зміщення формальних і ціннісних центрів тяжіння в українському кримінальному процесі зобов'язує до з'ясування спільного та відмінного у функціонуванні прокурорського нагляду та судового контролю на стадії досудового розслідування в розрізі викликів і завдань, що постають перед суб'єктами їх здійснення, встановлення їх ролі, виявлення теоретичних і правозастосовних проблем [5], що ми підтримуємо. Свого часу В. М. Тертишник та О. І. Тертишник стверджували, що судовий контроль не повинен витіснити прокурорський нагляд, а суд на досудових стадіях процесу має виконувати саме функцію захисту прав і свобод людини та застосовувати свою юрисдикцію лише там, де йдеться про конституційні права і свободи людини, а не стосовно будь-яких правопорушень [6]. Вказана наукова позиція знайшла своє закріплення в чинному КПК України. У свою чергу, О. Г. Яновською в ході дослідження питань щодо важливості та необхідності прокурорського і судового контролю за результатами анкетування встановлено, що позитивно це підтвердили 84 % працівників прокуратури та 76 % слідчих суддів [7, с. 12–13].

Досліджуючи дискусійні питання, М. В. Черноусько зазначила, що судовий контроль, який є вторинним відносно прокурорського, одночасно являє собою певний «гарант над гарантом» або «абсолютний гарант» і діє за результатами слідчої та прокурорської діяльності. Обидва види контролю є гарантіями забезпечення додержання законності під час досудового розслідування, що має бути закріплено у КПК України [4, с. 207]. На нашу думку, не можна погодитися з першою частиною визначення М. В. Черноусько, оскільки судовий контроль є самостійним і окремим видом контролю та не може бути вторинним відносно до прокурорського, а наукову позицію стосовно судового контролю як гаранта ми підтримуємо.

У ході дослідження встановлено, що одним з найбільш дієвих засобів забезпечення кон-

ституційних прав учасників кримінального провадження під час досудового розслідування є судовий контроль, а тому новелою чинного КПК України стало закріплення значного, суттєвого та нового суб'єкта судового контролю – слідчого судді. Досліджуючи генезис кримінального процесу, зокрема сучасний стан, щодо процесуального статусу слідчого судді, В. Т. Нор і Н. Р. Бобечко зазначили, що за чинності попереднього КПК України вітчизняна модель кримінального судочинства мала серйозні недоліки, серед яких, зокрема, обмеженість судового контролю на стадії досудового розслідування, що зумовило основні вектори реформування кримінально-процесуального законодавства України. Одним з його ключових нововведень стало поглиблення судового контролю на стадії досудового провадження. Із цією метою передбачено нового суб'єкта кримінального провадження – слідчого суддю [8, с. 112–113], що ми підтримуємо. У зв'язку з цим слід згадати думку Ф. Енгельса про те, що разом із тим, як законодавство розростається у складне, обширне ціле, виникає необхідність у новому розподілі праці – створюється співтовариство професійних правників [9]. Коментуючи таку позицію, В. М. Ігошев та І. Б. Шахов зазначили, що професія юриста іманентна соціальним процесам у системі розподілу праці, для суспільства юрист має не менше значення, ніж інженер, агроном або економіст. Таким чином, природа традиційної правової форми характеризується не лише суворо встановленою компетентністю, а й вимогами встановлення ступеня професіоналізму в діяльності всіх посадових осіб як суб'єктів – організаторів процесу [1, с. 39–40]. Таку думку ми підтримуємо і вважаємо за доцільне наголосити, що це стосується також діяльності слідчого судді у забезпеченні прав, свобод і законних інтересів учасників процесу у кримінальному провадженні. Основним призначенням слідчого судді, як зазначає В. В. Руденко, є здійснення судового захисту прав, свобод і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, та забезпечення законності провадження у справі на досудових стадіях, що зумовлює специфічний характер виконуваної ним кримінальної процесуальної функції, а саме забезпечення законності й обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини під час досудового слідства у кримінальному провадженні. Це впливає з положень ст. 55 Конституції України, згідно з якою права та свободи людини і громадянина захищаються судом. Право кожного на звернення до суду за захистом своїх прав і

свобод є універсальним юридичним засобом обстоювання людиною свого правового статусу в будь-якій конкретній життєвій ситуації, пов'язаній, зокрема, з незаконними діями чи бездіяльністю слідчого або прокурора під час досудового розслідування [10, с. 72–73]. Саме у кримінальному провадженні, під час проведення якого найбільш і тимчасово обмежуються конституційні права та свободи людини і громадянина, будь-який його учасник має усвідомлювати свою соціальну цінність, значущість, недоторканність, відчувати захист свого приватного життя з боку осіб, які наділені владними повноваженнями.

Досліджуючи питання судового контролю, Т. Г. Ільєва визначила, що під ним слід розуміти напрям діяльності слідчого судді на стадії досудового розслідування, а також під час застосування екстрадиційної процедури, що забезпечує законність рішень і дій слідчого, прокурора з метою дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Учена виокремила два види здійснення функції судового контролю у кримінальному процесі: 1) слідчий суддя ухвалює рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, надає дозвіл на проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій (попередній судовий контроль); 2) слідчий суддя розглядає скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора (наступний судовий контроль) [11, с. 27]. Така позиція має дискусійний характер і підлягає уточненню у зв'язку з розширенням повноважень слідчого судді згідно зі змінами, внесеними 3 жовтня і 16 листопада 2017 року.

Практика правозастосування новел чинного КПК України та наше дослідження щодо виконання слідчим суддею контрольних повноважень свідчить, що судовий контроль за дотриманням прав, свобод і законних інтересів особи та законності у кримінальному провадженні згідно з положеннями п. 18 ч. 1 ст. 1 чинного КПК України дійсно, а не формально стає ефективним засобом забезпечення права на захист і, всупереч певним скептичним висловлюванням і побоюванням деяких науковців і практиків щодо можливої його неефективності, формального характеру і навіть негативного впливу на кримінальне провадження, все ж таки доводить свою доцільність і необхідність. З моменту набуття чинності КПК України у кримінальних провадженнях почали застосовуватися нові судові процедури щодо застосування заходів забезпечення криміналь-

ного провадження, проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на тимчасове втручання у приватне спілкування, приватне життя певних учасників кримінального провадження. З'ясування процесуального порядку здійснення судового контролю за відповідними процесуальними діями та рішеннями вкрай важливе для розуміння дійсного призначення судового контролю в сучасному кримінальному процесі та побудови на цій основі єдиної науково обгрунтованої концепції подальшого розвитку кримінального провадження, підвищення його ефективності.

Отже, судовий контроль за дотриманням і забезпеченням прав особи у кримінальному провадженні передбачає перевірку законності й обгрунтованості дій, рішень, клопотань сторони обвинувачення, яка наділена державно-владними повноваженнями (прокурора, слідчого органу досудового розслідування, керівника органу досудового розслідування, працівника оперативного підрозділу), а тому роль слідчого судді у здійсненні судового контролю у сфері захисту особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження набуває особливого значення. Судовий контроль у кримінальному провадженні, метою якого є захист прав особи від незаконного, хоча й тимчасового, обмеження конституційних прав і вторгнення у приватне життя, може бути ініційований будь-якою стороною кримінального провадження. Разом із тим, відповідно до положень ст. 206 КПК України, слідчий суддя має право за власної ініціативи здійснювати відповідний контроль щодо захисту прав людини. У цьому й полягає особливість судового контролю, що здійснюється саме слідчим суддею.

Водночас законодавець розширив повноваження слідчого судді з досліджених питань 3 жовтня та 16 листопада 2017 року. Так, дослідження ухвалених додаткових новел дало можливість зробити висновок, що спірним є внесення додаткових положень до чинного КПК України щодо визначення й уточнення юрисдикції розгляду клопотань усіх органів досудового розслідування з окремих питань. Наприклад, з усіх органів досудового розслідування в Харкові та області, юридичну особу яких представляє ГУНП в Харківській області, клопотання про дозвіл на проведення обшуку (з 15 березня 2018 р.) буде розглядати тільки слідчий суддя суду Київського району міста Харкова, де працює лише 15 суддів, але не всі

вони обрані слідчим суддею. Ухвалено також інше положення про більш оперативний в організаційному значенні розгляд клопотань слідчим суддею про проведення обшуку та здійснення приводу саме в день його надходження, але тільки за участі слідчого або прокурора. З одного боку, щодо протидії злочинності це позитивно, а з іншого, можливої участі інших учасників кримінального провадження під час його розгляду в цих змінах не передбачено, а тому така новела не може бути сприйнятою, оскільки слідчий суддя повинен бути реальним гарантом забезпечення прав і свобод усіх учасників кримінального провадження. Вказана прогалина повинна бути усунена в законодавчому порядку.

Крім того, викликає питання додаткова новела до ч. 6 ст. 234 КПК України, згідно з якою в разі відмови слідчим суддею дати дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, слідчий, прокурор не мають права повторно звертатися з таким клопотанням, якщо не буде нових обставин у кримінальному провадженні. Дискусійним і спірним питанням є введення законодавцем новели до ст. 294 КПК України, згідно з якою продовження строків досудового розслідування покладається на слідчого суддю з відповідними повноваженнями, а не на прокурора. Іншим дискусійним питанням є новела щодо порядку призначення експертиз слідчим суддею, внесена до ст. 243 КПК України (набуває чинності 15 березня 2018 р.), за клопотанням сторін кримінального провадження. Таку новелу слід підтримати, якщо це стосується клопотань сторони захисту, а не сторони обвинувачення, що наближує до реалізації засад змагальності. Водночас, на нашу думку, стороні обвинувачення доцільно було б залишити право самостійно вирішувати процесуальні питання щодо призначення та проведення необхідних експертиз.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження свідчить про необхідність подальшого

комплексного наукового та прикладного вивчення питань судового контролю, зокрема з боку слідчого судді, у кримінальному провадженні, що насамперед здійснюється з метою забезпечення прав осіб, які беруть участь у ньому, та посилення відповідних гарантій. Чинне кримінальне процесуальне законодавство України значно розширило повноваження суду на стадії досудового розслідування в кримінальному провадженні, увівши інститут слідчого судді. Положення чинного КПК України висувають підвищені вимоги до діяльності слідчого судді, зокрема щодо оперативності розгляду питань, які належать до його компетенції, вимагає підвищеного професіоналізму, об'єктивності та дотримання законності під час ухвалення рішень, встановлюючи вимоги в більшості випадків щодо їх негайного ухвалення, особливо з питань, пов'язаних з тимчасовим обмеженням прав і свобод особи.

Водночас наукові дослідження з указаних питань тільки починають проводитися, практика правозастосовної діяльності вищими судовими інстанціями узагальнюється недостатньо, що не сприяє її вдосконаленню та вирішенню завдань, що випливають із положень ст. 2 чинного КПК України. Окремого дослідження та переосмислення потребує низка змін до чинного КПК України, внесених 3 жовтня і 16 листопада 2017 року, що набувають чинності в січні та березні 2018 року, з метою запровадження їх у правозастосовну діяльність. У зв'язку з цим запропоновано більш конструктивні підходи щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України з досліджених питань. Так, з одного боку, ці зміни направлені на розширення повноважень слідчого судді щодо контролю за дотриманням прав, свобод і законних інтересів учасників провадження, а з іншого, деякі з них спонукають до дискусії й уточнень.

Список бібліографічних посилань

1. Горшенев В. М., Шахов И. Б. Контроль как правовая форма деятельности. М. : Юрид. лит., 1987. 176 с.
2. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология. М. : Наука, 1982. С. 228.
3. Грабець І. Н. Представницькі повноваження прокурора щодо усунення наслідків адміністративних корупційних правопорушень. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 2. С. 17–24.
4. Черноусько М. В. Здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням: теорія і практика : монографія / за заг. ред. О. П. Кучинської. Київ : Алерта, 2017. 294 с.
5. Звирбуль В. К. Роль юридической науки в развитии и совершенствовании прокурорского надзора. *Вопросы прокурорского надзора*. М., 1972. С. 70–83.
6. Тертишник В., Тертишник О. Функції та гарантії незалежності прокурора у правовій державі. *Вісник прокуратури*. 2010. № 6 (108). С. 47–53.
7. Яновська О. Г. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 2 (27). С. 12–17.

8. Нор В., Бобечко Н. Кримінально-процесуальне право України: надбання, загрози, очікування. *Право України*. 2017. № 5. С. 112–121.

9. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 1. М. : Изд-во полит. лит., 1979. С. 158.

10. Руденко В. Процесуальний статус слідчого судді. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 3 (4). С. 71–78.

11. Льева Т. Г. Функция судебного контролю у криминальном процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 259 с.

Надійшла до редколегії 15.12.2017

**ЖУПАНОВА Е. А., ЮХНО А. А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРИКЛАДНЫЕ ВОПРОСЫ
ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ СУДЕБНОГО КОНТРОЛЯ СЛЕДСТВЕННЫМ СУДЬЕЙ
В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ**

Рассмотрены научные и прикладные вопросы осуществления судебного контроля через процессуальную деятельность следственного судьи по обеспечению прав, свобод и законных интересов в уголовном производстве его участников. Проанализированы действующее законодательство и его несовершенство, понятийный аппарат и научные позиции по исследованным вопросам. Проанализированы и соотнесены прокурорский и судебный контроль, освещены особенности судебного контроля, который осуществляет следственный судья.

Ключевые слова: контроль, прокурорский контроль, судебный контроль, надзор, следственный судья, права и свободы, уголовное производство, субъекты, участники производства.

**ZHUPANOVA O. O., YUKHNO O. O. THEORETICAL AND APPLIED ISSUES
OF REALIZING JUDICIAL CONTROL BY AN INVESTIGATING JUDGE
IN THE CRIMINAL PROCEEDING**

The legislative, scientific and applied issues of realizing judicial control through the procedural activity of an investigating judge concerning the provision of rights, freedoms and legitimate interests in the criminal proceedings of its participants have been considered.

The authors have carried out the analysis of the conceptual apparatus on the researched issues in the criminal procedure and related branches of law, scientific positions of scholars about its application in science and in practice. The correlation of concepts, practice and peculiarities of the application of prosecutor, judicial, controlling and supervisory control on the basis of previous and current criminal procedural legislation of Ukraine has been analyzed. The authors of the article have also analyzed the novels of the current criminal procedural legislation that regulates the implementation of judicial control in general and by the investigating judge in criminal proceedings in particular. The authors have established certain features of such activity and existing gaps, inconsistencies and differences of its legal regulation; have provided propositions and recommendations for the improvement of the current legislation, in particular the Criminal Procedure Code of Ukraine. It has been emphasized that there is no generalization of the practice of higher courts in relation to such activity, which adversely affects the further development of research and enforcement practice in this area.

The authors has separately assessed the amendments in the legislation of Ukraine adopted in October and November 2017, which will come into force in January 2018, regarding an investigating judge in the criminal proceedings, has established significant differences, inaccuracies, inconsistencies. It has been stressed that indicated novels will not contribute to the proper execution of the tasks of criminal proceedings in accordance with the Art. 2 of the Criminal Procedural Code of Ukraine and do not correspond to the possibilities of their implementation in the courts, based on the number of investigating judges who carry out expanded powers, in particular, they exercise judicial control in criminal proceedings in order to ensure the rights, freedoms and legitimate interests of participants in criminal proceedings.

Keywords: control, prosecutor's control, judicial control, supervision, investigating judge, rights and freedoms, criminal proceedings, subjects, participants in proceedings.

УДК 351.74(438)

В. В. КОПЧА,*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Ужгородського національного університету***ПОЛІЦІЯ ПОЛЬСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ:
НОРМАТИВНИЙ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТИ**

Досліджено нормативне регулювання та специфіку організації поліцейських сил Польщі, проаналізовано Закон про поліцію 1990 р. та інші нормативні акти в цій сфері. Зроблено висновок, що основною причиною реформування поліції Польщі було зобов'язання щодо втілення стандартів і цінностей поліцейської діяльності Європейського Союзу, вступ до якого був стратегічною метою держави.

Ключові слова: *Польща, поліція, права людини, Європейський Союз.*

Kopcha, V.V. (2017), "Police of the republic of Poland: regulatory and organizational aspects" ["Politsiia Polskoj Respubliki: normatyvnyi ta orhanizatsiyni aspekti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 106–111.

Постановка проблеми. Польща, як і інші держави Центральної та Південно-Східної Європи, провела цілеспрямовані реформи в різних сферах суспільного і державного життя, підтвердженням чого стало її прийняття до Європейського Союзу 1 травня 2004 р. Досвід реформи поліції Польщі важливий для України з багатьох причин. По-перше, увагу привертають правові засоби, що застосовувалися законодавцем для створення нової моделі поліції в державі, яка заснована на верховенстві права. По-друге, цікавим є алгоритм реформи, а також стан її ресурсного забезпечення.

Стан дослідження. Окремі питання організації поліцейських сил Польщі досліджувались у працях О. С. Проневича [1; 2], П. П. Підюкова [3], О. С. Передерія [4], однак специфіка предмета і темпоральних параметрів зумовлює подальші наукові пошуки в цьому напрямку.

Метою статті є аналіз організації та ресурсного забезпечення Поліції Польської Республіки на підставі відповідного законодавчого регулювання.

Виклад основного матеріалу. Після демократичної революції 1988–1989 років реформування поліцейських сил Польщі стало одним із пріоритетів демократичної влади. Система органів МВС зазнала змін уже на ранньому етапі реформ, коли у квітні 1990 р. були схвалені закони про Міністерство внутрішніх справ, про поліцію та про Управління охорони держави. Замість міліції була створена поліція, переважна більшість працівників колишньої міліції, крім частини керівного складу, автоматично стали працівниками поліції. Наприклад, із 100 тисяч міліціонерів 97 тисяч стали поліцейськими, проте зі 137 керівників МВС до оновленого міністерства були переведені лише 20 осіб [5, с. 148–149]. Однак реформа лише починалася, і

в наступні місяці кількість звільнень з поліції не зменшувалася. Це було пов'язано з парламентськими дискусіями на тему нового закону про пенсії, менш вигідного для тих, хто залишався на поліцейській службі. Унаслідок такого підходу в поліції вже на початку 1993 р. було 30 тисяч цілком нових працівників, які повинні були пройти хоча б перепідготовку. Це зумовило реконструкцію системи поліцейської освіти, в якій провідне місце займає Вища школа поліції у м. Щитно, створена розпорядженням Ради Міністрів від 10 вересня 1990 р. Крім того, до структури поліцейської освіти ввійшли створені у другій половині 1990 р. Центр навчання поліцейських у м. Легіоново, Школа поліції в м. Слупську, Школа поліції в м. Пила, а також територіальні центри навчання. У 1999 р. до них приєдналася Школа поліції у м. Катовіце [6].

Реформуванню поліції сприяла визначеність політичних еліт Польщі щодо пріоритетів суспільних перетворень, які були втілені в 1996 р. в Національній стратегії інтеграції – документі, який окреслив змістовне наповнення реформ [7, с. 278]. З політичного органу, який виступав важливим атрибутом комуністичного режиму, Поліція Польщі за декілька десятиліть перетворилася в засновану на принципово нових засадах поліцейську організацію, якій станом на березень 2016 р. довіряли понад 72 % опитаних поляків [8].

Законодавчі основи. Як було відзначено, в Польській Республіці спеціальний закон про поліцейські сили було схвалено ще в 1990 р. під час перших кроків реформування суспільства та держави. Закон про поліцію від 06.04.1990 (далі – Закон) до кінця 2017 р. було змінено 137 актами (законами та рішеннями Конституційного трибуналу) [9]. Крім Закону

нормативною основою діяльності польської поліції є низка підзаконних нормативно-правових актів, а саме: розпорядження Ради Міністрів «Про способи провадження при виконанні деяких повноважень поліцейських» від 26.07.2005; розпорядження Ради Міністрів «Про визначення випадків, а також умов і способів застосування поліцейськими засобів безпосереднього примусу» від 17.09.1990; розпорядження Міністра внутрішніх справ і адміністрації «Про озброєння поліції» від 15.11.2000; розпорядження Ради Міністрів «Про особливі умови та способи провадження при застосуванні поліцейськими вогнепальної зброї та засади застосування вогнепальної зброї відділами та підвідділами поліції» від 19.07.2005; розпорядження Міністра внутрішніх справ і адміністрації «Про обмундирування поліцейських» від 20.05.2009; директива головного коменданта Поліції «Про дії поліцейських щодо учасників дорожнього руху, які користуються дипломатичними або консульськими імунітетами та привілеями, а також користуються внутрішньодержавними імунітетами» від 03.01.2006; «Засади професійної етики поліцейського», затверджені розпорядженням головного коменданта Поліції від 31.12.2003 № 805 тощо [10, с. 743].

Організація Поліції Польщі. Розділ 2 Закону присвячено впорядкуванню організації Поліції, яка згідно зі ст. 4 складається з таких видів служб: кримінальної, превентивної, допоміжної (для діяльності Поліції в організаційному, логістичному та технічному планах). Крім того, до складу Поліції входять судова поліція, а також: 1) Вища школа поліції, центри підготовки та поліцейські школи; 2) окремі превентивні загони й антитерористичні підрозділи; 3) дослідницькі інститути. Слід указати, що організацію та сферу діяльності Вищої школи поліції в Щитні, процедуру призначення та відкликання ректора, а також призначення, обрання та відкликання проректорів регулює Закон про вищу освіту від 27.07.2005. У 2014 р. згідно зі ст. 5а Закону у структурі Поліції було створено новий орган – Центральне бюро розслідувань поліції (CBŚP), яке здійснює слідчі дії по всій країні, виконує завдання щодо виявлення, профілактики та розкриття організованої злочинності. Начальник Центрального бюро розслідувань поліції підпорядковується головному коменданту Поліції, призначається на посаду міністром, відповідальним за внутрішні справи, за поданням головного коменданта Поліції.

Центральним органом державної адміністрації, відповідальним за питання захисту без-

пеки людей та підтримання публічної безпеки і правопорядку, є головний комендант Поліції, який підпорядковується міністру, відповідальному за внутрішні справи. Він є керівником усіх службових осіб Поліції (поліцейських). Головного коменданта Поліції призначає та відкликає Голова Ради Міністрів за поданням міністра, відповідального за внутрішні справи, а його заступників, у тому числі першого заступника, призначає та відкликає міністр, відповідальний за внутрішні справи, за поданням головного коменданта Поліції. У разі, якщо посада головного коменданта Поліції стає вакантною, міністр, відповідальний за внутрішні справи, до часу призначення нового коменданта доручає виконувати його обов'язки одному із заступників на строк не довше 3 місяці. У разі тимчасової неспроможності головного коменданта Поліції виконувати свої функції міністр, відповідальний за внутрішні справи, до часу усунення перешкоди у виконанні цих функцій, але на строк не довше 6 місяців, доручає виконувати обов'язки головного коменданта Поліції одному з його заступників (ст. 5 Закону).

Як впливає з положень Закону, ключову роль в управлінні Поліцією відіграє головний комендант Поліції, який визначає, зокрема: 1) докладні принципи організації та сферу діяльності комендатур, комісаріатів та інших організаційних підрозділів Поліції; 2) методи та форми виконання завдань окремими поліцейськими службами в межах, не охоплених іншими положеннями, виданими на основі закону; 3) програми професійної підготовки поліцейських; 4) сферу, докладні умови, процедуру проведення, а також принципи оцінювання тесту фізичної підготовки поліцейських; 5) докладні принципи підготовки тварин, які використовуються для виконання завдань Поліції, а також норми їх харчування; 6) докладні умови безпеки й охорони служби після консультації з Державною інспекцією праці; 7) принципи професійної етики поліцейських після консультації з професійною спілкою поліцейських (ст. 7).

Команданти Поліції подають річні звіти про свою діяльність та інформацію про стан правопорядку і публічної безпеки відповідним воєводам, старостам, війтам (бурмістрам або президентам міст), а також радам повіту та радам гмін. У разі загрози публічній безпеці або порушення публічного порядку звіти й інформацію подають цим органам невідкладно на кожну їх вимогу, однак у межах виявлення злочинів і переслідування осіб, які їх вчинили, звіти та інформація можуть передаватися виключно судам і прокурорам на їхню вимогу. З іншого

боку, вїт (бурмістр, президент міста) або староста можуть вимагати від відповідного коменданта Поліції відновити правопорядок або вжити заходів, що запобігають порушенню закону, а також спрямованих на усунення загрози безпеці та публічному порядку, однак така вимога не може стосуватись оперативно-розшукових, слідчих дій, дізнання, а також дій у сфері переслідування проступків.

Сфера повноважень Поліції. Згідно зі ст. 14 Закону в межах своїх завдань Поліція з метою виявлення, запобігання та викриття злочинів і проступків виконує оперативно-розшукові дії, дії щодо дізнання та слідства й адміністративно-правопорядкові дії, дії на розпорядження суду, прокурора, органів державної адміністрації та територіального самоврядування в межах, у яких цей обов'язок визначено в окремих законах. Поліцейські під час виконання службових обов'язків зобов'язані поважати людську гідність, дотримуватися прав людини та захищати їх.

Поліцейські, виконуючи дії, зазначені у ст. 14, мають право: 1) вимагати документи від осіб з метою встановлення їх особи; 2) затримувати осіб за процедурою та у випадках, визначених у приписах Кодексу кримінального провадження та інших законів; 2а) затримувати осіб, позбавлених свободи, які на підставі дозволу відповідного органу покинули слідчий ізолятор або заклад відбування покарання та у визначений термін не повернулися до нього; 3) затримувати осіб, які в очевидний спосіб створюють безпосередню загрозу життю або здоров'ю людей, а також майну; 3а) брати в осіб мазки зі слизової оболонки щік: а) за процедурою та у випадках, визначених у приписах Кодексу кримінального провадження; б) з метою ідентифікації осіб, особистість яких не встановлено, а також осіб, які намагаються приховати свою особу, якщо встановити особу в інший спосіб неможливо; 3б) брати біологічний матеріал із трупів людей, особа яких не встановлена; 4) обшукувати осіб і приміщення за процедурою та у випадках, визначених у приписах Кодексу кримінального провадження та інших законів; 4а) спостерігати та реєструвати з використанням технічних засобів зображення з приміщень, призначених для осіб, затриманих або приведених з метою витверезіння, поліцейських дитячих кімнат, перехідних кімнат, а також тимчасових перехідних приміщень; 5) здійснювати особистий огляд, а також перегляд вмісту багажу та перевірку вантажу в портах і на вокзалах, у засобах наземного, повітряного та водного транспорту в разі існування обґрунтова-

ної підозри виконання забороненого вчинку під загрозою покарання; 5а) спостерігати та реєструвати з використанням технічних засобів зображення подій у публічних місцях, а в разі оперативно-розшукових та адміністративно-правопорядкових дій, що здійснюються на підставі закону, також і звуку, що супроводжує ці події; 6) вимагати необхідну допомогу від державних установ, органів державної адміністрації та територіального самоврядування, а також суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у комунальній сфері (згадані установи, органи та суб'єкти зобов'язані в межах своєї діяльності надавати таку допомогу згідно з чинними приписами законодавства); 7) звертатися про надання необхідної допомоги до інших суб'єктів господарювання та громадських організацій, а також в нагальних випадках до будь-якої особи про надання невідкладної допомоги згідно з чинними приписами права. У Законі зазначено, що затримання особи може бути застосоване тільки тоді, коли інші засоби виявилися непридатними або неефективними, а також те, що затримана особа може бути пред'явлена для впізнання, сфотографована або піддана дактилоскопії тільки тоді, коли її особу не можна встановити в інший спосіб. Затримана особа може бути розміщена у приміщенні організаційної одиниці Поліції або приміщенні організаційної одиниці Прикордонної охорони, призначеному для затриманих осіб (ст. 15 Закону).

Спеціальні повноваження Поліції. У разі непідкорення виданим на підставі закону розпорядженням органів Поліції або її службових осіб поліцейські можуть застосовувати такі засоби безпосереднього примусу: 1) фізичні, технічні та хімічні засоби, що служать для позбавлення свободи рухів або конвоювання осіб, а також для зупинення поїздів; 2) службові палиці; 3) водні зупиняючі засоби; 4) службових собак і коней; 5) непроникаючі кулі, що вистрілюються з вогнепальної зброї. Поліцейські можуть застосовувати виключно такі засоби безпосереднього примусу, які відповідають потребам, що впливають з наявної ситуації, та є необхідними для досягнення підкорення виданим розпорядженням.

Закон передбачає особливі ситуації, в яких може діяти Поліція. Згідно зі ст. 18 у разі загрози публічній безпеці або порушення публічного порядку, особливо шляхом створення: 1) загальної небезпеки для життя, здоров'я або свободи громадян; 2) безпосередньої загрози для майна у значних розмірах; 3) безпосередньої загрози для об'єктів або пристроїв, про які

йшла мова в п. 4 абз. 1 ст. 17; 4) загрози злочинно-терористичного характеру або його вчинення щодо об'єктів, які мають особливе значення для безпеки або обороноздатності держави, чи можуть мати наслідком небезпеку для людського життя, – Голова Ради Міністрів за поданням міністра, відповідального за внутрішні справи, з метою забезпечення публічної безпеки або відновлення публічного порядку може розпорядитися про застосування озброєних частин або підрозділів Поліції. У невідкладних випадках зазначені рішення приймає міністр, відповідальний за внутрішні справи, невідкладно повідомляючи про нього Голову Ради Міністрів. У зазначених випадках, якщо застосування озброєних частин і підрозділів Поліції виявиться недостатнім, на допомогу можуть бути застосовані частини та підрозділи Збройних Сил Польської Республіки на підставі постанови Президента Польської Республіки, виданої за поданням Голови Ради Міністрів. Солдати частин і підрозділів Збройних Сил, скерованих на допомогу озброєним частинам та підрозділам Поліції, користуються в межах, необхідних для виконання їхніх завдань щодо всіх осіб, повноваженнями поліцейських (див.: [11]).

Бюджет і чисельність Поліції. У 2015 р. державний бюджет передбачав видатки у 8,62 млрд злотих на покриття витрат Поліції, з яких лише 1,3 млрд виділялися на оплату праці. Інші напрями фінансування стосувалися стандартизації програм підготовки та поліцейських дільниць, а також інвестиційних закупівель. Потрібно зазначити, що в номінальних показниках бюджетні витрати на Поліцію зросли в державі з 4,7 млрд злотих у 2000 р. до 8,62 млрд у 2015 р. [12].

У 2015 р. у Поліції Польщі працювали майже 100 000 чоловіків і жінок, розміщених у 16 воєводних штаб-квартирах поліції, штаб-квартирі головного коменданта Поліції (яка також виступає як регіональна штаб-квартира), 329 повітових штаб-квартирах і 2072 поліцейських дільницях. Станом на червень 2017 р. у Поліції загалом працювали понад 97,7 тисяч осіб, у тому числі на офіцерських посадах – понад 84,6 тис. осіб (без урахування курсантів). Заробітна плата поліцейських диференціюється: в 3-му класі посад (середній рівень кар'єри) – 3165 польських злотих, у 9-му класі (5700 офіцерів) – 5169 польських злотих. Для порівняння: комендант повіту заробляє в середньому 7286 польських злотих, комендант

воєводства – 9517 польських злотих, а головний комендант Поліції – 15 304 польських злотих [13].

Місцева поліція. Підрозділи місцевої поліції (Straże Gminne (Miejskie)) функціонують у Польщі на підставі Закону про гмінних стражників від 29.08.1997 (далі – Закон від 29.08.1997) [14], а також низки рішень Ради Міністрів і наказів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації.

Згідно зі ст. 1–2 Закону від 29.08.1997 для захисту громадського порядку в муніципалітеті може бути створено екіпіроване формування – «стража» (охорона). Воно створюється радою муніципалітету після консультації з відповідним комендантом Поліції, який наділений територіальною компетенцією, та з повідомлення воєводи. Декілька сусідніх муніципалітетів можуть через договір запровадити спільну «стражу». Водночас муніципальна рада може розпустити місцеву стражу. Усі витрати, пов'язані з місцевою стражею, здійснюються за рахунок бюджету громади. Керівництво стражею здійснює комендант, який працює на умовах трудового договору з керівником муніципалітету. Контроль за діяльністю місцевої стражі здійснює голова муніципалітету (міський голова). Закон передбачає співпрацю Поліції та стражі, яка, зокрема, охоплює: 1) постійний обмін інформацією про загрози, що виникають у цій галузі в рамках сфери безпеки людей і майна, миру та громадського порядку; 2) організацію системи поліції та охорони зв'язку з урахуванням місцевих потреб та можливостей і забезпечення постійного зв'язку між поліцейськими підрозділами й охоронцями; 3) координацію розгортання поліцейських сил та охоронців, враховуючи загрози, що виникають у цій галузі тощо (ст. 9 Закону від 29.08.1997).

Враховуючи зазначене, можливо зробити певні **висновки**. По-перше, процес реформування Поліції Польської Республіки був тривалим, відбувався в декілька етапів протягом майже трьох десятиліть, головним його чинником виступало зобов'язання щодо втілення стандартів і цінностей поліцейської діяльності Європейського Союзу, вступ до якого був стратегічною метою держави. По-друге, організація Поліції Польщі на сьогодні засвідчує баланс між організаційними зусиллями та ресурсним забезпеченням, які зосереджені на досягненні чітких результатів у показниках ефективності поліцейських сил.

Список бібліографічних посилань

1. Проневич О. С. Професійні спілки як форма контролю за дотриманням соціально-трудових прав працівників поліції (на прикладі Німеччини та Польщі). *Право і Безпека*. 2012. № 2 (44). С. 170–174.

2. Проневич О. С. Адміністративно-правові засади діяльності Головної комендатури поліції Польщі. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2 (57). С. 314–323.
3. Підкоков П. П. Структура, система та компетенція поліції Польщі в контексті реформування системи МВС України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2012. Вип. 2. С. 23–30.
4. Передерій О. С. Спеціальні гарантії здійснення компетенції поліцією в країнах континентальної правової сім'ї (загальнотеоретична характеристика на прикладі Польщі). *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. Вип. 39. С. 53–60.
5. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века : в 3 т. Т. 3 : Трансформации 90-х годов. Ч. 2. М. : Наука, 2002. 464 с.
6. Policja w III Rzeczypospolitej (1990–2010) // О Policji : сайт. URL: <http://www.info.policja.pl/inf/historia/policja-w-iii-rp/policja-w-iii-rzeczypo/67621,Policja-w-III-Rzeczypospolitej-19902010.html> (дата звернення: 23.10.2017).
7. Вишеградская Европа: откуда и куда? Два десятилетия по пути реформ в Венгрии, Польше, Словакии и Чехии / под ред. Л. Н. Шишлиной. М. : Весь Мир, 2010. 568 с.
8. Policja najlepiej oceniana formacją mundurową. URL: <http://www.policja.pl/pol/aktualnosci/123998,Policja-najlepiej-oceniana-formacja-mundurowa.html?sid=3d12ae49f324fdde0e06db94dd07339> (дата звернення: 10.10.2017).
9. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji // Internetowy System Aktów Prawnych / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19900300179/U/D19900179Lj.pdf> (дата звернення: 19.10.2017).
10. Проневич О. С. Роль і місце поліції в системі органів публічної адміністрації Польщі. *Форум права*. 2010. № 4. С. 741–747. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_4_118 (дата звернення: 06.11.2017).
11. Закон Польської Республіки про поліцію від 1990 р. // Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. ред. О. А. Банчука. Київ : Вид. Москаленко О. М., 2013. С. 358–428.
12. Budżet Policji 2015 // О Policji : сайт. URL: <http://www.info.policja.pl/inf/organizacja/budzet-policji/47707,Budzet-Policji.html> (дата звернення: 06.11.2017).
13. Zarobki policjantów 2017 // О Policji : сайт. URL: <http://www.info.policja.pl/inf/organizacja/zarobki-policjantow/147638,Zarobkpolicjantow-2017-r.html> (дата звернення: 16.10.2017).
14. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o strażach gminnych // Internetowy System Aktów Prawnych / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19971230779/U/D19970779Lj.pdf> (дата звернення: 06.11.2017).

Надійшла до редколегії 23.11.2017

КОПЧА В. В. ПОЛИЦИЯ ПОЛЬСКОЙ РЕСПУБЛИКИ: НОРМАТИВНЫЙ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ АСПЕКТЫ

Исследованы нормативное регулирование и специфика организации полицейских сил Польши, проанализированы Закон о полиции 1990 г. и другие нормативные акты в этой сфере. Сделан вывод, что основной причиной реформирования полиции Польши было обязательство в отношении реализации стандартов и ценностей полицейской деятельности Европейского Союза, вступление в который было стратегической целью государства.

Ключевые слова: *Польша, полиция, права человека, Европейский Союз.*

KOPCHA V. V. POLICE OF THE REPUBLIC OF POLAND: REGULATORY AND ORGANIZATIONAL ASPECTS

The normative regulation and specifics of the organization of police forces of Poland have been researched; the Law on the Police of 1990 and other normative acts in this area have been analyzed.

It has been noted that after the democratic revolution of 1988-1989, the reform of the Polish police forces has become one of the priorities of democratic government. The system of agencies of the Ministry of Interior has already undergone changes at an early stage of reforms, when in April 1990 the Laws on the Ministry of Interior, on the Police and the Office of State Protection have been adopted. Instead of the militia, they created the police, and the vast majority of former officers of militia, except a part of the leadership, automatically became police officers.

It has been demonstrated that the central agency of state administration responsible for protecting people's safety and maintaining public safety and law and order is the Chief Commandant of the Police, who is subordinated to the Minister responsible for internal affairs. The Chief Commandant of the Police is the head of all police officers. The Commandant of the Police is appointed and withdrawn by the Chairman of the Council of Ministers on the recommendation of the Minister responsible for internal affairs.

Attention has been paid to the special powers of the police. In the case of disobedience to the police ordinance issued according to the law, police officers may use the following means of immediate coercion: 1) physical, technical and chemical means for deprivation of freedom of movement or convoy

of persons, as well as for stopping trains; 2) official batons; 3) water stopping devices; 4) official dogs and horses; 5) non-penetrating bullets shot with firearms. Police officers may use only such coercive measures as are appropriate to the needs arising from the present situation and are necessary to achieve subordination to the issued ordinance.

It has been concluded that the process of reforming the Police of the Republic of Poland was long, occurred in several stages for almost three decades, its main factor was the commitment to implement the standards and values of the European Union's police activities, the joining of which was a strategic goal of the state. Besides, nowadays the organization of the Police in Poland confirms the balance between organizational efforts and resource provision, which are focused on achieving clear results in efficiency indicators of the police forces.

Keywords: Poland, police, human rights, European Union.

УДК 343.85:347.63

М. М. ЛЕГЕНЬКА,

аспірант кафедри адміністративного права і процесу факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'І ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Обґрунтовано актуальність вивчення та врахування в нормотворчій діяльності міжнародних стандартів протидії домашньому насильству. Проаналізовано модельне законодавство ООН про домашнє насильство та перспективи впровадження його норм у вітчизняну практику. Узагальнено досвід законодавчого забезпечення боротьби з домашнім насильством у країнах Європи з точки зору можливостей його використання в Україні.

Ключові слова: запобігання та протидія домашньому насильству, міжнародні нормативно-правові стандарти, законотворчість, міжнародний досвід, захисний припис.

Lehenka, M.M. (2017), "International experience in combating domestic violence and the possibilities of its implementation in Ukraine" ["Zarubizhnyi dosvid protyidii nasyilstvu v simi ta mozhlyvosti yoho vykorystannia v Ukraini"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 111–116.

Постановка проблеми. Характерною ознакою сучасного поступу вітчизняної юриспруденції в галузі забезпечення законних прав і свобод людини та громадянина є посилення боротьби з домашнім насильством [1; 2]. При цьому основна увага приділяється на нормативно-правовому забезпеченню охорони особи від домашнього насильства як на рівні законодавчому, так і шляхом затвердження та запровадження підзаконних нормативно-правових актів. Зазначена робота проводиться з використанням результатів досліджень у відповідній галузі правової науки, узагальненням практичних напрацювань і врахуванням відповідних міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду.

Відповідно **метою** статті є аналіз міжнародних нормативно-правових документів, спрямованих на забезпечення протидії домашньому насильству, й узагальнення відповідного досвіду інших країн, який можна використати для організації нормативно-правового регулювання цього напрямку в нашій державі.

Стан дослідження. Питання важливості використання міжнародного досвіду для розвитку

національної нормативно-правової бази протидії домашньому насильству та надання допомоги постраждалим розглядалися такими вітчизняними вченими, як О. М. Бандурка, А. Б. Блага, А. О. Галай, В. О. Галай, Л. О. Головка, М. О. Качинська, К. Б. Левченко, В. В. Муранова, С. О. Проневич та ін. [3], однак у зазначеному ракурсі аналізуються вперше.

Виклад основного матеріалу. Вихідні положення міжнародних стандартів у сфері боротьби з домашнім насильством ґрунтуються на глибокому усвідомленні неприпустимості подібного насильства, яке є грубим порушенням прав людини. До найбільш важливих міжнародних нормативно-правових документів вважаємо за доцільне віднести Модельний закон ООН про домашнє насильство, ухвалений 2 лютого 1996 року Комісією ООН з прав людини [4]. Як зазначила спеціальний доповідач Організації Об'єднаних Націй з насильства щодо жінок Радхіка Кумарасвами, мета цього типового законодавства полягає в тому, щоб виступати як редакційний посібник для законодавчих органів та організацій, які прагнуть лобіювати свої

законодавчі повноваження щодо комплексного законодавства про домашнє насильство [4].

Модельним законом визначено поняття насильства в сім'ї та сформульовано вимоги до працівників правоохоронних органів, прокуратури і судів, підкреслено важливість безпеки потерпілих під час кримінального та цивільного судочинства. Відповідно до Декларації про цілі закон визначає, що законодавство про домашнє насильство повинне забезпечити максимальний захист жертв домашнього насильства – від фізичного та сексуального до психологічного.

Згідно з вимогами модельного законодавства працівники правоохоронних органів, реагуючи на повідомлення про насильство в сім'ї, «вживають усіх необхідних заходів для забезпечення безпеки жертви та її утриманців». Також у ньому містяться положення про забезпечення безпеки під час кримінального судочинства та чітко зазначається, що «під час судового процесу відповідач, звинувачений у насильстві в сім'ї, не повинен мати жодного безконтрольного контакту з позивачем» [4].

Модельне законодавство націлює країни на те, щоб було технологічно прописано дії працівника правоохоронних органів у випадку надходження заяви про факт домашнього насильства, з вимогою щодо належного реагування на кожне прохання про допомогу та захист. Чітко перелічено випадки реагування з виїздом на місце події, до яких віднесено наявність охоронного ордеру за можливості його порушення, реальної небезпеки насильства або його посилення, а також наявність фактів насильства в цій родині в минулому. При цьому оперативність реагування на заяву має бути належною також у випадках, коли вона надходить не від жертви насильства, а від іншої особи, якою може бути будь-хто (свідок, друг або подруга, родич або родичка, представник служби охорони здоров'я або центру допомоги потерпілим від насильства тощо).

До обов'язкових дій працівника правоохоронного органу у випадку реагування на факт насильства в сім'ї віднесено:

- опитування сторін конфлікту без присутності інших осіб;
- докладний запис усіх викладених скарг;
- надання жертві насильства докладних консультацій і роз'яснень її законних прав;
- складення та реєстрацію документів, передбачених законами та підзаконними нормативними актами. До зазначених документів включено рапорт про насильство в сім'ї, який долучається до справи, а копія спрямовується до відповідного органу юстиції чи суду. До

рапорту вноситься інформація про статус сторін, їх стать, освіту та місце роботи чи форму діяльності, наявність дітей, час і дату надходження скарги, час початку розгляду, характеристика правопорушення, у випадку наявності або застосування зброї – її опис, перелік дій, ужитих працівником правоохоронного органу, наявність і строк чинності будь-якого попереднього ордеру, який стосується сторін, інша інформація, необхідна для повноти висвітлення й аналізу обставин події. При цьому зазначається, що запропонований перелік інформації є обов'язковим, але не вичерпним і може бути доповнений на розсуд працівника;

– у випадку необхідності чи за вимогою – надання постраждалим медичної допомоги чи забезпечення їх транспортування до медичної установи;

– за необхідності або за вимогою – забезпечення транспортування постраждалої особи (постраждалих осіб) до притулку чи іншого безпечного місця. При цьому слід врахувати необхідність відвідування постраждалою особою (особами) місця проживання з метою з'ясування особистих речей;

– у випадку, коли заявником є не постраждала, а інша особа, – вжиття заходів щодо забезпечення її особистої безпеки;

– затримання особи, яка вчинила насильство, в разі наявності передбачених законом підстав.

Модельний закон також містить положення про захисні накази, приписи та розпорядження. Законодавство передбачає, що «тут існує серйозна небезпека для життя, здоров'я та добробуту жертви, і вона навряд чи буде безпечною до винесення судового наказу, потерпілий/позивач може звернутися до родича або працівника соціального забезпечення, до судді або магістрату, який покладає обов'язок надати надзвичайну допомогу, таку як тимчасовий заборона, яка може бути винесеною стосовно порушника протягом 24 годин після настання насильства» [4].

Модельний закон підкреслює важливість розробки письмових процедур для посадових осіб, які проводять кримінальну відповідальність за злочини домашнього насильства, і відповідно до розділу V надає державному обвинувачувачу або генеральному прокуророві розпорядження щодо впровадження таких процедур.

Також закон передбачає, що постраждала особа може звернутися за надзвичайним тимчасовим обмежувальним ордером та (або) судовим ордером, що забороняє подальше насильство стосовно потерпілої особи, залежних від неї осіб, інших домочадців або осіб, в яких

вона попросила допомоги та притулку. Такий ордер охороняє власність постраждалої особи або спільну власність сім'ї та може містити до особи, яка вчинила домашнє насильство, вимогу залишити місце спільного проживання.

У разі вчинення насильства в неробочий час або у вихідні чи святкові дні працівник правоохоронного органу зобов'язаний поінформувати потерпілу особу про можливість ужиття екстрених заходів для отримання надзвичайного тимчасового обмежувального ордеру та роз'яснити, що отримання зазначеного ордеру не потребує допомоги адвоката. У зв'язку із цим потерпілу особу необхідно докладно проконсультувати щодо її права на отримання судового ордеру та роз'яснити алгоритм необхідних дій. На працівників суду має бути покладений обов'язок щодо надання особам, які звертаються за надзвичайним тимчасовим обмежувальним ордером і/або судовим ордером, необхідної допомоги, в тому числі неюридичного характеру. Ухвалений надзвичайний обмежувальний ордер особі, яка вчинила домашнє насильство, вручається працівниками відповідного правоохоронного органу.

Водночас модельним законом визнано, що насильство в сім'ї не може бути вирішене виключно юридичними засобами. Зазначене орієнтує державу та суспільство на вжиття крім нормативно-правових ще й правоохоронних комплексних заходів соціального, морально-етичного, психологічного, педагогічного характеру. Також актуальною є орієнтація органів державної влади на надання жертвам насильства в сім'ї як оперативної, так і довгострокової допомоги та підготовку фахівців із правових питань і послуг жертвам домашнього насильства.

Використання положень зазначеного закону орієнтує держави на посилення боротьби з домашнім насильством і пропонує різні форми, використання яких видається нам достатньо ефективним і перспективним. Не менш перспективним вважаємо вивчення та запровадження достатньо суттєвого досвіду нормативно-правових та організаційних заходів, спрямованих на упередження домашнього насильства, напрацьованого державами Європи та світу.

Положення законодавства Австрії, спрямовані на запобігання та протидію домашньому насильству, містяться в Цивільному кодексі, Правоохоронному кодексі (Enforcement Code) та Акті служби безпеки, однак спеціальним нормативно-правовим актом, покликаним регулювати питання запобігання та протидії домашньому насильству в Австрії, є Акт про захист від насильства в сім'ї (остання редакція –

2004 р.), який має силу закону. До винятково важливих положень цього закону вважаємо за необхідне віднести нормативно-правове забезпечення захисту жертви насильства від особи, яка його вчиняє, через процедури виселення кривдника і накладення заборонного ордеру. Право приймати відповідні рішення віднесено до повноважень поліції. Тобто поліція у випадку реальної небезпеки продовження або посилення насильства щодо потерпілої особи має право на виселення кривдника з житла незалежно від його права власності шляхом видання заборонного ордеру на десятиденний строк. При цьому порушник не має права відвідувати домівку навіть у випадку згоди на це потерпілої особи. Порушення заборонного ордеру є адміністративно караним діянням, а відмова звільнити приміщення може тягти за собою кримінальну відповідальність. При цьому передбачена адміністративна відповідальність у вигляді штрафу потерпілої особи, яка дозволила кривднику повернутися до житла. У разі, якщо після завершення десятиденного строку небезпека домашнього насильства залишається актуальною, передбачена процедура продовження заборонного ордеру. Право на ухвалення відповідного рішення віднесено до повноважень сімейного (цивільного) суду за умови звернення жертви домашнього насильства. Якщо таку заяву подано, заборонний ордер автоматично продовжується на двадцять днів. У цей період суд може ухвалити рішення щодо тимчасової судової заборони, яка видається у випадку продовження погроз і фізичного насильства або психологічного тероризування та їх серйозної шкоди психологічному здоров'ю потерпілої особи, що призводить до нестерпності та неможливості подальшого співжиття. Максимально допустимий строк чинності тимчасової судової заборони становить три місяці, однак законом закріплено вичерпний перелік випадків, за яких він може бути продовжений. При цьому заборона може поширюватися не лише на помешкання потерпілої особи, а й на інші визначені місця (місце роботи, навчання дітей тощо). Передбачено відповідальність за порушення зазначеної заборони.

Обов'язки надання допомоги потерпілим також покладаються на так звані центри втручання, які мають статус неурядових організацій, але фінансуються Федеральним міністерством внутрішніх і соціальних справ. Передбачене негайне інформування поліцією зазначених центрів про факти видання заборонних ордерів з метою ініціювання надання потерпілим підтримки та допомоги.

Однією з основних рис Акта про захист від насильства в сім'ї є те, що в разі вчинення насильства поліція повинна реагувати, незважаючи на інтереси потерпілої особи, яка самостійно приймає рішення лише стосовно тимчасової судової заборони. Такий двоступеневий підхід забезпечує розуміння того, що держава вважає себе відповідальною за безпеку у приватному житті та обізнана з проблематичною ситуацією потерпілої особи, яка перебуває в насильницьких стосунках під тиском кривдника [5].

Законодавство Бельгії розглядає насильство в сім'ї як кримінальне правопорушення. Домашнє насильство належить до сфери застосування ст. 442 Кримінального кодексу та розглядається як переслідування. Зараз домашнє насильство розглядається як обтяжуюча обставина, яка призводить до більш жорсткого вироку. Ця норма поширюється на одружених і неодружених пар та будь-яких інших осіб, які підтримують або підтримували довготривалі емоційні та сексуальні стосунки з жертвою. З 1997 року жертви отримують поліцейську допомогу, і з 2003 року судді можуть накладати обмежувальні розпорядження, у зв'язку з чим система підтримки потерпілих була посилена новими заходами. У травні 2001 року введено перший Бельгійський національний план дій проти насильства, який охоплює насильство в сім'ї та інші сфери насильства. План дій проти домашнього насильства був розроблений у 2004–2007 рр. Він націлений на зосередження зусиль на боротьбі з насильством партнерів (колишніх).

Основним нормативно-правовим документом, спрямованим на протидію домашньому насильству в Болгарії, є Акт про захист від насильства в сім'ї, ухвалений у 2005 році Національною асамблеєю Болгарської Республіки. Зазначений документ регулює права осіб, які потерпіли від насильства в сім'ї, визначає заходи захисту та процедури їх забезпечення. Відповідальність, передбачена цим Актом, не виключає будь-якої іншої цивільної чи кримінальної відповідальності правопорушника.

Насильство в сім'ї розглядається законодавством Болгарії як фізичні, психологічні, сексуальні чи інші дії, до яких віднесені також спроби вдатися до такого насильства, примусове обмеження особистої свободи і приватного життя, вчинені проти осіб, з якими перебувають чи перебували в сімейних або кровних стосунках, у фактичному подружньому співжитті або які мешкають в одному помешканні. Згідно з цим Актом, за захистом від насильства може звертатися будь-яка особа, яка потерпіла

від насильства в сім'ї, завданого фактичним або колишнім подружжям, особою, з якою він/вона перебував чи перебуває у фактичному подружньому співжитті, особою, яка стала батьком її дитини, предком; нащадком, братом чи сестрою, родичем по шлюбу до другого коліна, опікуном, названим батьком чи матір'ю.

У разі насильства в сім'ї потерпіла особа має право звернутися до суду за захистом. У випадку, якщо особа обґрунтовано переконана в наявності безпосередньої загрози життю чи здоров'ю, передбачено можливість подання заяви до органів поліції для негайного вжиття заходів. Правоохоронні органи повинні здійснити розгляд зазначеної заяви, опитати правопорушника та скласти протокол, який разом з іншими зазначеними документами направляється до суду.

У законодавстві Болгарії закріплено норми, які мають характер захисного припису. Аналізованим актом передбачені зобов'язання правопорушника не допускати насильства. У випадку, коли суд, виходячи з реальних обставин, вважає зазначену міру недостатньо дієвою, він може ухвалити рішення про тимчасове виселення особи, яка вчиняє насильство, зі спільного помешкання на обумовлений строк. При цьому суд може заборонити правопорушнику відвідувати помешкання, місце роботи та місця регулярного перебування потерпілої особи. Також судом ухвалюється рішення про місце тимчасового проживання дитини (дітей), виходячи виключно з їх інтересів. Крім того, суд вправі накласти на особу, яка вчиняє домашнє насильство, зобов'язання пройти курс реабілітаційних чи інших програм, спрямованих на профілактику домашнього насильства.

Повноваження вживати захисних заходів належать регіональному суду, який обслуговує район фактичної адреси потерпілої особи, або регіональному суду, який обслуговує район поліцейської дільниці, до якої зверталися за захистом від домашнього насильства. Слухання справи здійснюється у формі відкритого засідання. У разі винесення розпорядження про захисний ордер суд накладає один або більше захисних заходів. Будь-які оскарження не призупиняють виконання розпорядження. Рішення окружного суду є остаточним.

Законом чітко прописана процедура видачі захисного ордера, визначено, хто має право звертатися з відповідною заявою, наведено перелік необхідних документів і визначено форми їх подання та відповідні строки. Встановлено, що нагляд за дотриманням захисного ордера, який підлягає негайному виконанню,

здійснюють поліцейські органи, наділені правом за необхідності затримувати порушника встановлених приписів з негайним інформуванням про це органів прокуратури.

Норми законодавства Франції, спрямовані на протидію домашньому насильству, містяться, передусім, у Кримінальному та Кримінально-процесуальному кодексах. Зазначеними нормативно-правовими актами визначене коло осіб, які підлягають відповідальності за домашнє насильство. До них віднесено подружжя (в тому числі колишнє) та партнери, які спільно проживають за угодою громадської солідарності. Також перераховано види насильства, до яких віднесено тортури та жорстокість, насильство, яке ненавмисно призвело до смерті, насильство, результатом якого є каліцтво чи повна непрацездатність, або насильство, що призвело до непрацездатності, яка триває більше восьми днів, непрацездатності, яка триває менше восьми днів або яка не призводить до непрацездатності. До обтяжуючих обставин законодавством віднесено згвалтування та сексуальне насильство, що фактично є нормативним визнанням згвалтування у шлюбі. Передбачено покарання у вигляді штрафу або ув'язнення строком від трьох років до довічного.

Законодавство Франції містить також норми, які по суті є захисними приписами. Так, стаття 138-9 Кримінально-процесуального кодексу передбачає повне припинення співжиття і контактів кривдника з потерпілою особою від початку судового розгляду і до винесення ухвали. Недотримання зазначених вимог карається досудовим арештом. Також суд може заборонити особі, яка вчинила домашнє насильство, перебувати за місцем проживання жертви насильства на всіх стадіях розгляду кримінальної справи з моменту повідомлення про правопорушення. Паралельно може бути ухвалено рішення про обов'язкове направлення правопорушника на проходження спеціального курсу психологічної, соціальної або медичної реабілітації. При цьому суддя в сімейних справах зобов'язаний видавати негайну постанову про використання сімейного помешкання та судовий ордер, що забороняє партнеру, який вчиняє насильство, входити до помешкання після здійснення перших актів насильства і до початку процесу розлучення, за умови, що протягом наступних чотирьох місяців подано заяву про розлучення.

Відповідальність за домашнє насильство в Німеччині встановлюється нормами кримінального права та визначається, передусім, як насильство над жінками. В організаційному

плані достатньо ефективною є реалізація Берлінського проекту втручання проти насильства в сім'ї, який спрямований на координацію дій усіх інституцій і організацій для забезпечення найефективнішого захисту жінок, з якими жорстоко поводяться, та переслідування правопорушників. Метою проекту визначено захист жінок від принизливого ставлення та ганьби, коли ті повідомляють про кримінальний злочин і подають позов на кривдника. У рамках реалізації зазначеного проекту розроблено та запроваджено «концепцію курсу» для поліцейських щодо «чоловічого насильства проти жінок», яку включено в подальшу освіту поліцейських.

Спеціальним нормативно-правовим актом Німеччини, спрямованим на профілактику домашнього насильства, є Закон про захист від насильства в сім'ї (Gewaltschutzgesetz) від 1 січня 2002 року. Ним, зокрема, передбачена така форма захисту жертви насильства, як вимога кривднику негайно залишити помешкання. Реалізація зазначеної процедури проводиться після звернення жертви до поліції в будь-якій формі. Група реагування після вивчення обставин з виїздом на місце події зобов'язана скласти протокол з викладенням подій, поясненнями обох сторін та описом тілесних ушкоджень, які мають місце. При цьому поліція має право видалити кривдника з помешкання та заборонити до нього повертатися. Строк такої заборони не може перевищувати десяти днів. За цей час уживаються підготовчі заходи, необхідні для судового розгляду справи про домашнє насильство. При цьому суд до кінцевого розгляду справи з метою обмеження контактів кривдника з жертвою має право обмежити їх контакти, в тому числі заборонити особі, яка вчинила насильство, навіть підходити до помешкання ближче, ніж на певну відстань (наприклад, на 50 метрів).

Значну допомогу малозабезпеченим жінкам, які потерпають від домашнього насильства, надають спеціальні німецькі притулки для жінок, мережа яких значно поширена в цій країні та якими опікується Федеральне міністерство сімейних справ, літніх людей, жінок і молоді.

У Норвегії ще в 1988 році почало діяти беззастережне переслідування у випадку вчинення насильства в сім'ї. Кримінальна справа буде передана до суду, навіть якщо жінка відкликала свою заяву. А постраждалі від гендерно зумовленого, зокрема домашнього, насильства мають право на безоплатну допомогу юриста.

Законодавство Португалії також визначає насильство в сім'ї, як злочин. Воно класифікується як «(фізичне чи психологічне) жорстоке

ставлення до подружжя, неповнолітнього чи неповноправної особи» і тягне за собою позбавлення волі від одного до п'яти років, при цьому переслідування кривдника не залежить від заяви постраждалої особи.

Висновок. Проаналізовані досвід правової протидії насильству в сім'ї та домашньому

насильству в європейських країнах і положення модельного законодавства ООН щодо протидії цим видам насильства можуть слугувати серйозною правовою основою для розвитку вітчизняного права та правозастосовної практики.

Список бібліографічних посилань

1. Про попередження насильства в сім'ї : закон України від 15.11.2001 № 2789-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14> (дата звернення: 19.12.2017).
2. Проект Закону про запобігання та протидію домашньому насильству : від 20.10.2016 № 5294 / ініціатор: В. Б. Гройсман // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60306 (дата звернення: 19.12.2017).
3. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству : монографія / А. О. Галай, В. О. Галай, Л. О. Головка та ін. ; за заг. ред. А. О. Галай. Київ : КНТ, 2014. 160 с.
4. UN Handbook for Legislation on Violence against Women // The Advocates for Human Rights : сайт. URL: http://www.stopvaw.org/united_nations_model_legislation (дата звернення: 19.12.2017).
5. Die Wiener Interventionsstelle gegen Gewalt in der Familie : сайт. URL: <https://www.interventionsstelle-wien.at> (дата звернення: 19.12.2017).

Надійшла до редколегії 22.12.2017

ЛЕГЕНЬКА М. Н. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ НАСИЛИЮ В СЕМЬЕ И ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Обоснована актуальность изучения и использования в нормотворчестве международных стандартов противодействия домашнему насилию. Проанализировано модельное законодательство ООН о домашнем насилии и раскрыты перспективы внедрения его норм в отечественную практику. Обобщён опыт законодательного обеспечения борьбы с домашним насилием в странах Европы и мира с точки зрения возможностей его использования в Украине.

Ключевые слова: предотвращение и противодействие домашнему насилию, международные нормативно-правовые стандарты, законотворчество, международный опыт, защитное предписание.

LEHENKA M. M. INTERNATIONAL EXPERIENCE IN COMBATING DOMESTIC VIOLENCE AND THE POSSIBILITIES OF ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE

The author has substantiated the relevance of studying and taking into account in law-making activity of international standards of counteracting domestic violence. At the same time, the strengthening of the fight against domestic violence has been attributed to the most important features of progress in domestic jurisprudence.

The UN model law on domestic violence has been analyzed. It has been noted that the analyzed model law defined the concept of domestic violence and formulated the requirements for law enforcement officers, prosecutors and courts. It has been emphasized that this law established compulsory actions of law enforcement officers in case of reacting to the fact of domestic violence. Particular attention has been paid to the provisions focused on protective orders and regulations. The concept of emergency temporary restraining order, which prohibits further domestic violence, has been revealed. The complex of measures of social, moral and ethical, psychological and pedagogical nature aimed at ensuring counteraction to domestic violence and provided by the model law has been characterized.

The ways of implementing the norms of the model law into the national practice have been analyzed; and the expected high efficiency of such an implementation has been noted. The author has analyzed the regulatory and organizational experience of combating domestic violence accumulated in advanced European countries. The relevant legal regulations that are in force in these countries, with reference to their effectiveness have been characterized.

It has been emphasized that the experience of legal counteraction to domestic violence in European countries and the provisions of the UN model law on combating these types of violence can serve as a serious legal basis for the development of domestic law and law-enforcement practice.

Keywords: prevention and counteraction to domestic violence, international regulatory standards, law-making, international experience, protective order.

УДК 343.97

С. А. МОЗОЛЬ,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ВИДИ ОБ'ЄКТІВ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Досліджено загальну характеристику та види об'єктів кримінологічної безпеки. Підкреслено, що кримінологічна безпека як одна зі складових громадської безпеки є одним з обов'язкових атрибутів, що забезпечують нормальне функціонування демократичної держави. Визначено зміст і сутність громадської безпеки. Указано подвійну роль кримінологічної безпеки в системі громадської безпеки.

Ключові слова: безпека, кримінологічна безпека, об'єкти кримінологічної безпеки, громадська безпека, складові громадської безпеки.

Mozol, S.A. (2017), "General characteristics and types of objects of criminological safety" ["Zahalna kharakterystyka ta vydy ob'ektiv kryminolohichnoi bezpeky"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 117–122.

Постановка проблеми. Як показали дослідження, сьогодні для безпеки громадян, суспільства та держави однією з найбільш реальних загроз є злочинність. Через низку об'єктивних і суб'єктивних причин нинішня кримінальна ситуація в Україні досягла критичного рівня. Масштаби злочинності різко виросли до безпрецедентних величин, спостерігається зростання ступеня агресивності, жорстокості, зухвалості, небезпеки злочинних діянь, посилюються професіоналізм і організованість злочинності. Більша половина скоєних суспільно небезпечних діянь є тяжкими й особливо тяжкими. Неухильно зростає кількість викрадень громадян, навмисних убивств, випадків спричинення тяжкої шкоди здоров'ю, бандитизму й інших небезпечних злочинів. Все це актуалізувало такий вид громадської безпеки, як кримінологічна безпека України. Говорячи про кримінологічну безпеку як одну зі складових громадської безпеки, слід зазначити, що вона є одним з обов'язкових атрибутів, що забезпечують нормальне функціонування демократичної держави. Проблеми кримінологічної безпеки в Україні постають досить гостро, підтвердженням цього є сучасна кримінально-правова статистика.

Стан дослідження. Класифікацією видів безпеки (національної, економічної, продовольчої, енергетичної тощо) та її об'єктів займалася низка учених. Цікаві праці публікували, зокрема, А. Б. Антонов і В. Г. Балашов, Є. А. Олейников, А. В. Козаченко, А. Н. Ляшенко, Т. В. Мельничук, В. І. Мунтіян, В. П. Пономаренко, В. С. Пономаренко, Н. Л. Шелухін та ін. Однак у їхніх працях питання, безпосередньо пов'язані з характеристикою та видами об'єктів кримінологічної безпеки, не розглядалися.

Метою статті є з'ясувати основні характеристики та види об'єктів кримінологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Дискусії вчених щодо цієї проблеми свідчать, що сьогодні назріла нагальна необхідність у розробці такої моделі організації боротьби зі злочинністю, яка могла б забезпечити об'єктивний стан захищеності життєво важливих та інших істотних інтересів особистості, суспільства та держави від злочинних посягань і загроз таких посягань, а також усвідомлення людьми такої захищеності, тобто здатної забезпечити кримінологічну безпеку.

Як уже зазначалося, безпека держави та суспільства в широкому сенсі являє собою стан захищеності їх життєво важливих інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз. Під такими життєво важливими інтересами розуміють сукупність потреб українського суспільства, держави, особистості й усього населення країни в цілому, задоволення яких повинно бути надійно захищене від протиправних посягань спеціально сформованою та розвинутою для цього системою державної безпеки. При цьому безпека виступає одночасно і однією з найважливіших функцій соціальної системи, і гарантією її існування. Системні ознаки безпеки визначаються її цілісністю, відносною самостійністю та стійкістю, усунення будь-якої з них здатне призвести до загибелі всієї системи [1]. Утворюючи собою систему, всі елементи безпеки в комплексі створюють надійний механізм захисту від небезпек, що загрожують соціальній організації. Більше того, такий механізм потребує особливої, сформованої для розвитку та зміцнення безпеки системи управління [2, с. 439; 3].

В юридичній науці під громадською безпекою, що є частиною національної безпеки, традиційно розуміють рівень захищеності особистості, суспільства та держави від загроз суспільно небезпечного характеру (переважно внутрішніх). У літературі з кримінального права зазначається, що громадська безпека є складним і багатоаспектним явищем, будучи одночасно не тільки однією з потреб суспільства, а і загальним благом, загальною цінністю, у збереженні та розвитку якої зацікавлені і громадяни, і держава в цілому. Така багатогранність громадської безпеки зумовлює її складну систему, що складається з: 1) розробленої доктрини безпеки, яка виступає як певна ідеологія й одночасно як програма дій; 2) правової основи, яка реально дає можливість захищати інтереси суспільства, його громадян та їх об'єднань; 3) системи державних органів, що забезпечують безпеку суспільства; 4) громадської системи безпеки, тобто сукупності недержавних, громадських організацій, яка базується на активності населення та здібності суспільства протистояти загрозам і небезпекам для нього; 5) коректної системи засобів і методів забезпечення безпеки, основаної на демократичних засадах [4, с. 179].

Термін «громадська безпека» використовується в чинному Кримінальному кодексі України. Громадська безпека розглядається кримінальним правом як родовий об'єкт, передбачений розділом 9 Кримінального кодексу України, і являє собою комплекс однорідних суспільних відносин, що забезпечують установлені законами та підзаконними актами правила безпеки ведення виробничо-господарської діяльності, використання й експлуатації джерел підвищеної небезпеки, а також правила поведінки з предметами, що становлять загальну небезпеку.

Фахівці Фонду національної і міжнародної безпеки під громадською безпекою розуміють такий стан суб'єктів безпеки, за якого забезпечуються сприятливі можливості для задоволення й реалізації матеріальних, духовних та інших життєво важливих потреб, коли в них є достатній мінімум стійкості та збалансованості, здатність і можливість протистояти деструктивним викликам, небезпекам і загрозам майну, життю, здоров'ю, всій сукупності законних інтересів громадян, їх об'єднань. Із загально-методологічної точки зору громадська безпека являє собою складну систему, що має такі елементи: об'єкт безпеки; суб'єкт безпеки; принципи забезпечення безпеки; фактори, які загрожують безпеці. Е. А. Мохов зробив серйозний вклад у дослідження проблеми громадської

безпеки, запропонувавши, на наш погляд, найбільш прийнятне її визначення. Він вважає, що під громадською безпекою слід розуміти здатність громадських і державних структур захищати життєво важливі інтереси держави, суспільства та його громадян від впливу зовнішніх і внутрішніх викликів та загроз, нейтралізувати їх, забезпечуючи при цьому сталий прогресивний розвиток країни (за: [5]).

У такому формулюванні проблема громадської безпеки ставиться у площину прямої дії та є орієнтованою в часі. Тобто громадська безпека є складною системою, що передбачає наявність таких загальносистемних ознак, як відносна самостійність (автономність), цілісність, стійкість. Автономність забезпечується шляхом збереження державного та політичного суверенітету, економічної незалежності України, прийнятною обороноздатністю й іншими системними ознаками, що дозволяють українському суспільству та державі стійко і стабільно розвиватися. Цілісність проявляється у збереженні суверенної території та неподільності держави, її інформаційного, правового, економічного, технологічного просторів, культури, єдності суспільства, наявності національної ідеї, яка об'єднує соціум, тощо. Стійкість повинна забезпечуватися раціональним і гнучким управлінням громадською безпекою через сукупність узгоджених заходів громадських і державних структур щодо запобігання внутрішнім і зовнішнім викликам на основі Конституції, законів та інших нормативно-правових актів [6].

Сьогодні вирішення завдань щодо утримання злочинності на соціально прийнятному рівні, її скорочення, захисту суспільства, особи та держави від злочинних посягань не зводиться до заходів, спрямованих тільки на саму злочинність та її суб'єктів, а враховує також вплив на жертв злочинів (віктимологію), надання їм необхідної допомоги з боку суспільства і держави. Необхідно своєчасно виявляти суб'єктивні й об'єктивні чинники, що впливають на виникнення злочинів, на зміну кількісних та якісних характеристик злочинності. Безперечно, комплексний підхід є найдієвішим для розуміння соціальної практики, яка прагне мінімізувати масштаби та шкідливі наслідки злочинності. Саме тому особливого значення набуває проблема побудови адекватної системи кримінологічної безпеки. Кримінологічна безпека в системі громадської безпеки відіграє подвійну роль:

– основну, коли забезпечує від будь-яких злочинних посягань на безпеку особистості, суспільства та держави;

– обслуговуючу, допоміжну, коли в разі виникнення загрози злочинного посягання на об'єкти захисту реалізує свої функції у сфері інших видів безпеки.

Кримінологічна безпека в нинішній історичний момент є одним із провідних напрямків у системі громадської безпеки, тому що зараз ми стикаємося з небувалим зростанням злочинності та посиленням суспільної небезпеки злочинних проявів. Забезпечення кримінологічної безпеки – це система заходів, здійснюваних державними та іншими органами, організаціями та установами, а також окремими громадянами з метою захисту важливих інтересів особистості, суспільства і держави. Основну роль у здійсненні цих заходів відіграють правоохоронні органи, хоча пріоритет у цій роботі має бути відданий родині, школі та громадським організаціям.

Основною метою забезпечення кримінологічної безпеки суспільства, особистості та держави є своєчасне виявлення кримінологічних загроз, їх нейтралізація та відображення. Характер і вид загрози впливають на вибір заходів із забезпечення кримінологічної безпеки, визначають напрями забезпечення безпеки, сприяють виявленню можливих об'єктів злочинних посягань. Їх конкретизація сприяє координації діяльності різними державними та громадськими структурами.

Повертаючись до забезпечення системності безпеки, слід відзначити, що управління нею завжди першочергово пов'язане з визначенням об'єктів захисту, якими в будь-якій державі є:

- загальні життєво важливі інтереси держави та суспільства;
- життєво важливі інтереси держави та суспільства, що проявляються в різних сферах їх життєдіяльності (політичній, економічній, воєнній, науково-технічній, інформаційній, екологічній, соціальній тощо);
- соціальні фактори, що детермінують формування та розвиток внутрішніх і зовнішніх загроз інтересам держави та суспільства;
- пріоритетні напрями забезпечення безпеки інтересів держави та суспільства в різних сферах їх життєдіяльності;
- основні функції системи забезпечення національної безпеки держави та суспільства;
- основні умови та гарантії організації ефективною системи безпеки держави та суспільства [7].

Далі всяка система управління безпекою передбачає визначення й оцінку власне переліку перерахованих загроз об'єктам безпеки. Фахівцям добре відомо, що більшість подібних

загроз тією чи іншою мірою мають кримінальний характер, оскільки практично кожна з них визначена як така вітчизняним кримінальним законодавством. У своїй сукупності ці загрози утворюють явище злочинності, яке, як відомо, являє собою не тільки внутрішню небезпеку, але, що більш страшно, загрожує інтересам міжнародної безпеки. Тому міжнародне співтовариство прагне тримати під особливим міжнародно-правовим контролем окремі види злочинності, які визнаються всіма державами пріоритетними з точки зору забезпечення не лише національної, але і світової безпеки.

А тепер зупинимось на поняттях і категоріях, що в сукупності утворюють внутрішню структуру кримінологічної безпеки, зміст діяльності з її забезпечення.

Об'єктами кримінологічної безпеки в загальному вигляді є явища, процеси та відносини, захист яких становить мету й основний зміст кримінологічної політики безпеки. Метою забезпечення кримінологічної безпеки будь-якого об'єкта є його захист від злочинних посягань, що дає йому змогу надійно оберігати й ефективно використовувати свій матеріальний, фінансовий, кадровий потенціал тощо. При цьому зусилля спрямовуються не так на активну протидію злочинності, як на створення несприятливих для неї умов. Тобто захист кожної окремої людини, її прав і свобод від злочинних посягань, створення надійних гарантій недопущення таких діянь можна назвати кримінологічним забезпеченням національної безпеки, оскільки захист прав людини певною мірою є гарантією забезпечення національної безпеки будь-якої держави, а отже, відбувається забезпечення кримінологічної безпеки національних інтересів [8, с. 49].

Таким чином, до основних об'єктів кримінологічної безпеки належать:

- особистість – її права, обов'язки та свободи;
- суспільство – його матеріальні та духовні цінності;
- держава – її конституційний лад, суверенітет і територіальна цілісність [8, с. 48; 9, с. 36].

Особистість людини є одним з найбільш уразливих об'єктів злочинних посягань. Щорічно у світі в результаті скоєних злочинів гине більше 1,6 млн осіб, мільйони людей отримують поранення в результаті дій насильницького характеру та назавжди залишаються інвалідами. За останні 10 років кількість загиблих від дій злочинців збільшилася майже в три рази. Як повідомляла прес-служба Державної служби статистики, в Україні в період із січня по

червень 2017 року було скоєно 317633 злочини. «Із загальної кількості зафіксованих правоохоронними органами кримінальних проявів 36 % – тяжкі та особливо тяжкі. ... За перше півріччя відбулося 834 умисних вбивства і замахів на вбивство, а також 1050 умисних тяжких тілесних ушкоджень, 144 згвалтування і замаху на згвалтування. Кількість потерпілих від злочинів у січні–червні 2017 року становила 223,7 тис. осіб, серед яких 80,9 тис. – жінки, 13,4 тис. – особи похилого віку та з інвалідністю I і II груп, 2,6 тис. – неповнолітні та 1,2 тис. – діти до 14 років. Всього в результаті злочинних діянь загинуло 3,3 тис. осіб, серед яких 22,6 % було умисно вбито; 29,9 % загинуло внаслідок дорожньо-транспортних пригод, пов'язаних зі злочинами; 8,2 % – у результаті нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень» (за: [10]). Все це говорить про те, що кримінологічна безпека особистості на сьогодні є невіршеною проблемою. Проголошений у Конституції та інших законодавчих і нормативних актах один з основних принципів – забезпечення державних гарантій прав і законних інтересів особистості – у багатьох випадках кримінальних замахів на людину, її майнові й інші права залишається тільки декларацією. Незважаючи на те, що основним завданням діяльності органів внутрішніх справ є «формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, власності, інтересів суспільства і держави від злочинних посягань, боротьби зі злочинністю, розкриття та розслідування злочинів, охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, безпеки дорожнього руху» [11], основні критерії оцінки діяльності підрозділів поліції не сприяють його виконанню. Горезвісна «боротьба» за високий, майже 100-відсотковий рівень розкриття злочинів, острах відповідальності (у більшості випадків несправедливої) за зростання злочинності сприяють укриттю злочинів від реєстрації, відмові будь-якими засобами в прийомі та реєстрації заяв населення про вчинені стосовно них та їхнього майна неочевидні злочини. У таких основних службах органів внутрішніх справ, як карний розшук, підрозділи боротьби з економічними злочинами, організованою злочинністю, практично відсутні показники, які відображають роботу із забезпечення кримінологічної безпеки громадян, а отже, така діяльність не стимулюється. В інших службах ще не вироблений механізм і тактика забезпечення захисту громадян та їхньої власності від злочинних посягань. Все це не тільки не сприяє реалізації зазначених

конституційних положень, а й навпаки, надає право громадянам самим уживати заходів (дуже обмежених через відсутність необхідних матеріальних засобів та інших можливостей) для захисту своєї безпеки від злочинних посягань. Крім того, в разі злочинного замаху потерпілий має дуже обмежені можливості щодо відшкодування державою заподіяної шкоди, захисту від подальшого психологічного та насильницького впливу з боку злочинців. Все це свідчить, що для забезпечення кримінологічної безпеки особистості, її майна необхідно вжити кардинальних заходів як на державному, так і на відомчому рівнях.

Суспільство як об'єкт кримінологічної безпеки сьогодні потребує перегляду стратегії політики боротьби зі злочинністю. Криміналізація суспільства, яка зараз відбувається, розширення масштабів організованої злочинності несуть в собі серйозні політичні, соціальні, економічні та морально-психологічні наслідки, дестабілюють суспільство, загрожують його життєво важливим інтересам. При цьому серйозні вади притаманні нині системі протидії злочинності, боротьбі з її найбільш небезпечними проявами, діяльності із попередження злочинів. Також є недоліки в комплексі її законодавчого, матеріального (ресурсного), фінансового та кадрового забезпечення, не розроблена до кінця сама ідеологія протидії злочинності. У цих умовах гостро постає питання про ефективність проведеної політики боротьби зі злочинністю. Ужиті заходи, спрямовані на придушення злочинних проявів, зниження динаміки зростання її кількісних та якісних показників, не досягають мети. Оцінка сучасного стану злочинності як серйозної загрози національній безпеці суспільства та держави вимагає коректування, а можливо, і перегляду багатьох позицій не тільки практичних, організаційних підходів до боротьби зі злочинністю, але і всієї концепції цього найважливішого напрямку державної політики. Виходячи зі здійснених прогнозів розвитку кримінальної ситуації в нашій країні [12], очікувати в найближчому і в досить віддаленому майбутньому яких-небудь реальних позитивних змін не доводиться. Тобто суспільство буде розвиватися в умовах, коли злочинність, а особливо її організована частина, чинитиме істотний негативний вплив на всі сфери суспільного розвитку. Це пов'язано насамперед із тим, що зберігається живильне для злочинності середовище (політична нестабільність, економічний хаос, різке зниження рівня життя багатьох верств населення), поглиблюється розкол і розшарування суспільства, триваючий

моральний розпад і втрата ідеалів тощо. При цьому необхідних коштів і ресурсів на перетворення цього середовища, його нейтралізацію й оздоровлення просто немає, та й особливої зацікавленості очистити «каламутну воду» політичної, економічної та соціальної плутанини в державі також поки що не проглядається. Отже, в цих умовах організована злочинність не тільки успішно протистоїть усім заходам боротьби з нею та нейтралізує спроби здійснення контролю за її діяльністю з боку держави, а й, проникаючи в законодавчі, владні структури, активно «торпедує» кримінально-правову боротьбу, «лобіює» вигідні їй закони та підзаконні акти. Тобто відбувається процес, за якого не держава в особі її правоохоронної системи контролює організовану злочинність, а навпаки – мафіозні структури «тримають руку на пульсі», а часом і регулюють «діяльність проти себе».

Держава як один з об'єктів кримінологічної безпеки й одночасно найважливіший суб'єкт

вироблення стратегії і тактики цього виду безпеки покликана «бути засобом і механізмом реалізації турботи суспільства, яка його створює, про своє життєзабезпечення, безпеку, виживання та розвиток» [13, с. 36]. Тому саме держава в особі законодавчої та виконавчої влади має вжити всіх заходів для створення стрункої системи суб'єктів кримінологічної безпеки, правового й організаційного забезпечення її ефективного функціонування.

Підбиваючи підсумок нашим міркуванням, ми робимо висновок, що кримінологічна безпека є одним з найважливіших видів громадської безпеки, входить до структури її системи та відіграє найважливішу роль у забезпеченні безпеки від природних і техногенних загроз за можливого провокування техногенних та екологічних загроз людиною, безпеки від соціальних джерел загроз, які мають кримінальну природу. Основними її об'єктами є особистість, суспільство та держава.

Список бібліографічних посилань

1. Бельков О. А. Понятийно-категориальный аппарат концепции национальной безопасности. *Безопасность*. 1994. № 3. С. 28.
2. Аванесов Г. А., Иншаков С. М., Лебедев С. Я., Эриашвили Н. Д. Криминология : учеб. / под ред. Г. А. Аванесова. 5-е изд., перераб. и доп. М. : Юнити-Дана, 2010. 495 с.
3. Тер-Акопов А. А. Безопасность человека. *Теоретические основы социально-правовой концепции*. М., 1998. С. 167–168.
4. Курс уголовного права. Т. 4. Особенная часть / под ред. Г. Н. Борзенкова и В. С. Комиссарова. М. : Зерцало-М, 2002. 540 с.
5. Балашова Т. Н. Национальная безопасность и национальные интересы Российской Федерации в контексте миграционных процессов. *Миграционное право*. 2012. № 1. С. 48.
6. Баранов В. М. Деструктивное воздействие права на национальные интересы. *Журнал российского права*. 2011. № 12. С. 34.
7. Лебедев С. Я. Криминологическая безопасность в системе национальной безопасности России. *Российский криминологический взгляд*. 2006. № 3. С. 104–110.
8. Скуліш Є. Криминологічна безпека в системі національної безпеки України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 2. С. 47–50.
9. Плешаков В. А. Криминологическая безопасность и ее обеспечение в сфере взаимовлияния организованной преступности и преступности несовершеннолетних : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 1998. 323 с.
10. Злочинність в Україні: опублікована шокуюча статистика за 2017 рік // *Обозреватель* : сайт. 05.09.2017. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/crime/zlochinnist-v-ukraini-opublikovana-shokuyuchastatistika-za-2017-rik.htm> (дата звернення: 20.11.2017). З посиланням на сайт Державної служби статистики України; URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/dop/09/dop_sz0617.pdf.zip.
11. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : указ Президента України від 06.04.2011 № 383/2011 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/383/2011> (дата звернення: 23.11.2017).
12. Баганець О. Аналіз стану злочинності, її структури й динаміки на території України за 2013–2016 роки (частина 1) // *Юридичний Вісник України* : сайт. Лютий 25, 2017. URL: <http://yvu.com.ua/kryminogenna-sytuatsiya-v-ukrayini-yak-zminyvsya-yiyi-stan-protuyagom-2016-roku-v-porivnyanni-z-mynulymy-rokamy/> (дата звернення: 24.11.2017).
13. Антонов А. Б., Балашов В. Г. Основы обеспечения безопасности личности, общества и государства : учеб. пособие. М. : Ин-т защиты предпринимателя, 1996. 141 с.

Надійшла до редколегії 20.12.2017

МОЗОЛЬ С. А. ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И ВИДЫ ОБЪЕКТОВ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Исследованы общая характеристика и виды объектов криминологической безопасности. Подчеркнуто, что криминологическая безопасность как одна из составляющих общественной

безпеки являється одним из обов'язательних атрибутів, забезпечуючих нормальне функціонування демократического государства. Определены содержание и сущность общественной безопасности. Указано на двойную роль что криминологической безопасности в системе общественной безопасности.

Ключевые слова: *безопасность, криминологическая безопасность, объекты криминологической безопасности, общественная безопасность, составляющие общественной безопасности.*

MOZOL S. A. GENERAL CHARACTERISTICS AND TYPES OF OBJECTS OF CRIMINOLOGICAL SAFETY

The general characteristics and types of objects of criminological safety have been researched. It has been emphasized that criminological safety as one of the components of public safety is one of the obligatory attributes that ensure the normal functioning of a democratic state. It has been proved that ensuring the criminological safety is the system of measures implemented by state and other agencies, organizations and institutions as well as by individual citizens in order to protect the important interests of individuals, society and the state. Law enforcement agencies play a key role in implementing these measures, although the priority in this work should be given to the family, school and community organizations.

It has been substantiated that the main objective of ensuring the criminological safety of society, individuals and the state is the timely detection of criminological threats, their neutralization and reflection. The nature and type of a threat affect the choice of measures to ensure the criminological safety, determine the directions of ensuring safety, facilitate to detect possible objects of criminal encroachments. Their specification facilitates the coordination of activities of various state and public structures.

The content and essence of public safety have been defined. It has been noted that the criminological safety within the system of public safety plays a double role. The characteristics of the main objects of the criminological safety have been provided. It has been emphasized that the objects of the criminological security in general are phenomena, processes and relations, the protection of which is the objective and the main content of the criminological safety policy.

It has been established that the criminological safety is one of the most important types of public safety, it is part of the structure of its system and plays an important role in ensuring safety from natural and man-made threats for possible provoking of man-made and environmental threats by a person, and from social sources of threats of a criminal nature. Its main objects are individuals, society and the state.

Keywords: *safety, criminological safety, objects of criminological safety, public safety, components of public safety.*

УДК 342.5(477)

А. В. П'ЯТНИЦЬКИЙ,

здобувач Науково-дослідного інституту публічного права (м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКУ ЗДІЙСНЕННЯ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ

На підставі аналізу норм чинного законодавства України розглянуто особливості та визначено недоліки процедури початку здійснення виконавчого провадження щодо примусового виконання судового рішення. Наголошено, що на зазначеному етапі важливою умовою є дотримання норм чинного законодавства під час оформлення всіх необхідних документів, адже будь-яка помилка може стати перепоною для відкриття відповідного провадження.

Ключові слова: *виконавче провадження, початок провадження, примусове виконання, судове рішення, процедура.*

Piatnytskyi, A.V. (2017), "Features of the initiation of realizing executive proceedings in regard to compulsory execution of court decisions" ["Osoblyvosti pochatku zdiisnennia vykonavchoho provadzhennia shchodo prymusovoho vykonannia sudovoho rishennia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 122–127.

Постановка проблеми. Питання реформування системи примусового виконання судових рішень в Україні відповідно до європейських стандартів є одним із пріоритетних у

діяльності законодавця. Якість виконання судових рішень і стандарти виконавчого провадження мають бути такими, щоб реально забезпечити на національному та європейському

рівнях одне з головних прав людини – право на справедливий суд у розумні строки. Це є суттєвим елементом для ефективного функціонування судової системи та системи державної влади в цілому [1]. З огляду на актуальність цього питання особливого значення набувають дослідження, присвячені визначенню особливостей процедур реалізації заходів примусового виконання судових рішень та їх удосконаленню, адже від того, наскільки послідовними та злагодженими будуть дії виконавців, прямо залежить результативність виконання судових рішень у примусовому порядку, а як результат – і рівень довіри населення до держави та судової системи країни зокрема. Під процедурою реалізації заходів примусового виконання судових рішень слід розуміти встановлену нормами чинного законодавства України сукупність послідовних дій, які повинні вчинити учасники виконавчого провадження з метою ефективного реалізації заходів примусового виконання судових рішень. Проаналізувавши нормативно-правові акти, норми яких спрямовано на врегулювання відповідних правовідносин, можемо з упевненістю стверджувати, що процедура реалізації заходів примусового виконання судових рішень складається з таких послідовних етапів: 1) початок примусового виконання судових рішень; 2) проведення виконавчих дій щодо примусового виконання судових рішень; 3) закінчення виконавчого провадження щодо примусового виконання судових рішень. Кожен з указаних нами етапів має свої характерні особливості та складається з відповідних підетапів. У рамках цієї наукової праці особливу увагу буде приділено першому етапу, адже саме на початку примусового виконання судового рішення державний чи приватний виконавець може допустити помилку, яка в результаті матиме серйозні наслідки для всіх учасників відповідного провадження.

Стан дослідження. Окремі проблемні аспекти процедури здійснення виконавчого провадження щодо примусового виконання судового рішення розглядали Ю. В. Білоусов, Р. В. Ігонін, С. Я. Фурса, С. І. Фурса, М. Й. Штефан, С. В. Щербак та багато інших. Втім, на жаль, доводиться констатувати, що науковцями мало уваги приділялось саме процедурі початку здійснення виконавчого провадження щодо примусового виконання судового рішення.

Саме тому **метою** статті є розглянути особливості та визначити недоліки процедури початку здійснення виконавчого провадження щодо примусового виконання судового рішення.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи початок примусового виконання судового рішення, в першу чергу слід зауважити, що обов'язковою умовою для того, щоб розпочати відповідне провадження, є наявність виконавчого документа. Відповідно до закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 р. судові рішення підлягають примусовому виконанню на підставі таких виконавчих документів: 1) виконавчих листів та наказів, що видаються судами у передбачених законом випадках на підставі судових рішень, рішень третейського суду, рішень міжнародного комерційного арбітражу, рішень іноземних судів та на інших підставах, визначених законом або міжнародним договором України; 2) ухвал, постанов судів у цивільних, господарських, адміністративних справах, справах про адміністративні правопорушення, кримінальних провадженнях у випадках, передбачених законом; 3) рішень Європейського суду з прав людини з урахуванням особливостей, передбачених законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», а також рішень інших міжнародних юрисдикційних органів у випадках, передбачених міжнародним договором України [2, ст. 3].

Разом із тим законодавець установив чіткі вимоги до виконавчих документів, зокрема у ньому обов'язково мають бути зазначені його назва, дата видачі, найменування органу, прізвище, ім'я, по батькові та посада посадової особи, яка його видала, дата й номер рішення, за яким видано виконавчий документ, найменування стягувача та боржника, їх адреси, дата й місце народження боржника та його місце роботи (для громадян), номери рахунків у кредитних установах (для юридичних осіб), а також резолютивна частина рішення, дата набрання чинності рішенням та строк пред'явлення виконавчого документа до виконання. Виконавчий документ має бути підписано уповноваженою посадовою особою та скріплено печаткою [2, ст. 4]. Важливо зауважити, що оскільки однією із законодавчо закріплених причин відмови у відкритті провадження щодо примусового виконання судового рішення є невідповідність виконавчого документа встановленим нормами законодавства вимогам, то особі, яка отримує цей документ, обов'язково необхідно перевірити його на відповідність чинному законодавству, щоб принаймні ця обставина не перешкодила відкриттю виконавчого провадження.

Однак наявності самого лише виконавчого документа недостатньо для державного чи

приватного виконавця, щоб розпочати виконавче провадження щодо примусового виконання судового рішення, адже додатково до нього має додаватись заява стягувача або його представника. А отже, разом із виконавчим документом повинні бути подані: 1) заява стягувача про примусове виконання рішення; 2) заява прокурора у разі представництва інтересів громадянина або держави в суді. Без таких додаткових документів виконавець розпочинає примусове виконання рішення лише на підставі відповідного виконавчого документа, якщо: 1) виконавчий документ надійшов від суду у випадках, передбачених законом; 2) виконавчий документ надійшов від суду на підставі ухвали про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду (суду іноземної держави, інших компетентних органів іноземної держави, до повноважень яких належить розгляд цивільних чи господарських справ, іноземних чи міжнародних арбітражів) у порядку, встановленому законом; 3) виконавчий документ надійшов від Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів [2, ст. 26].

Заява про примусове виконання рішення подається до органу державної виконавчої служби або приватного виконавця у письмовій формі разом з оригіналом (дублікатом) виконавчого документа та квитанцією про сплату авансового внеску, крім випадків, коли стягувач звільняється від сплати авансового внеску [3]. У свою чергу, від сплати авансового внеску звільняються стягувачі за рішеннями про стягнення заробітної плати, поновлення на роботі та за іншими вимогами, що випливають із трудових правовідносин; обчислення, призначення, перерахунок, здійснення, надання чи одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплат та пільг дітям війни й інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту чи пільг; відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також смертю фізичної особи; стягнення аліментів; відшкодування майнової та/або моральної шкоди, завданої внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Від сплати авансового внеску також звільняються державні органи, інваліди війни, інваліди I та II груп, законні представники дітей-інвалідів і недієздатних інвалідів I та II груп, громадяни, віднесені до категорій 1 та 2 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильсь-

кої катастрофи, у разі їх звернення до органів державної виконавчої служби [3]. На наше переконання, перелік осіб, які звільняються від сплати авансового внеску, є не повним. Наприклад, до нього варто додати також осіб, які представляють інтереси дітей-сиріт або інтереси багатодітних сімей, які в цьому виконавчому провадженні виступають у ролі стягувача. Зазначене, на нашу думку, також сприяло би підвищенню іміджу виконавців, а як результат – і судової влади в Україні. Звісно, зазначене може призвести до грошових втрат з боку держави, однак позитивний ефект від запропонованих змін значно перевищує ці витрати. Крім того, хотілося б звернути увагу на новацію нового закону України «Про виконавче провадження», яка полягає в тому, що виконавець не почне виконувати відповідні дії без внесення авансового внеску стягувачем. Серед юристів-практиків із цього приводу з'явився новий жарг: «Донедавна судові рішення просто не виконували роками, а нині, попри те, що вони не виконуються, доведеться ще платити». Ми підтримуємо цю точку зору та вважаємо, що запровадження такої новації є кроком назад, особливо для стягувача, адже це значно ускладнює для нього вказану процедуру.

Слід зазначити, що у заяві про примусове виконання рішення стягувач має право зазначити відомості, що ідентифікують боржника чи можуть сприяти примусовому виконанню рішення (рахунок боржника, місце роботи чи отримання ним інших доходів, конкретне майно боржника та його місцезнаходження тощо) та рахунки в банківських установах для отримання ним коштів, стягнутих з боржника, а також зазначає суму, частково сплачену боржником за виконавчим документом, за наявності часткової сплати [2]. Суттєвим недоліком варто визнати те, що на законодавчому рівні не закріплено типового зразка такої заяви, вона укладається в довільній формі. Зазначене, на нашу думку, створює додаткові можливості для того, щоб затягти початок реалізації заходів примусового виконання судового рішення, тому пропонуємо в Інструкції з організації примусового виконання рішень додатково закріпити зразок відповідної заяви.

Окремо хотілося б зупинитись на повноваженнях представників стягувача, адже від їхніх дій прямо може залежати ефективність реалізації примусового виконання судового рішення. Відповідно до закону України «Про виконавче провадження» сторони можуть реалізувати свої права й обов'язки у виконавчому провадженні самостійно або через представників.

Особиста участь фізичної особи у виконавчому провадженні не позбавляє її права мати представника, крім випадку, коли боржник згідно з рішенням зобов'язаний вчинити певні дії особисто [2, ст. 16]. Повноваження представників сторін, які беруть участь у виконавчому провадженні, мають бути посвідчені такими документами: довіреністю фізичної особи; довіреністю юридичної особи або документами, що посвідчують право представництва юридичної особи (документом про призначення керівником юридичної особи тощо); рішенням про призначення опікуном, піклувальником чи управителем спадкового майна; ордером, до якого обов'язково додається витяг з договору, в якому зазначаються повноваження адвоката як представника або обмеження його прав на вчинення окремих дій; дорученням органу чи установи, уповноважених законом на надання безоплатної правової допомоги або про надання правової допомоги [3]. Слід зазначити, що відповідно до ст. 42 Цивільного процесуального кодексу України довіреність фізичної особи може посвідчуватись не лише нотаріально, але й посадовою особою організації, в якій довіритель працює, навчається, перебуває на службі або стаціонарному лікуванні чи за рішенням суду або за місцем його проживання. До змісту цієї довіреності можуть включатись і повноваження представника у виконавчому провадженні. Для законних представників є необхідним подання відповідного документа (свідчення про народження, рішення про призначення опікуном, піклувальником чи охоронцем спадкового майна), що підтверджує факт законного представництва [4]. Отже, із зазначеного вище можна зробити висновок про те, що питання реалізації учасниками виконавчого провадження своїх права та обов'язків через представників достатньо повно та всебічно врегульовано нормами чинного законодавства України.

Ще одне питання, якому слід приділити увагу в контексті розгляду процедури початку примусового виконання судового рішення, є дотримання положень ст. 24 закону України «Про виконавче провадження», що регламентує місце виконання рішень. Так, відповідно до вказаної норми виконавчі дії провадяться державним виконавцем за місцем проживання, перебування чи роботи боржника або за місцезнаходженням його майна. Право вибору місця відкриття виконавчого провадження між кількома органами державної виконавчої служби, що можуть вчиняти виконавчі дії щодо виконання рішення на території, на яку поширюються їхні функції, належить стягувачу. Для

перевірки інформації про наявність боржника чи його майна або про місце роботи в іншому виконавчому окрузі приватний виконавець має право вчиняти такі дії самостійно або залучати іншого приватного виконавця на підставі договору про уповноваження на вчинення окремих виконавчих дій, типова форма якого затверджується Міністерством юстиції України [2]. Крім того, законодавець передбачив дуже важливий аспект у забезпеченні ефективного примусового виконання судового рішення, зазначивши, що за наявності обставин, які ускладнюють виконання рішення (у разі, якщо виконавчі провадження про стягнення коштів з одного боржника відкрито у кількох органах державної виконавчої служби, якщо боржник та його майно перебувають на території адміністративно-територіальних одиниць, віднесених до підвідомчості різних органів державної виконавчої служби, тощо), або у разі виконання зведеного виконавчого провадження в органах державної виконавчої служби можуть утворюватися виконавчі групи в порядку, визначеному Міністерством юстиції України [2, ст. 25]. Таким чином, створення виконавчих груп (у разі необхідності) є важливою передумовою для якісної реалізації заходів примусового виконання судових рішень, адже така співпраця між органами виконавчої служби, по-перше, дозволяє ефективно й оперативно реалізовувати заходи примусового виконання судових рішень на всій території України, по-друге, дозволяє виконавцям обмінюватись досвідом, що позитивно відображається на їх професійних якостях.

Ще один момент, на який обов'язково слід звернути увагу, – це визначення часу проведення виконавчих дій. Зокрема, згідно зі ст. 29 закону України «Про виконавче провадження» [2] виконавчі дії проводяться виконавцем у робочі дні, не раніше шостої й не пізніше двадцять другої години, якщо інше не передбачено цією статтею. Конкретний час проведення виконавчих дій визначається виконавцем (ч. 1). Виконавчі дії в неробочі та святкові дні, встановлені законом, проводяться у час, передбачений частиною першою цієї статті, у разі якщо зволікання неможливе або якщо такі дії не можуть бути проведені в інші дні з вини боржника (ч. 2). Учинення виконавчих дій в інший час допускається, якщо невиконання рішення створює загрозу життю чи здоров'ю громадян або якщо виконавчі дії, розпочаті до двадцять другої години, необхідно продовжити (ч. 3).

Отже, у разі відсутності підстав для повернення виконавчого документа стягувачу без прийняття його до виконання виконавець не

пізніше наступного робочого дня з дня надходження до нього виконавчого документа виносить постанову про відкриття виконавчого провадження. Важливим моментом також є те, що під час виконання рішення майнового характеру в постанові про відкриття виконавчого провадження виконавець зазначає про обов'язок боржника подати декларацію про його доходи та майно за встановленою формою протягом п'яти робочих днів із дня відкриття виконавчого провадження та попереджає його про відповідальність за неподання такої декларації або внесення до неї завідомо неправдивих відомостей. У разі пред'явлення до виконання виконавчого документа, за яким надано розстрочку виконання, виконавче провадження відкривається в частині, за якою сплинув строк сплати. Виконавчий збір та основна винагорода приватного виконавця стягуються із сум (суми), за якими (якою) сплинув строк сплати [3].

Копії постанов виконавця та інші документи виконавчого провадження доводяться виконавцем до відома сторін та інших учасників виконавчого провадження, надсилаються адресатам простою кореспонденцією або доставляються кур'єром, крім постанов про відкриття виконавчого провадження, про повернення виконавчого документа стягувачу та повідомлення

стягувачу про повернення виконавчого документа без прийняття до виконання, які надсилаються рекомендованим листом з повідомленням про вручення. Боржник вважається повідомленим про початок примусового виконання рішення, якщо йому надіслано постанову про відкриття виконавчого провадження за адресою, зазначеною у виконавчому документі [2].

Висновки. У підсумку зазначимо, що початок виконавчого провадження є вкрай важливою стадією, яка забезпечує у подальшому правомірність застосування заходів примусового виконання судового рішення. На зазначеному етапі важливою умовою є дотримання норм чинного законодавства під час оформлення всіх необхідних документів, адже будь-яка помилка може стати перепорою для відкриття відповідного провадження. Слід також відзначити, що початок примусового виконання судового рішення тісно пов'язується з реалізацією принципу диспозитивності, адже на цьому етапі обов'язковою є активна поведінка (участь) стягувача. На наше переконання, дотримання засади диспозитивності, особливо на етапі, що розглядається, є вкрай необхідною та важливою умовою, адже у будь-якому разі саме стягувач є найбільш зацікавленою стороною примусового виконання судового рішення.

Список бібліографічних посилань

1. Проект «Ефективність виконання судових рішень: європейський досвід». *Вісник Центру суддівських студій*. 2006. № 7–8. С. 3.
2. Про виконавче провадження : закон України від 02.06.2016 № 1404-19 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19> (дата звернення: 10.11.2017).
3. Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень : наказ М-ва юстиції України від 02.04.2012 № 512/5 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12> (дата звернення: 04.11.2017).
4. Підстави для відкриття виконавчого провадження : метод. рек. для використання в роботі юрисконсультам / Головне територ. упр. юстиції у Рівнен. обл., Сектор реєстрації норматив.-прав. актів, прав. роботи та прав. освіти. Рівне, 2015. 6 с. URL: http://rivnejust.gov.ua/media/files_for_pages/Підстави_для_відкриття_виконавчого_провадження.pdf (дата звернення: 04.11.2017).

Надійшла до редколегії 19.11.2017

ПЯТНИЦКИЙ А. В. ОСОБЕННОСТИ НАЧАЛА ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА ПО ПРИНУДИТЕЛЬНОМУ ИСПОЛНЕНИЮ СУДЕБНОГО РЕШЕНИЯ

На основе анализа норм действующего законодательства Украины рассмотрены особенности и определены недостатки процедуры начала осуществления исполнительного производства по принудительному исполнению судебного решения. Отмечено, что на указанном этапе важным условием является соблюдение норм действующего законодательства при оформлении всех необходимых документов, ведь любая ошибка может стать преградой для открытия соответствующего производства.

Ключевые слова: исполнительное производство, начало производства, принудительное исполнение, судебное решение, процедура.

PIATNYTSKYI A. V. FEATURES OF THE INITIATION OF REALIZING EXECUTIVE PROCEEDINGS IN REGARD TO COMPULSORY EXECUTION OF COURT DECISIONS

On the basis of the analysis of the norms of the current legislation of Ukraine, the author has studied the features and has defined the shortcomings of the procedure of the initiation of realizing the executive

proceedings concerning compulsory execution of court decisions. It has been emphasized that the initiation of executive proceedings is an extremely important stage, which ensures the further lawfulness of the enforcement of measures of compulsory execution of court decisions. It has been established that an important condition at the specified stage is observance of the norms of the current legislation during the execution of all necessary documents, since any error may become an obstacle for the initiation of the respective proceedings.

It has been noted that the beginning of compulsory execution of court decisions is closely linked with the implementation of the principle of discretion, because at this stage, the active behavior (participation) of a judgment creditor is mandatory. It has been proved that compliance with the principle of discretion, especially at the studied stage, is extremely a necessary and important condition, since in any case, a judgment creditor is the most interested party in compulsory execution of court decisions.

It has been substantiated that the creation of executive groups (if necessary) is an important precondition for the qualitative implementation of measures for compulsory execution of court decisions, since the cooperation between the executive services, first, allows to effectively and expeditiously implement measures of compulsory execution of court decisions throughout the territory of Ukraine, secondly, it allows the performers to share experience that is positively reflected in their professional qualities.

Keywords: *executive proceedings, initiation of proceedings, compulsory execution, court decision, procedure.*

УДК 351.86(477)-057.168

С. П. ПОНОМАРЬОВ,

кандидат юридичних наук,

докторант Харківського національного університету внутрішніх справ

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Розглянуто один з основних суб'єктів забезпечення безпеки і оборони України – Службу безпеки України. Охарактеризовано основні завдання та повноваження цього правоохоронного органу спеціального призначення. Наголошено на необхідності реформування Служби безпеки України та викладено поставлені в державі завдання у сфері безпеки.

Ключові слова: *безпека, оборона, Служба безпеки України, сектор безпеки, держава.*

Ponomariov, S.P. (2017), "Security Service of Ukraine within security and defense sector of Ukraine" ["Sluzhba bezpeky Ukrainy v sektori bezpeky i oborony Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 127–131.

Вступ. Система безпеки й оборони України налічує у своєму складі чимало державних органів, наділених функціями та повноваженнями в цій сфері. Одним із головних суб'єктів забезпечення безпеки й оборони є Служба безпеки України – державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України.

Стан дослідження проблеми. Дослідженням як безпеки й оборони держави в цілому, так і окремих їх елементів займалися такі вчені, як В. А. Ліпкан, О. І. Кузьмук, О. М. Бандурка, О. С. Бодрук, М. Ф. Єжєєв, В. П. Горбулін, В. В. Сокурєнко, О. В. Литвиненко, В. К. Горюєнко та ін.

Ураховуючи неодноразовість висвітлення цієї теми, слід підкреслити, що ця проблематика в сучасних умовах набуває особливої актуальності. З огляду на це головною метою статті є аналіз та характеристика повноважень Служби безпеки України у сфері захисту та оборони держави.

Виклад основного матеріалу. Після проголошення 24 серпня 1991 р. незалежності України одразу постало питання про ліквідацію в республіці радянської системи органів державної безпеки та створення нових державних інституцій, покликаних захистити її суверенітет і вирішувати інші завдання у сфері забезпечення національної безпеки. Одним із перших кроків на цьому шляху стало створення комісії з розроблення Концепції органів державної безпеки України. Ураховуючи її напрацювання, а також роботу Комісії Президії Верховної Ради по реорганізації органів державної безпеки, 20 вересня 1991 р. парламент ухвалив постанову «Про створення Служби національної безпеки України» [1] (СНБ України). Цією ж постановою було ліквідовано Комітет державної безпеки УРСР.

На початковому етапі розбудови цього органу було призначено керівництво Служби та її основних структурних підрозділів. Протягом вересня 1991 р.– лютого 1992 р. було розроблено й затверджено штати підрозділів центрального

апарату Служби, СНБ Кримської АРСР, регіональних органів, органів військової контррозвідки та Інституту підготовки кадрів СНБ України. Далі розпочалося комплектування їх особового складу, який прийняв присягу на вірність Українському народу.

Діяльність особового складу СНБ України спрямовувалась на вирішення найважливіших питань державної безпеки й інформаційно-аналітичного забезпечення керівництва країни.

25 березня 1992 р. Верховна Рада України ухвалила закон «Про Службу безпеки України», і подальша розбудова цієї служби відбувалась на достатньо чіткому правовому підґрунті.

Законом України «Про Службу безпеки України» у статті 2 визначено основні завдання цього органу, а саме: захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці [2].

Законом України «Про основи національної безпеки України» (абз. 7 ст. 9) встановлено, що міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Служба безпеки України та Служба зовнішньої розвідки України в межах своїх повноважень забезпечують виконання передбачених Конституцією і законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України завдань, здійснюють реалізацію концепцій і програм у сфері національної безпеки, підтримують у стані готовності до застосування сили та засоби забезпечення національної безпеки [3].

Відповідно до закону України «Про основи національної безпеки України» й Стратегії національної безпеки України від 2015 року [4] та враховуючи особливості розвитку оперативної обстановки на сучасному етапі, основними реальними та потенційними загрозами державній безпеці України та стабільності в суспільстві, протидія яким повністю чи частково належить до компетенції СБУ, насамперед є такі:

1) на національному рівні: розвідувально-підривна діяльність іноземних спеціальних служб, посягання на державний суверенітет та територіальну цілісність, посягання на безпеку державних інформаційних ресурсів, негативний вплив іноземних неурядових структур на органи державної влади та місцевого самоврядування, зростання рівня недовіри населення до органів державної та місцевої влади, висока

концентрація засобів ураження і недостатній контроль за умовами їх зберігання, «тінізація» національної економіки, розкрадання та нецільове використання державних коштів, критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях господарського комплексу, втрата державного контролю за стратегічними галузями (підприємствами), небезпечне зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки, поширення проявів корупції в органах державної влади, активізація діяльності організованих злочинних угруповань та процесів їх зрощування з органами місцевої та державної влади, контрабандна діяльність, незаконний обіг наркотичних та психотропних речовин та ін.;

2) на субрегіональному рівні: нелегальна міграція, порушення конституційних прав громадян на конфіденційність приватних розмов, листування тощо, проблеми зберігання воєнних засобів ураження, озброєнь та військової техніки, критичний рівень іноземної присутності в суспільно-політичній та інформаційній сферах, зростання протестного потенціалу населення та рівня соціально-політичної напруги, передумови виникнення конфліктів у сфері міжконфесійних відносин, прояви екстремізму та сепаратизму з боку об'єднань національних меншин та релігійних громад, прояви політичного екстремізму та радикалізму, уповільнення реалізації програм реформування підприємств ОПК, погіршення технічного стану ядерних об'єктів, зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій, у тому числі техногенного та природного характеру, недостатня ефективність заходів з утилізації екологічно небезпечних відходів, зниження рівня безпеки в транспортному комплексі, корпоративні конфлікти, які загрожують дестабілізацією суспільно-політичної, соціально-економічної та екологічної сфер [5].

Діяльність Служби безпеки України спрямовано на протидію зазначеним вище загрозам, у зв'язку з чим до основних функцій у цій сфері належать такі:

- 1) забезпечення внутрішньої й зовнішньої безпеки держави;
- 2) забезпечення інформаційної безпеки;
- 3) здійснення розвідувальної та контррозвідувальної діяльності;
- 4) боротьба зі злочинами, розслідування яких віднесено до компетенції Служби безпеки України;
- 5) боротьба із розвідувально-підривною діяльністю іноземних держав;
- 6) забезпечення державної таємниці;

- 7) забезпечення особистої безпеки;
- 8) забезпечення режиму воєнного та надзвичайного станів;
- 9) захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу України;
- 10) захист законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб.
- 11) боротьба зі злочинами проти миру та безпеки людства;
- 12) боротьба з нелегальною міграцією;
- 13) боротьба з тероризмом;
- 14) боротьба з корупцією й організованою злочинністю;
- 15) боротьба з іншими протиправними діями, що безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

4 березня 2016 р. Радою Національної безпеки і оборони України було ухвалено рішення «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України», згодом затверджене указом Президента України [6].

Вказаною Концепцією визначено систему поглядів на розвиток безпекових та оборонних спроможностей України у середньостроковій перспективі, сформованих на підставі оцінки безпекового середовища та фінансово-економічних можливостей держави, здійснених у рамках комплексного огляду сектору безпеки й оборони України, а також визначено основні напрями розвитку складових сектору безпеки й оборони.

Так, реформування Служби безпеки України спрямовується на посилення її спроможностей протидіяти сучасним зовнішнім і внутрішнім загрозам національній безпеці та здійснюватиметься у напрямі оновлення доктринальних і концептуальних підходів до організації її діяльності, функціональної оптимізації її організаційної структури та вдосконалення матеріально-технічного забезпечення.

Метою реформування Служби безпеки України є її трансформація у спеціальну службу, здатну ефективно захищати державний суверенітет, конституційний лад і територіальну цілісність України, яка зосереджуватиметься на вирішенні завдань щодо:

- контррозвідувального захисту державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу, інформаційної безпеки України, життєво важливих інтересів держави, прав і свобод громадян від посягань з

боку спеціальних служб іноземних держав, окремих організацій, груп та осіб, які становлять загрозу національній безпеці України;

- протидії розвідувальній, розвідувально-підривній та іншій протиправній діяльності спеціальних служб іноземних держав, окремих організацій, груп та осіб, що створюють загрози національній безпеці України;

- контррозвідувального захисту органів державної влади, науково-технічного та оборонного потенціалу, оборонно-промислового і транспортного комплексів, національної системи телекомунікацій та їх об'єктів, об'єктів критичної інфраструктури, що мають стратегічне значення;

- попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру та безпеки людства, які вчиняються у кіберпросторі; здійснення контррозвідувальних та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на боротьбу з кібертероризмом і кібершпигунством; протидії кіберзлочинності, можливі наслідки якої безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України; розслідування кіберінцидентів і кібератак щодо державних електронних інформаційних ресурсів, інформації, вимогу стосовно захисту якої встановлено законом, критичної інформаційної інфраструктури та її окремих об'єктів; здійснення тестування готовності захисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури до можливих кібератак і кіберінцидентів; забезпечення реагування на комп'ютерні інциденти у сфері державної безпеки;

- реалізації комплексу адміністративно-правових, організаційних, оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів із протидії терористичній діяльності, у тому числі міжнародній, та фінансуванню тероризму;

- протидії злочинам, що створюють загрози державній безпеці України (з подальшою поетапною оптимізацією у визначеному законодавством порядку повноважень Служби безпеки України у цій сфері);

- викриття та протидії транснаціональним і міжрегіональним організованим злочинним угрупованням, боротьби з проявами організованої злочинності у різних сферах (з подальшою поетапною оптимізацією у визначеному законодавством порядку повноважень Служби безпеки України в цій сфері) та ін.

Досягти поставлену мету можна лише шляхом виконання певних послідовних завдань, до яких можна віднести такі:

- 1) створення ефективної системи протидії новим загрозам національній безпеці України

у сфері державної безпеки та вдосконалення механізмів своєчасного виявлення та реагування на них у рамках подальшого розвитку сектору безпеки й оборони держави;

2) зміни правових, організаційних та інших засад функціонування Служби безпеки України з урахуванням сучасного досвіду діяльності спецслужб держав – членів ЄС та НАТО, демократичних перетворень у суспільстві, інтеграційного курсу України в європейській і євроатлантичній економічній, політичній та безпековий простір;

3) кардинального оновлення змісту й організації інформаційно-аналітичної роботи у діяльності Служби безпеки України, упровадження новітніх інформаційних технологій у процес оброблення здобутої інформації, максимального зменшення даних правоохоронного характеру в інформаційних масивах національної спецслужби;

4) розширення та набуття необхідних оперативно-технічних можливостей органами та

підрозділами Служби безпеки України з отримання оперативної інформації;

5) поглиблення взаємодії Служби безпеки України з іншими складовими сектору безпеки й оборони, органами державної влади, установами та організаціями на нових засадах;

6) удосконалення наявних і формування нових механізмів партнерських зв'язків зі спецслужбами іноземних держав відповідно до національного законодавства та міжнародних договорів.

Висновок. Характеризуючи повноваження Служби безпеки України, слід підкреслити, що цей державний орган є ключовим елементом у системі суб'єктів, що забезпечують безпеку й оборону України. З огляду на розвиток суспільства та нинішні соціальні, політичні й економічні умови, що склалися в країні, Служба безпеки України дійсно потребує реформування, результати якого дозволять ще ефективніше забезпечувати стан національної безпеки країни й удосконалять засоби та методи такого впливу.

Список бібліографічних посилань

1. Про створення Служби національної безпеки України : постанова Верховної Ради України від 20.09.1991 № 1581-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 49. Ст. 689.

2. Про Службу безпеки України : закон України від 25.03.1992 № 2229-ХІІ // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення: 20.11.2017).

3. Про основи національної безпеки України : закон України від 19.06.2003 № 964-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 30.11.2017).

4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 30.11.2017).

5. Загрози національній та державній безпеці України // Служба безпеки України : офіц. веб-сайт. URL: <https://ssu.gov.ua/ua/pages/33> (дата звернення: 30.11.2017).

6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» : указ Президента України від 14.03.2016 № 92/2016. *Офіційний вісник України*. 2016. № 23. Ст. 898.

Надійшла до редколегії 12.12.2017

ПОНОМАРЄВ С. П. СЛУЖБА БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ В СИСТЕМЕ БЕЗОПАСНОСТИ И ОБОРОНЫ УКРАИНЫ

Рассмотрен один из основных субъектов обеспечения безопасности и обороны Украины – Служба безопасности Украины. Охарактеризованы основные задачи и полномочия этого правоохранительного органа специального назначения. Отмечена необходимость реформирования Службы безопасности Украины и изложены поставленные в государстве задачи в сфере безопасности.

Ключевые слова: безопасность, оборона, Служба безопасности Украины, сектор безопасности, государство.

PONOMARIOV S. P. SECURITY SERVICE OF UKRAINE WITHIN SECURITY AND DEFENSE SECTOR OF UKRAINE

One of the main subjects of guaranteeing security and defense of Ukraine – the Security Service of Ukraine (SSU) – has been considered in the historical perspective and in modern conditions.

The main tasks and powers of this law-enforcement agency of special purpose at the present stage of the establishment of the state, in the conditions of aggression of the Russian Federation in the East of Ukraine and the temporary occupation of the territory of the Autonomous Republic of Crimea have been characterized.

The author has emphasized the necessity of reforming the SSU. Based on the requirements of the Laws of Ukraine “On the Security Service of Ukraine”, “On the Fundamentals of National Security of Ukraine”, the National Security Strategy of Ukraine and the Concept of Developing the Security and Defense Sector of Ukraine, the author has set out the tasks, the accomplishment of which will reflect the reform of the Service, as well as successive tasks that are generally make it possible for the Security Service of Ukraine to fulfill the current tasks of ensuring national security.

Keywords: security, defense, Security Service of Ukraine, security sector, state.

УДК [342.9.03:336](477)

Л. М. ПОПОВА,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та кредиту
Харківського національного університету
будівництва та архітектури

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАТЬ ДЛЯ ЗБОРУ ДОКАЗІВ ФІНАНСОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Розглянуто докази, на підставі яких визначається наявність суспільно небезпечних діянь, визначено умови їх допустимості. Досліджено документи як особливий вид доказів фінансових правопорушень, наголошено на необхідності залучення спеціалістів-економістів для їх дослідження, окреслено права й обов'язки спеціалістів-економістів.

Ключові слова: фінансові правопорушення, перевірки, докази, спеціальні економічні знання, спеціалісти-економісти, кваліфікація, права та обов'язки спеціалістів.

Popova, L.M. (2017), “Using special economic knowledge to collect evidence of financial offenses” [“Vykorystannia spetsialnykh ekolohichnykh znan dlia zboru dokaziv finansovykh pravoporushen”], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 131–135.

Постановка проблеми. Нині в усьому світі значно підвищився інтерес до питань протидії злочинності у фінансовій сфері, яка завдає значної економічної шкоди інтересам як держави, так і більшості підприємницьких структур. Для боротьби з нею необхідна не тільки кропітка робота правоохоронних і судових органів, а й глибокі знання у сфері економіки та фінансів.

Стан дослідження. Використанню спеціальних економічних знань для виявлення правопорушень у фінансово-економічній сфері присвячені праці О. М. Бандурки, М. Т. Білухи, П. Д. Біленчука, В. П. Завгороднього, М. І. Камлика, М. В. Куркіна, В. О. Лукіна, В. Д. Понікарова, М. Л. Цимбала, І. В. Ялдіна та інших. Зазначається, що основним джерелом доказів скоєння правопорушень у фінансовій сфері є інформація з первинних бухгалтерських документів, облікових реєстрів, фінансової та податкової звітності. Однак в умовах сьогодення виникає низка питань, пов'язаних зі збором та оцінкою таких доказів, і ці питання потребують подальшого дослідження.

Мета цієї статті полягає в доведенні необхідності залучення спеціалістів-економістів, які володіють спеціальними економічними

знаннями, до збору доказів, що свідчать про вчинення фінансових правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Виявлення правопорушень під час проведення фінансового контролю підприємницьких структур спирається на систему доказів, фактичних даних, отриманих у чітко визначеному законом процесуальному порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння чи проступку, винність особи, яка їх вчинила, й інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи.

В оцінці доказів особливе місце посідають правила допустимого доказу: докази, отримані з порушенням законодавчих норм, визнаються такими, що не мають юридичної сили і не можуть бути покладені в основу обвинувачення у кримінальному провадженні або рішення – під час розгляду спорів у цивільному та господарському процесах. Чинне законодавство України встановлює такі умови допустимості доказів:

а) доказ має бути отриманий належним суб'єктом, правомочним у цій справі проводити процесуальні дії, в ході яких отримано доказ;

б) фактичні дані повинні бути отримані тільки з джерел, передбачених процесуальним законодавством;

в) доказ має бути отриманий з урахуванням правил проведення процесуальної дії, в ході якої його отримано;

г) під час отримання доказу мають бути отримані всі вимоги закону з фіксування ходу та результату слідчої дії.

Законні засоби отримання доказів визнаються однією з гарантій об'єктивності правосуддя. Саме тому ст. 62 Конституції України визначає: «Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом, а також на припущеннях» [1].

Основними видами доказів для виявлення та розслідування фінансових правопорушень є документи як один із видів речових доказів. Згідно зі ст. 98 Кримінального процесуального кодексу України речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставини, що встановлюються під час провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом протиправних дій, гроші, цінності й інші речі, набуті протиправним шляхом. Документи є речовими доказами в разі, якщо вони містять ознаки вчинення правопорушення [2].

Отже, документом як речовим доказом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час провадження. Зокрема, до таких документів-доказів належать висновки ревізій та акти перевірок фінансового контролю з усіма додатками (первинні облікові документи, облікові реєстри, форми податкової, фінансової та статистичної звітності). Тому під час збирання, дослідження й оцінки таких доказів необхідні спеціальні знання у сфері податкового та бухгалтерського обліку. Однак зафіксовані в облікових документах факти та виявлені за їх допомогою правопорушення належать не тільки до податкового та бухгалтерського обліку, а й до всіх сторін економічної та фінансової діяльності підприємницьких структур [3, с. 49]. Для оцінки таких доказів ст. 71 КПК України дозволяє залучати спеціалістів, у тому числі у сфері фінансів, бухгалтерського обліку й економіки [2]. Адже, спираючись на інформацію первинних документів, облікових

реєстрів, фінансової та податкової звітності й акти фінансового контролю, експерт-економіст повинен вирішити широке коло питань, які належать до різних сфер фінансових та економічних знань. Тому експерт-економіст повинен володіти всіма загальнотеоретичними економічними дисциплінами в обсязі, який потрібен для точної оцінки правильності фінансування, кредитування, податкового та бухгалтерського обліку, внутрішнього контролю, складання фінансової, податкової та статистичної звітності різних суб'єктів підприємницької діяльності. Він повинен знати:

– дисципліни загальноекономічного циклу: мікро- та макроекономіку, фінанси, кредит і грошовий обіг, статистику, основи управління, маркетинг тощо;

– спеціальні дисципліни: бухгалтерський і податковий облік, економічний аналіз, теорію економічного контролю, міжнародні стандарти й національні нормативи аудиту, контроль і ревізію, валютне й антимонопольне законодавство тощо;

– основи технологій конкретних видів підприємницької діяльності, їх економіку, особливості фінансування, кредитування та прогнозування конкретних видів підприємницьких структур відповідно до їх спеціалізації, особливості обліку та звітності різних галузей суспільної діяльності для того, щоб мати можливість надати точні й повні відповіді на фінансові та економічні питання, що належать до різних сфер підприємницької діяльності;

– можливості сучасних технічних засобів збирання, передачі й обробки економічної інформації для використання їх у виробництві, типові комп'ютерні програми, які використовуються для організації бухгалтерського, податкового обліку та складання звітності;

– основні галузі права і процесуальні норми організації та методології проведення ревізій (інспектування), аудиторських перевірок та судових експертиз [4].

До особи, яка запрошується як спеціаліст, висуваються дві основні вимоги: бути не зацікавленою в результатах розгляду справи та бути компетентною у своїй галузі. Водночас спеціалістом не може виступати представник організації, яка контролює фінансово-господарську діяльність організації, де виявлено порушення законодавства [5].

Законодавство не обмежує коло слідчих дій, до виконання яких може бути залучено спеціаліста. Стосовно використання спеціальних економічних знань, то найбільш характерними

випадками є залучення спеціаліста для участі у проведенні обшуку, огляду та виїмки документів у різних підприємницьких структурах [3, с. 50].

Під час виконання процесуальних дій спеціаліст наділяється певними правами та обов'язками, зокрема має право:

- ставити запитання учасникам процесуальних дій з дозволу сторони, яка його залучила;
- користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням;
- звертати увагу сторони, яка його залучила, на характерні обставини чи особливості речей і документів;
- знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження;
- одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних з його залученням;
- заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Спеціаліст зобов'язаний:

- з'явитися за викликом і виконувати вказівки сторони провадження, яка його залучила, мати при собі необхідне обладнання та давати пояснення щодо поставлених запитань;
- не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі спеціалісту у зв'язку з виконанням його обов'язків [2, ч. 4 ст. 71].

Необхідність участі спеціаліста-економіста у слідчих і судових діях виникає під час виявлення, огляду та збирання документів, що будуть використовуватися як докази для вирішення питань довідкового характеру з фінансів, а також у тих випадках, коли за допомогою спеціаліста можна зібрати матеріали для проведення судово-економічної експертизи за спеціальністю «Дослідження документів про фінансово-кредитні операції», не призначаючи ревізії [6].

Відповідно до закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» підприємство може самостійно:

- обирати форму бухгалтерського обліку як певну систему реєстрів обліку, порядку та способу реєстрації й узагальнення інформації в них з урахуванням особливостей своєї діяльності й технології обробки облікових даних;
- розробляти систему та форми внутрішньогосподарського (управлінського) обліку та звітності;
- затверджувати правила документообігу та технологію обробки облікової інформації, додаткову систему рахунків і реєстрів аналітичного обліку;

– визначати облікову політику підприємства [7].

Тому практична допомога спеціаліста-економіста під час огляду та виїмки документів полягає у вирішенні таких питань:

- які саме бухгалтерські документи можуть містити дані, необхідні для дослідження відповідних господарських операцій;
- де можна знайти оригінали зазначених документів, їх інші екземпляри, копії тощо [8, с. 54].

Сторона кримінального провадження зобов'язана надати суду оригінали документів (оригіналом документа є сам документ, а оригіналом електронного документа – його відображення, якому надається таке ж значення, як і самому документу). Дублікат документа (документ, виготовлений таким же способом, як і його оригінал) може бути також визнаний оригіналом.

Для підтвердження змісту документа можуть бути визнані допустимими також інші відомості в разі, якщо:

- 1) оригінал документа втрачений або знищений, крім випадків, коли він втрачений або знищений з вини сторони, що його надає;
- 2) оригінал документа не може бути отриманий за допомогою доступних правових процедур;
- 3) оригінал документа знаходиться у володінні однієї зі сторін провадження, і вона не надає його на запит іншої сторони [2, ч. 5 ст. 99].

Участь спеціаліста-економіста в огляді та виїмці документів повинна звести до мінімуму помилки, пов'язані з неправильним відбором та незалученням до справи необхідних документів, реєстрів і звітності. Відмова від залучення спеціаліста призводить до того, що в процесі дослідження вилучених документів виникає потреба в наданні додаткових даних, які відображаються в бухгалтерських і податкових документах, облікових реєстрах, фінансовій, податковій та статистичній звітності. Для того, щоб кваліфіковано провести аналіз та виїмку документів, спеціалісту необхідно попередньо отримати загальні відомості про підприємницьку структуру, де будуть проводитися слідчі дії. Зокрема, він повинен знати:

- до якої галузі або сфери діяльності належить підприємницька структура;
- форму власності, структуру та схему управління суб'єкта підприємництва;
- форму бухгалтерського обліку, що використовується на об'єкті дослідження [3, с. 51–52].

Керуючись цією інформацією, спеціалісту необхідно мати уявлення про особливості документообігу в підприємницькій структурі, визначити можливе місцезнаходження документів,

що мають значення для справи, окреслити, які з них підлягають вилученню та залученню до справи. Дані цих документів повинні надати повні та вичерпні відомості про сутність і характер досліджуваних господарських операцій, на підставі яких можна дати юридичну оцінку протиправних вчинків, якщо вони мали місце. У процесі підготовки до огляду та виїмки документів рекомендується встановити коло осіб підприємницької структури, до компетенції яких входить оформлення певних документів, ведення первинного, податкового та бухгалтерського обліків для того, щоб за необхідності залучити їх до участі у провадженні. Участь спеціаліста-економіста необхідна також для того, щоб уникнути вилучення надмірно великої кількості документів, які не стосуються справи [3, с. 52].

Під час огляду облікових документів і реєстрів, які вже знаходяться у правоохоронних органів, також може залучатись спеціаліст. По-перше, він може допомогти відібрати дійсно потрібні документи, які стосуються конкретної справи, по-друге, може звернути увагу на ті частини окремих документів, що дійсно стосуються фінансових правопорушень. При цьому важливим є знання спеціалістом специфічної фінансової та бухгалтерської термінології, шифру форми звітності, назв документів тощо, що вкрай необхідно під час проведення фінансового контролю, обліку чи виїмки необхідних документів як основних доказів у справі. Допомога спеціаліста-економіста потрібна також для встановлення значення вилучених фінансових і бухгалтерських документів або окремих їх частин. Як правило, остаточна оцінка цих доказів буде зроблена за допомогою судово-економічних експертиз. І важливим моментом у законодавстві України є те, що воно не забороняє особі, яка залучалася до провадження як спеціаліст, у подальшому бути експертом у цьому самому провадженні. Спеціаліст-економіст також повинен допомагати у встановленні тих документів, доброякісність яких викликає сумніви.

Участь спеціаліста у процесуальних діях повинна бути відображена у відповідному протоколі. Спеціаліст-економіст має право робити пов'язані зі збиранням доказів заяви, які підлягають занесенню у протокол, допомогти правильно викласти у протоколі виявлені дані,

ознайомлюватися з протоколом процесуальної дії, висловлювати свої зауваження стосовно його змісту та підписувати протокол. Водночас у протоколі не повинно бути жодних заяв чи думок спеціаліста з приводу оцінки зібраних доказів [3, с. 53].

Спеціаліст також повинен допомагати правильно зафіксувати в протоколі місця виявлення документів, знаходження їх у відповідних папках і файлах. Також його може бути залучено для формулювання запитань під час призначення судово-економічної експертизи.

Спеціаліст-економіст може формулювати та ставити запитання особам, які є учасниками процесуальних дій, зокрема особам, які є працівниками фінансового відділу, бухгалтерії та інших економічних служб, або матеріально відповідальним особам, оскільки вони добре знають регуляторні нормативно-правові акти та галузеві нормативні акти з фінансово-економічних питань, правила ведення бухгалтерського й податкового обліків та свої посадові обов'язки і можуть увести в оману працівників правоохоронних органів, використовуючи їх недостатню обізнаність у цих питаннях. У таких випадках спеціаліст-економіст може надати необхідні консультації довідкового характеру та роз'яснення про той чи інший нормативний документ, що регулює фінансово-господарську діяльність [3, с. 53].

Висновки:

а) основними видами доказів у провадженні з розслідування фінансових правопорушень є первинні податкові та бухгалтерські документи, облікові реєстри і форми фінансової, податкової та статистичної звітності, які являють собою досить складну і взаємопов'язану систему;

б) відповідно до чинного законодавства кожне підприємство може самостійно обрати свою облікову політику з урахуванням особливостей своєї діяльності та технології обробки облікових даних;

в) для збору доказів з фінансових правопорушень Кримінальний процесуальний кодекс України дозволяє залучати спеціаліста з фінансово-економічних питань, що значною мірою повинно забезпечити швидке та повне збирання доказів для розслідування фінансових правопорушень.

Список бібліографічних посилань

1. Конституція України. Київ : Юрінком, 1996. 79 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 01.12.2017).

3. Понікаров В. Д., Попова С. М., Попова Л. М. Судово-економічна експертиза : навч. посіб. Вид. 2-ге, допов. та перероб. Харків : Еспада, 2008. 272 с.
4. Шарманська В. М., Шарманська С. О., Головка І. В. Судова бухгалтерія : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2008. 454 с.
5. Бандурка А. М., Лукин В. А., Поникаров В. Д. Основы судебной бухгалтерии : учеб. Харьков : Изд-во НУВД, 2002. 336 с.
6. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 01.12.2017).
7. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : закон від 16.07.1999 № 996-XIV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 02.12.2017).
8. Куркін М. В., Понікаров В. Д. Ревізії та перевірки за зверненнями правоохоронних органів : навч. посіб. Харків : Схід-регіон. центр гуманіт.-освіт. ініціатив, 2003. 412 с.

Надійшла до редколегії 22.12.2017

ПОПОВА Л. Н. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ ДЛЯ СБОРА ДОКАЗАТЕЛЬСТВ ФИНАНСОВЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Рассмотрены доказательства, на основании которых определяется наличие общественно опасных деяний, определены условия их допустимости. Исследованы документы как особый вид доказательств финансовых правонарушений, определена необходимость привлечения специалистов-экономистов для их исследования, очерчены права и обязанности специалистов-экономистов.

***Ключевые слова:** финансовые правонарушения, проверки, доказательства, специальные экономические знания, специалисты-экономисты, квалификация, права и обязанности специалистов.*

POPOVA L. M. USING SPECIAL ECONOMIC KNOWLEDGE TO COLLECT EVIDENCE OF FINANCIAL OFFENSES

The author has proved the need for the involvement of economists to collect evidence of the commission of financial offenses.

It has been noted that since the main sources of evidence of committing offenses in the financial sphere are information from primary accounting documents, accounting registers, financial and tax reporting, then there is a number of issues related to the collection and evaluation of evidence of offenses in the financial sector. It has been emphasized that the rules of the admissible proof take the special place in the assessment of proving; the author has provided the conditions for the admissibility of the evidence.

The author states that the main types of evidence for the detection and investigation of financial offenses are documents, including the findings of audits and acts of financial control inspections with all appendices (primary accounting documents, accounting registers, etc.). In such circumstances, an expert in the field of economy must address a wide range of issues that belong to different areas of financial and economic knowledge. Therefore, he must have knowledge and skills in all the general theoretical economic disciplines to the extent necessary to accurately assess the eligibility of financing, lending, tax and accounting, internal control, financial, tax and statistical reporting of various business entities. The author has specified the requirements for a person being invited as a specialist; and has determined the rights and obligations assigned to the specialist during the execution of procedural actions.

The author has characterized the cases of the need to involve a specialist in the sphere of economy to participate in investigative and judicial actions, namely: to detect, review and collect documents that will be used as evidence; to solve the issue of reference character in the finance field; to review accounting documents and registers that are already in the law enforcement agencies; to establish the value of the seized financial and accounting documents or their certain parts; cases when with the help of a specialist it is possible to collect materials for conducting forensic and economic examination, etc.

***Keywords:** financial offenses, inspections, evidence, special economic knowledge, specialists in the sphere of economy, qualification, rights and duties of specialists.*

УДК 342.9

О. М. РЕЗНІК,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-економічної безпеки
навчально-наукового інституту права Сумського державного університету;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4569-8863>

РІВНІ ТА НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ¹

Обґрунтовано наявність двох напрямів діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави – стратегічного і тактичного. З'ясовано, що поряд із напрямками важливе значення мають також рівні їх діяльності. У зв'язку з цим обґрунтовано існування трьох рівнів діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави – міжнародного, загальнодержавного та регіонального.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека, безпека держави, правоохоронний орган, рівні діяльності, напрями діяльності, забезпечення безпеки.

Rieznik, O.M. (2017), "Levels and directions of law enforcement agencies activity for ensuring financial and economic security of the state" ["Rivni ta napriamy diialnosti pravookhoronnykh orhaniv iz zabezpechennia finansovo-ekonomichnoi bezpeky derzhavy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 136–141.

Постановка проблеми. Забезпечення фінансово-економічної безпеки – це гарантія стабільного економічного зростання держави та підвищення добробуту її населення. Саме тому на сучасному етапі розвитку економіки України забезпечення її фінансово-економічної безпеки входить до найважливіших національних пріоритетів. Актуальність цієї теми обумовлена тим, що сучасний стан правового забезпечення діяльності правоохоронних органів у сфері фінансово-економічної безпеки держави, яка є складовою національної безпеки, в умовах демократичних перетворень, що нині відбуваються в державі, супроводжуються складними процесами реформування політичних, економічних і правових відносин.

Зважаючи на актуальність проблеми зміцнення економічної безпеки України доцільно дослідити та проаналізувати основні рівні й напрями діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки. Вивчення цього питання в такому контексті сприятиме виробленню ефективної вітчизняної системи забезпечення фінансово-економічної безпеки.

Стан дослідження. В юридичній науці необхідність дослідження правових проблем діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки зумовлена назрілими суспільними потребами. На сьогодні проблеми адміністративно-правового регулювання діяльності правоохоронних органів у

сфері фінансово-економічної безпеки держави є предметом наукових досліджень багатьох учених, зокрема О. Бандурки, Ю. Битяка, Д. Бородіна, О. Василика, В. Гарашука, В. Глухвері, В. Гончарової, О. Гончара, А. Детюка, А. Сухорукова, А. Куліша та ін. Однак наукові дослідження рівнів і напрямів діяльності правоохоронних органів, що забезпечують фінансово-економічну безпеку, на сьогодні відсутні.

Враховуючи необхідність вирішення питання регулювання діяльності правоохоронних органів, що забезпечують фінансово-економічну безпеку, **метою** статті є дослідження рівнів і напрямів діяльності цих органів у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Донедавна таке поняття, як «фінансово-економічна безпека», практично не використовувалося в юридичній та економічній науках і, тим більше, не привертало достатньої уваги вітчизняних науковців. Проте стрімкий розвиток процесів лібералізації та інтеграції призвів до розробки в багатьох країнах світу концепцій національної безпеки, базовим елементом яких стала фінансово-економічна складова.

На думку А. В. Степаненка та М. І. Герасимова, економічна складова фінансово-економічної безпеки являє собою такий стан економіки, який забезпечує її зовнішню незалежність і внутрішню стабільність [1, с. 39]. В. І. Мунтіян економічною безпекою називає загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний і стабільний розвиток економіки держави, що містить механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам [2, с. 68]. Дослідниця

¹ Виконано в рамках проекту № 0116u006814 (супровідний лист № 01/15.06/3278 від 19.08.2016).

В. О. Гончарова [3, с. 18] під національною економічною безпекою розуміє такий стан національної економіки, за якого зберігається стійкість і здатність до несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів. Узагальненою є позиція Л. І. Абалкіна, який визначає економічну безпеку як сукупність умов і факторів, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення та самовдосконалення [4, с. 5].

Перелік визначень поняття «економічна безпека» можна продовжувати, тому що, як цілком доречно відзначив російський учений О. М. Михайленко, загальноприйнятого визначення економічної безпеки на сьогодні не існує [5].

Оскільки національна безпека держави в першу чергу забезпечується станом економіки та захищеністю від загроз фінансової безпеки, розглянемо більш детально фінансову складову безпеки держави.

О. Д. Василик і С. В. Мочерний фінансову безпеку розуміють як надійну захищеність фінансової системи від внутрішніх та зовнішніх загроз [6]. На думку А. Б. Миколайчука, фінансова безпека – це сукупність соціально-економічних і правових відносин, що забезпечують такий фінансовий стан, за якого виявляється стійкість до зовнішніх загроз і ризиків при раціональному використанні своїх фінансових ресурсів [7, с. 82]. А. І. Сухоруков вважає, що фінансова безпека – це захищеність інтересів держави у фінансовій сфері або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, що гарантує спроможність держави ефективно формувати, зберігати від надмірного знецінення та раціонально використовувати фінансові ресурси країни для забезпечення її соціально-економічного розвитку й обслуговування фінансових зобов'язань [8, с. 39].

Враховуючи зазначене, можна стверджувати, що фінансово-економічна безпека держави – це одна з найважливіших складових національної безпеки, а також запорука стабільності та незалежності держави, що характеризуються, перш за все, станом захищеності економіки від загроз. При цьому забезпечення фінансово-економічної безпеки держави потребує вирішення широкого кола проблем, зокрема доцільними є розробка стратегії захисту фінансово-економічної безпеки держави й удосконалення діяльності існуючих на сьогодні правоохоронних органів, які відповідно до законодавства здійснюють захист фінансово-економічної безпеки.

Актуальність питання забезпечення ефективності та результативності діяльності право-

охоронних органів, зокрема тих, що забезпечують фінансово-економічну безпеку, сьогодні не потребує доведення, адже очевидно, що результатом діяльності будь-якого органу є його економічна ефективність. Питання ефективності діяльності правоохоронних органів є досить важливим, що зумовлено сучасною тенденцією до їх реформування.

Для подальшого дослідження зазначеного питання, на наш погляд, варто звернутися до наукової літератури з метою з'ясування визначення терміна «правоохоронні органи».

Забезпечення фінансово-економічної безпеки держави покладено на складний комплекс суб'єктів, у тому числі на правоохоронну систему. А. М. Куліш наголошує, що правоохоронна система – це багаторівнева соціальна система, яка охоплює систему правових засобів, методів і гарантій, що забезпечують охорону суспільних відносин від протиправних посягань, та державні органи, які виконують правоохоронні функції [9, с. 96]. Я. Ю. Кондратьєв вважає, що правоохоронний орган – це державний орган, основним (або головним) предметом діяльності якого є законодавчо визначені функції або завдання з охорони права, відновлення порушеного права, організації виконання покарання, захисту національної (державної) безпеки, підтримання правопорядку, забезпечення стану законності (за [10, с. 39]). Слід погодитися з А. М. Детюком, який зазначає, що правоохоронним органом як суб'єктом системи забезпечення економічної безпеки є лише той державний орган, який безпосередньо бере участь у забезпеченні економічної безпеки особи, суспільства, держави шляхом протидії злочинності, в тому числі економічній, яка становить загрозу економічній безпеці [11, с. 33].

На сьогодні правоохоронні органи мають вирішальний вплив на формування політики кожної держави, зокрема і України, та забезпечення її фінансово-економічної безпеки. Конституцією України (ст. 17) передбачено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [12]. Така норма свідчить, що гарантування економічної безпеки держави є одним із пріоритетних завдань України.

Враховуючи перелік правоохоронних органів, закріплений у ст. 2 закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [13], можна з упевненістю зазначити, що до правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної

безпеки держави слід віднести органи Національної поліції України, Служби безпеки України, підрозділи податкової міліції Державної фіскальної служби України та Національне антикорупційне бюро України, про що свідчать їх завдання та функції. Утім, незважаючи на важливе значення діяльності правоохоронних органів у сфері захисту фінансово-економічної безпеки держави, питання напрямків здійснення зазначеними правоохоронними органами покладених на них законом завдань науковцями не було досліджено.

Аналіз норм законодавства України, в тому числі Кримінального процесуального кодексу України [14], дає можливість зробити висновок, що одними з напрямків діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави є виявлення, припинення та досудове розслідування економічних правопорушень. Наприклад, органи Національної поліції України здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень за ст. 209 «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом». Поряд із цим, якщо вказане кримінальне правопорушення було вчинене вищою посадовою особою держави, то воно належить до підслідності Національного антикорупційного бюро України. Більше того, органи Служби безпеки України, підрозділи податкової міліції Державної фіскальної служби України також можуть розслідувати суспільно небезпечні дії, які кваліфікуються за ст. 209 Кримінального кодексу України, в разі, якщо вони вже розслідують або до їх підслідності належить кримінальне правопорушення, яке передувало легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Звичайно, перелік кримінальних правопорушень, які посягають і завдають шкоди фінансово-економічним інтересам держави, не обмежується лише ст. 209 Кримінального кодексу України, однак наведений нами приклад свідчить, що важливе місце в діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави належить виявленню, припиненню та розслідуванню кримінальних правопорушень.

Слід зазначити, що виявлення та розслідування кримінальних правопорушень неможливе без здійснення правоохоронними органами оперативно-розшукової діяльності. Крім того, у структурі Служби безпеки України діє Головне управління контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері економічної безпеки, яке здійснює контррозвідувальну діяльність з метою виявлення існуючих або потенційних

загроз фінансово-економічній безпеці держави. При цьому відповідно до закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [15] правоохоронні органи зобов'язані взаємодіяти між собою та правоохоронними органами іноземних держав з метою швидкого і повного попередження, виявлення та припинення злочинів. Вказане дає можливість дозволяє зробити висновок, що взаємодія правоохоронних органів є невід'ємною частиною їх діяльності, спрямованої на виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень.

Не менш важливо також звернути увагу на діяльність правоохоронних органів у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави щодо запобігання кримінальним правопорушенням, які посягають на фінансово-економічні інтереси держави. В. П. Хоменко, який досліджував питання запобігання злочинності у фіскальній сфері, наголошував, що під запобіганням злочинності слід розуміти: систему, яка припиняє формування та функціонування криміногенних процесів у суспільстві; зв'язок між цими процесами та формуванням особистості; взаємопов'язаність особистості та ситуації вчинення злочину [16]. У науковій доктрині прийнято вважати, як зазначає І. В. Однолько, що «попередження злочинів» є загальним поняттям щодо таких понять, як «запобігання злочинам», «профілактика злочинів», «протидія злочинам» і «превенція злочинів» [17]. У зв'язку з цим вважаємо доцільним проаналізувати підхід В. М. Кудрявцева та В. Є. Емінова, які розглядають поняття «попередження злочинів» як систему заходів, здійснюваних правоохоронними органами з метою:

- 1) виявлення й усунення причин і умов злочинності;
- 2) виявлення й усунення ситуацій на окремих територіях чи в певному середовищі, які мотивують або провокують вчинення злочинів;
- 3) виявлення в суспільстві груп підвищеного кримінального ризику та відповідно зниження цього ризику;
- 4) виявлення осіб, поведінка яких свідчить про можливість вчинення ними злочину, та здійснення впливу на них [18].

Тобто від ефективності діяльності правоохоронних органів у сфері попередження кримінальних правопорушень, які посягають на фінансово-економічні інтереси держави, багато в чому залежить загальний рівень фінансово-економічної злочинності в державі. Тому нормативно-правові акти, які регламентують діяльність правоохоронних органів у сфері забезпечення

фінансово-економічної безпеки держави, акцентують увагу на таких повноваженнях:

- здійснення інформаційно-аналітичної роботи з метою виявлення та усунення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України (ст. 16 закону України «Про Національне антикорупційне бюро України») [19];

- здійснення відповідно до законодавства профілактики правопорушень у сфері державної безпеки (ст. 24 закону України «Про Службу безпеки України») [20];

- виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів та інших правопорушень у сфері оподаткування та бюджетній сфері, вжиття заходів для їх усунення (п. 350.1 ст. 350 Податкового кодексу України) [21].

Порівняно з іншими правоохоронними органами інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності Національної поліції України у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави відповідно до наказу Національної поліції України від 07.11.2015 № 81 покладено на Департамент захисту економіки. Зокрема, Департамент захисту економіки аналізує стан економічної злочинності в державі, причини й умови, що її обумовлюють, прогнозує криміногенну ситуацію в соціально-економічній сфері держави та окремих її регіонах, а також організовує перегляд нормативно-правових актів з питань боротьби зі злочинністю у сфері економіки з метою приведення у відповідність до чинного законодавства [22].

Підсумовуючи вказане, можна зробити висновок, що існує два напрями діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави – стратегічний і тактичний. Стратегічний напрям передбачає інформаційно-аналітичну роботу правоохоронних органів, а саме: збирання й аналіз інформації про стан фінансово-економічної злочинності в державі; прогнозування зниження чи зростання рівня фінансово-економічної злочинності; виявлення та усунення причин і умов, що її обумовлюють; удосконалення нормативно-правових актів, які загалом спрямовані на протидію та боротьбу з фінансово-економічною злочинністю в державі; формування стратегії діяльності в зазначеній сфері. Тобто стратегічний напрям діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави спрямований на запобігання фінансово-економічній злочинності.

Тактичний напрям діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення фінансово-

економічної безпеки держави передбачає проведення оперативно-розшукових заходів з метою виявлення кримінальних правопорушень, які посягають на фінансово-економічні інтереси держави, їх припинення, належне документування та досудове розслідування.

При цьому взаємодія правоохоронних органів у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки матиме місце як під час стратегічного, так і під час тактичного напрямків їх діяльності.

Досліджуючи рівні діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, необхідно зазначити, що досить поширеним є підхід, за якого виокремлюють три рівні управління економікою – загальнодержавний, регіональний і місцевий (локальний). Загальнодержавний рівень застосовується для забезпечення функціонування економіки країни в цілому та визначення параметрів діяльності її складових. Регіональний рівень відповідно має враховувати специфіку діяльності правоохоронних органів у сфері фінансово-економічної безпеки конкретного регіону в межах закріплених у законі повноважень. На локальному рівні правоохоронні органи провадять свою діяльність з урахуванням вимог вищих рівнів регулювання та визначають особливості господарських зв'язків між собою, власні параметри діяльності [23, с. 137].

Враховуючи наведену класифікацію рівнів управління економікою, вважаємо доцільним виокремити такі рівні діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, як міжнародний, загальнодержавний і регіональний. Міжнародний рівень включає в себе здійснення правоохоронними органами України разом із правоохоронними органами іноземних держав спільних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення та припинення фінансово-економічних правопорушень, обмін інформацією між указаними органами тощо.

Виокремлення загальнодержавного, регіонального та локального рівнів діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави загалом зумовлено системою органів Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, Національної поліції України та підрозділів податкової міліції Державної фіскальної служби України. Зокрема, система Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України та Національної поліції України передбачає центральне і територіальні управління. Відповідно діяльність

центральної управління зазначених органів здійснюється на загальнодержавному рівні, тоді як працівники територіальних управлінь реалізують надані їм повноваження з метою виконання покладених на правоохоронний орган завдань у межах території області та підпорядковуються центральному управлінню. Підрозділи податкової міліції Державної фіскальної служби України так само діють на загальнодержавному та регіональному рівнях.

Також необхідно зазначити, що діяльність правоохоронних органів у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави буде ефективною лише за умови належного співробітництва правоохоронних органів на всіх рівнях їх діяльності, оскільки пріоритет лише одного рівня негативно позначиться на захисті фінансово-економічної безпеки держави.

Таким чином, необхідність дослідження рівнів і напрямів діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки України зумовлена сучасним станом захисту фінансово-економічних інтересів держави від протиправних посягань. Аналіз норм

національного законодавства дає можливість зробити **висновок**, що правоохоронні органи у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави здійснюють свою діяльність у двох напрямках – стратегічному, який спрямований на запобігання фінансово-економічній злочинності, і тактичному, основною метою якого є виявлення, припинення та розслідування вже скоєних кримінальних правопорушень, що посягають на фінансово-економічні інтереси держави. Для вдосконалення діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави важливе значення має також визначення рівнів діяльності зазначених правоохоронних органів. Враховуючи чинне законодавство та передбачену в ньому систему органів Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, Національної поліції України та підрозділів податкової міліції Державної фіскальної служби України, можна стверджувати про існування міжнародного, загальнодержавного та регіонального рівнів діяльності вказаних органів, кожному з яких притаманна певна специфіка.

Список бібліографічних посилань

1. Степаненко А., Герасимов М. Оцінка економічної безпеки України та її регіонів. *Регіональна економіка*. 2002. № 2. С. 39–54.
2. Мунтіян В. І. Економічна безпека України. Київ : КВШ, 1998. 462 с.
3. Гончарова В. О. Вплив тіньової економіки на економічну безпеку держави : монографія. Харків : ХНУ, 2001. 195 с.
4. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение. *Вопросы экономики*. 1994. № 12. С. 4–13.
5. Михайленко А. Механизм обеспечения экономической безопасности России. *Мировая экономика и международные отношения*. 1996. № 7. С. 119–127.
6. Василик О., Мочерний С. Фінансова безпека. *Економічна енциклопедія*. Т. 3. Київ : Академія, 2002. С. 45.
7. Миколайчук А. Б. Методичний підхід до прогнозування рівня фінансової безпеки держави в системі моніторингу. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2012. Вип. 38 (додаток). С. 81–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetr_2012_38%28dodatok%29__18 (дата звернення: 20.12.2017).
8. Сухоруков А. І. Проблеми фінансової безпеки України : монографія. Київ : НППІБ, 2005. 140 с.
9. Куліш А. М. Правоохоронна система України: адміністративно-правові засади організації та функціонування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2009. 432 с.
10. Кардаш В. М. Сутність права та сутність правоохоронної діяльності: взаємовплив та взаємозалежність. *Держава і право*. 2001. Вип. 11. С. 39–44.
11. Детюк А. М. Правоохоронні органи, як суб'єкти системи забезпечення економічної безпеки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 12 (168). С. 33–37.
12. Конституція України : від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. 30. Ст. 141.
13. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : закон України від 23.12.1993 № 3781-ХІІ // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (дата звернення: 20.12.2017).
14. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.12.2017).
15. Про оперативну-розшукову діяльність : закон України від 18.02.1992 № 2135-ХІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 20.12.2017).
16. Хоменко В. П. Організація запобігання злочинам у фіскальній сфері. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 187–201.
17. Однолько І. В. Теоретичні засади запобігання злочинності. *Юридичний вісник*. 2013. № 4 (29). С. 143–147.

18. Криминология : учеб. / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. 2-е изд., перераб и доп. М. : Юрист, 2002. С. 279–280.
19. Про Національне антикорупційне бюро України : закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051.
20. Про Службу безпеки України : закон України від 25.03.1992 № 2229-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення: 20.12.2017).
21. Податковий кодекс України : закон України від 02.12.2010 № 2755-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 20.12.2017).
22. Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України : наказ Нац. поліції України від 07.11.2015 № 81. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/Наказ%20НП%2081%20-%2007112015.rar> (дата звернення: 20.12.2017).
23. Бандурка О. М., Духов В. Є., Петрова К. Я., Червяков І. М. Основи економічної безпеки : підручник. Харків : НУВС, 2003. 236 с.

Надійшла до редколегії 21.12.2017

РЕЗНИК О. Н. УРОВНИ И НАПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Обосновано наличие двух направлений осуществления деятельности правоохранительных органов в сфере обеспечения финансово-экономической безопасности государства – стратегического и тактического. Установлено, что наряду с направлениями важное значение имеют также уровни их деятельности. В связи с этим обосновано существование трёх уровней деятельности правоохранительных органов в сфере обеспечения финансово-экономической безопасности государства – международного, общегосударственного и регионального.

Ключевые слова: финансово-экономическая безопасность, безопасность государства, правоохранительный орган, уровни деятельности, направления деятельности, обеспечение безопасности.

RIEZNIK O. M. LEVELS AND DIRECTIONS OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES ACTIVITY FOR ENSURING FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

The National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the agencies of the National Police of Ukraine and the Security Service of Ukraine, units of the tax police of the State Fiscal Service of Ukraine are assigned to law enforcement agencies to ensure financial and economic security of the state. It has been stressed that the necessity of studying the levels and directions of the activity of law enforcement agencies in the sphere of providing financial and economic security of Ukraine is caused by the current state of protection of financial and economic interests of the state against unlawful encroachments.

It has been concluded that law enforcement agencies in the field of ensuring financial and economic security of the state carry out their activities in two directions: strategic, aimed at preventing financial and economic crime in the state; tactical, the main purpose of which is to directly detect, terminate and investigate already committed socially dangerous acts that encroach on the financial and economic interests of the state. It has been also clarified that, along with the activities of law enforcement agencies in the field of ensuring financial and economic security of the state, the levels of their activities are important. In this regard, the author has substantiated the existence of three levels of activity of law enforcement agencies on ensuring financial and economic security of the state – international, national and regional.

Keywords: financial and economic security, state security, law enforcement agency, levels of activity, directions of activity, security.

КАДРОВА РОБОТА В ОРГАНАХ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ, ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 159.9:351.74(477)“192”

В. А. ГРЕЧЕНКО,

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, заслужений працівник освіти України;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>;

Я. С. ПОСОХОВА,

кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3374-3930>

2017 – Рік Української революції
1917–1921 років

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ РИС ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКА МІЛІЦІЇ 1920-Х РОКІВ: СПРОБА ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ

Проаналізовано основні аспекти психології працівника міліції в Українській СРР у 1920-х роках. Основну увагу приділено чинникам, які впливали на формування особистості працівника міліції, зокрема подіям збройної боротьби Української революції 1917–1921 рр., соціальному походженню працівників, їх загальноосвітньому та політичному рівню, впливу національної психології, соціально-економічним умовам нової економічної політики.

Ключові слова: Україна, міліція, історична психологія, особистість, історична реконструкція.

Grechenko, V. A. and Posokhova, Ya. S. (2017), “Characteristics of basic features of a personality of militia officer of 1920s: attempt of historical and psychological reconstruction” [“Kharakterystyka osnovnykh rys osobystosti pratsivnyka militsii 1920-kh rokiv: sprobа istoriko-psykholohichnoi rekonstruktsii”], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 142–148.

Постановка проблеми. Проведення історико-психологічних досліджень має суттєве значення для підвищення рівня професійної підготовки фахівців з історії та психології. Також вивчення історико-психологічних проблем може бути корисним під час підготовки кадрів для Національної поліції України для виявлення позитивного та негативного досвіду минулого.

Стан дослідження. Нам не вдалося знайти жодної публікації в українській науковій літературі з цього питання. Взагалі праць, в яких висвітлюються якісь аспекти історичної психології, катастрофічно мало, в цьому ми значно відстаємо від наших європейських та американських колег. Тому метою нашої статті є історико-психологічна реконструкція основних рис особистості працівника міліції 1920-х років.

Виклад основного матеріалу. Після встановлення радянської влади в Україні почалося формування правоохоронних органів. Міліція УСРР організувалася із суто класових позицій. В інструкції до декрету ВУЦВК від 10 липня

1920 р. «Про робітничо-селянську міліцію», а також у деяких інших документах, наказах і циркулярах визначалося, що на службу в міліцію приймаються тільки робітники та селяни. Широко використовувалися загони комітетів незаможних селян, які склалися з незаможників і комуністів та формувалися на місцях згідно з постановою РНК «Про боротьбу з бандитизмом» [1]. Представникам комнезамів виділялася зброя, а сформовані загони самооборони зараховувалися в міліцію [2]. Не маючи чіткого уявлення ні про основні засади оперативно-розшукової діяльності, ні про порядок проведення слідчих дій, далеко не кожен із незаможників знаходив себе в міліцейській справі. Тому не дивно, що понад півтисячі представників комнезамів, які поповнили харківську міліцію під час воєнізації, пропрацювали в ній не більше року [3].

Міліцію Харківщини в період воєнізації, що тривав із серпня 1921 р. до січня 1922 р., поповнили 1550 бійців і командирів Червоної

армії. Вони приносили із собою психологію, властиву добі війни та революції. Охоронцями порядку стали вихідці з народу, так звана народна міліція. Її діяльність була покликана сформувати у свідомості українського народу новий образ захисника порядку та законності, який з часом неодноразово трансформовувався і набував нових особистісних рис, притаманних лише цій соціальній групі. Важливого значення набувало створення нового образу працівника міліції, покликаного підтримувати позитивний імідж представника виконавчої влади та посилити довіру населення до відповідних силових структур.

Однак, як свідчать архівні документи, в перші півтора роки існування «міліціонери усіх видів служби являли собою у переважній більшості натовп людей, суцільно недисциплінований, непідготовлений, босий та роздягнений». Відсутність відповідного командного складу, різнорідне озброєння, незадовільні постачання та харчування не могли сприяти розбудові міліцейського апарату [4]. Цікаві висновки та паралелі можна знайти у цьому плані в дослідженні Олени Хмеленок [5]. Авторка акцентує увагу на тому, що нові міліцейські підрозділи формувалися переважно з місцевого населення, яке походило з єдиного культурного та мовного середовища. На думку дослідниці, «це сприяло усвідомленню правоохоронців як “тутешніх” людей, що зумовило ідентифікацію населення з новими правоохоронцями. Саме “тутешність” визначила сприйняття народних міліціонерів як борців за ідеали добра і справедливості, сформованими і вкоріненими в культурі протягом історичного розвитку етносу» [5, с. 153].

Цікавим є припущення О. Хмеленок щодо впливу таких особистісних рис на формування почуття синхронності, узгодженості своїх дій у різноманітних сферах суспільного життя людини – виробничо-господарській сфері, особистому житті, професійній діяльності тощо. «Синхронізація діяльності, закріплена в народних моральних алгоритмах – “так, як у людей”, “не гірше, ніж у людей”, “як люди, так і я” – можливо, визначила і створення безлічі загонів добровільних помічників правоохоронних органів» [5, с. 153].

Що стосується образу охоронця порядку для українського народу, зокрема на Харківщині, то можна сказати, що тогочасний міліціонер своїми діями і ставленням до населення дискредитував самого себе. Лише протягом 1920 р. у Харкові та губернії було зафіксовано 390 злочинів, вчинених «правоохоронцями» [6, с. 81].

Станом на 1 вересня 1923 р. розподіл правоохоронців за національним складом був таким: українців – 7012 осіб (55 % загального складу міліції) росіян – 4157 осіб (33 %), інших національностей – 1573 особи (12 %). Нагадаємо, що в той період українці становили 80 % населення України [7], тобто їх представництво в міліції було меншим за питому вагу українців у республіці. За соціальним складом (походженням) міліцейські кадри поділялися так: робітників – 4995 осіб, селян-незаможників – 6423 особи, інших – 1325 осіб. За освітою: з вищою освітою – 48 осіб, із середньою освітою – 1044 особи, із нижчою освітою – 11 429 осіб, неписьменних – 222 особи. Звертає на себе увагу велика кількість працівників із нижчою освітою та неписьменних, однак це було характерним явищем для того часу. Статистику за розподілом обов’язків наведено в табл. 1 [8].

Таблиця 1

Комсклад	1846	Міліціонери	8364
Адмгоспсклад	549	Курсанти	888
Канцелярський склад	539	Нестройовий склад	420
Політсклад	137		

Розподіл показників за такими соціально-економічними параметрами, як національність, соціальне походження, освітній рівень, свідчить, що вони не відігравали значної ролі у становленні особистості молодого фахівця-міліціонера та не враховувалися під час професійного відбору до лав правоохоронної системи. Можна сказати, що психологічний відбір, який би визначав придатність або непридатність до служби, також не проводився на тому рівні, який є необхідним для успішного й ефективного виконання міліціонерами своїх про-

фесійних обов’язків. Низький освітній рівень та елементарна необізнаність у повсякденних речах призводили до того, що виконувана міліціонерами робота була на низькому рівні та не вирішувала основних завдань, які були на них покладені. Причинами цього можуть бути революційні зміни, які вплинули майже на всі сфери державного та суспільного життя населення того періоду. Формування якісно нової соціальної структури суспільства відбувалося цілеспрямовано та базувалося на ідеології за-позичень знань з економіки, політики, культури

інших країн, що у свою чергу супроводжувалося небаченими за масштабами та неоднозначними за наслідками перетвореннями у традиційному укладі, соціальних зв'язках, ментальності українського соціуму.

З огляду на величезні масштаби неосвіченості широких мас населення можна сказати, що нерозвиненість освітньої та культурно-освітньої систем, нестійкість культурних традицій і відсутність системи підготовки кваліфікованих кадрів для всіх галузей діяльності призводили до затримки в розвитку та становленні особистості міліціонера на психологічному рівні та особистості в цілому. Такі обставини пояснювалися надзвичайною складністю в організації та фінансуванні, відсутністю кваліфікованих кадрів і матеріально-технічною неспроможністю. Крім того, багаторічна соціально-економічна, культурна та психологічна демодернізація суспільства в умовах Першої світової війни та Української революції викликала глибоку кризу в усіх сферах життєдіяльності країни та негативно відображалася на психологічному розвитку особистості.

XX століття ознаменувалось апогеєм людської войовничості й еволюції війни як особливого суспільно-політичного явища. Олена Сенявська у рамках дослідження психології війни у XX столітті [9] висвітлює загальний психологічний стан різноманітних верств населення, які пройшли війну. Авторка зазначає, що «стан «зведеного курка» неминуче позначився на всіх сферах суспільного життя, але найбільш сильно відбився в народній свідомості, наклавши відбиток на долю кількох поколінь. Так психологія всього суспільства поступово перетворювалася в психологію комбатанта – як реального, так і потенційного» [9, с. 2–3].

Безумовно, війна кардинально змінила психологію людей, негативно вплинула на формування особистості тогочасного міліціонера, зокрема на риси людини, та проявлялася в таких факторах: 1) звичка до насильства; 2) прагнення все вирішувати просто і швидко; 3) відсутність страху та відчуття небезпеки.

Багато дослідників, вивчаючи роль «людського фактора» у війні, часто спиралися на діяльнісний аспект розвитку особистості, який був направлений на задоволення індивідуальних потреб людини, і тоді постали питання проблеми самовизначення: «Хто Я є?» та «Який Я?».

У добу Української революції постало питання формування нової нормативної бази. Необхідно було структурувати правове поле і створити якісь політичні та юридичні універсали, які б регламентували роботу працівника

міліції та допомагали у розвитку та становленні особистості правоохоронця. Разом із тим, створюючи правоохоронні органи, більшовики сформулювали такі положення, як класовість, добровільність, виборність і підпорядкованість радам.

На той час рівень освіти міліціонерів мало кого хвилював, а тому вивченню юридичних дисциплін увага не приділялася. Курси та школи підготовки кадрів міліції мали тимчасовий характер і швидко розформувалися. Однак відсутність правових знань і професійна некомпетентність особового складу міліції спонукали до впровадження в період підготовки систематичного вивчення значного блоку юридичних дисциплін. Цю обставину можна аргументувати тим, що в 1920-ті роки звертали увагу на бойові й особисті риси людини, але цього вже було недостатньо. Тому правова освіта міліціонерів була нагальною, оскільки після отримання необхідних знань вони краще починали розуміти цінність закону та необхідність його дотримання.

Схожих думок дотримуються і сучасні дослідники, які також підкреслюють важливість правової освіти правоохоронців та набуття ними необхідної особистісної риси – правосвідомості. Так, О. В. Цуркан указує, що завдяки участі в соціально-правових відносинах відбувається психологічне сприйняття закону, а це є необхідною передумовою професійного становлення міліціонера, яке направлене на формування «ціннісного ставлення до права, зміцнення його авторитету в суспільстві, особливо в системі правоохоронних органів» [10, с. 18]. О. В. Кобець вважає, що включення правової норми до правової свідомості дозволяє людині оцінити свою поведінку, вчинки оточуючих, ситуацію з точки зору її сутності, співвіднести оцінювані явища із правовим еталоном. Тобто правосвідомість є не лише механізмом реалізації прав, а і його джерелом, оскільки демонструє суспільні потреби і водночас є критерієм оцінки його ефективності, відповідності поведінки правоохоронця встановленим нормам [11, с. 99].

Можна сказати, що період 1920-х років був «переломним» у житті тогочасного населення, яке у свою чергу сформувало особовий склад міліції. У повсякденному житті більшості населення активізувалися риси нового укладу, змінювалася свідомість, формувалися нові світоглядні орієнтири. Зміна зовнішніх умов, продиктована широким комплексом економічних, соціально-політичних і психологічних факторів, зумовила і зміни внутрішніх умов, які допомагали населенню освоювати нові механізми соціалізації.

Кадри міліції були сформовані переважно зі звичайних селян і робітників, рівень інтелектуального, освітнього, культурного, емоційного та психічного розвитку яких був недостатнім для виконання ними професійних обов'язків представників правоохоронної системи. Тому з часом відбулися кадрові чистки серед працівників міліції, професійна компетентність яких викликала великі сумніви. У столичному Харкові перша чистка особового складу міліції відбувалась з 6 по 11 червня 1922 р., її метою було звільнення з підрозділів усіх рівнів працівників, які «дискредитували міліцію й заважали створенню потужного апарату, що буде твердо стояти на стражі порядку і забезпечить особисту безпеку громадян» [12, с. 156].

«Ритуал» чистки мав певну схему. Кожен працівник виходив перед присланою вищою інстанцією «комісією з чистки», що складалася з кількох (як правило трьох) осіб, які пройшли чистку раніше, клав перед нею на стіл партквиток (якщо був членом партії), посвідчення й особисту зброю, відповідав на її запитання, а також на запитання присутніх. Якщо він визнавався гідним залишатися в лавах міліції, документи та револьвер йому повертали. Спочатку піддавалися ревізії соціальне походження й участь у революції, а також ідеологічна грамотність (ставилися питання на знання теорії марксизму тощо) та морально-побутове обличчя [12, с. 156].

Критичні зауваження про несумлінне виконання службових обов'язків тим, хто підлягав чистці, також ураховувалися комісією. Обвинувачення, що звучали на зборах, стосувалися випадків поборів і побоїв затриманих міліцією, брутальності з боку міліціонерів, необізнаності у службових обов'язках. Як відзначав пізніше наркомат внутрішніх справ УСРР, чистка показала, що «значна кількість злочинів була викликана напівголодним існуванням міліціонерів. Мізерні оклади, одержувані міліціонерами, навіть інколи твердого й чесного працівника штовхали на злочин» [13].

Разом із тим, чистки спровокували появу нових проблем. Як відзначалося у звітах начальника Харківської губміськмліції, частина міліціонерів, які пройшли чистку, «спочивали на лаврах» і припиняли відповідально ставитися до виконання своїх безпосередніх обов'язків, інша частина працівників, щоб уникнути звільнення під час можливих майбутніх чисток, пішли шляхом завоювання дешевої популярності в місцевого населення, не звертаючи уваги на адміністративні, а інколи і кримінальні, правопорушення з його боку. З метою усунен-

ня такого стану справ пропонувалося постійно проводити перевірку службових знань командного та стройового складу губміськмліції, для чого створювалися спеціальні комісії при губернських і окружних відділах міліції [14].

У досліджуваній період ситуація з підготовкою міліціонерів була невтішною. Під час інспекторських перевірок, проведених у лютому–березні 1921 р., було виявлено, що переважна більшість міліціонерів, навіть із комскладу, мають лише загальне уявлення про свої службові обов'язки та не дотримуються службової дисципліни, наприклад, деякі відпускали на свободу під заставу (а це вже свідчило про жахливе матеріальне становище) злочинців, які того ж дня скоювали нові злочини [15]. 5 квітня 1921 р. постановою РНК УСРР усі губвиконкоми зобов'язувалися вжити термінових заходів щодо створення курсів міліції, метою яких була підготовка вищого і молодшого складу міліції, старших міліціонерів та агентів карного розшуку [16].

С. М. Токарева, досліджуючи питання підготовки радянських міліціонерів 1920-х років, указує: «У 1921 р., коли склалися сприятливі об'єктивні умови і зникли численні фронти, було покладено початок систематичного навчання. Забезпечення безпеки громадян тепер зводилося не лише до відкритої протидії злочинності, необхідно було вживати і превентивних заходів. Для цього була потрібна серйозна професійна підготовка. Першим завданням стала ліквідація загальної та політичної неграмотності, вивчення міліцейської служби і військова підготовка. Але на початку 1920-х років навчання міліціонерів на місцях носило “випадковий” і тимчасовий характер. Вимоги до міліції, у зв'язку з розвитком законодавства та покладанням на неї нових обов'язків, ставили перед місцевими органами завдання підняття кваліфікацію працівників» [17].

Із 11 червня 1921 р. у Харкові почали свою роботу курси червоних міліціонерів Харківської губернії, розраховані на 500 піших і 100 кінних міліціонерів [18]. Перший випуск виявився не зовсім вдалим, тому що погано було підібрано кадровий склад і постійно бракувало коштів [19]. Цікавим є перелік творів письменників, яких рекомендували вивчати на курсах міліції в 1922 р., опублікований у часописі «Революційний страж». Серед них – Максим Горький («Макар Чудра», «Пісня про Сокола», «Челкаш», «На дні», «Фома Гордєєв», «Мати», «Сповідь»), Л. М. Андрєєв («Розповідь про сім повішених», «Червоне слово»), О. І. Купрін («Поєдинок», «Штабс-капітан Рибніков», «Яма»).

Передбачалося вивчення літературних творів на теми сільського життя, а також «Муму» та «Живі моці» І. С. Тургенєва, «Кому на Русі жити добре» й «Орина в селі» М. О. Некрасова, «Книжка чеків» Г. І. Успенського, «Полікушка» та «Влада темряви» Л. М. Толстого, «Сон Макара» В. Г. Короленка, «Страшна смерть невинної людини» та «На війні» В. В. Вересаєва, «Літо», «Солдат» і «Вороги» М. Горького, «Молох» О. І. Купріна, «Стрілочник», «Під землею» та «На заводі» О. С. Серафимовича, «Чотири дні» В. М. Гаршина, «Вічна пам'ять» В. Д. Немировича-Данченка [20] тощо. Слід відзначити, що цей перелік є досить поважним, і якби працівник міліції дійсно все це прочитав, то його культурний рівень значно б підвищився.

Поширеною формою виховання працівників міліції були мітинги. Вони присвячувалися практично всім актуальним питанням політичного, господарського та міжнародного життя. У міліції України тільки в 1923 р. було проведено 113 багатотисячних мітингів, на яких ви-

ступали політпрацівники, начальники міліції, міліціонери, батьки загиблих правоохоронців, представники партійних і державних органів, комсомольських осередків, робітничих колективів і комнезамів, поети, письменники й діячі науки, культури та мистецтва [21]. Так упроваджувалося виховання колективізму та «стадного почуття».

Однак у перші роки існування в організації шкільної діяльності виникали певні труднощі, наприклад, недостатнє матеріально-технічне забезпечення як курсантів, так і молодшого та середнього командного складу. Стан дисципліни у школі був не на тому рівні, який мав би бути у військово-навчальному закладі. Цей висновок ґрунтується на тому, що рівень дисциплінованості працівників, які прибували після випуску на роботу до практичних підрозділів, був нижчим, ніж в осіб, які не закінчували школи [22].

Статистика відмічає прояви злочинності також серед самих працівників міліції. Про це свідчать дані табл. 2 [23].

Таблиця 2

Злочинність серед працівників міліції та розшуку

Назва злочину	До 1924–1925 б. р.	% до заг. складу	До 1925–1926 б. р.	% до заг. складу
Зловживання владою, перевищення та бездіяльність влади, образи тощо	546	3,2 %	719	3,7 %
Привласнення, розтрата, хабарництво тощо	366	2,1 %	234	1,2 %
Самовільне залишення служби та дезертирство	307	1,8 %	356	1,8 %
Загалом	1219	7,1 %	1309	6,7 %

Важливим елементом кадрової політики середини 1920-х років було проведення українізації органів НКВС. Постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 30 квітня 1925 р. «Про заходи термінового проведення повної українізації радянського апарату» передбачала заборону прийому на службу осіб, які не володіють українською мовою. Положення законодавчого акта вимагали звільнення осіб, які висловлюють негативне ставлення до українізації [24]. У кінцевому рахунку цей процес призвів до змін національного складу міліції УСРР. Так, у 1925 р. серед працівників міліції було 54 % українців, 28 % росіян і 18 % представників інших національностей. У 1928 р. це співвідношення змінилося: українців серед міліціонерів стало вже 62,7 %, росіян – 24,9 %, а представників інших національностей – 12,4 % [25, с. 238].

З точки зору психології таку обставину можливо пояснити прагненням тогочасної влади покращити взаємини населення та міліції. Не-

однорідність самого населення викликала багато проблем, пов'язаних із диференціацією соціальних груп за майновими, освітніми та професійними критеріями, але в 1920-х роках велике значення мали також географічні, національні та станові ознаки. Залежно від належності суб'єкта до тієї або іншої соціальної, етнічної чи станової групи формувалося і його ставлення до правоохоронних органів. На ставлення до міліції впливало їх правове становище, матеріальне забезпечення та цілі діяльності. Важливо також враховувати, що самі міліціонери також були частиною населення.

Відомо, що будь-яка людина намагається впорядкувати свою життєдіяльність, що можливо тільки в єдності особистості зі самосвідомістю та з оточуючими її людьми, цінності та норми яких вона повинна прийняти й освоїти. Ідентичність має «складну динамічну структуру, яка відображає процес усвідомлення людиною власного Я, характеризується цілісністю,

єдністю, тотожністю та інтегративністю з іншими людьми та навколишнім середовищем. В психологічній науці на основі методологічних, концептуальних і методичних підходів обумовлені структурні компоненти ідентичності, такі як: соціальний та особистісний аспекти, комплекс соціальних ролей та статусів, цінності, цілі, уявлення, якими особистість керується та слідує протягом життя» [26, с. 55].

Всі ці новоутворення у структурі особистості працівника міліції 1920-х років ХХ століття вимагали від нього достатньо високого освітнього рівня та якісної професійної підготовки. Щодо освітньої підготовки харківської міліції наприкінці десятиліття, то вищу освіту мали лише 0,08 % працівників, середню – 3,98 %, початкову – 79,43 %, не мали освіти – 16,51 % [6, с. 304]. Протягом 1926–1928 рр. істотно зросла кількість осіб з початковою освітою (з 66,7 %), але загальний рівень освіченості правоохоронців упродовж усього десятиліття залишався на доволі низькому рівні.

Висновки. Формування міліції в УСРР почалося після завершення багаторічних Першої світової війни, Громадянської війни та Української революції, участь в яких багато в чому негативно вплинула на психологічні якості її працівників. Комплектація правоохоронних органів відбувалася на класовій основі, що призвело до надання переваг соціальному походженню перед професійними якостями. Загальний низький освітній рівень і фактична відсутність правової культури не сприяли психологічному розвитку особистості. Крім того, наявність правового нігілізму у представників влади того часу не додавала авторитету правоохоронців у суспільстві. Наслідки війн і трансформацій у суспільстві також негативно позначилися на професійному становленні особистості працівника міліції та спровокували певну затримку його психологічного розвитку, що унеможливило набуття ним необхідних професійних якостей для цієї професійної групи, яка покликана підтримувати законність і порядок у суспільстві.

Список бібліографічних посилань

1. ЦДАВО України (Центр. держ. архів виконавчих органів влади і упр. України). Ф. 6. Оп. 2. Спр. 119. Арк. 39.
2. ЦДАВО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 560. Арк. 3.
3. Олейник В. К шестой годовщине милиции Харьковщины. *Бюллетень НКВД*. 1925. № 2. С. 49.
4. Михайленко П., Довбня В. Робітничо-селянська міліція УСРР у 1919–1922 роках: утворення, розвиток та правові засади діяльності. *Іменем Закону*. 2007. № 24 (5566). С. 24.
5. Хмеленок Е. А. Образ стража порядка в сознании белорусского народа: историческая ретроспектива // *Менталитет славян и интеграционные процессы: история, современность, перспективы* : материалы X Междунар. науч. конф., Гомель, 25–26 мая 2017 г. / М-во образования Республики Беларусь и др. ; под общ. ред. В. В. Кириенко. Гомель : ГГТУ им. П. О. Сухого, 2017. С. 153–155.
6. Из истории милиции Советской Украины / сост.: П. Синицын. Киев : РИО при МООП УССР, 1965. 498 с.
7. Маршрутами історії / упоряд. Ю. І. Шаповал ; редкол.: Ф. М. Рудич, І. Ф. Курас та ін. Київ : Політвидав України, 1990. С. 218.
8. ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 148.
9. Сенявская Е. С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России. М. : РОССПЭН, 1999. 347 с.
10. Цуркан О. В. Правова свідомість працівника міліції: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2013. 20 с.
11. Кобець О. В. Соціальна природа змісту правосвідомості особистості // *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України «Актуальні проблеми психології»* : у 12 т. / за ред. В. О. Моляко. Т. 12. Вип. 8. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 96–105.
12. Мулукаев Р. О сотрудничестве советских республик в строительстве рабоче-крестьянской милиции (1918–1924 гг.). *Труды Высшей школы МВД СССР*. 1973. Вып. 35. С. 151–166.
13. ЦДАВО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 1957. Арк. 13.
14. ДАХО (Держархів Харків. обл.). Ф. Р. 563. Оп. 1. Спр. 305. Арк. 297.
15. ДАХО. Ф. Р. 563. Оп. 1. Спр. 38-а. Арк. 16.
16. *Збірник узаконень і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України*. 1921. № 5. Ст. 166.
17. Токарева С. Н. Общеюридическая подготовка советских милиционеров в 1920-е годы. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2013. № 3. С. 199–202.
18. ЦДАВО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 1008. Арк. 1.
19. Сокурченко В. В., Бандурка О. М., Греченко В. А. Підготовка правоохоронців правопорядку в Харкові: 100 років історії (1917–2017 рр.) : До 100-річчя подій Української революції. Харків : Золота миля, 2017. С. 200.
20. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : у 6 т. Харків, 2014. Т. 2. С. 814–815.
21. ЦДАВО України. Ф. 6. Оп. 2. Спр. 394. Арк. 9.

22. Ряботенко А. Что препятствует проведению учебы в органах милиции и розыска УССР. *Административный вестник органов Народного комиссариата внутренних дел*. 1926. № 8 (17). С. 18.
23. Попова Г. О. Протидія правоохоронних органів Донбасу проявам злочинності в період другої половини 1920-х рр. *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 129.
24. Про заходи термінового проведення українізації радянського апарату : постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 30 квіт. 1925 р. *Бюлетень НКВС УСРР*. 1925. № 9 (24). С. 67–70.
25. Бандурка О. М., Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Становлення та розвиток міліції України (1921–1930 роки): історико-правове дослідження. Харків : Золота миля, 2015. 498 с.
26. Посохова Я. С. Психологічні особливості професійно-правової ідентичності правоохоронців (на прикладі поліцейських підрозділів України) : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2016. 232 с.

Надійшла до редколегії 03.12.2017

ГРЕЧЕНКО В. А., ПОСОХОВА Я. С. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНЫХ ЧЕРТ ЛИЧНОСТИ РАБОТНИКА МИЛИЦИИ 1920-Х ГОДОВ: ПОПЫТКА ИСТОРИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ РЕКОНСТРУКЦИИ

Проанализированы основные аспекты психологии работника милиции в Украинской ССР в 1920-е годы. Основное внимание уделено факторам, которые влияли на формирование личности сотрудника милиции, в частности событиям вооружённой борьбы Украинской революции 1917–1921 гг., социальному происхождению работников, их общеобразовательному и политическому уровню, влиянию национальной психологии, социально-экономическим условиям новой экономической политики.

Ключевые слова: Украина, милиция, историческая психология, личность, историческая реконструкция.

GRECHENKO V. A., POSOKHOVA YA. S. CHARACTERISTICS OF BASIC FEATURES OF A PERSONALITY OF MILITIA OFFICER OF 1920S: ATTEMPT OF HISTORICAL AND PSYCHOLOGICAL RECONSTRUCTION

It has been noted that after the establishment of Soviet power in Ukraine, there was the formation of law enforcement agencies. Militia of the Ukrainian SSR was organized from purely class positions. The soldiers and commanders of the Red Army, who joined the ranks of militia, brought with them the psychology inherent in the era of war and revolution. The guardians of the order were ordinary people, the so-called People's Militia. Its activity was designed to form a new image of a guardian of law and order in the minds of Ukrainian people, which over time repeatedly was transformed and acquired new personal traits inherent in this social group.

The distribution of indicators for socio-economic parameters such as nationality, social origin, educational level indicates that they did not play a significant role in the development of the personality of a young specialist – a militiaman, and were not taken into account during professional selection in the ranks of law enforcement system. That is, it can be said that the psychological selection, which would determine the ability or disability of service, was also not carried out to the extent that was necessary for the successful and effective performance of professional duties. The low educational level and elemental ignorance in everyday matters led to the fact that the level of work performed by militiamen was low and did not solve the main tasks that were assigned to them. The professional activity of a militiaman was characterized by ignoring procedural requirements and restrictions, abuse of position, which led to the development of legal nihilism. Militia squads were predominantly formed of ordinary peasants and workers, whose level of intellectual, educational, cultural, emotional and mental development was insufficient to carry out the professional duties of the law enforcement system, and, as a result, personnel clearance took place among militiamen in the course of time.

Keywords: Ukraine, militia, historical psychology, personality, historical reconstruction.

УДК 37.015.311(477)-057.36

Д. В. ШВЕЦЬ,

кандидат педагогічних наук, перший проректор

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1999-9956>

НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (СЛУЖБОВА ПІДГОТОВКА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО) ЯК ВТІЛЕННЯ ЕВОЛЮЦІЙНОГО ХАРАКТЕРУ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО В УКРАЇНІ

Висвітлено проблемні питання навчання в процесі практичної діяльності (службової підготовки поліцейського). Зроблено висновки про застарілість чинної системи підготовки та запропоновано конкретні зміни, які потрібно запровадити в цей процес для значного підвищення якості підготовки поліцейських. Обґрунтовано необхідність запровадження в процесі службової діяльності нової моделі навчання, що ґрунтується на ефективній взаємодії практичних підрозділів та закладів вищої освіти МВС на засадах науково-методичного контролю за процесом навчання, охоплює проведення занять і консультацій, а також обмін досвідом між закладів вищої освіти та практичними підрозділами. Крім того, запропоновано залучати до процесу службової підготовки структурні підрозділи Міністерства охорони здоров'я України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та інші служби та установи, які можуть передати працівникам поліції корисні знання та вміння.

Ключові слова: Національна поліція України, навчання в процесі практичної діяльності, службова підготовка, практичні підрозділи, заклади вищої освіти, модель навчання, функціональна підготовка, загально профільна підготовка, тактична підготовка, вогнева підготовка, фізична підготовка, домедична підготовка, безпека життєдіяльності.

Shvets, D.V. (2017), "Training in the process of practical activity (service police training) as the implementation of evolutionary nature of the formation of a police officer's personality in Ukraine" ["Navchannia v protsesi praktychnoi diialnosti (sluzhbova pidhotovka politseiskoho) yak vtillennia evoliutsiinoho kharakteru formuvannia osobystosti politseiskoho v Ukraini"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 149–159.

Актуальність дослідження. У 2015 р. було створено Національну поліцію України як центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку [1, ст. 1]. У результаті цього разом із появою нового органу виконавчої влади з'явилися і нові вимоги як до самого правоохоронця, так і до його службової та професійної підготовки. Такі вимоги до працівника поліції мають надзвичайно важливе значення, адже від його професіоналізму та професійної підготовленості залежать стан правопорядку на вулицях кожного малого й великого населеного пункту, захищеність прав і свобод громадян та забезпечення спокою в державі.

Робота правоохоронця має специфічний характер, а тому навіть під час своєї службової діяльності поліцейські повинні постійно підвищувати рівень своєї майстерності, щоб гідно відповідати всім викликам, що постають перед ними в процесі службової діяльності, та завжди бути на крок попереду правопорушників.

Метою цієї роботи є вивчення й аналіз особливостей навчання поліцейських у процесі їх практичної діяльності. Завдання статті – вста-

новити особливості службової підготовки поліцейських, специфіку вимог до поліцейського, що висувуються у процесі навчання, та критерії формування особистості у процесі службової підготовки.

Стан дослідження. Цією проблематикою від початку реформи займаються такі науковці, як О. О. Бандурка, О. Ю. Дрозд, М. О. Качинська, А. М. Клочко, А. Т. Комзюк, В. А. Ліпницький, В. В. Сокурєнко, С. О. Шатрава та ін., проте їх наукові роботи були лише дотичними до заявленої тематики, що і обумовлює потребу в її комплексному дослідженні.

Виклад основного матеріалу. Службова підготовка – це система заходів, спрямованих на закріплення й оновлення необхідних знань, умінь і навичок працівника поліції з урахуванням оперативної обстановки, специфіки та профілю його оперативно-службової діяльності [1].

Організація службової підготовки поліцейських здійснюється відповідно до вимог законодавства України, а також згідно з наказом Міністерства внутрішніх справ від 26.01.2016 № 50 (Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України) [2] та Положенням про організацію первинної професійної підготовки поліцейських,

яких вперше прийнято на службу в поліції, затвердженим наказом Міністерства внутрішніх справ України від 16.02.2016 № 105 [3].

На регіональному рівні проведення службової підготовки регламентується відповідним наказом про організацію службової підготовки особового складу підрозділів ГУНП в області. Такі накази видаються щорічно та спрямовують організацію службової підготовки в новому навчальному році. У них указується, коли починається навчальний рік, коли він закінчиться та коли будуть проведені підсумкові перевірки рівня службової підготовки поліцейських.

Головною метою навчання поліцейських у процесі практичної діяльності є розвиток їхніх професійних якостей та здібностей без відриву від практичної діяльності, а також формування правоохоронцями власної особистості на тлі зовнішніх чинників і процесів, зумовлених специфікою служби та напрямом службової діяльності.

Службова підготовка відіграє надважливу роль у процесі формування особистості поліцейського. На жаль, у тому форматі, в якому вона проводилася донедавна, така діяльність не давала належних результатів і не реалізовувала своє основне призначення – підвищення ефективності функціонування поліцейського. Хочемо зазначити, що лише якісне й регулярне тренування фізичних і тактичних навичок забезпечує належне виконання поліцейським службових обов'язків. Відповідно, службова підготовка повинна складатися з двох частин – теоретичної та практичної. Теоретична частина службової підготовки поліцейського має здійснюватись у вигляді сучасних форм навчання, роз'яснення актуальних службових питань і новел законодавства, усунення виявлених недоліків під час виконання службових обов'язків тощо [4]. Навчальні плани та матеріали теоретичної підготовки повинні розроблятися профільними кафедрами закладів вищої освіти (далі – ЗВО) системи МВС. А практична частина реалізується у вигляді отримання необхідних практичних навичок та оволодіння найбільш сучасними й ефективними прийомами дій у різних службових ситуаціях.

Реальність сьогодення вимагає від поліцейських більшої віддачі у своїй роботі та готовності до дій в екстремальних ситуаціях, а це є неможливим без постійного вивчення нормативного матеріалу, який часто змінюється та доповнюється. Разом із тим саме практична діяльність зумовлює набуття поліцейським власного професійного досвіду, вміння аналізувати свої та чужі дії й адекватно реагувати на конфліктні ситуації.

Необхідність підвищення кваліфікації після навчання за загальним початковим тренінгом під час роботи та через регулярні проміжки часу й тренінгів для спеціалістів, менеджменту й керівництва, коли це необхідно, проголошено також на європейському рівні [5].

Розвиток поліцейського під час навчання нерозривно пов'язаний з розвитком самої поліції, її сил та засобів, а також покладених на неї завдань. Для того щоб зрозуміти принципи службової підготовки, треба виходити з тенденцій, що склалися на сьогодні у суспільстві й у державі. Це, насамперед, високі вимоги щодо відбору до поліції, демократизація суспільства, створення власних тенденцій розвитку поліції та відхід від форм діяльності колишньої міліції, вимоги до освіти відповідно до європейських стандартів, формування творчого та критичного мислення, розвиток особистісних якостей тощо.

Також привертає до себе увагу той момент, що службова підготовка – це навчання без відриву від виконання поліцейськими своїх службових обов'язків, адже у полісменів через специфіку трудової діяльності та кадровий некомплект у підрозділах поліції часто не вистачає часу на постійні виїзди до закладів освіти для поглиблення знань та оволодіння новими навичками. Тому частину навчального навантаження полісмен отримує у підрозділі, де він проходить службу.

Основними завданнями службової підготовки є:

- підвищення рівня знань, умінь, навичок та професійних якостей поліцейських з метою забезпечення їх здатності виконувати завдання з охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічного (громадського) порядку та безпеки;

- вивчення нормативно-правових актів, які регламентують діяльність Національної поліції України;

- удосконалення керівним складом органів (закладів, установ) поліції навичок управління поліцейськими.

Плановою документацією в системі службової підготовки є:

- наказ керівника органу (закладу, установи) поліції про організацію службової підготовки на навчальний рік;

- тематичний план зі службової підготовки;

- розклад занять зі службової підготовки;

- графік проведення навчальних зборів.

У тематичному плані вказується назва дисципліни, загальна кількість годин, відведених на її вивчення, кількість лекційних, семінарських і практичних та контрольних-перевірочних

занять. Тобто в цьому документі визначається, скільки годин навчального навантаження повинен отримати кожен поліцейський у відповідному навчальному році.

У розкладі занять, окремо за кожною навчальною дисципліною, визначаються дати проведення занять, указуються навчальні теми та кількість годин, відведених на кожну з них, форми проведення занять і місце, де вони відбуватимуться. Також указуються звання, прізвище, ім'я та по батькові особи, відповідальної за проведення заняття.

Обліковою документацією в системі службової підготовки є:

- журнал обліку відвідування та успішності поліцейських зі службової підготовки – у цьому документі вказується, скільки осіб було на кожному занятті, скільки осіб та з яких причин були відсутні; також до нього вносяться дати проведення перевірок, їх результати та період і зміст виконаних заходів для усунення недоліків з організації службової підготовки у навчальній групі; окремо ведеться облік результатів перевірки рівня службової підготовленості особового складу навчальної групи за кожною дисципліною;

- журнал обліку результатів здачі заліків зі службової підготовки перед призначенням поліцейських на вищі посади та з вогневої підготовки перед закріпленням за поліцейськими вогнепальної зброї; такі перевірки необхідні для того, щоб переконатись, що поліцейський за своїми знаннями та вміннями здатен успішно виконувати свої обов'язки на новій посаді;

- картка обліку професійного навчання поліцейського – є необхідною для реєстрації дати направлення на курси (навчальні збори) та дати їх закінчення (заводиться окремо для кожного поліцейського);

- контрольно-наглядова справа з організації службової підготовки.

Варто зазначити, що вся планова документація розробляється до початку навчального року. Заняття зі службової підготовки проводяться згідно з тематичним планом і розкладом занять.

Наразі можемо констатувати, що основними формами службової підготовки є такі:

- навчальні заняття в групах за місцем служби – складають основну масу занять зі службової підготовки та являють собою лекційні або практичні заняття безпосередньо за місцем проходження служби; саме на реформування цієї форми занять і буде спрямовано цю роботу, оскільки навчання за місцем служби, за умови якісно нової організації навчального

процесу, зможе вивести поліцейських на новий професійний рівень;

- навчальні збори – це форма організації службової підготовки поліцейських, яка передбачає підвищення їх професійної готовності до виконання службових завдань, що проводиться на базі тренінгового центру або закладу (установи); для цього підрозділ відряджає поліцейського на навчання до тренінгового центру ГУНП, де він стаціонарно проходить навчання, після чого складає іспити й отримує відмітку про проходження зборів;

- самостійне навчання (здійснюється впродовж усього строку служби поліцейського з метою безперервного, систематичного поповнення та поглиблення знань, умінь і навичок, необхідних для успішного виконання службових завдань).

Організація службової підготовки в органі (закладі, установі) поліції здійснюється відповідно до письмового наказу його керівника, в якому визначаються завдання на новий навчальний рік, здійснюється розподіл поліцейських за навчальними групами з урахуванням специфіки службової діяльності, визначаються день тижня, час і місце проведення занять, керівники навчальних груп, інструктори (у тому числі позаштатні) з особистої безпеки, затверджується склад комісії з перевірки рівня службової підготовленості поліцейських перед призначенням їх на вищі посади та вогневої підготовки перед закріпленням за ними вогнепальної зброї.

Відповідно до Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України цю підготовку можна класифікувати таким чином:

- функціональна підготовка – це комплекс заходів, спрямований на набуття і вдосконалення поліцейським знань, умінь та навичок у сфері нормативно-правового забезпечення службової діяльності, необхідних для успішного виконання ним службових обов'язків;

- загальнопрофільна підготовка – це комплекс заходів, спрямований на набуття і вдосконалення поліцейським умінь та навичок практичного застосування теоретичних знань щодо формування готовності до дій у ситуаціях різних ступенів ризику, а також надання домедичної допомоги в процесі виконання службових завдань;

- тактична підготовка – це комплекс заходів, спрямований на набуття і вдосконалення поліцейським навичок практичного застосування теоретичних знань щодо правильного оцінювання конкретних подій з подальшим прийняттям правомірних рішень і психологічної

готовності до дій у ситуаціях різних ступенів ризику;

– вогнева підготовка – це комплекс заходів, спрямований на вивчення поліцейським основ стрільби з вогнепальної зброї, правомірного її застосування (використання) та вдосконалення навичок безпечного поводження з нею, швидкісної та влучної стрільби по нерухомих і рухомих цілях, з різних положень, в обмежений час, в русі тощо;

– фізична підготовка – це комплекс заходів, спрямований на формування та вдосконалення рухових умінь і навичок, розвиток фізичних якостей та здібностей поліцейського з урахуванням особливостей його професійної діяльності [2].

Згідно з положеннями ст. 30 закону України «Про фізичну культуру і спорт» фізична підготовка є частиною загальної системи навчання та виховання працівників правоохоронних органів і спрямована на забезпечення фізичної готовності особового складу до професійної діяльності [6]. Так, відповідно до ст. 1 закону України «Про фізичну культуру і спорт» фізична підготовка виступає складовою частиною одного з трьох напрямів фізичної культури, а саме виховання різних груп населення, та полягає у формуванні рухових умінь та навичок людини, розвитку її фізичних якостей і здібностей з урахуванням професійної діяльності. У свою чергу, фізичне виховання різних груп населення – це напрям фізичної культури, пов'язаний із процесом виховання особи, набуттям нею відповідних знань та вмінь з використання рухової активності для всебічного розвитку, оздоровлення та забезпечення готовності до професійної діяльності та активної участі в суспільному житті. Фізична культура визначається законом як діяльність суб'єктів сфери фізичної культури та спорту, спрямована на забезпечення рухової активності людей з метою їх гармонійного, передусім фізичного, розвитку та ведення здорового способу життя [6].

Тут варто зазначити, що особливості програми фізичної підготовки поліцейського повинні відповідати тим завданням та готувати до тих ситуацій, які можуть виникнути перед поліцейським у процесі його службової діяльності. Значно більше уваги слід приділяти саме вивченню прийомів рукопашного бою, розвитку навичок боротьби та ударної техніки.

На нашу думку, заняття з вивчення прийомів боротьби та ударної техніки є принципово важливими для поліцейських територіальних підрозділів поліції, оскільки оперуповноваженому або патрульному необхідно вміти захистити себе від нападу та затримати правопору-

шника, який може бути фізично сильнішим за правоохоронця. Тому необхідно, щоб правоохоронець вправно застосовував прийоми рукопашного бою. Для цього потрібно обладнати спортивні зали підрозділів поліції спеціальним килимом для боротьби (татамі) площею не менше ніж 45 кв. м та мати необхідний інвентар, до якого, як мінімум, входять манекен для боротьби, боксерські груши, боксерські рукавички, лапи тощо. У разі неможливості з об'єктивних причин обладнати таке приміщення на території підрозділу необхідно в дні занять орендувати приватний тренувальний зал або зал іншої установи/організації, який відповідає вищезазначеним вимогам, для проведення занять з рукопашного бою.

Також проблемним моментом фізичного виховання поліцейських часто є відсутність тренажерів та іншого необхідного приладдя для фізичного розвитку працівників. У тих підрозділах поліції, де неможливо з будь-яких причин обладнати свій власний спортивний зал, необхідно виділяти кошти на оренду приватних тренажерних залів у дні занять із фізичної підготовки.

У разі фізичної підготовки більш гостро, ніж в інших випадках, стоїть проблема нехтування заняттями з боку працівників та керівництва підрозділів. Замість проведення тренувань особовий склад просто займається виконанням своїх службових обов'язків, оскільки керівництву не вигідно, щоб працівники замість виконання роботи «на показник» займалися своїм фізичним вихованням. У результаті цього, коли настає час заліків, підрозділи демонструють низький рівень фізичної підготовленості. Це зумовлено тим, що на фізичну підготовку насправді необхідно відводити значно більше часу, її неможливо ефективно провести у «стилій формі» та швидко повернутись до роботи.

Функціональна підготовка – це вид службової підготовки, в рамках якого правоохоронці вивчають:

– міжнародно-правові акти та законодавство України у сфері дотримання прав і свобод людини та громадянина;

– особливості застосування нормативно-правових актів, що регламентують діяльність Національної поліції України, залежно від специфіки та профілю службової діяльності, а також удосконалення навичок складання службових і процесуальних документів;

– вимоги щодо дотримання поліцейськими дисципліни та законності;

– прийоми та способи успішного виконання службових завдань відповідно до службових

обов'язків поліцейського, а також до вимог трудової дисципліни;

- етичні норми поведінки та толерантності під час виконання поліцейським службових обов'язків, а також у повсякденному житті;

- позитивний досвід у роботі Національної поліції України, правоохоронних та поліцейських органів зарубіжних держав;

- аспекти вдосконалення процесу управління органами поліції та людськими ресурсами.

Вивчення міжнародно-правових актів і законодавства України у сфері дотримання прав і свобод людини та громадянина необхідно проводити під пильним науково-методичним керівництвом спеціалізованих педагогічних кадрів відомчих ЗВО. Така особлива увага до цього аспекту навчання зумовлюється особливою важливістю цієї частини функціональної підготовки для кожного правоохоронця як людини, покликаної захищати громадян від протиправних посягань на їхні права та свободи.

Удосконалення навичок складання службових і процесуальних документів має здійснюватись під науково-методичним керівництвом викладачів кафедри адміністративної діяльності поліції та кримінального процесу територіально наближених відомчих ЗВО. Така взаємодія повинна ліквідувати значні розбіжності між науково розробленими методиками складання документів і тим, як вони складаються на практиці.

Про необхідність звернення окремої уваги на вивчення дисципліни «толерантність», зважаючи на обрання західного взірця правоохоронної системи, буде йтись далі.

Що стосується вивчення позитивного досвіду роботи правоохоронних та поліцейських органів зарубіжних держав, то, на нашу думку, необхідно посилити роботу науково-дослідних лабораторій з проблем протидії злочинності, зокрема вони повинні: 1) здійснювати постійний моніторинг змін і реформ у діяльності підрозділів поліції іноземних держав; 2) аналізувати практику роботи таких підрозділів і вирішувати, які саме моделі та прийоми діяльності закордонних правоохоронних органів можна та доцільно запроваджувати в практику функціонування Національної поліції України; 3) проводити моніторинг ефективності цих нововведень.

Особи, які перебувають на посадах середнього й вищого складу поліції апарату НП, апаратів МТОНП, ГУНП і закладів (установ), опановують цей вид підготовки самостійно. На нашу думку, така модель є неефективною й потребує зміни. На вказаних людей покладено

значно більший обсяг повноважень та більшу відповідальність, а тому вони повинні навчатись під безпосереднім контролем і керівництвом найбільш кваліфікованого (не нижче доцента кафедри) науково-викладацького складу ЗВО МВС.

Навчання з тактичної підготовки передбачає набуття та вдосконалення поліцейськими навичок щодо:

- збирання, узагальнення й аналізу інформації про оперативну обстановку, прогнозування розвитку подій, прийняття раціональних управлінських рішень;

- формування морально-психологічної стійкості до виконання службових завдань в особливих умовах;

- перевірки документів у підозрілих осіб, доставляння правопорушників до підрозділу поліції, зупинки та огляду транспортного засобу;

- огляду місць можливого перебування осіб, які переховуються від слідства й суду, ухиляються від виконання кримінального покарання;

- дій у разі виявлення вибухових пристроїв та речовин (у тому числі наркотичних);

- припинення групових порушень публічного (громадського) порядку та масових заворушень;

- затримання правопорушників (у тому числі озброєних, у будинках та на місцевості) як особисто, так і в складі наряду з правомірним застосуванням поліцейських заходів примусу;

- припинення протиправних дій за допомогою вогнепальної зброї, застосування та використання зброї в службовій діяльності (прийняття рішення про застосування та використання вогнепальної зброї, вибір цілі для знешкодження);

- володіння прийомами особистої безпеки в типових та екстремальних ситуаціях, у разі силового припинення протиправних проявів, а також у разі аварій, катастроф та інших надзвичайних ситуацій;

- ефективного застосування основних різновидів спеціальних засобів, які перебувають на оснащенні в органах поліції, та дотримання правил їх експлуатації;

- з інших питань тактичної підготовки, які виникають у процесі службової діяльності.

Цей вид службової підготовки необхідно проводити під наглядом і керівництвом науково-педагогічного складу кафедр тактико-спеціальної підготовки територіально наближених ЗВО МВС. Разом із тим варто зазначити, що саме працівники практичних підрозділів мають більший практичний досвід застосування тактичних навичок, тому важливо налагодити систему навчання, відповідно до якої під час

консультацій з викладачами ЗВО (про таку систему навчання буде йтись далі) викладачі будуть не лише навчати тактичних прийомів і навичок, а й отримувати безпосередньо від працівників практичних підрозділів інформацію про результати практичного застосування таких прийомів. Це дозволить викладачам тактико-спеціальної підготовки постійно оновлювати й аналізувати інформацію щодо рівня ефективності тієї чи іншої тактики дій у різних ситуаціях практичної діяльності та використовувати цю інформацію в подальшій науково-практичній діяльності. Інформація про практику застосування тактичних прийомів і навичок повинна централізовано збиратись та оброблятися представниками кафедри за допомогою проведення опитувань і тренінгових занять у практичних підрозділах. Така взаємодія практичних та наукових кадрів принесе значну користь обом сторонам навчального процесу.

Також зазначимо, що працівники підрозділу професійного навчання й інструктори мають перебувати у постійному взаємозв'язку з підрозділами профільних кафедр шляхом проведення спільних занять тренінгового типу, спільно з викладачами розробляти науково-методичні рекомендації щодо проведення занять.

Окрему увагу слід приділити проведенню занять зі страйкболу або пейнтболу на спеціально обладнаних тактичних містечках (полігонах), у тирах (стрільбищах) та спортивних залах (майданчиках). На таких заняттях працівники практичних підрозділів разом із працівниками тренінгових центрів і науково-педагогічним складом кафедри тактико-спеціальної підготовки можуть повноцінно відпрацювати тактику дій у ситуаціях безпосереднього вогневого контакту з групою злочинців або особою, яка чинить збройний опір, або операцію зі звільнення заручників. Регулярне проведення таких занять є підкреслено необхідним для оперативних підрозділів, підрозділів конвоювання, патрульної поліції та підрозділів спеціального призначення, оскільки моделює реальні бойові умови. Особливу увагу слід приділити проведенню таких занять серед особового складу підрозділів поліції, які несуть службу в зоні проведення АТО.

Окремо про важливість формування морально-психологічної стійкості до виконання службових завдань в особливих умовах буде розповідатись нижче.

До складу загальнопрофільної підготовки входять:

- домедична підготовка;
- безпека життєдіяльності.

Домедична допомога – невідкладні дії та організаційні заходи, спрямовані на врятування та збереження життя людини у невідкладному стані та мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я, що здійснюються на місці події особами, які не мають медичної освіти, але за своїми службовими обов'язками повинні володіти основними практичними навичками з рятування та збереження життя людини, яка перебуває у невідкладному стані, та відповідно до закону зобов'язані здійснювати такі дії та заходи [7]. Поліцейські безпосередньо підпадають під категорію суб'єкта домедичної допомоги.

Підкреслюючи особливу важливість домедичної підготовки, пропонуємо запровадити практику регулярного проведення тренінгових занять з обов'язковим залученням персоналу територіально наближених станцій швидкої допомоги, пунктів невідкладної допомоги або найближчих лікарень. Такі новації значно підвищать ефективність цих занять і в кризових ситуаціях допоможуть зберегти багато життів як цивільних осіб, так і самих поліцейських. Навчальні плани з цієї дисципліни повинні розроблятися кваліфікованими науково-педагогічними кадрами ЗВО МВС із обов'язковим залученням до їх створення науково-педагогічних кадрів ЗВО МОЗ, оскільки лише така взаємодія може зробити ці навчальні плани дійсно актуальними й ефективними.

На нашу думку, науково-педагогічному складу ЗВО системи МВС, які викладають дисципліну «домедична підготовка» та в майбутньому будуть залучені до розробки навчальних планів і викладання цієї дисципліни, необхідно проходити курси підготовки та підвищення кваліфікації для осіб, які зобов'язані надавати домедичну допомогу. Така підготовка та підвищення кваліфікації здійснюються на базі медичних і фармацевтичних ЗВО I–IV рівня акредитації незалежно від форми власності та підпорядкування з метою набуття особами, які згідно зі своїми службовими обов'язками зобов'язані надавати домедичну допомогу, знань і практичних навичок із надання такої допомоги особам, які перебувають у невідкладному стані. У перспективі до викладання домедичної допомоги повинні залучатися лише особи, які пройшли ці курси.

На жаль, на практиці така взаємодія не відбувається, і через це життя та здоров'я поліцейських і цивільних осіб ставиться під загрозу. У перспективі потрібно й надалі розширювати спектр взаємодії підрозділів НПУ та МОЗ.

Безпека життєдіяльності – це навчання, спрямоване на здобуття поліцейськими теоретичних

знань та оволодіння практичними вміннями й навичками, необхідними для формування готовності до мінімізації та нейтралізації небезпек, що можуть загрожувати життю й здоров'ю поліцейського або інших осіб, а також збереженню матеріальних цінностей.

Для забезпечення максимальної ефективності розробка навчальних планів з безпеки життєдіяльності має здійснюватись працівниками кафедри тактико-спеціальної підготовки ЗВО МВС із постійною та обов'язковою взаємодією з науково-педагогічним складом профільних кафедр ЗВО цивільного захисту.

Навчання з вогневої підготовки передбачає:

- вивчення матеріальної частини зброї, її тактико-технічних характеристик, заходів безпеки під час поводження з нею, а також порядку та правил її застосування й використання;

- формування та вдосконалення у поліцейських практичних навичок вправного та безпечного поводження з вогнепальною зброєю (швидкісне діставання пістолета з кобури та приведення його в бойову готовність, виконання пострілу, усунення затримок під час стрільби тощо);

- виконання прийомів швидкісної стрільби в різних умовах, з різних положень, з перенесенням вогню по мішенях тощо;

- відпрацювання нормативів із вогневої підготовки.

Слід зауважити, що існуючі методики проведення занять із вогневої підготовки здебільшого безнадійно застаріли та не відповідають вимогам ХХІ ст., і науково-педагогічному складу кафедр вогневої підготовки відомчих ЗВО необхідно в найкоротший строк розробити нові методики проведення занять. Такі методики мають спиратись на ретельно відібраний досвід правоохоронних органів іноземних держав та новітні розробки вітчизняних учених.

Керівники навчальних груп і працівники тренінгових центрів в обов'язковому порядку повинні проводити регулярні збори на базі ЗВО МВС та спільні з викладачами виїзні стрільби.

Із часом треба буде запровадити практику обов'язкової окремої підготовки керівників навчальних груп із вогневої підготовки. У процесі такої підготовки ці працівники під керівництвом кафедри вогневої підготовки територіально наближеного ЗВО МВС будуть проходити інтенсивний курс навчання, після чого складати відповідні заліки й отримувати сертифікат інструктора. Лише після такого курсу інструктори будуть допущені до проведення занять з особовим складом. Така програма підготовки є необхідною вимогою для

покращення якості стрілецької підготовленості поліцейських.

У перспективі розвитку системи підготовки інструкторів на базі ЗВО МВС може відбуватись старт програми підготовки інструкторів з практичної стрільби за кошти приватних осіб. Така програма дозволить організувати в Україні централізовану та якісну систему підготовки приватних інструкторів, що знизить ризик нещасних випадків під час поводження з вогнепальною зброєю.

Усі види службової підготовки є взаємопов'язаними між собою та являють собою цілісну систему підготовки поліцейського.

Заняття зі службової підготовки в підрозділах поліції повинні проводитись щотижня в робочий час згідно з розкладом занять і тематичним планом. При цьому визначаються основний та додатковий день проведення занять. У встановлені для цього дні та часи забороняється проведення інших заходів, не передбачених навчальними планами. У виняткових випадках, викликаних службовою необхідністю, треба обов'язково погоджувати з підрозділом професійного навчання УКЗ ГУНП в області разове перенесення занять.

Тепер пропонуємо розглянути, скільки годин відводиться на кожний аспект підготовки в різних типах підрозділів. Усього існують три категорії підрозділів:

- поліцейські підрозділи поліції особливого призначення;

- поліцейські територіальні відділи (відділення) поліції;

- підрозділи апарату центрального органу управління поліції, апаратів територіальних (міжрегіональних) органів поліції, закладів та установ, у тому числі навчальних закладів із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських.

Для співробітників підрозділів першої категорії – поліцейських підрозділів особливого призначення – встановлюється найбільше навчальне навантаження (257 навчальних годин). Це обумовлено особливо високими вимогами до підготовки спецпризначенців. Так, вони порівняно з іншими категоріями витрачають удвічі більше часу на заняття з вогневої підготовки, майже вдвічі більше – на тактичну підготовку та значно більше годин – на фізичну підготовку.

У другій категорії – поліцейські територіальних відділів (відділень) поліції – необхідно окремо виділити карний розшук, підрозділи конвоювання та патрульну поліцію, оскільки працівники цих підрозділів мають не менш небезпечну роботу, ніж ті самі спецпризначенці.

Тому для них необхідно порівняно із загальним навантаженням другої категорії підвищити кількість навчальних годин із вогневої, фізичної й тактичної підготовки.

Для поліцейських третьої категорії встановлено меншу кількість навчальних годин за всіма напрямками службової підготовки, а заняття з функціональної й тактичної підготовки взагалі відсутні.

На нашу думку, в усіх категоріях поліцейських необхідно збільшити хоча б до 18 годин навчальне навантаження з домедичної допомоги, оскільки майстерне володіння цими знаннями та навичками в критичній ситуації може допомогти поліцейському врятувати життя його колеги або цивільної особи, яка опинилася в тяжкому стані.

Керівники поліції всіх рівнів є відповідальними за організацію службової підготовки в підпорядкованих підрозділах. У Положенні про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України зазначається, що поліцейські зобов'язані відвідувати заняття в системі службової підготовки. Виняток становлять особи, які перебувають на добовому чергуванні, лікарняному, сесії, у відпустці чи відрядженні.

Чинні підзаконні нормативно-правові акти МВС та Національної поліції України встановлюють дисциплінарну відповідальність поліцейських, які:

- порушують наказ керівника органу (закладу, установи) поліції про організацію службової підготовки;

- отримали незадовільну оцінку зі службової підготовленості за результатами перевірки органу (закладу, установи) поліції.

Для осіб, які отримали незадовільну оцінку з будь-якого виду підготовки, необхідно запровадити проведення додаткових занять для того, щоб особа мала можливість підвищити рівень своїх умінь і навичок. Запровадження додаткових занять є необхідним заходом, адже самі по собі дисциплінарні стягнення не підвищують підготовленість працівника.

Перелік навчальних дисциплін (предметів), час, відведений на їх вивчення, та строки підготовки визначаються відповідними навчальними програмами (планами), які розробляються кадровим підрозділом апарату Національної поліції України, погоджуються із зацікавленими структурними підрозділами апарату Національної поліції та затверджуються керівництвом МВС.

Отже, у результаті систематичних порушень порядку проведення службової підготовки та

неналежного вивчення навчальних дисциплін підготовленість поліцейських залишається на незадовільному рівні. Розглянемо стан підготовленості працівників органів Національної поліції України на прикладі правоохоронців ГУНП в Донецькій області, на яких, окрім стандартних обов'язків поліцейського, покладено велику відповідальність – нести службу в зоні проведення АТО.

Так, підсумкова перевірка рівня службової підготовленості поліцейських ГУНП в Донецькій області у 2016 р. показала, що продовжують траплятися суттєві недоліки на цьому напрямку службової діяльності; було виявлено, що жоден із підрозділів поліції не склав підсумкову перевірку вище, ніж на «задовільно», а 2 з 23 територіальних підрозділів (Добропільське та Олександрівське ВП) отримали загальну оцінку «незадовільно».

За результатами перевірки з 3832 працівників поліції, які її складали, 586 (або 15 %) отримали загальну незадовільну оцінку зі службової підготовки. Найбільша кількість таких працівників – у Центральному (26 %), Приморському, Нікольському, Добропільському (по 23 %), Олександрівському (21 %), Лівобережному та Мангушському ВП (по 20 %) [8].

Зазначені показники свідчать про те, що навіть у найвідповідальніших підрозділах системи МВС ефективність службової підготовки залишається на незадовільному рівні.

Один із важливих недоліків службової підготовки полягає у тому, що чинний комплекс заходів із підготовки поліцейського не передбачає морально-психологічну та етичну підготовку. Чомусь ці два надважливі аспекти підготовки поліцейського завжди залишались без уваги, хоча якісна морально-психологічна підготовка здатна допомогти правоохоронцям витримати непрості, а іноді й відверто важкі умови несення служби. Морально та психологічно підготовлені поліцейські зможуть витримати всі екстремальні навантаження, які готує для них службова діяльність, і таким чином завдяки належній психологічній підготовці нам вдасться зменшити швидкість «плинності» кадрів у підрозділах поліції.

Крім того, поза увагою залишено патріотичне виховання майбутніх захисників правопорядку, що в сучасних реаліях не дає гарантії від випадків зради серед поліцейських чи нехтування ними присягою поліцейського. І це при тому, що саме поліцейський в очах більшості громадян є «обличчям держави» й завдяки своєму прикладу здатен як підвищити, так і погіршити патріотичний настрій населення.

Для таких підрозділів, як карний розшук і патрульна поліція, та для працівників ізоляторів тимчасового тримання необхідно вивчати в рамках курсу функціональної підготовки таку дисципліну, як «міжнародно-правові стандарти щодо запобігання катуванням». Також необхідно запровадити курс лекцій із навчальної дисципліни «толерантність» для всіх підрозділів поліції, які мають справу з безпосередньою роботою з людьми, та для керівників підрозділів усіх рівнів. Постійне вивчення та поглиблення знань із цих предметів є особливо важливим у контексті досягнення Національною поліцією України західних стандартів правоохоронної діяльності, адже саме толерантне ставлення до людей та запобігання й профілактика фактів катування затриманих є ознаками дійсно європейської правоохоронної системи. Вочевидь, саме цю компоненту необхідно якомога швидше посилити, внівши відповідні зміни до нормативно-правових актів МВС та Національної поліції України, що регламентують службову підготовку поліцейських. Лише в такому випадку можна розраховувати на формування в них здібностей і якостей відданого захисника прав і свобод українських громадян, якісного професіонала та справжнього патріота Української держави, готового віддати за неї своє життя.

Хочемо звернути увагу і на той факт, що відповідальні за проведення занять самі часто не мають необхідних знань і навичок для того, щоб навчати особовий склад. І цілком логічно, що особа, яка сама не знає матеріал на високому рівні, не зможе правильно й ефективно донести його до навчальної групи. Через це пропонуємо на базі ЗВО системи МВС створити спеціальні курси для осіб, відповідальних за проведення занять зі службової підготовки. На таких заняттях вищезгадані особи будуть отримувати більш глибокі й актуальні знання від провідних науковців і викладачів вищів системи МВС і після цього зможуть ефективно передати ці знання особовому складу в підпорядкованих підрозділах.

На нашу думку, також необхідно залучати викладачів ЗВО системи МВС до проведення як лекційних, так і практичних занять у ближніх територіальних підрозділах, адже лише за допомогою професіоналів можна досягти підвищення ефективності навчання в процесі службової діяльності. При цьому цілком зрозуміло, що викладачі не в змозі приїхати в кожний структурний підрозділ, щоб особисто провести заняття, а тому пропонуємо проводити заняття з особовим складом віддалених від

вищу підрозділів у форматі відеоконференції. Таким чином, працівники отримуватимуть знання від справжніх професіоналів, а формат відеоконференції допоможе викладачам раціонально розподілити час та встигнути провести заняття в усіх закріплених за ними підрозділах.

За кожним викладачем повинна бути закріплена певна кількість підшефних навчальних груп із територіально наближених практичних підрозділів. Із цією групою він повинен періодично проводити заняття та консультації, стежити за рівнем підготовленості групи.

Ми пропонуємо алгоритм дій, за якого більшість навчальних занять, як і раніше, будуть проводити керівники навчальних груп, але для того, щоб бути допущеними до керування навчальною групою, вони повинні будуть пройти спеціальні «курси підготовки керівників навчальних груп», у результаті чого разом із підвищенням рівня їх знань і вмінь зросте і ефективність навчання в підпорядкованих їм підрозділах, а, наприклад, кожне третє заняття проводитиме кваліфікований викладач у форматі відеоконференції.

На останніх заняттях, перед закінченням кожного навчального року та проведенням заліків, для закріплення отриманих знань і підбиття підсумків навчання за поточний навчальний рік необхідно влаштовувати виїзні заняття з викладачами. Під час таких занять викладачі будуть прибувати до попередньо закріплених за кожним із них підрозділів і проводити підсумкові заняття для особового складу кожної навчальної групи. Інші виїзні заняття з викладачами проводитимуться за письмовим запитом УКЗ ГУНП в областях.

Такі зміни в процесі службової підготовки приведуть до значного підвищення рівня вмінь, знань та навичок працівників практичних підрозділів Національної поліції України. У результаті поліцейські будуть отримувати більш повні й актуальні знання та реально навчатися, не відриваючись від практичної діяльності. Іншою перевагою такої моделі службової підготовки є створення нерозривності й постійного взаємозв'язку між практичними підрозділами та науково-викладацьким складом вищів системи МВС. У результаті цього викладачі будуть постійно пов'язаними із закріпленими за ними практичними підрозділами та не лише постійно навчатимуть особовий склад, але й самі перейматимуть досвід у практичних працівників.

Як не дивно, але після випуску з ВНЗ або закінчення курсу первинної професійної підготовки полісмен із часом, як правило, лише погіршує свої показники з дисциплін, що входять

до службової підготовки. Цей факт найкраще демонструє неефективність наявної на цей момент системи навчання в процесі службової діяльності.

На підставі вказаного вище можемо зробити **висновок**, що на сьогодні система навчання в процесі практичної діяльності працює за застарілою, неефективною системою, через що якість навчання в процесі службової діяльності залишається на незадовільному рівні, але за допомогою запровадження необхідних змін до цього процесу ми зможемо значно підвищити якість підготовки поліцейських. Для цього необхідно здійснити рішуче та глибоке реформування цього виду навчання поліцейських, перетворити його з «надокучливої формальності»

на ефективний спосіб підвищення знань, умінь і майстерності поліцейських. Службова підготовка відіграє колосальну роль у процесі підвищення професіоналізму поліцейських, оскільки триває впродовж усього строку служби, тому, змінивши та покращивши її проведення, ми зможемо значно підвищити рівень майстерності правоохоронців і, як наслідок, значно підвищити загальну ефективність роботи Національної поліції України.

Є гарний вислів: ми можемо стільки, скільки знаємо й уміємо. А тому від того, яким буде рівень професійної компетенції працівника поліції, залежить і рівень безпеки в суспільстві, а звідси – і рівень довіри як до поліції зокрема, так і до держави загалом.

Список бібліографічних посилань

1. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 17.11.2017).
2. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ МВС України від 26.01.2016 № 50 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16> (дата звернення: 17.11.2017).
3. Про затвердження Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції : наказ МВС України від 16.02.2016 № 105 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0576-16> (дата звернення: 18.11.2017).
4. Кравченко І. С. Професійне навчання поліцейських в Україні: новели та перспективи. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 4 (II). С. 94–100.
5. Про Європейський кодекс поліцейської етики : рекомендація Rec (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи : ухвал. 19.09.2001 // Центр політико-правових реформ : сайт. URL: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf> (дата звернення: 18.11.2017).
6. Про фізичну культуру і спорт : закон України від 24.12.1993 № 3808-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/3808-12> (дата звернення: 17.11.2017).
7. Про екстрену медичну допомогу : закон України від 05.07.2012 № 5081-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17> (дата звернення: 22.11.2017).
8. Про організацію службової підготовки особового складу підрозділів ГУНП в Донецькій області у 2017 навчальному році : наказ ГУНП в Донецькій області від 10.01.2017 № 32. Служб. док.

Надійшла до редколегії 01.12.2017

ШВЕЦ Д. В. ОБУЧЕНИЕ В ПРОЦЕССЕ ПРАКТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ (СЛУЖЕБНАЯ ПОДГОТОВКА ПОЛИЦЕЙСКОГО) КАК ВОПЛОЩЕНИЕ ЭВОЛЮЦИОННОГО ХАРАКТЕРА ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ ПОЛИЦЕЙСКОГО В УКРАИНЕ

Рассмотрены проблемные аспекты обучения в процессе практической деятельности (служебной подготовки полицейского). Сделаны выводы о застарелости существующей системы подготовки и предложено внести конкретные изменения, которые нужно внести в этот процесс для значительного повышения качества подготовки полицейских. Обоснована необходимость внедрения в процессе служебной деятельности новой модели обучения, которая основана на эффективном взаимодействии практических подразделений и учреждений высшего образования МВД на основе научно-методического контроля над процессом обучения, охватывает проведение занятий и консультаций, а также обмен опытом между учреждениями высшего образования и практическими подразделениями. Кроме того, предложено привлекать к процессу служебной подготовки структурные подразделения Министерства здравоохранения Украины, Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям и другие службы и учреждения, могущие передать работникам полиции полезные знания и умения.

Ключевые слова: *Национальная полиция Украины, обучение в процессе практической деятельности, служебная подготовка, практические подразделения, учреждения высшего образования, модель обучения, функциональная подготовка, общепрофильная подготовка, тактическая подготовка, огневая подготовка, физическая подготовка, домедицинская подготовка, безопасность жизнедеятельности.*

SHVETS D. V. TRAINING IN THE PROCESS OF PRACTICAL ACTIVITY (SERVICE POLICE TRAINING) AS THE IMPLEMENTATION OF EVOLUTIONARY NATURE OF THE FORMATION OF A POLICE OFFICER'S PERSONALITY IN UKRAINE

The problem issues of training in the process of practical activity (service police training) have been highlighted. A comprehensive analysis of the current normative and legal base regulating this process has been carried out. Each component of the training has been separately analyzed; shortcomings of the existing system of service training have been defined; and the ways to eliminate them have been suggested. The necessity of implementing the interaction between practical departments and institutions of higher education (IHE) in the process of service training on a permanent basis has been substantiated; the way how this interaction should take place has been explained, what it is aimed at and how it can lead to the evolution of the system of training in the process of service activity. The author has grounded the need to increase hours of enrollment status on some disciplines, and to introduce new disciplines into curricula. The author has also indicated the necessity of creating a new concept of service training, and suggested a new scientifically grounded model of training in the process of service activity. The author has substantiated the necessity of introducing a new model of education in the process of service activity, which is based on the effective interaction between the practical units and institutions of higher education of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on the principles of scientific and methodological control over the training process, including the holding of classes and consultations, as well as the exchange of experience between institutions of higher education and practical units. Besides, the necessity of interaction and sharing knowledge in the process of service training with the structural units of the Ministry of Health of Ukraine, the State Service of Ukraine for Emergencies and other services and institutions that can provide the police officers with useful knowledge and skills has been substantiated.

Keywords: *National Police of Ukraine, training within the process of practical activity, service training, practical units, institutions of higher education, training model, functional training, general and profile training, tactical training, weapons training, physical training, pre-medical training, health and safety.*

ЕКОНОМІКА, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 342.9

Н. О. МАКСІМЕНЦЕВА,кандидат юридичних наук, докторант юридичного факультету
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ГІРНИЧОДОБУВНОЮ ГАЛУЗЗЮ В РЕСПУБЛІЦІ КАЗАХСТАН

Розглянуто основні засади правового регулювання державного управління у сфері використання, відтворення й охорони надр у Республіці Казахстан. Наведено перелік органів державного управління в галузі використання, відтворення й охорони надр, указано їх завдання та окремі компетенції.

Ключові слова: державне управління, адміністративне право, Республіка Казахстан, надродобування, гірничодобувна галузь.

Maksimentseva, N.O. (2017), "Organizational and legal mechanisms for ensuring public administration of the mining industry in the Republic of Kazakhstan" ["Organizatsiino-pravovi mekhanizmy zabezpechennia derzhavnoho upravlinnia himnychodobuvnoiu haluzziu v Respublitsi Kazakhstan"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 160–164.

Постановка проблеми. Дослідження адміністративно-правових механізмів державного управління в зарубіжних країнах, особливо тих, які мають схожі правові системи та подолали шлях становлення й розвитку адміністративного права, аналогічний тому що і Україна, сприяє більш повному розумінню природи державного управління та дозволяє більш наочно виявити ті проблеми та прогалини, які існують у відповідній вітчизняній галузі, а можливо, і віднайти їх вирішення шляхом зіставлення схожих правових інститутів.

Стан дослідження. Питаннями управління в галузі видобування надр і гірничого права Республіки Казахстан свого часу плідно займалися та продовжують займатись такі вчені, як Д. Л. Байдельдінов, Ж. С. Єлюбаєв, Н. Мухитдінов, М. Шибутов. Водночас переважна частина робіт у сфері дослідження правового регулювання управління щодо видобування надр належить спеціалістам гірничого права Республіки Казахстан. Наука адміністративного права цієї республіки меншою мірою віддає належне дослідженням у цій сфері. Водночас саме інструментарій адміністративного права з його глибинними дослідженнями державного управління може дати відповіді на багато проблемних питань, що виникають під час регулювання правовідносин щодо добування корисних копалин.

Виклад основного матеріалу. Протягом тривалого періоду Україна та Республіка Казахстан були союзними республіками СРСР і

мали практично ідентичне законодавство, яке дублювало загальносоюзне, однаковий механізм державного управління з підпорядкуванням загальносоюзним органам тощо. 8 грудня 1991 р. було підписано Угоду про створення Співдружності Незалежних Держав [1]. У документі, що складався з преамбули й 14 статей, констатувалося, що Радянський Союз припинив своє існування як суб'єкт міжнародного права та геополітичної реальності. Однак, ґрунтуючись на історичній спільності народів і зв'язках між ними, враховуючи обоюсторонні угоди, прагнення стати демократичними правовими державами, намір розбудувати свої відносини на засадах взаємного визнання й поважання державного суверенітету, сторони домовилися про створення Співдружності Незалежних Держав [2].

Разом із тим після проголошення незалежності, незважаючи на перебування у СНД, кожна країна рухалась своїм шляхом розвитку адміністративно-правового регулювання державного управління у гірничій галузі, враховуючи особливості, зокрема, природних ресурсів і корисних копалин, яким були багаті їх надра.

Слід зазначити, що взаємозв'язок країн колишнього СРСР у галузі використання, відтворення й охорони надр відображено в міжнародно-правових актах регіонального характеру, зокрема:

– Гірничою хартією держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав від 27 березня 1997 р. [3];

– Угодою про співробітництво в галузі вивчення, розвідки і використання мінерально-сировинних ресурсів від 27 березня 1997 р. [4];

– Модельним кодексом про надра та користування надрами для держав-учасниць СНД від 7 грудня 2002 р. [5].

Зазначені вище документи вплинули на розвиток адміністративно-правового регулювання відносин державного управління у досліджуваній галузі. Так, додатком до Гірничої хартії є список рекомендаційних базових робіт зі створення й удосконалення нормативно-правового регулювання в галузі вивчення, розвідки, використання та охорони надр, до якого, зокрема, внесено такі роботи:

– визначення компетенції органів влади й управління з питань вивчення, розвідки, використання та охорони надр;

– визначення порядку надання ліцензій на право користування надрами;

– визначення змісту, форм, видів, типів і строків дії ліцензій на право користування надрами;

– розробка основних вимог до раціонального й комплексного використання та охорони надр;

– формування принципів державного контролю за раціональним і комплексним використанням та охороною надр;

– розробка основних вимог до комплексного геологічного вивчення надр;

– визначення порядку вирішення спорів, що впливають з відносин володіння, користування й розпорядження гірничими відводами та встановлення відповідальності за порушення законодавства про надра та ін. [3].

Республіка Казахстан має багаті та різноманітні природні ресурси. Сировинний потенціал представлено паливно-енергетичними, металічними та неметалічними мінеральними ресурсами. У надрах країни залягають великі запаси залізних, мідних, хромових і марганцевих руд, кольорових і рідких металів, будівельних та декоративних каменів. Казахстан посідає перше місце у світі за розвіданими запасами цинку й вольфраму, друге місце – за запасами срібла, свинцю, хромітів, третє – міді, четверте – молибдену [6].

Надрам і власності на них у Конституції Республіки Казахстан присвячено одну з перших статей, відповідно до якої «Земля та її надра, води, рослинний і тваринний світ, інші природні ресурси перебувають у державній власності. Земля може перебувати також у приватній власності на підставах, умовах і в межах, установлених законом» [7].

Відомий казахський учений Д. Л. Байдельдінов зауважив, що під час розробки законодавства про надра та надрокористування держава завжди виходила з права державної власності на надра, тому процес управління надрами виходить із пріоритету держави. Державне управління в галузі надрокористування застосовує імперативний метод регулювання правовідносин, це обумовлено державною власністю на надра [8].

Важливість надр і надрокористування для економіки Республіки Казахстан визначається тим, що наповнення державного бюджету країни залежить передусім від цієї галузі. Так, у 2015 р. казахстанські надрокористувачі сплатили до бюджетів різних рівнів 737,4 млрд рублів, що становить близько 50 % всіх податків [9].

Ж. С. Єлюбаєв підкреслює, що особливістю державного управління у галузі надрокористування є те, що держава залишила за собою регулюючі та контрольні функції, зокрема з установлення умов користування надрами та контролю за виконанням надрокористувачами своїх контрактних зобов'язань. Міжнародні й національні господарюючі суб'єкти як ділові партнери держави отримали адміністративно-господарську свободу на об'єктах надрокористування, які є власністю держави, а також право на отримання доходу й розширення своїх активів [10].

Головною метою державного регулювання у сфері надрокористування є найбільш ефективно використання надр та їх охорона [10].

Основним законом, що регулює відносини державного управління у галузі використання, відтворення й охорони надр, є закон Республіки Казахстан «Про надра та надрокористування» [11]. Цим законом, зокрема, встановлено структуру органів державного управління в галузі використання, відтворення й охорони надр, яка є такою.

Уряд Республіки Казахстан:

– організовує управління державним фондом надр як об'єктом державної власності;

– розробляє основні напрямки державної політики в галузі надрокористування, стратегічні й тактичні заходи, спрямовані на її реалізацію;

– визначає ділянки надр і родовища, призначені для задоволення стратегічних державних потреб у певних видах мінеральної сировини;

– установлює обмеження та заборони на користування надрами в цілях забезпечення національної безпеки, безпеки населення й охорони навколишнього середовища;

– визначає порядок набуття права надрокористування;

– визначає порядок реалізації переважного права Республіки Казахстан на придбання корисних копалин тощо.

Компетентний орган – Міністерство з інвестицій і розвитку Республіки Казахстан згідно із законом має такі повноваження:

– затвердження положення про центральну комісію з розвідки та розробки корисних копалин і затвердження її складу;

– підготовка та організація конкурсу на надання права надрокористування на проведення, розробку й добування корисних копалин, за винятком загальнопоширених;

– надання права надрокористування на проведення, розробку та добування корисних копалин, за винятком загальнопоширених;

– укладання, державна реєстрація та зберігання контрактів на державне геологічне вивчення надр, будівництво та експлуатацію підземних споруд, не пов'язаних з розвідкою та видобуванням; забезпечення інтересів держави під час виконання таких контрактів; здійснення контролю за виконанням таких контрактів.

Згідно з Положенням про Міністерство з інвестицій і розвитку Республіки Казахстан [12] завданнями цього органу у гірничій галузі є участь у формуванні та реалізації державної політики у таких сферах:

– гірничо-металургійного комплексу;

– надрокористування в частині підземних вод і лікувальних грязей, твердих корисних копалин, за винятком урану й вугілля;

– державного геологічного вивчення, відтворення мінерально-сировинної бази, раціонального та комплексного використання надр;

– державного управління в частині підземних вод та лікувальних грязей, твердих корисних копалин, за винятком урану й вугілля.

У складі Міністерства з інвестицій і розвитку Республіки Казахстан діє Республіканська державна установа Комітет геології та надрокористування Міністерства з інвестицій і розвитку Республіки Казахстан, яка здійснює регулятивні та контрольні функції Міністерства у сферах державного геологічного вивчення й відтворення мінерально-сировинної бази, раціонального та комплексного використання

надр, державного управління надрокористуванням [13].

Закон Республіки Казахстан «Про надра та надрокористування» окремо виділяє орган державного управління у сфері нафти та газу – Міністерство енергетики Республіки Казахстан [14]. Відповідно до цього закону та Положення про Міністерство воно є центральним виконавчим органом Республіки Казахстан, що здійснює формування й реалізацію державної політики, координацію процесу управління у сферах нафтогазової, нафтогазохімічної промисловості, вугільної промисловості, охорони навколишнього середовища, природокористування, охорони, контролю та нагляду за раціональним використанням природних ресурсів, здійснює державне регулювання видобутку нафти, ліцензування у сфері нафти та газу; розробляє й затверджує технічні регламенти, нормативні технічні документи у сфері надрокористування та ін.

Також певними повноваженнями, пов'язаними з державним управлінням використанням, відтворенням та охороною надр, у Республіці Казахстан володіють інші спеціалізовані державні органи, діяльність яких у цій галузі не є їх основним завданням, а саме: Міністерство навколишнього середовища і водних ресурсів Республіки Казахстан, Міністерство фінансів Республіки Казахстан, Міністерство національної економіки Республіки Казахстан і Міністерство по надзвичайним ситуаціям Республіки Казахстан. Як справедливо зауважив Н. Мухітдінов, ці органи головним чином звільнено від виробничо-господарської діяльності, і в межах своєї компетенції вони здійснюють наглядові та контрольні функції [15].

Висновок. Аналіз адміністративно-правового регулювання державного управління у галузі використання, відтворення й охорони надр у Республіці Казахстан надає можливість визначити, що особливості державного управління у гірничодобувній галузі пов'язані з групами корисних копалин, а саме: нафта, газ, вугілля; інші тверді корисні копалини; загальнопоширені корисні копалини. Структура органів державного управління галузі також визначається, виходячи із зазначеного.

Список бібліографічних посилань

1. Угода про створення Співдружності Незалежних Держав : від 08.12.1991. *Голос України*. 10.12.1991. № 237.
2. Про Співдружність Незалежних Держав // Постійне представництво України при координаційних інститутах СНД / МЗС України. URL: <http://cis.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cis/about-cis> (дата звернення: 01.12.2017).
3. Гірничий хартія держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав : від 27.03.1997 : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 24.11.1997 № 1306. *Офіційний вісник України*. 2013. № 46. Ст. 1673.
4. Угода про співробітництво в галузі вивчення, розвідки і використання мінерально-сировинних ресурсів : від 27.03.1997 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_019 (дата звернення: 01.12.2017).

5. Модельный кодекс о недрах и недропользовании для государств-участников СНГ : принят на 20-м пленар. заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ (постановление № 20-8 от 7 дек. 2002 г.) // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_a34 (дата звернення: 01.12.2017).
6. Система державного управління Республіки Казахстан: досвід для України / уклад. В. В. Мороз ; за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, С. В. Загороднюка. Київ : НАДУ, 2012. С. 5.
7. Конституция Республики Казахстан : принята на республик. референдуме 30 авг. 1995 г. // Параграф. Информационные системы : сайт. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029 (дата звернення: 01.12.2017).
8. Байдельдинов Д. Л. Управление недрами в Республики Казахстан: законодательство и практика // *Zakon.kz* : сетевое изд. 26 янв. 2015 г. URL: <https://www.zakon.kz/4684296-upravlenie-nedrami-v-respubliki.html> (дата звернення: 01.12.2017).
9. Шибутов М. Доходы от недропользования в Казахстане: анализ // REGNUM. Информационное агентство : сайт. 12 мая 2017 г. <https://regnum.ru/news/2274237.html> (дата звернення: 01.12.2017).
10. Елюбаев Ж. С. Конституция Республики Казахстан и некоторые вопросы права собственности на недра : докл. на конф. «Государство и личность: 20-летний процесс развития Казахстана», посвящ. 20-й годовщине независимости Республики Казахстан и Дню конституции, 26 авг. 2011 г., город Астана // Параграф. Информационные системы : сайт. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31508614 (дата звернення: 01.12.2017).
11. О недрах и недропользовании : закон Республики Казахстан от 24 июня 2010 г. № 291-IV // Параграф. Информационные системы : сайт. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30770874 (дата звернення: 01.12.2017).
12. Положение о Министерстве по инвестициям и развитию Республики Казахстан : утв. постановлением Правительства Республики Казахстан от 19 сент. 2014 г. № 995 // Параграф. Информационные системы : сайт. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31613791 (дата звернення: 01.12.2017).
13. Об утверждении положений Республиканского государственного учреждения «Комитет геологии и недропользования Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан» и его территориальных подразделений : приказ и. о. Министра по инвестициям и развитию Республики Казахстан от 15 окт. 2014 г. № 67 // Параграф. Информационные системы : сайт. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31629783 (дата звернення: 01.12.2017).
14. Положение о Министерстве энергетики Республики Казахстан : утв. постановлением Правительства Республики Казахстан от 19 сент. 2014 г. № 994 // Параграф. Информационные системы : сайт. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31610489 (дата звернення: 01.12.2017).
15. Мухитдинов Н. Избранные труды в 9 томах. Алматы, 2011. Т. 3 : Горное право Республики Казахстан : учеб. пособие. Изд. 2-е, доп. С. 43.

Надійшла до редколегії 02.12.2017

МАКСИМЕНЦЕВА Н. А. ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ГОРНОДОБЫВАЮЩЕЙ ОТРАСЛЬЮ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Рассмотрены основы регулирования государственного управления в сфере использования, охраны и воспроизводства недр в Республике Казахстан. Проведён перечень органов государственного управления в области использования, воссоздания и охраны недр, указаны их задачи и некоторые компетенции.

Ключевые слова: *государственное управление, административное право, Республика Казахстан, недродобыча, горнодобывающая отрасль.*

MAKSIMENTSEVA N. O. ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING PUBLIC ADMINISTRATION OF THE MINING INDUSTRY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The basic principles of legal regulation of public administration in the sphere of use, reproduction and protection of mineral resources in the Republic of Kazakhstan have been considered. It has been noted that the interrelation of the countries of the former USSR in the sphere of use, reproduction and protection of mineral resources is reflected in international legal acts of the regional nature; the list of these acts and their brief characteristics have been provided.

It has been stressed that the Republic of Kazakhstan, which has rich and diverse natural resources and filling the state budget depends primarily on the mining sector, carries out regulatory and controlling functions, while international and national business entities have administrative and economic freedom at mining objects, which remain the property of the state.

The content of certain provisions of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Mineral resources and Mining”, which relate to the structure of public administration agencies in the field of use, reproduction

and protection of mineral resources, has been revealed. These agencies include the Government of the Republic of Kazakhstan, the Ministry of Investment and Development of the Republic of Kazakhstan and the Committee on Geology and Mining, the Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan has a separate place in its composition; their tasks and certain competencies have been provided. It has been concluded that the peculiarities of public administration in the mining industry are connected with the groups of minerals. The structure of public administration agencies of this sector is also determined on the basis of the stated above.

Keywords: public administration, administrative law, Republic of Kazakhstan, mining, mining industry.

УДК 347.12

О. М. СОКОЛОВ,

суддя Печерського районного суду м. Києва

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ПРАВА НА ЗАХИСТ

Проаналізовано право на захист як структурний елемент суб'єктивного цивільного права особи. Наголошено, що право на власні дії, право вимоги та право на захист складають «тріаду» правомочностей правоволодільця. Зазначено, що особа реалізує надану державою можливість захисту лише після порушення її права в межах охоронного правовідношення.

Ключові слова: суб'єктивні права, цивільні правовідносини, захист прав, охоронні правовідносини, правомочність.

Sokolov, O.M. (2017), "Civil and legal aspect of the legal nature of the right to protection" ["Tsyvilno-pravovyi aspekt pravovoi pryrody prava na zakhyst"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 164–167.

Постановка проблеми. Існування суб'єктивних цивільних прав передбачає не лише визнання їх державою, а й забезпечення гарантій їх захисту. Захист цивільних прав – одна з найважливіших категорій теорії цивільного та цивільно-процесуального права, дослідження передбачає з'ясування змісту та співвідношення низки взаємопов'язаних понять, до кола яких, у першу чергу, належить право на захист.

Стан дослідження. Питання правової природи права на захист розглядалось у працях як сучасних дослідників, так і науковців минулого. Зокрема, розглядаючи цивільні правовідносини, на можливість захисту прав їх учасників звертали увагу такі вчені, як С. С. Алексєєв, С. М. Братусь, В. П. Грибанов, Л. Енекцерус, Є. Я. Мотовиловкер, Л. С. Явич та ін.

Метою статті є порівняння різних точок зору на правову природу права на захист і визначення авторського погляду на це питання.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на дискусійність питання про зміст суб'єктивного цивільного права, безспірним і загальноприйнятим в юридичній літературі залишається положення про те, що, визнаючи за тією чи іншою особою певні суб'єктивні цивільні права й обов'язки, цивільне законодавство надає управомоченій особі також право на їх захист. Суб'єктивне право, надане особі, але не забезпечене від його порушення необхідними засобами захисту, є лише «декларативним правом»

[1, с. 153]. Якщо воно проголошене в законі, але не забезпечене державними правоохоронними заходами, то може розраховувати лише на добровільне виконання не управомоченими членами суспільства та набуття на підставі цього характеру морально забезпеченого права.

Зауважимо, що в науці цивільного права існують три наукові погляди на питання правової природи права на захист. Так, представники першого підходу стверджують, що право на захист є правомочністю суб'єктивного цивільного права, яка входить у «тріаду» правомочностей особи, наділеної цим правом [2, с. 6; 3, с. 360; 4, с. 556]. Представники другого, навпаки, зазначають, що право на захист – це самостійне цивільне право, підставою виникнення якого є певний юридичний факт [5, с. 57]. Представники третього підходу вважають, що право на захист є секундарним правом, відкидаючи можливість віднесення його як до окремого суб'єктивного права, так і до низки правомочностей правоволодільця [6, с. 3]. Розглянемо більш докладно зазначені теорії.

Представники теорії, яка визнає право на захист самостійним суб'єктивним правом, будують її на основі поняття регулятивних та охоронних правовідносин. Вони вважають, що в суспільстві існує два види правовідносин, спрямованих на забезпечення звичайного функціонування суспільних відносин, – регулятивні та охоронні. Регулятивні спрямовані на «нормальне»

існування правовідносин, встановлюючи для суб'єктів можливості їх поведінки, які зумовлюються об'єктивним правом, охоронні виникають у разі порушення прав учасників правовідносин і зумовлюються можливістю поведінки управомоченої особи, спрямованої на захист свого порушеного права.

В юридичній літературі існує точка зору (прибічником якої є, зокрема, Є. Я. Мотовиловкер), що можливість державного примусу як конкретне суб'єктивне право не виникає та не існує до того часу, поки не відбулося порушення права. Вона з'являється тоді, коли вже певне суб'єктивне право (регулятивне право) «заявило» про своє існування. Відповідно право на захист не входить у структуру існуючого суб'єктивного права, яке визначається звичайними, повсякденними юридичними фактами [5, с. 58]. Таким чином, у «старому» суб'єктивному праві містилася лише правомочність вимоги, поєднана в деяких випадках з правомочністю на активні дії. У висновках до свого обґрунтування вчений зазначає, що право на захист є охоронним суб'єктивним правом, оскільки існує в межах охоронного правовідношення [5, с. 58].

Вважаємо, що така точка зору є помилковою. Слід погодитись і С. М. Братусем, який зазначає, що захист права – необхідний елемент його здійснення [2, с. 9]. Підтримуючи точку зору Є. А. Мотовиловкера щодо поділу правовідносин на регулятивні й охоронні, ми заперечуємо виникнення нового суб'єктивного права у процесі формування охоронних правовідносин. Для пояснення варто звернутися до думки Л. Еннексеруса: «Кожна окрема правомочність називається правом, але, якщо подібні правомочності є лише окремими наслідками єдиного поняття влади, то у більш точному значенні лише це поняття влади і означає право» [7, с. 242]. Тобто необхідно говорити, що до та після порушення суб'єктивного права особи право на захист є правомочністю, яка існує в його складі. Однак з порушенням права ця правомочність активізується та призводить до зміни суб'єктивного цивільного права особи. Тому з метою усунення термінологічної плутанини та виділення певних характерних ознак права на захист доцільніше до порушення суб'єктивного цивільного права вживати поняття «правомочність», а вже після його порушення говорили про «право».

Наступна теорія, що обґрунтовує недоцільність поглядів щодо правомочності на захист як однієї з «тріади» правомочностей правоволодільца, є теорія, відповідно до якої право на захист є секундарним правом, яке не можна ви-

знати окремим суб'єктивним цивільним правом. Зокрема, Я. В. П'янова виділяє такі характерні ознаки права на захист, яке називає секундарним правом: а) праву на захист властиві свої дії управомоченої особи – обрати спосіб захисту, звернутися до відповідного органу, обмежитися власними діями; б) вимоги, яких набуває особа в разі порушення прав, реалізуються шляхом її звернення до органів держави та втілюються в категорію позову; в) захист у разі порушення посадовими особами держави та суддями реалізації особою свого права на захист виходить за межі цивільно-правових відносин [6, с. 3].

Отже, вчена застосовує «тріаду» правомочностей суб'єктивного права, характеризуючи право на захист як секундарне право. Дійсно, праву на захист не відповідає жодний обов'язок, а виникнення та припинення відбувається за допомогою одностороннього волевиявлення. Утім слід підтримати точку зору П. О. Гринька, який зазначає, що в механізмі цивільно-правового регулювання правоздатність, суб'єктивне право та секундарне право посідають самостійні місця в системі правових можливостей суб'єктів (учасників) цивільного обороту, за допомогою яких ті беруть участь у правостворюючих, правореалізуючих і правоприпиняючих процесах цивільного обороту, знаходячись у певній взаємозалежності [8, с. 7]. Тому, розглядаючи право на захист як структурний елемент суб'єктивного цивільного права, не можна погодитися з його секундарною природою.

Третя теорія вважається на сьогодні найбільш обґрунтованою. Право на захист є правомочністю суб'єктивного цивільного права, що входить у «тріаду» правомочностей правоволодільца. Так, Л. С. Явич визначає право на захист як міру (вид) вимоги управомоченої особи до зобов'язаної, яка не виконала свого юридичного обов'язку, звернену до останньої через орган держави, який компетентний застосовувати санкції юридичних норм [9, с. 121].

С. С. Алексеев зазначає, що право на захист – це правомочність, яка входить до складу суб'єктивного права та полягає в можливості привести в дію апарат державного примусу проти зобов'язаної особи [3, с. 366]. Прихильником цієї теорії також є Є. О. Суханов, який вважає, що право на захист є правомочністю, яка входить до складу суб'єктивного права особи [4, с. 556].

Слід відзначити, що будь-яке суб'єктивне цивільне право має для суб'єкта реальне значення, якщо воно може бути захищене як діями самої управомоченої особи, так і діями державних чи уповноважених державою органів.

Якщо розглядаючи структуру суб'єктивного права як «триаду» правомочностей особи, то стає зрозуміло, що право на захист є свого роду продовженням вихідного й обов'язкового елемента будь-якого суб'єктивного права – права вимоги. Однак особливість його дещо інша. Право на захист спрямоване на іншого суб'єкта (органи, які забезпечують державний вплив), а також має інший зміст (вимога про виконання за допомогою державного впливу).

Правомочність на захист полягає в тому, що вона існує у складі суб'єктивного права із самого початку його формування поряд із правомочністю вимоги та правомочністю на власні активні дії. Однак активність, тобто свій розвиток, вона отримує за наявності додаткових фактів (невиконання обов'язку) і спрямовується на забезпечення правового впливу на порушника юридичного обов'язку. З цього приводу С. С. Алексєєв слушно зазначає, що включення в суб'єктивне право цієї правомочності свідчить, що суб'єктивне право перейшло в нову стадію розвитку і його зміст збагатився новим моментом – можливістю привести в

дію апарат державного примусу [3, с. 366]. Суб'єктивне право на стадії захисту набуває «бойового» характеру, виступає як право, безпосередньо здатне до примусового виконання [3, с. 366].

Висновки. Перехід суб'єктивного права у стадію захисту свідчить про наявність у нього однієї з найважливіших особливостей права – гарантованості та захисті його державою. Крім того, про право на захист необхідно говорити як про ланцюг, який поєднує регулятивні й охоронні правовідносини. Наведене свідчить, що проблема визначення правової природи права на захист – це не лише проблема матеріального права, а і проблема процесуального цивільного права. Розгалуженість наукових поглядів на правову природу права на захист зумовлює необхідність подальших досліджень з метою вироблення єдиної теоретичної позиції.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є визначення механізму захисту цивільних прав особи в конкретних цивільних правовідносинах.

Список бібліографічних посилань

1. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. 284 с.
2. Братусь С. Н. Курс советского гражданского права. Субъекты гражданского права. М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1950. 368 с.
3. Алексєєв С. С. Общая теория права : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Велби, 2008. 576 с.
4. Гражданское право : в 4 т. Т. 1 : Общая часть / Ем В. С. и др. ; отв. ред. Е. А. Суханов. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Волтерс Клувер, 2007. 720 с.
5. Мотовиловкер Е. Я. Теория регулятивного и охранительного права. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. 389 с.
6. П'янова Я. В. Судовий захист майнових цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2007. 20 с.
7. Эннекцерус Л. Курс германского гражданского права. Т. 1, полут. 1 : Введение и общая часть. М. : Изд-во иностр. лит., 1949. 432 с.
8. Гринько П. О. Секундарні права у цивільному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2017. 16 с.
9. Явич Л. С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений. М. : Госюриздат, 1961. 172 с.

Надійшла до редколегії 22.12.2017

СОКОЛОВ О. М. ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ ПРАВОВОЙ ПРИРОДЫ ПРАВА НА ЗАЩИТУ

Проанализировано право на защиту как структурный элемент субъективного гражданского права человека. Подчёркнуто, что право на собственные действия, право требования и право на защиту составляют «триаду» правомочий правообладателя. Указано, что лицо реализует предоставленную государством возможность защиты только после нарушения его права в рамках охранительного правоотношения.

Ключевые слова: субъективные права, гражданские правоотношения, защита прав, охранительные правоотношения, правомочность.

SOKOLOV O. M. CIVIL AND LEGAL ASPECT OF THE LEGAL NATURE OF THE RIGHT TO PROTECTION

By recognizing certain subjective civil rights and obligations for a particular person, civil law provides the authorized person the right to protection. Protection of civil rights is one of the most important

categories of the theory of civil law, its study involves finding out the content and correlation of a number of interrelated concepts, the scope of which, first of all, belongs the right to protection. The issue of clarifying the legal nature of the right to protection is still debatable.

The objective of the paper is to compare different points of view on the legal nature of the right to protection and to determine the author's point of view on this issue.

It has been found out that the science of civil law has three approaches to the definition of the legal nature of the right to protection: first, the right to protection is the competence of subjective civil law, which is part of the "triad" of person's competences granted by this right; secondly, the right to protection is an independent civil right, the basis of which is a certain legal fact; thirdly, the right to protection is the right without duties.

Study of the structure of subjective right as a set of competences of a person allowed to conclude that the right to protection is a kind of continuation of the original and mandatory element of any subjective right – the right to demand. However, its peculiarity is slightly different. It has been established that the right to protection is directed to another subject (agencies that provide state impact), and also has another content (the requirement to exercise through state impact).

The author has substantiated the point of view that competence to protection is that it exists within subjective right from the very beginning of its formation, along with the eligibility of the demand and the eligibility to own active actions. However, activity, i.e., its development, it receives in the presence of additional facts (non-fulfillment of a duty) and is aimed at ensuring legal impact on an offender's legal obligation.

Thus, the transition of subjective right to the stage of protection indicates that it has one of the most important features of the right, which is the guarantee and protection of its state.

Keywords: *subjective rights, civil legal relations, protection of the rights, protective legal relations, competence.*

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.92

С. П. ГІРЕНКО,

кандидат педагогічних наук, доцент, заступник декана
з навчально-методичної роботи факультету № 2
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4871-5481>;

С. О. ЛАРІОНОВ,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3027-8535>;

П. В. МАКАРЕНКО,

заступник декана з навчально-методичної роботи факультету № 4
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9373-3403>

НАВЧАЛЬНА УСПІШНІСТЬ КУРСАНТІВ ВНЗ МВС: ОСОБИСТІСНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ

Проаналізовано результати емпіричного дослідження чинників навчальної успішності курсантів різної статі, які навчаються на випускному курсі Харківського національного університету внутрішніх справ. Виділено симптомокомплекси особистісних особливостей, що відрізняють курсантів з різними рівнями навчальної успішності. Побудовано дискримінантні рівняння особистісних і соціально-психологічних предикторів, які дають прогноз навчальної успішності курсантів різної статі.

Ключові слова: курсант, ВНЗ МВС зі специфічними умовами навчання, навчальна успішність, особистісні чинники, соціально-психологічні чинники, психограма курсанта.

Girenko, S.P., Larionov, S.O. and Makarenko, P.V. (2017), "Academic success of cadets of higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs: personal and socio-psychological conditions" ["Navchalna uspishnist kursantiv VNZ MVS: osobystisni ta sotsialno-psykholohichni chynnyky"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 168–174.

Постановка проблеми. Проблема успішності навчальної діяльності студентів під час здобуття освіти у вищих навчальних закладах не є новою, вона цікавить дослідників в основному з точки зору наслідків: професійної та особистісної компетентності випускників, перспектив їх працевлаштування, оцінки ефективності освітньої діяльності вищів тощо. В умовах рівного доступу абітурієнтів до вищої освіти в цивільному ВНЗ питання причин навчальної успішності не є значущим, його висвітлення не дає майже ніякої практичної користі. Дійсно, чи важливо, чому студент навчається гарно або погано? У будь-якому випадку він сам буде стикатися з наслідками свого навчання. Однак якщо поглянути на проблему з позицій відомчої, специфічної вищої освіти, то з'являється практична цінність знань того, які саме абітурієнти будуть навчатися краще або гірше, тобто мати прогноз успішності їх навчальної діяльності. Не секрет, що відомча вища освіта

характеризується обов'язковим працевлаштуванням усіх випускників, тобто роботодавця не може обирати, кого прийняти на службу. Для того, щоб така система працювала, передбачено декілька «фільтрів», спрямованих на відбір кращих абітурієнтів, а частіше – на відсів гірших з них.

Першим і основним фільтром є професійний відбір абітурієнтів на навчання, тобто можливість обирати кращих не тільки за показниками зовнішнього незалежного оцінювання чи шкільного атестату, а й за іншими критеріями, в тому числі загальними здібностями й особистісними характеристиками [1; 2]. Однак психограма курсанта ВНЗ МВС на сьогодні не розроблена, а відбір на навчання здійснюється на основі загальних вимог до особистості працівників поліції та має рекомендаційний характер.

Між тим проблема особистісної обумовленості придатності абітурієнта саме до навчання у ВНЗ МВС України є актуальною з декількох

причин. По-перше, як зв'язок між якістю відбору кандидатів на навчання у ВНЗ МВС та ефективністю подальшого проходження ними служби. По-друге, у зв'язку з проблемою витрачання бюджетних коштів, які «йдуть за курсантом», а отже, держава зацікавлена в тому, щоб вони не були відраховані. По-третє, у зв'язку між навчальними закладами та територіальними підрозділами МВС, як споживачами курсантів-випускників, що впливає на репутацію та затребуваність вишів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз навчальної діяльності як окремого виду активності дорослої людини показує наявність у ній специфічної психологічної структури. На думку І. І. Плясова, вона полягає в тому, що оволодіння знаннями, вміннями та навичками – це основний результат навчальної діяльності, тоді як в усіх інших її видах він побічний (за [3]). Це передбачає наявність специфічних навчальних потреб, мотивів, цілей, очікувань та інших структур саме для такого виду діяльності. Слушним є зауваження О. Д. Ішкова, що професійна діяльність базується на навчально-професійній, а тому успішність у ній буде визначатися в основному тими ж психологічними факторами [4, с. 4]. Але, на нашу думку, це справедливо лише у випадку, коли освітнє середовище за своїми властивостями майже цілком відповідає професійному, тобто навчання у ВНЗ відбувається саме тим речам (знання, вміння та навички) і саме з того боку (ставлення, уявлення, очікування), як це буде актуально в подальшій практичній діяльності. Частіше освітнє середовище навіть у виші зі специфічними умовами навчання не є «навчальним райвідділом» хоча б тому, що системоутворюючим чинником, метою навчальної діяльності є отримання знань (а частіше – оцінок), а професійної діяльності – виконання обов'язку чи отримання заробітної платні.

Аналіз наукових джерел з проблематики дослідження свідчить про комплексну детермі-

нованість навчання у ВНЗ численними внутрішніми (психологічними) та зовнішніми (соціальними, педагогічними й іншими) чинниками. О. Д. Ішков у монографії, присвяченій психологічним факторам успішності навчальної діяльності студентів [4, с. 5–7], виділяє дві їх підгрупи: пізнавальні (загальні та спеціальні здібності, властивості пізнавальних процесів) і особистісні (мотиваційні, вольові, емоційні тощо). Очевидно, що особливості пізнавальної сфери повинні як мінімум бути сформованими на рівні «не менше бажаного», тобто виступати негативними критеріями відбору. Особистісні чинники є більше позитивними критеріями, їх наявність буде сприяти успішному функціонуванню пізнавальної сфери. При цьому слід пам'ятати, що особистісні особливості взаємодіють між собою, по-різному актуалізуються в конкретних ситуаціях навчання, тобто потрібно очікувати наявність певної кількості «комплексів» особливостей, які в сукупності ведуть до бажаного результату – успішності курсанта в навчальній діяльності.

Метою статті є емпіричне висвітлення чинників навчальної успішності курсантів ВНЗ МВС України.

Методика дослідження. Вибірку дослідження склали 84 курсанти 4 курсу Харківського національного університету внутрішніх справ, які протягом 2011–2014 років навчалися за напрямом підготовки «Психологія», з них 61 дівчина (72,6 %) та 23 юнаки (27,4 %) віком 21–22 років. Підставами для розподілу на групи стала навчальна успішність курсантів – реальна (академічна) та потенціальна (думка викладачів про можливість курсанта). Шляхом експертної оцінки викладачами профільної кафедри педагогіки та психології вибірка була поділена на недостатньо успішних (26,2 %), достатньо успішних (51,2 %) та високо успішних курсантів (22,6 %).

У таблиці 1 показано розподіл виділених груп за статтю.

Таблиця 1

Поділ курсантів різного рівня навчальної успішності за статтю (% (N))

Рівень успішності	Жінки	Чоловіки	Ф	р
Недостатньо успішні	19,7 (12)	43,5 (10)	2,13	0,05
Достатньо успішні	54,1 (33)	43,5 (10)	0,87	–
Високо успішні	13,8 (16)	5,2 (3)	1,37	–

Для вивчення особистісних особливостей курсантів було використано різнопланові психодіагностичні методики, спрямовані на виявлення: а) характерологічних особливостей (тест Г. Шмішека, патодіагностичний тест Ямпольського-Мельникова); б) особистісних особливос-

тей і рис (тест 16-pf Р. Б. Кеттелла, опитувальник FPI); в) стилів міжособистісної взаємодії (опитувальник ДМВ Л. М. Собчик); г) мотиваційних особливостей (опитувальник В. Є. Мільмана).

Обговорення результатів. У результаті порівняння показників у групах дівчат-курсантів

з різними рівнями навчальної успішності виявлено статистично значущі «наскрізні» відмінності за 9 шкалами з 73, використано процеду-

ру однофакторного дисперсійного аналізу (табл. 2).

Таблиця 2

Статистично значущі відмінності показників особистісних особливостей дівчат-курсантів з різними рівнями навчальної успішності (M, m)

Показники		Недостатньо успішні		Достатньо успішні		Високо успішні		F	p
		M	m	M	m	M	m		
Опитувальник Г. Шмішека	Гіпертимний	15,42	4,70	18,50	3,84	20,20	3,67	3,05	0,05
	Застрягаючий	11,42	4,08	12,97	3,78	15,47	4,64	3,52	0,05
	Дистимічний	9,58	4,58	6,81	3,53	6,03	4,02	3,02	0,05
16-pf	фактор А	6,22	1,93	7,26	1,79	8,40	1,48	3,11	0,05
	фактор F	5,12	1,51	6,89	2,03	7,27	2,37	3,14	0,05
	фактор Н	6,17	1,19	7,30	1,46	7,75	1,42	4,23	0,05
Агресивний (ДМВ)		5,33	2,50	7,00	2,19	4,43	2,15	3,93	0,03
Підозрілий (ДМВ)		4,44	2,46	5,63	3,22	1,71	0,95	5,24	0,01
ДР (мотив творчої активності)		16,11	8,72	13,95	8,83	22,44	8,14	3,04	0,05

З таблиці 2 видно, що у групі дівчат-курсантів передумовами навчальної успішності є:

1) характерологічні особливості, зокрема риси гіпертимної ($15,42 \pm 4,70 < 18,50 \pm 3,84 < 20,20 \pm 3,67$; $p \leq 0,05$) та застрягаючої ($11,42 \pm 4,08 < 12,97 \pm 3,78 < 15,47 \pm 4,64$; $p \leq 0,05$) акцентуації. Можна передбачити, що це висока активність, енергійність поведінки, притаманні гіпертимам, у поєднанні з «фіксацією на цілі», готовністю докладати зусиль в умовах невизначеності успіху або повторно у разі невдач, що характерно для застрягаючої акцентуації. Натомість риси дистимічної акцентуації ($9,58 \pm 4,58 > 6,81 \pm 3,53 > 6,03 \pm 4,02$; $p \leq 0,05$) явно не сприяють навчальній успішності дівчат. Така акцентуація визначає переважно хронічно знижений фон настрою, песимістичність, сприйняття оточуючих обставин скоріше як перешкод, ніж як можливостей;

2) особистісні риси, зокрема товариськість (фактор А: $6,22 \pm 1,93 < 7,26 \pm 1,79 < 8,40 \pm 1,48$; $p \leq 0,05$), розгальмованість (фактор F: $5,12 \pm 1,51 < 6,89 \pm 2,03 < 7,27 \pm 2,37$; $p \leq 0,05$) і сміливість (фактор Н: $6,17 \pm 1,19 < 7,30 \pm 1,46 < 7,75 \pm 1,42$). Зазначимо, що це саме ті риси особистості, високий рівень сформованості яких був критерієм відбору кандидатів на посади в колишній міліції. Вони в сукупності визначають в основному своєрідність комунікативної сфери: виражену мотивацію спілкування, широке коло контактів, спрямованість на взаємодію (фактор А); розгальмованість і спонтанність поведінки (фактор F);

вольові якості, зокрема сміливість і рішучість (фактор Н);

3) особливості, зумовлені стилістикою міжособистісної взаємодії, зокрема агресивним ($4,43 \pm 2,15 < 5,33 \pm 2,50 < 7,00 \pm 2,19$; $p \leq 0,05$) і підозрілим ($1,71 \pm 0,95 < 4,44 \pm 2,46 < 5,63 \pm 3,22$; $p \leq 0,05$) стилями спілкування – вимогливість, прямолінійність і відвертість, категоричність і критичність думок та висловлювань відносно подій і людей, скептицизм. Ці особливості спілкування, на нашу думку, дозволяють успішним курсантам-дівчатам проявляти себе, відстоювати власну точку зору, проявляти самостійність і незалежність;

4) виражений рівень мотивації творчої активності, притаманний високо успішним дівчатам, що зумовлює творчий підхід до навчання, пошук у ньому особистісного смислу, вироблення індивідуальних стратегій навчання.

Аналіз показників окремо у групах дозволив зробити деякі узагальнення щодо провідних особливостей, які відрізняють дівчат-курсантів з різними рівнями навчальної успішності (табл. 3).

З табл. 3 видно, що вищі рівні навчальної успішності в дівчат-курсантів пов'язані з демонстрацією ними вищих показників особистісних рис і мотивації, загостренням піків в особистісних профілях. На підставі цього зроблено висновки, що ступінь особистісної детермінованості навчальної успішності у групах дівчат високий, а успішними в навчанні стають дівчата з яскраво вираженою індивідуальністю.

Таблиця 3

Найбільш виражені показники у групах дівчат-курсантів

Сфери	Рівень навчальної успішності		
	Недостатній	Достатній	Високий
Характерологічна	Переважає емотивної, екзальтованої та демонстративної акцентуації	Переважає емотивної, екзальтованої та демонстративної акцентуації	Переважає емотивної, застрягаючої та демонстративної акцентуації
Особистісних рис	Переважає жіночості, естетичної вразливості, чутливості. Сплющений профіль 16-pf	Переважає жіночості, естетичної вразливості, товариськості, сміливості	Переважає загальної активності, товариськості, емоційної стійкості, сміливості, розгальмованості
Міжособистісні стилі	Авторитарний, дружельюбний	Дружельюбний, егоїстичний, авторитарний	Авторитарний
Мотивація	Сплющений профіль, незначно домінують мотиви спілкування та загальної активності	Імпульсивний профіль із переважанням мотивів комфорту, спілкування та статусу	Імпульсивний профіль із переважанням мотивів комфорту, спілкування та творчої активності

З табл. 3 видно, що вищі рівні навчальної успішності в дівчат-курсантів пов'язані з демонстрацією ними вищих показників особистісних рис і мотивації, загостренням піків в особистісних профілях. На підставі цього зроблено висновок, що ступінь особистісної детермінованості навчальної успішності у групах дівчат високий, а успішними в навчан-

ні стають дівчата з яскраво вираженою індивідуальністю.

У результаті порівняння показників у групах юнаків-курсантів з різними рівнями навчальної успішності виявлено статистично значущі «наскрізні» відмінності за 8 шкалами з 73, використано процедуру однофакторного дисперсійного аналізу (табл. 4).

Таблиця 4

Статистично значущі відмінності показників особистісних особливостей юнаків-курсантів з різними рівнями навчальної успішності (M, m)

Показники		Недостатньо успішні		Достатньо успішні		Високо успішні		F	p
		M	m	M	m	M	m		
Опитувальник Г. Шмішека	Педантичний	8,22	3,80	9,80	3,46	12,00	5,29	3,02	0,05
	Тривожний	6,44	4,45	3,90	2,85	10,33	6,66	3,15	0,05
Опитувальник ПДТ	Психотизм	5,78	2,05	3,80	1,93	6,33	3,22	3,09	0,05
	Депресія	5,33	2,69	4,00	2,45	8,00	1,73	3,05	0,05
16-pf	фактор G	4,78	1,56	7,00	2,08	5,67	1,16	3,23	0,05
	фактор O	3,78	1,86	5,00	1,92	7,00	2,65	3,04	0,05
FPI	маскулізм-фемінізм	9,00	1,10	6,67	2,16	5,33	2,52	4,48	0,04
ДР (мотив творчої активності)		30,33	5,58	19,43	9,43	16,00	3,88	3,08	0,05

З табл. 4 видно, що у групі юнаків-курсантів передумовами навчальної успішності є:

1) характерологічні особливості, зокрема риси педантичної акцентуації ($15,42 \pm 4,70 < 18,50 \pm 3,84 < 20,20 \pm 3,67$; $p \leq 0,05$), що зумовлюють точність і акуратність у виконанні справ, прискіпливість до дрібниць і нюансів роботи, загальну організованість і схильність до планування дій;

2) виражена мотивація творчої активності ($16,00 \pm 3,88 < 19,43 \pm 9,43 < 30,33 \pm 5,58$; $p \leq 0,05$), що, як і в групі дівчат, визначає індивідуально-творчий підхід до навчання та пошук у цьому особистісного смислу.

Щодо інших показників у групах хлопців спостерігається дещо інша ситуація. Найбільше відмінностей виявлено між полярними групами та групою з достатнім рівнем навчальної

успішності. Найбільш «сприятливі» результати також виявлено у групі з достатнім рівнем навчальної успішності, показники крайніх груп важко проінтерпретувати позитивно щодо прийнятих критеріїв прогнозу успішності службової діяльності майбутніх поліцейських (високі показники тривожного типу акцентуації, депресивності, психотизму тощо). Це означає, що курсанти-юнаки зі «сприятливими» психологічними профілями особистісних особливостей не мають високих показників у навчанні або ж обмежуються достатнім рівнем навчальних результатів.

Досить мала кількість показників має тенденцію відрізнятись одночасно під час порівняння трьох груп. Так, зростають показники педантичної акцентуації, сором'язливості, почуття провини та напруженості. Натомість знижуються показники гіпертичного та дистимічного типів акцентуацій, естетичної вразливості. Це дає підстави вважати, що низька і висока навчальна успішність у хлопців – результат скоріше «відхилення» від поведінкової норми (табл. 5).

Таблиця 5

Найбільш виражені показники у групах хлопців

Сфери	Рівень навчальної успішності		
	Недостатній	Достатній	Високий
Характерологічна	Переважає застрягаючої, демонстративної та екзальтованої акцентуацій	Переважає демонстративної, застрягаючої та екзальтованої акцентуацій	Переважає емотивної, демонстративної та педантичної акцентуацій
Особистісних рис	Переважає розгальмованості, товариськості, сміливості	Переважає емоційної зрілості, товариськості, сміливості, дипломатичності	Переважає емоційної зрілості, домінантності, розгальмованості, напруженості
Міжособистісні стилі	Авторитарний	Авторитарний та дружлюбний	Авторитарний та дружлюбний
Мотивація	Регресивний тип профілю з переважанням споживацьких мотивів	Імпульсивний тип профілю з переважанням мотивів спілкування, комфорту та соціальної корисності	Регресивний тип профілю з переважанням споживацьких мотивів

Було здійснено спробу побудувати дискримінантне рівняння, яке пояснює поділ досліджуваних по групах за рівнем навчальної успішності на основі зазначених предикторів. Виявилось, що у групі дівчат-курсантів таких предикторів 8, за їх участі рівняння описує 83,9 % дисперсії показників:

$$\text{навчальна успішність (дівчата)} = 22,08 - \text{екзальтований} \times 1,03 + \text{естетична вразливість} \times 1,32 + \text{фактор А} \times 0,98 + \text{фактор L} \times 2,16 + \text{фактор Q3} \times 0,77 + \text{агресивний} \times 2,10 + \text{підозрілий} \times 1,99 - \text{дратівливість} \times 1,24. \quad (1)$$

З'ясовано, що чинниками високого рівня навчальної успішності у групі дівчат є естетична вразливість (шкала ПДТ), товариськість (фактор А), самоконтроль поведінки (фактор Q3), агресивність (шкала ДМВ), підозрілість (шкала ДМВ) і недовірливість (фактор L) у поєднанні з низьким рівнем екзальтованості (шкала методики Г. Шмішека) та дратівливості (шкала ПДТ).

Такий симптомокомплекс особистісних особливостей був проінтерпретований як *товариськість, орієнтованість на взаємодію при*

збереженні та відстоюванні «особистісних кордонів» (самостійність і незалежність, наявність власної точки зору, готовність її відстоювати); *«зрілість поведінки», готовність і вміння придушувати надмірні емоційні та поведінкові прояви* (терплячість, стійкість і самоконтроль).

Як і у групах дівчат, було здійснено спробу побудувати дискримінантне рівняння, яке пояснює поділ досліджуваних хлопців по групах за рівнем навчальної успішності на основі зазначених предикторів. Виявилось, що таких предикторів 3 (екзальтована акцентуація, фактор С, фактор Q4), але за їх участі рівняння описує лише 26,4 % дисперсії показників.

Враховуючи викладене, зосередимося на пошуку причин достатньої навчальної успішності хлопців-курсантів. У такому випадку рівняння включає в себе 7 предикторів і виглядає так:

$$\text{навчальна успішність (хлопці)} = 54,85 + 1,09 \times \text{демонстративний} + 6,34 \times \text{екзальтований} + 2,07 \times \text{психотизм} + 3,31 \times \text{розгальмованість} + 2,04 \times \text{фактор С} + 2,48 \times \text{фактор Q3} - 4,79 \times \text{психічна нерівноваженість}. \quad (2)$$

Отже, чинниками достатнього рівня навчальної успішності у групі хлопців є демонстративність (шкала методики Г. Шмішека), екзальтованість (шкала методики Г. Шмішека), психотизм (шкала ПДТ), розгальмованість (шкала ПДТ), емоційна стабільність (фактор С), самоконтроль поведінки (фактор Q3) у поєднанні з високим рівнем психічної врівноваженості (шкала ПДТ).

Зазначений симптомокомплекс особистісних особливостей хлопців був проінтерпретований як *готовність і вміння позиціонувати себе як особистість, підкреслювати власну індивідуальність у поведінці та поглядах* («не бути таким, як усі»); *«зрілість поведінки», готовність і вміння придушувати надмірні емоційні та поведінкові прояви* (терплячість, стійкість і самоконтроль).

Проведене дослідження особистісних і соціально-психологічних чинників навчальної успішності курсантів ВНЗ МВС із специфічними умовами навчання дозволило зробити такі **ВИСНОВКИ**.

1. Навчальна успішність курсантів ВЗН МВС є результатом факторних взаємодій у системі «особистість – освітнє середовище», де встановити причинно-наслідкові зв'язки між особистістю, її зовнішнім оцінюванням і реальними навчальними досягненнями дуже складно. З'ясовано, що краще навчаються курсанти, які мають певні особистісні особливості, що сприяють цьому процесу. Ці особливості є гендерно специфічними, тобто відрізняються в юнаків і дівчат.

2. З'ясовано, що вищі рівні навчальної успішності в дівчат-курсантів пов'язані з демонстрацією ними вищих показників особистісних рис і мотивації, загостренням піків в особистісних профілях. Це свідчить, що ступінь особистісної детермінованості навчальної успішності у групах дівчат високий, а успішними в навчанні стають дівчата з яскраво вираженою індивідуальністю. У дівчат-курсантів виявлено такі особистісні та соціально-психологічні чинники високого рівня навчальної успішності:

– характерологічні особливості, зокрема риси гіпертимної та застрягаючої акцентуації характеру (висока активність, енергійність поведінки), у поєднанні з «фіксацією на цілі», готовністю докладати зусиль в умовах невизначеності успіху або повторно у випадку невдач;

– особистісні риси, зокрема товариськість (виражена мотивація спілкування, широке коло контактів, спрямованість на взаємодію), розгальмованість поведінки (її спонтанність і неви-

мушеність) та вольові якості (сміливість і рішучість);

– особливості, зумовлені стилістикою міжособистісної взаємодії (вимогливість, прямолинійність і відвертість, категоричність і критичність думок та висловлювань відносно подій і людей, скептицизм), що дозволяють відстоювати власну точку зору, проявляти самостійність і незалежність;

– виражений рівень мотивації творчої активності, що зумовлює творчий підхід до навчання, пошук у ньому особистісного смислу, вироблення індивідуальних стратегій навчання.

У результаті побудови дискримінантного рівняння визначено, що симптомокомплекс особистісних особливостей дівчат-курсантів, який пояснює їх потрапляння до умовної групи з високою навчальною успішністю, зводиться до двох чинників:

– товариськість, орієнтованість на взаємодію при збереженні та відстоюванні «особистісних кордонів» (самостійність і незалежність, наявність власної точки зору, готовність її відстоювати);

– «зрілість поведінки», готовність і вміння придушувати надмірні емоційні та поведінкові прояви (терплячість, стійкість і самоконтроль).

3. З'ясовано, що в юнаків-курсантів найбільша підгрупа з достатнім рівнем навчальної успішності характеризується найбільш «сприятливими» з точки зору психограми поліцейської діяльності показниками. Водночас курсанти полярних підгруп з низьким і високим рівнями навчальної успішності характеризуються проявами несприятливих психологічних якостей (регресивний споживацький мотиваційний профіль, переважання емотивної та демонстративної акцентуації характеру, високі показники напруженості й розгальмованості тощо). Високий рівень навчальної успішності в юнаків-курсантів є, скоріше, «відхиленням» від поведінкової норми.

У результаті побудови дискримінантного рівняння визначено, що симптомокомплекс особистісних особливостей юнаків-курсантів, який пояснює їх потрапляння до умовної групи з достатнім рівнем навчальної успішності, зводиться до двох чинників:

– готовність і вміння позиціонувати себе як особистість, підкреслювати власну індивідуальність у поведінці та поглядах («не бути таким, як усі»);

– «зрілість поведінки», готовність і вміння придушувати надмірні емоційні та поведінкові прояви (терплячість, стійкість і самоконтроль).

Отримані результати можуть бути корисними для практики психологічного забезпечення освітньо-виховного процесу у ВНЗ МВС

зі специфічними умовами навчання та для вдосконалення критеріїв професійно-психологічного відбору кандидатів на навчання до таких ВНЗ.

Список бібліографічних посилань

1. Барко В. І., Остапович В. П., Барко В. В. Шляхи оптимізації професійного психологічного відбору кандидатів на службу до Національної поліції України. *Право і Безпека*. 2017. № 1 (64). С. 12–19.
2. Про організацію та проведення професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в органах внутрішніх справ України : лист ДРП МВС від 21.06.2007 № 6/2/1-3420. Київ : МВС України, 2007. 82 с.
3. Маланов С. В. И. И. Ильясов. Структура процесса учения в контексте деятельностного подхода. *Начальная школа плюс До и После*. 2008. № 4. С. 57–62.
4. Ишков О. Д. Учебная деятельность студента: психологические факторы успешности : монография. М. : АСВ, 2004. 224 с.

Надійшла до редколегії 05.12.2017

ГИРЕНКО С. П., ЛАРИОНОВ С. А., МАКАРЕНКО П. В. УЧЕБНАЯ УСПЕШНОСТЬ КУРСАНТОВ ВУЗОВ МВД: ЛИЧНОСТНЫЕ И СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ

Проанализированы результаты эмпирического исследования условий учебной успешности курсантов разного пола, которые обучаются на выпускном курсе Харьковского национально-го университета внутренних дел. Выделены симптомокомплексы личностных особенностей, которые отличают курсантов с различными уровнями учебной успешности. Построены дискриминантные уравнения личностных и социально-психологических предикторов, которые дают прогноз учебной успешности курсантов разного пола.

Ключевые слова: курсант, вуз МВД со специфическими условиями обучения, учебная успешность, личностные условия, социально-психологические условия, психограмма курсанта.

GIRENKO S. P., LARIONOV S. O., MAKARENKO P. V. ACADEMIC SUCCESS OF CADETS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS: PERSONAL AND SOCIO-PSYCHOLOGICAL CONDITIONS

The results of an empirical study of the conditions for the academic success of cadets of different sex, who are trained at the graduate course of Kharkov National University of Internal Affairs, have been analyzed. It has been stated that cadets are better at studying, who are distinguished by certain personal characteristics that contribute to this process. These features are gender specific, that is, different in boys and girls.

Symptomatic complexes of personality characteristics that distinguish cadets with different levels of academic success have been singled out. It has been found out that the high level of academic success of female cadets is associated with the demonstration of higher personal traits and motivation, with sharpening of peaks in personal profiles, which indicates with a high level of determinism of academic success with personal characteristics, the role of strongly pronounced individuality of girls. The most “optimal” personal characteristics in the group of young cadets, are inherent in persons with a sufficient level of academic success, and the polar subgroups of low and high success are characterized by a number of unfavorable psychological qualities from the point of view of the psychic profile of police activity.

Discriminant equations of personal and socio-psychological predictors, which explain the forecast of the academic success of cadets of different sexes, have been constructed. The general precondition for academic success for cadets is “maturity of behavior”, readiness and ability to contain emotional and behavioral manifestations (patience, perseverance and self-control). Besides, for girls it is an orientation to communication and interaction while preserving and defending personal boundaries, and for young men – the readiness and ability to position oneself as a person, to emphasize one’s own individuality in views and behavior.

Keywords: cadet, higher educational institution of the Ministry of Internal Affairs with specific training conditions, academic success, personal conditions, socio-psychological conditions, psychic profile of a cadet.

УДК 159.92

Г. О. ГОНЧАРОВА,

аспірант кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9366-4591>

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ СТАВЛЕНЬ КУРСАНТІВ ВНЗ МВС ЖІНОЧОЇ СТАТІ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Презентовано результати емпіричного дослідження системи ставлень курсантів жіночої статі, що навчаються у ВНЗ МВС. Для дослідження використано методіку колірному тесту ставлень на матеріалі 73 понять, що позначають важливі для курсантів об'єкти та явища соціально-професійного оточення. На основі отриманих матриць рангових позицій понять побудовано узагальнені семантичні простори системи ставлень дівчат-курсанток першого й третього курсів навчання. Показано особливості та принципові відмінності систем ставлень дівчат-курсанток на різних етапах фахової підготовки.

Ключові слова: система ставлень, ставлення особистості, курсанти ВНЗ МВС.

Goncharova, G.O. (2017), "Peculiarities of the system of relations of female cadets of higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs at different stages of professional training" ["Osoblyvosti systemy stavlen kursantiv VNZ MVS zhinochoi stati na riznykh etapakh fakhovoi pidhotovky"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 175–181.

Актуальність проблеми. Підготовка кадрів є однією з найбільш гострих проблем у сучасній Національній поліції, оскільки зазначена система постійно перебуває під тиском впроваджуваних інновацій і реформ. Зрозуміло, що метою будь-яких перетворень є оптимізація, «покращення» системи, тобто держава прагне мати більший результат з меншими зусиллями – отримати кращих поліцейських, але навчати їх менш тривалий час і дешевше.

Так само зрозуміло, що для підготовки поліцейського є необхідним специфічне освітнє середовище, певною мірою подібне до майбутніх умов його професійної діяльності, саме тому існує мережа вишів зі специфічними умовами навчання. Навчання у виші зі специфічними умовами навчання – це не лише новий для вчорашнього школяра вид діяльності, а й новий спосіб життєдіяльності, спосіб життя, суцільно регламентований у часі й просторі. Особистість курсанта поліції в такому середовищі змінюється саме в такий спосіб, щоб бути професійно та психологічно готовою до складних умов поліцейської служби.

Вважаємо, що першими й найбільш чутливими індикаторами змін, які відбуваються в особистості курсантів, є їх психологічні ставлення до різноманітних об'єктів і явищ соціально-професійного оточення. У процесі навчання окремі ставлення змінюються, формуються, переосмислюються, що викликає істотні зміни в системі ставлень особистості як цілісній структурі індивідуального досвіду [1, с. 140]. Навчальна програма, особистості викладачів та

курсівих офіцерів, стосунки в колективі й багато інших факторів можуть або допомогти курсантам упевнитись у правильності вибору майбутньої професії та життєвої стратегії, або, навпаки, розчарувати, й курсанти продовжуватимуть навчання лише заради отримання диплому, схвалення з боку батьків чи з інших подібних до цих причин.

Ставлення, за В. М. Мясичевим, – це вибіркові, активні, свідомі зв'язки людини з дійсністю, які, певним чином взаємодіючи між собою, утворюють систему ставлень особистості (за [2, с. 128]). Саме ставлення відображають накопичений досвід взаємодії особистості з оточенням, її готовність до реалізації певних моделей мислення й поведінки [3, с. 191]. Ставлення як схильність індивіда тим чи іншим чином реагувати на події чи обирати певний варіант поведінки розвиваються й формуються протягом усього життя, але найбільше – у період підліткового та юнацького віку, утворюючи ядро ціннісно-сміслової сфери особистості та її характер.

Ураховуючи викладене, дослідження системи ставлень курсантів відомчих вишів є актуальним у сенсі прогнозу їх майбутньої професійної діяльності, характер та успішність якої будуть багато в чому визначатись ставленнями та їх похідними (установками, інтересами, переконаннями, схильностями та ін.).

Методика й вибірка дослідження. У дослідженні взяли участь 78 дівчат-курсанток Харківського національного університету внутрішніх справ, із них 30 дівчат навчаються на першому, а 48 – на третьому курсі.

Для проведення дослідження було складено контрольний список понять, що позначають окремі об'єкти та явища соціально-професійного оточення: «Життя в цілому», «Минуле», «Теперішнє», «Майбутнє», «Я», «Я-ідеальний», «Люди», «Правопорушники», «Злочинці», «Закони», «Агресія», «Брехня», «Неправда», «Успіх», «Невдача», «Здоров'я», «Їжа», «Спорт», «Хобі», «Дозвілля», «Відпочинок», «Алкоголь», «Паління», «Моя країна», «Українська мова», «Національні традиції», «Фізична праця», «Розумова праця», «Колектив, колеги», «Навчання у ХНУВС», «Майбутня професія», «Служба», «Казарма, гуртожиток», «Викладачі», «Курсові офіцери», «Навчальні предмети», «Навчальна література», «Практика», «Телебачення», «Інтернет», «Художні книги», «Комп'ютерні ігри», «Вища освіта», «Самоосвіта», «Мистецтво», «Одяг, взуття», «Гаджети, техніка», «Прикраси, предмети розкоші», «Моя зовнішність», «Друзі», «Протилежна стать», «Особи моєї статі», «Батько», «Мама», «Інші родичі», «Майбутній чоловік / дружина», «Діти», «Підлітки», «Дорослі», «Літні люди», «Працівники поліції», «Власні розумові здібності», «Громадянські обов'язки», «Критика, зауваження», «Релігія», «Гроші», «Гнів», «Страх», «Радість», «Печаль», «Роздратування», «Задоволення», «Інтерес», «Втома», «Сон». Усього досліджувалось 73 поняття.

Далі для кожного поняття досліджували обрали один із запропонованих кольорів, який, на їхню думку, найбільш асоціюється з певним поняттям (за мотивами кольорного тесту ставлень Є. Ф. Бажина та О. М. Еткінда [4]). Після цього кольори були розподілені досліджуваними за рангами в порядку їх привабливості. Прямокутні матриці рангових позицій досліджуваних понять були піддані процедурі багатовимірного шкалювання (ALSCAL) з використанням моделі індивідуальних відмінностей (SPSS 22.0 for Windows).

Таким чином було отримано семантичні простори термінів-понять, що позначають для дівчат-курсанток різних курсів різноманітні об'єкти та явища соціально-професійного оточення. Об'єкти в цьому просторі зображено у вигляді точок, а суб'єктивним відмінностям між об'єктами відповідають відстані (дистанція) між цими точками [2].

Обговорення результатів. Узагальнений двовимірний семантичний простір термінів-понять курсанток-дівчат першого курсу показано на рис. 1.

Як бачимо, у дівчат-курсанток першого курсу семантично близькими є такі поняття.

1) «Я», «Власні розумові здібності», «Підлітки», «Мати», «Моя зовнішність». Відомо, що найбільш семантично наближені до «Я» поняття утворюють основу для самоідентифікації особистості, на їх виявлення спрямовано, наприклад, методика «Хто я?» [5]. Традиційно під час виявлення джерел самоідентифікації в усіх вікових групах на перших місцях за частотою перебувають соціально-рольові поняття («Батько», «Син», «Громадянин» тощо), що вказує на вплив захисних механізмів психіки. Застосована психосемантична парадигма, здається, дає більш реальні результати.

На першому курсі навчання, де умови життя, розпорядок дня й зовнішні атрибути (одяг, зачіска тощо) є однаковими, основним критерієм, за яким можна вирізнитися серед інших чи оцінювати себе, є власні розумові здібності, які визначають успішність навчання й ставлення до себе з боку курсових офіцерів та викладачів. Дівчата не вважають себе дорослими й ідентифікують себе з матерями («Я така ж, як моя мати»).

Деяко на більшій відстані, але теж у кластері «Я», перебувають поняття «Одяг», «Взуття», «Сон», «Навчання у ХНУВС», «Моя зовнішність», «Навчальна література», «Майбутній чоловік». Вони – в фокусі уваги та діяльності, це те, що насичує повсякденне життя досліджуваних.

2) «Я-ідеальний», «Релігія», «Служба». Видно, що кластер цільових понять є дуже маленьким, дівчата не розуміють, якими саме вони хотіли б бути. Ідеальними, гарними чи, принаймні, дуже близькими до цього дівчата вважають себе та інших людей, якщо вони прагнуть наслідувати цінності та додержуватися заборон, притаманних більшості релігій. І хоча зовні дівчата можуть демонструвати зневажливе ставлення до релігії, сприймати її як щось неважливе, засвоєні з дитинства «не кради», «не вбивай» та інші релігійні норми стосовно правил подружнього життя, поваги до батьків та ставлення до інших людей сприймаються першокурсницями як обов'язкові.

«Служба» для першокурсника має багато спільних рис із релігією: вона підкоряється певним правилам і ритуалам, які поки що лишаться не зовсім зрозумілими, але виконуються ними із сумлінністю. Ці ритуали, як і релігійні регламентують, широке коло питань: спілкування, розпорядок дня, цілі діяльності тощо. Можна казати про те, що на першому курсі дівчата «віряють» у те, що роблять, тобто намагаються пристосуватись до служби шляхом пошуку особистісного смислу в її здійсненні.

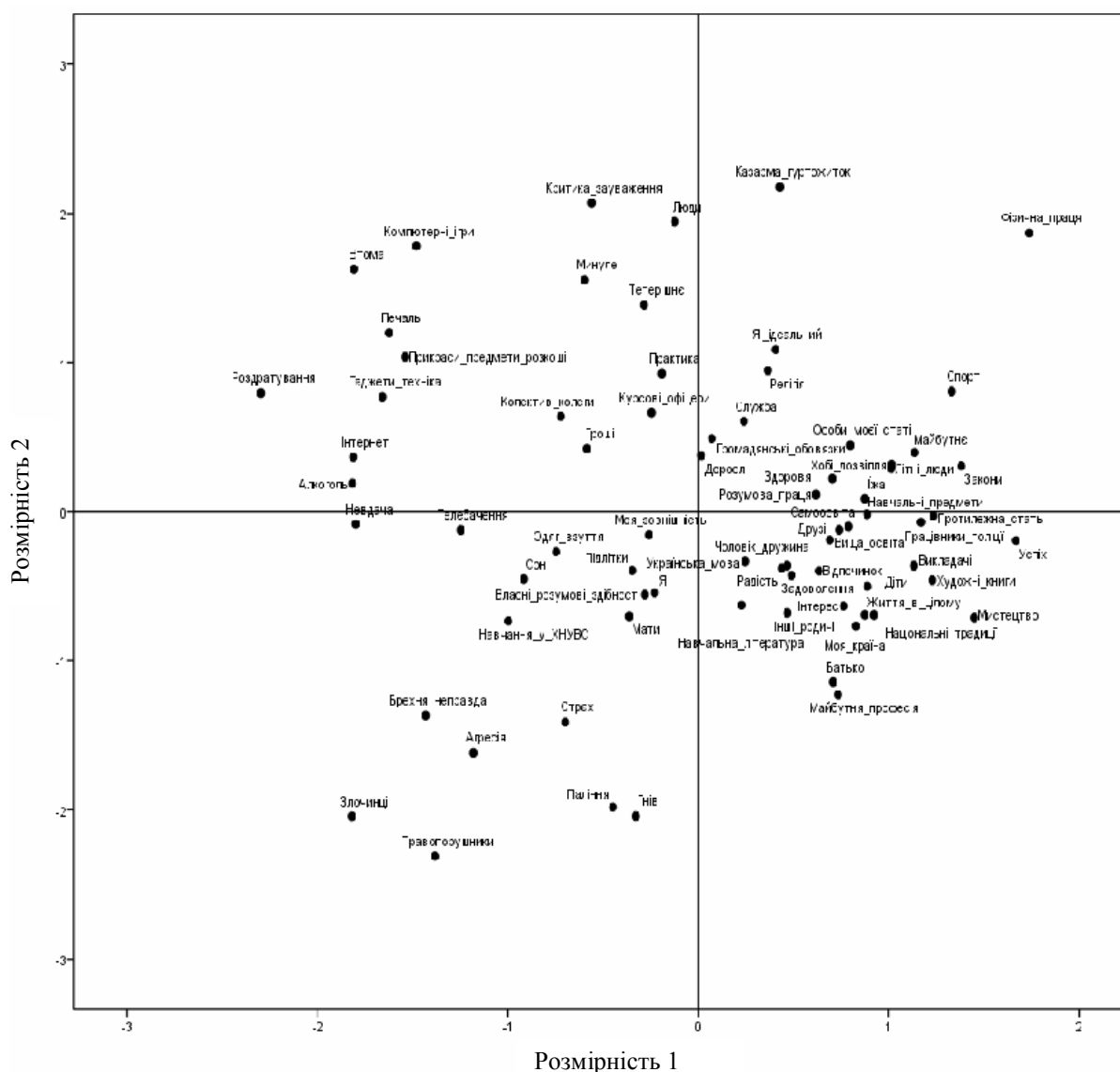

Рис. 1. Узагальнений семантичний простір термінів-понять дівчат-курсанток першого курсу навчання ($S\text{-stress} = 0,28$; $RSQ = 0,65$)

3) Великий недиференційований кластер, утворено приблизно тридцятьма поняттями з позитивним емоційним і моральним навантаженням. Серед них – «Майбутнє» й «Успіх», що вказує на загалом позитивні очікування дівчат від майбутнього життя, те, що узвичаєно називати надією або оптимізмом. Цікаво, що поняття «Успіх» і «Невдача» перебувають на різних полюсах осі абсцис, яка в цьому випадку відповідає класичній осгудівській «оцінці» з моделі «Evaluation – Potency – Activity» (все, що ліворуч – «погане», праворуч – «добре», посередині – нейтральні об'єкти).

4) «Інтернет», «Алкоголь» і «Невдача». Ставлення до цих понять свідчать про те, що люди, схильні вживати алкоголь, сприймаються дівчатами переважно як такі, що не здатні досягти успіху. До того ж надмірне витрачання часу в

інтернет-просторі, швидше за все, сприймається дівчатами як даремне, або ж навпаки, у випадку якихось невдач у реальному житті завжди є можливість сховатись у віртуальному світі чи заспокоїтись завдяки вживанню алкоголю. Може існувати й інша позиція. Оскільки сучасна молодь є дуже активною в соціальних мережах, а іноді й залежною від них, критика, надана на одному із сайтів, чи недостатньо гарна оцінка викладеної на сторінку в мережі фотографії деякими дівчатами може сприйматися як серйозна невдача.

5) «Предмети розкоші, прикраси», «Гаджети, техніка» та «Печаль» – результат може вказувати на те, що, відсутність можливості отримати (одягти, використовувати тощо) ту чи іншу річ викликає печаль і смуток у дівчат.

6) Інші поняття майже не утворюють кластерів, тобто слабко асоціюються одне з одним,

що вказує на поки що недостатню сформованість системи ставлень досліджуваних.

Побудова трьохвимірного семантичного простору дає дещо кращі статистичні результати ($S\text{-stress} = 0,19$; $RSQ = 0,77$). Графічно його важко інтерпретувати, але він дає змогу поділити об'єкти на дев'ять груп залежно від приналежності до полюсів за трьома осями координат:

1 група ($x+y+z$): «Я-ідеальний», «Успіх», «Спорт», «Хобі (дозвілля)», «Українська мова», «Особі протилежної статі», «Дорослі», «Громадянські обов'язки», «Релігія»;

2 група ($x+y+z$): «Майбутнє», «Законо», «Здоров'я», «Фізична праця», «Служба», «Казарма», «Особі моєї статі», «Літні люди», «Працівники поліції»;

3 група ($x+y-z$): «Життя в цілому», «Відпочинок», «Моя країна», «Національні традиції», «Художні книги», «Вища освіта», «Мистецтво», «Інші родичі», «Радість»;

4 група ($x+y-z$): «Їжа», «Розумова праця», «Майбутня професія», «Викладачі», «Навчальні предмети», «Навчальна література», «Самоосвіта», «Друзі», «Батько», «Майбутній чоловік», «Діти», «Задоволення», «Інтерес»;

5 група ($x-y+z$): «Теперішнє», «Алкоголь», «Навчання у ХНУВС», «Курсові офіцери», «Практика», «Комп'ютерні ігри», «Одяг (взуття)», «Прикраси (предмети розкоші)», «Критика (зауваження)», «Гроші», «Печаль»;

6 група ($x-y+z$): «Минуле», «Люди», «Колектив», «Гаджети, техніка», «Роздратування», «Втома»;

7 група ($x-y-z$): «Я», «Агресія», «Брехня», «Невдача», «Паління», «Власні розумові здібності», «Гнів», «Страх», «Сон», «Правопорушники», «Злочинці»;

8 група ($x-y-z$): «Телебачення», «Інтернет», «Моя зовнішність», «Мати», «Підлітки».

З аналізу поданих результатів багатовимірного шкалювання слід зробити два основні висновки:

1) досліджувані об'єкти достатньо рівномірно розподіляються на вісім груп, з яких 5 – із позитивним емоційним забарвленням (блок ідеальних понять (1), блок перспективних понять (2), блок ресурсних понять (3), блок цільових понять (4), блок нейтральних понять (8)) і 3 – з негативним емоційним забарвленням (блок ситуаційних понять (5), блок витіснених понять (6), блок самоідентифікаційних понять (7));

2) викликає занепокоєння драматичність переживання першкурсницями адаптаційної кризи, насиченого негативним сприйняттям себе (блок № 7), звідки випливає необхідність і доцільність поглибленого психологічного супроводу їх навчально-службової діяльності.

Узагальнений двовимірний семантичний простір термінів-понять курсанток-дівчат третього курсу показано на рис. 2.

Із рисунку видно, що система ставлень третьокурниць виглядає значно більш структурованою, ніж у дівчат першого курсу. Поняття розташовано в семантичному просторі більш рівномірно, вони утворюють певну кількість кластерів, які легко інтерпретувати.

У дівчат-курсанток третього курсу навчання, семантично близькими виявилися такі поняття.

1) «Я», «Майбутня професія», «Друзі», «Здоров'я», «Майбутній чоловік», «Їжа», «Власні розумові здібності», «Одяг, взуття». На відміну від першого курсу, у дівчат став ширшим репертуар понять самоідентифікації, з їх переліку зникає «Матір». Вони більшою мірою вважають себе схожими на колег і вже працюючих поліцейських. Між поняттями «Я» та «Я-ідеальний» – невелика дистанція, це означає, що дівчата задоволені собою, бажаний стан особистості майже досягнуто.

2) «Навчальні предмети», «Служба», «Фізична праця». Дуже близьке розташування зазначених понять указує на розуміння дівчатами-курсантками третього курсу того, що їх служба – це навчання у поєднанні з фізичною працею.

3) «Працівники поліції», «Колектив, колеги». Таке поєднання вказує на певну згуртованість навчальних груп на третьому курсі, сприйняття себе та однокласників уже не просто як курсантів, а як майбутніх працівників поліції.

4) Великий кластер понять позитивного емоційного й діяльнісного навантаження, серед яких «Успіх» і «Майбутнє». Як і в попередній групі, його можна тлумачити як загалом позитивну налаштованість дівчат на майбутнє.

5) «Паління» й «Алкоголь» – ці категорії перебувають поряд, але водночас і осторонь від інших. Це свідчить про те, що до третього курсу дівчата-курсантки, ймовірно, вже встигли спробувати ці «атрибути дорослого життя» й у більшості оцінили їх як шкідливі, такі, що не схвалюються батьками, не дозволяються адміністрацією вишу й по-справжньому не допомагають у вирішенні проблем.

6) Осторонь, але не далеко одне від одного розташовуються поняття «Люди» та «Критика, зауваження». Це вказує не те, що в цей період життя для дівчат-курсанток є дуже важливими думка оточуючих людей, схвальне ставлення інших. Водночас вони побоюються, що інші відреагують на їхні дії чи слова переважно критикою, зауваженнями, а не підтримкою.

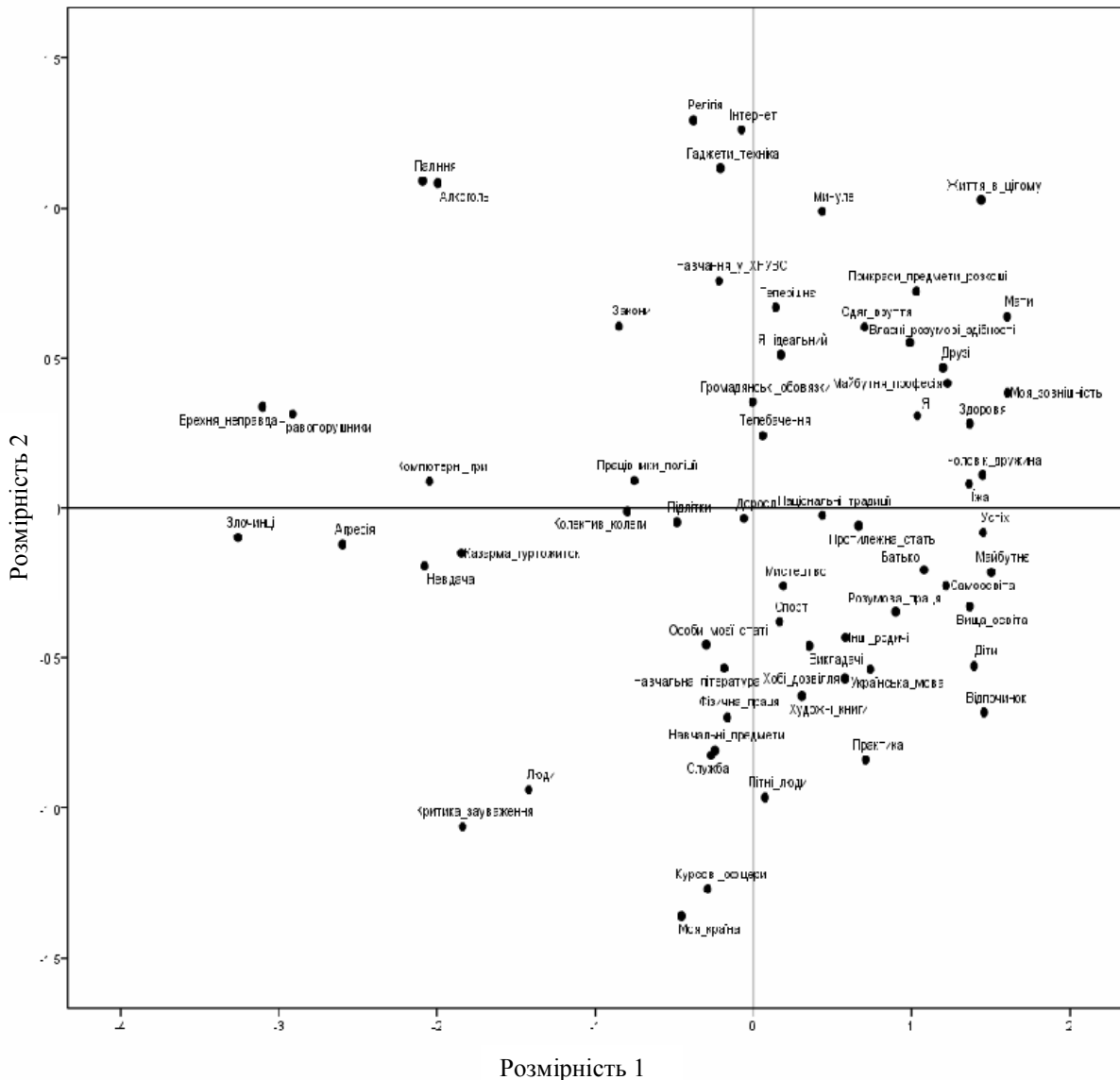

Рис. 2. Узагальнений семантичний простір термінів-понять дівчат-курсанток третього курсу навчання ($S\text{-stress} = 0,18$; $RSQ = 0,88$)

Побудова трьовимірного семантичного простору, як і в попередній групі, дає дещо кращі статистичні результати ($S\text{-stress} = 0,12$; $RSQ = 0,90$):

1 група ($x+y+z+$): «Іжа», «Відпочинок», «Викладачі», «Курсові офіцери», «Практика», «Вища освіта», «Самоосвіта», «Одяг, взуття», «Інші родичі», «Діти»;

2 група ($x+y+z-$): «Майбутнє», «Успіх», «Здоров'я», «Спорт», «Хобі, дозвілля», «Служба», «Навчальна література», «Мистецтво», «Батько», «Мати», «Майбутній чоловік», «Громадянські обов'язки»;

3 група ($x+y+z+$): «Теперішнє», «Я», «Я-ідеальний», «Національні традиції», «Особі протилежної статі»;

4 група ($x+y-z$): «Життя в цілому», «Минуле», «Фізична праця», «Розумова праця»,

«Майбутня професія», «Телебачення», «Прикраси, предмети розкоші», «Моя зовнішність», «Друзі», «Дорослі», «Власні розумові здібності»;

5 група ($x-y+z+$): «Злочинці», «Закони», «Невдача», «Навчальні предмети», «Інтернет», «Художні книги»;

6 група ($x-y+z-$): «Агресія», «Брехня, неправда», «Літні люди», «Критика, зауваження», «Релігія», «Гроші»;

7 група ($x-y-z+$): «Алкоголь», «Паління», «Моя країна», «Українська мова», «Коллектив, колеги», «Гаджети, техніка», «Особі моєї статі»;

8 група ($x-y-z-$): «Люди», «Правопорушники», «Навчання», «Казарма», «Комп'ютерні ігри», «Підлітки», «Працівники поліції».

Як і в попередній групі, досліджувані поняття достатньо рівномірно розподіляються на вісім груп, із яких тільки дві (5, 6) – з негативним

емоційним навантаженням. Самоставлення дівчат на третьому курсі стає позитивним, воно ґрунтується на сформованій національній й статево-рольовій ідентичності.

Згрупувавши поняття у змістовні блоки, особливості та відмінності у системі ставлень дівчат-курсанток першого та третього курсів можна подати у вигляді порівняльної таблиці (табл. 1):

Таблиця 1

Істотні характеристики системи ставлень дівчат-курсанток

Групи ставлень	Дівчата-курсантки 1 курсу	Дівчата-курсантки 3 курсу
Ставлення до свого Я	Дуже стурбовані пошуком себе, своєї власної позиції, орієнтирів у новому, більш дорослому житті. Бережуть у пам'яті норми, засвоєні в батьківській сім'ї, прагнуть бачити себе як таких, що їм відповідають	Звикнувши до нових умов, починають розширювати коло спрямованостей власного Я: майбутня професія, здоров'я, майбутній чоловік. Приймають себе, задоволені собою, результатами своєї діяльності
Ставлення до життя	Попри дещо критичне ставлення до себе, до життя в цілому дівчата ставляться позитивно та з цікавістю. Опинившись перед великою кількістю нових завдань та сумніваючись у власних силах, дівчата мають складнощі в оцінюванні «минулого» та «теперішнього», намагаються переосмислити його з урахуванням нового отриманого досвіду	Наявна невпевненість у оцінці минулого та життя в цілому. Теперішнє пов'язується переважно із професійним навчанням, успішне завершення якого є запорукою успіху в майбутньому. Мають певний, більш чіткий план на життя, розуміють, до чого прагнуть, і шукають шляхи досягнення мети
Ставлення до навчальної та майбутньої професійної діяльності	Навчання у виші поки що оцінюється з позиції «Чи встигаю я?», «Чи достатньо я розумна аби тут навчатися?». Також пошук нових друзів турбує більш, ніж зіставлення своєї теперішньої навчальної діяльності з майбутньою професійною	Свідоме ставлення до навчання, як запоруки успіху у майбутній професійній діяльності, ідентифікація з однокурсниками
Ставлення до сім'ї	Частина норм, засвоєних у батьківській сім'ї, слугує за ідеал. Відчувається велика потреба у підтримці від батьків. Створення власної сім'ї сприймається виключно як щось радісне та пов'язане лише з отримуваним задоволенням	Ролі батьків, залишаючись дуже важливими, дещо поступаються місцем постаті майбутнього чоловіка. Дівчата починають замислюватися над різними аспектами сімейного життя, бачити не лише радощі, які воно принесе, а й можливі труднощі чи обов'язки, які доведеться виконувати

Висновки. Отже, порівняно із дівчатами-курсантками першого курсу третьокурсниці більше відчують себе майбутніми працівниками поліції, ідентифікують себе та своїх друзів по навчанням із правоохоронцями та демонструють дещо вищий рівень сформованості професійної свідомості. Дівчата ж першокурсниці демонструють більшу прив'язаність до батьківської домівки, стурбовані адаптацією до нових умов та вимог і пошуком нових друзів.

Дівчата обох курсів, безперечно, замислюються про особистість свого майбутнього чоловіка та власну роль як дружини та матері. Проте, якщо у курсанток-першокурсниць простежуються більш мрійливі думки з цього приводу, дівчата-курсантки третього курсу більше розмірковують над практичними сторонами сімейного життя та можливими обов'язками кожного з подружжя.

Список бібліографічних посилань

1. Гончарова Г. О. Динаміка системи ставлень курсантів ВНЗ МВС у кризові періоди професійного навчання. *Право і Безпека*. 2017. № 2 (65). С. 140–146.
2. Кузнецов М. А., Макаренко П. В., Ларионов С. А. Эмпирические методы изучения системы отношений личности. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2015. № 51. С. 128–140.

3. Гончарова Г. О. Система ставлень правоохоронця як предмет психологічного дослідження // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 8 квіт. 2016 р.). Харків : ХНУВС, 2016. С. 191–192.

4. Бажин Е. Ф., Эткинд А. М. Цветовой тест отношений (ЦТО) : метод. рек. Л. : Ленингр. науч.-исслед. психоневрол. ин-т им. В. М. Бехтерева, 1985. 18 с.

5. Кун М., Макпартленд Т. Тест Куна. Тест «Кто Я?» / модификация Т. В. Румянцевой // Психологическое консультирование: диагностика отношений в паре : учеб. пособие. СПб. : Речь, 2006. С. 82–103.

Надійшла до редколегії 20.12.2017

ГОНЧАРОВА А. А. ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМЫ ОТНОШЕНИЙ КУРСАНТОВ ВУЗОВ МВД ЖЕНСКОГО ПОЛА НА РАЗНЫХ ЭТАПАХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Представлены результаты эмпирического исследования системы отношений курсантов женского пола, которые обучаются в вузе МВД. Для исследования использована методика цветового теста отношений на материале 73 понятий, которые обозначают важные для курсантов объекты и явления социально-профессионального окружения. На основе полученных матриц ранговых позиций понятий построены обобщённые семантические пространства системы отношений девушек-курсанток первого и третьего курсов обучения. Показаны особенности и принципиальные различия систем отношений девушек-курсанток на разных этапах профессиональной подготовки.

Ключевые слова: *система отношений, отношения личности, курсанты вузов МВД.*

GONCHAROVA G. O. PECULIARITIES OF THE SYSTEM OF RELATIONS OF FEMALE CADETS OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS AT DIFFERENT STAGES OF PROFESSIONAL TRAINING

The results of an empirical study of the system of relations of female cadets, which are trained at higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs, have been provided. To accomplish the study, we have used the technique of the color test of relations on the material of 73 concepts, which designate the objects and phenomena of the social and professional environment important for cadets: 1) a block of existential concepts; 2) a block of Ego-concepts; 3) a block of negative concepts; 4) a block of professional and learning-related concepts; 5) a block of emotional concepts; 6) a block of universal and national concepts. On the basis of the obtained matrices of rank positions of the concepts, we have built generalized semantic spaces of the system of relations of female cadets of the first and third years of training.

The dynamics of the changes in relations of female cadets at different training courses has been provided in the form of a comparative table. As criteria for comparison, we have considered the generalized blocks "Attitude to oneself", "Attitude to life", "Attitude to educational and future professional activity", "Attitude to the family". The features and principal differences of the systems of relations of female cadets at different stages of professional training have been demonstrated.

Keywords: *system of relations, personal relations, cadets of higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs.*

УДК [316.62:351.74](477)

О. В. ГОРБАЧОВА,

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6296-736X>

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ

Окреслено проблемні питання змістового наповнення концепту «публічна безпека і порядок», визначено його складові, фактори впливу й форми реалізації. Розкрито ключові психологічні аспекти забезпечення публічної безпеки і порядку, зокрема Національною поліцією України як провідним суб'єктом такої діяльності. Акцентовано два напрями досліджень у цій сфері: психологія безпеки у системі «людина – середовище існування» та психологія суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку.

Ключові слова: *психологія безпеки, публічна безпека і порядок, загроза публічній безпеці і порядку, Національна поліція.*

Horbachova, O.V. (2017), "Psychological aspects of ensuring public safety and order by the National Police of Ukraine" ["Psykhologichni aspekty zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku Natsionalnoiu politsiieiu Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 181–187.

Постановка проблеми. Безпека в людському суспільстві сприймається як благо та найвища гуманна цінність. У третьому тисячолітті техногенні катастрофи і природні катаклізми, воєнні конфлікти й терористичні акти, високий рівень злочинності й різкі розбіжності у соціально-економічному становищі населення є актуальними проблемами. Нагальні ризики економічного, політичного, соціального, природного та іншого характеру загрожують публічній безпеці й порядку, а в деяких випадках і національній безпеці держави загалом. Отже, розробка наукового підґрунтя забезпечення публічної безпеки і порядку, яке відповідає викликам сьогодення, є необхідною умовою стабільного існування та поступального розвитку громадянського суспільства в Україні, створення гідних умов і підвищення якості життя її громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням забезпечення публічної (громадської) безпеки присвячені доробки В. Авер'янова, М. Ануфрієва, О. Бандурки, Ю. Битяка, С. Жили, І. Зозулі, В. Ліпкана, М. Лошицького, О. Копиленка, Д. Мулявки, О. Подоляки, С. Стеценка, В. Фатхутдінова та інших учених. Але основні акценти авторів звернені до аналізу категорій публічної безпеки і порядку як об'єктів правової охорони. Дотепер мало дослідженою і практично не представленою в сучасній спеціальній літературі залишається ця сфера поліцейської діяльності у термінах психології безпеки. Тож вкрай актуальною є потреба у переосмисленні класичних положень щодо сутності й механізмів забезпечення публічної безпеки і порядку в контексті реформаторських змін, яких зазнає система правоохоронних органів, зокрема інститут поліції, а також у вдосконаленні теоретичних положень з урахуванням психологічних чинників, що і визначило мету нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Поняття публічної безпеки і порядку з'явилося у вітчизняному законодавстві порівняно недавно, із прийняттям закону України «Про Національну поліцію», де визначено, що Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання *публічної безпеки і порядку*. Разом із появою цих «новомодних» термінів породжено проблему їх законодавчого тлумачення й термінологічної уз-

годженості з іншими нормативно-правовими актами (більш як 5000) та Конституцією України, де наразі використовуються усталені юридичні конструкції «громадська безпека» і «громадський порядок». Як зазначає В. Фатхутдінов, «у зв'язку із відсутністю нормативного тлумачення вказаних ключових поліцейських термінів з урахуванням їхньої полісемії виникають розбіжності в розумінні, застосуванні й використанні термінології, що значною мірою ускладнює процеси правозастосування, формує вакуум діяльності поліції» [1]. Отож сучасний стан законодавства у сфері публічної безпеки і порядку потребує уніфікації та гармонізації термінологічного апарату й офіційного визначення понять «публічна безпека» і «публічний порядок». Враховуючи вищевикладене та сучасний стан розвитку законодавчого поля, можна вважати, що наразі ці терміни вживаються законодавцем синонімічно й ототожнюються з прийнятими сьогодні в юридичній термінології конструктами «громадська безпека» та «громадський порядок», хоча, на нашу думку, і мають різне етимологічне значення.

Надалі доцільно зупинитись на визначенні та висвітленні базових понять у термінах психології безпеки. Загалом *психологія безпеки* – це відносно молода галузь психологічної науки, яка вивчає соціопсихологічні явища та процеси, що виникають у ситуації небезпеки. Вона сформувалася на перетині дисциплін: загальної та соціальної психології, психології та психофізіології праці, педагогічної психології, психології розвитку, психотерапії, екстремальної психології, екологічної психології, а також загальної теорії безпеки, соціології, психіатрії, медицини тощо. Предметом психології безпеки є психологічна безпека особистості та соціального середовища. Об'єктом психології безпеки є психічна реальність, особливості визначення якої як об'єкта дослідження обумовлені характером задоволення потреби в безпеці, станом захищеності психіки від зовнішніх і внутрішніх загроз, а також характером взаємодії людини із соціальним середовищем [2, с. 125].

Хоча законодавець і вживає у єдиному семантичному полі категорії публічної безпеки і порядку, проте вони не тотожні. *Публічний порядок* у широкому сенсі – це стан суспільних відносин, які складаються у процесі дотримання усіма учасниками встановлених у даному суспільстві правил поведінки, закріплених у

нормах права та неправових формах (моралі, традиціях, звичаях тощо), що забезпечують створення належних умов існування й розвитку особистості, суспільства та держави, тобто забезпечення суспільного спокою у публічній сфері. У вузькому розумінні це – врегульована правовими та іншими соціальними нормами система суспільних відносин, що забезпечує захист прав і свобод громадян, їхнього життя і здоров'я, поважання честі та людської гідності, дотримання норм суспільної моралі в окремих сферах життя і побуту. Дотримання публічного порядку є процесом, спрямованим на забезпечення публічної безпеки, а також складовою частиною національної безпеки держави в цілому.

У загальному розумінні безпека (від лат. *securitas*) означає свободу від страху і від ворожого стороннього впливу. Так, М. Зеленков наголошує, що «безпека як стан збереження, надійності припускає підтримку певного балансу між негативною взаємодією на суб'єкт його навколишнього середовища і здатністю суб'єкта подолати цей вплив або власними ресурсами, або за допомогою відповідних спеціально для цього створених органів або механізмів» [3, с. 76]. Отже, *публічна безпека* – це стан захищеності життєво важливих інтересів об'єктів безпеки (особистості, суспільства, держави) від загроз і небезпек соціального, природного або техногенного генезису, а також здатність суб'єктів забезпечення безпеки вживати заходів щодо попередження їх виникнення та усунення негативних наслідків шляхом установлення, реалізації та дотримання правових норм. Відповідно, психологічні аспекти забезпечення публічної безпеки й порядку мають два спрямування: 1) психологія безпеки у системі «людина – середовище існування»; 2) психологія забезпечення публічної безпеки та порядку уповноваженими суб'єктами, зокрема поліцією як провідним із них у цій сфері. Розглянемо їх детальніше.

1. Психологія безпеки у системі «людина – середовище існування». Сьогодні умови існування людини стрімко змінюються, що потребує посилення психологічних ресурсів забезпечення її безпеки. Структуру психології безпеки можна розглядати у двох аспектах: 1) психологічна безпека середовища і 2) психологічна безпека особистості.

Фактор середовища охоплює показники умов середовища життєдіяльності людини (умови проживання в певних географічних зонах, погодні умови, наявність небезпек природного й техногенного характеру). Проте середо-

вище являє собою щось більше, ніж виключно природні умови. Велику роль відіграє соціальний фактор, який традиційно містить макро- (демографічний, економічний, політичний та інші фактори, що впливають на стабільність суспільства в цілому) і мікросоціальні чинники (сім'я, найближче оточення, референтна група тощо, в яких особистість набуває безпосереднього досвіду соціального розвитку, отримує реальні навички адаптації до постійно змінюваних умов навколишньої дійсності). Зміст і ступінь безпеки суспільства і людини знаходяться у прямій залежності від функціонування всіх структур суспільства – економічної, політичної, соціальної, правової. Отже, психологічна безпека середовища – це стан середовища, вільний від загроз природного, соціального або техногенного характеру, що сприяє задоволенню основних потреб людей у процесі їх життєдіяльності та урівноваженості системи «людина – суспільство – держава».

У даному випадку загрозу (небезпеку) можна визначити як ситуацію, в якій присутній фактор (обставина), здатний завдати шкоди, збитків, нещастя, призвести до катастрофи. Зокрема, Є. Ільїн вказує, що під небезпекою мають на увазі як сам шкідливий фактор (джерело небезпеки), так і можливість (ймовірність) звершення в перспективі несприятливого результату для кого-небудь або чого-небудь. Загрози характеризуються потенціалом (кількісною характеристикою), якістю (специфікою впливу на людину), тривалістю, місцем локалізації тощо. Характеристикою та мірою загрози може бути й кількість постраждалих, розмір завданої шкоди (катастрофічний, критичний, значний, помірний, малий) [4, с. 13].

Загалом можна виділити такі види небезпеки: 1) потенційна небезпека – виражається в розумінні індивідом загроз, що виходять від стану об'єктів навколишнього середовища або людей з асоціальною поведінкою, з проявами рис характеру агресивності, жорстокості, грубості тощо; 2) уявна небезпека – розкривається в тому, що реально загроза відсутня, але у конкретної людини створений вигаданий образ небезпечної ситуації та відповідний цьому образу план дій; 3) спровокована небезпека – характеризується віктимною поведінкою жертви; 4) реальна небезпека – виявляється у вигляді об'єктивно існуючої загрози фізичному або психічному здоров'ю людини. Небезпека, таким чином, виступає як властивість системи, що включає в себе потенційні жертви і загрози для них.

Психологічна безпека особистості виявляється в її здатності зберігати стійкість у середовищі

з певними параметрами, в тому числі із психотравмуючими впливами, в опорності деструктивним внутрішнім і зовнішнім впливам. Вона передбачає усвідомлене, рефлексивне і дієве ставлення людини до умов життя, що забезпечує їй відчуття цілісності, конгруентності, рівноваги та розвитку. А це означає, що людина суб'єктивно готова до будь-яких зовнішніх змін, у тому числі й до того, що зміни можуть бути непередбачуваними, а збіг обставин – несприятливим. Отже, це захищеність психіки особистості та її психічного здоров'я.

Л. Заграй окреслює два основних підходи до забезпечення психологічної безпеки особистості, які доповнюють один одного. Згідно з першим стан безпеки можна створити шляхом ліквідації самих джерел небезпеки (звичайно, якщо вони очевидні, тоді проблема зникає сама по собі). У такому випадку особиста безпека людини значною мірою може забезпечуватися впливом зовнішніх сил, наприклад, ефективною роботою суб'єктів забезпечення публічної безпеки, з мінімальною участю самої людини. Згідно з другим підходом особиста безпека людини є результатом подолання нею негативних впливів завдяки психофізіологічним властивостям і особистісним якостям. У такому випадку психологічна безпека є здатністю людини зберігати своє благополуччя (фізичне, психічне, матеріальне тощо) як за наявності негативних впливів, так і за відсутності різних зазіхань ззовні. У такому трактуванні джерела психологічної безпеки особистості воно знаходиться в ній самій, забезпечуючи мобільність реагування на небезпеку в ситуаціях запізнення чи відсутності спеціальної допомоги [5, с. 137].

Отже, рівнева модель психологічної організації безпеки особистості має такий вигляд: перший рівень – оцінка і первинний аналіз навколишньої дійсності за критерієм «небезпечно – безпечно» – відбувається на основі інформаційної обробки психічними процесами (відчуття, почуття, сприймання, мислення тощо); на другому рівні здійснюється вторинна оцінка та аналіз навколишньої дійсності, прогнозування безпечного майбутнього відбивається через особистісні характеристики людини (спрямованість особистості, індивідуальні особливості характеру, світогляд); на третьому рівні відбувається прийняття рішення та реалізація поведінкової моделі на основі соціальних, професійних, психологічних компетенцій у сфері безпеки. Вона забезпечується стабільністю та стійкістю жертви, а також використанням нею таких методів: ухилення, захисту чи знищення джерел небезпеки, загроз і викликів [3, с. 76].

Однією з основних умов збереження психологічної безпеки особистості є розвиток самосвідомості особистості, що включає в себе самопізнання (небезпечний-безпечний тип особистості), самоставлення (адекватну самооцінку), саморегуляцію (врівноваженість, здатність регулювати емоційний стан). Дана умова є важливою, але недостатньою для дії в екстремальних ситуаціях. Для цього необхідно формувати знання і психологічну компетентність у сфері безпеки. До основних механізмів формування та розвитку психологічної безпеки особистості можна віднести наслідування зразків безпечної поведінки, ідентифікації, соціальної оцінки бажаної поведінки, конформності. Отже, чим вищий рівень визначеності й знань про способи дії, що дозволяють вирішити проблему в умовах загрози, тим вищий рівень психологічної безпеки особистості.

2. *Психологія забезпечення публічної безпеки та порядку працівниками поліції.* Загалом забезпечення публічної безпеки і порядку знаходиться у сфері відання публічної влади і внаслідок свого правового статусу в системі державного правоохоронного механізму МВС України відіграє ключову роль у цій сфері. Законодавством визначено Національну поліцію України центральним органом виконавчої влади, що служить суспільству шляхом надання поліцейських послуг у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, а отже, є провідним суб'єктом такої діяльності. Загалом сили органів Національної поліції, які залучаються до забезпечення публічної безпеки і порядку, поділяються на основні та додаткові. До основних сил органів Національної поліції, які беруть участь у забезпеченні публічної безпеки і порядку, слід віднести службу превентивної діяльності, яка у межах компетенції реалізує державну політику у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку, безпеки дорожнього руху, організації роботи дозвільної системи, превентивної та профілактичної діяльності, запобігання і припинення насильства в сім'ї, організовує діяльність спеціальних підрозділів поліції та відділу забезпечення прав людини (відділ дільничних офіцерів поліції; відділ ювенальної превенції; відділ забезпечення публічної безпеки; відділ масових і охоронних заходів; відділ контролю за обігом у сфері дозвільної системи; відділ аналізу та планування спеціальних заходів; відділ забезпечення безпеки дорожнього руху; відділ впровадження системи автоматичної фіксації порушень правил дорожнього руху та аналізу за станом дороги); роти поліції особливого призначення і

підрозділи патрульної служби поліції. До основних сил також слід віднести спеціальні моторизовані військові частини Національної гвардії України. До додаткових сил належать ті підрозділи, для яких завдання із забезпечення публічної безпеки і порядку не є основним, а лише супутнім до компетенції. Це перш за все сили поліції охорони, що мають відповідні повноваження; працівники апаратів МВС, ГУНП, УНП України незалежно від лінії їх роботи; особовий склад вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання.

Основою ефективної реалізації повноважень суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку є їх належне правове регулювання. Водночас своє представницьке місце у цій сфері займають психологічні знання і технології, які сприяють формуванню та вдосконаленню якості правоохоронної діяльності й підвищенню професіоналізму персоналу інституту поліції у цій сфері. Основні труднощі в дослідженні психологічної безпеки полягають у тому, що небезпеки найчастіше приховані, а їх прояв часто виявляється у віддаленому майбутньому або тільки тоді, коли сталася певна подія (нещасний випадок, катастрофа, витік важливої інформації, зростання кількості соціальних хвороб, пограничних станів, порушення психічного здоров'я, злочин тощо). Значить, організація охорони публічного порядку підрозділами Національної поліції – це здійснення комплексу основаних на законі управлінських функцій, спрямованих на забезпечення цілеспрямованої охорони правопорядку, безпеки, захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань.

Основними управлінськими функціями забезпечення публічної безпеки є: інформаційно-аналітична, прогнозування і моделювання, планування, керівництво, контроль, координація діяльності. Відповідно до цих функцій постають певні завдання із забезпечення публічної безпеки і порядку нацполіцією: визначення основних напрямів державної політики забезпечення публічної безпеки і порядку та стратегічне планування; оцінка стану публічної безпеки, інформування керівництва країни, державних органів, громадськості та населення про стан справ у даній сфері; розробка і застосування комплексу оперативних та довготривалих заходів щодо превенції, виявлення й усунення загроз публічної безпеки, локалізації та нейтралізації наслідків їх прояву; постійне вдосконалення та підтримка готовності сил і засобів забезпечення публічної безпеки і порядку; підвищення рівня матеріального й технічного

оснащення сил забезпечення публічної безпеки, а також рівня правової та соціальної захищеності їх працівників тощо. Загалом усі поліцейські повноваження повністю або частково спрямовані на забезпечення публічної безпеки в широкому розумінні цього поняття, тобто створення таких умов, за яких громадяни будуть не тільки захищені від протиправних посягань та інших видів небезпек (стихійних лих, надзвичайних станів тощо), а й зможуть на належному рівні реалізовувати свої права.

З іншого боку, небезпека (як статистична ймовірність настання певних негативних наслідків) та ризик (як суб'єктивне уявлення людини про ймовірність настання небажаних для неї наслідків) – невід'ємні складові професійної діяльності працівників поліції. Виконання службових завдань працівниками поліції у сфері публічної безпеки в більшості випадків пов'язане з людським фактором, тобто з потребами, прагненнями, бажаннями, відчуттями, індивідуальними особливостями громадян – усім, що перебуває у сфері взаємовідносин «людина – людина». Психологічна специфіка пов'язана також із дією таких екстремальних чинників, як: надзвичайний динамізм розвитку подій; дефіцит часу та інформації; невизначеність можливих варіантів зміни обстановки; необхідність у безперервному аналізі потоку неструктурованої чи малоструктурованої інформації; необхідність негайного вирішення завдань, що вимагають нестандартного, творчого підходу; висока відповідальність за наслідки прийнятих рішень; стрес та психічні перевантаження в роботі. Не слід також забувати, що на поліцію покладаються повноваження силового врегулювання найбільш небезпечних антисоціальних виявів порушення публічного порядку шляхом застосування різних засобів примусу, що справляє на усіх суб'єктів конфліктної ситуації, в тому числі й працівників поліції, значний психологічний вплив.

Із цього приводу Д. Александров зазначає, що особиста безпека, а в більш загальному вигляді – рівень та ефективність діяльності працівників поліції в екстремальних ситуаціях, значною мірою залежить від їх психологічної стійкості та психологічної готовності. Психологічна стійкість – активно-дієвий стан особистості, що відображає зміст й умови професійного завдання і виявляється у здатності зберігати стан нормального функціонування психіки, доцільно діяти, незважаючи на перепони. Найвагомішими складовими такої здатності є вміння поліцейського за допомогою волі долати негативний вплив емоцій на діяльність, переборювати

страх, нерішучість, а також зберігати самовладання в разі подальшого ускладнення ситуації. Психологічна готовність працівника – це сукупність якостей і властивостей особистості, що зумовлює стан змобілізованості психіки, настроєність на найбільш доцільні, активні та рішучі дії в складних чи небезпечних умовах виконання службових обов'язків. Структуру психологічної готовності працівника поліції представляють такі компоненти: 1) мотиваційний – установка на найбільш доцільні, активні та рішучі дії й забезпечення власної безпеки; 2) орієнтаційний – вивчення та усвідомлення умов і особливостей діяльності, способів можливих дій за різних варіантів розвитку ситуації, необхідних для цього властивостей та якостей особистості; 3) оціночний – об'єктивна оцінка ступеня небезпеки ситуації та власної підготовленості для її вирішення, прогнозування можливих результатів, внесення відповідних поправок у план дій; 4) вольовий – самоконтроль, самомобілізація та керування своєю поведінкою, саморегуляція; 5) операціональний – уміння та навички реалізовувати професійні дії [6].

За наявності зазначених компонентів працівник у змозі налаштуватися на відповідну поведінку, аби забезпечити виконання дій, необхідних для досягнення поставленої мети; створити умови для виконання завдання (здобути відсутню інформацію, провести тренування, змоделювати схеми можливого розвитку подій); слідкувати за динамікою ситуації, оцінювати адекватність своєї поведінки, модель якої була побудована раніше, прагнути реалізувати оптимальні методи й засоби досягнення мети; свідомо керувати своїми емоційними станами й поведінкою тощо. Достатня розвиненість усіх компонентів та їх цілісна єдність слугують показником високого рівня психологічної готовності працівника поліції до професійних завдань і відповідає поняттю «професіоналізм». Відсутність одного чи кількох компонентів або їх недостатня розвиненість вказують на ймовірність чинників ризику, зокрема стосовно особистої безпеки.

Таким чином, психологічний супровід і вдосконалення діяльності працівників поліції виражається не тільки у вигляді *надбавки її*

ефективності (знання форм, методів і засобів професійної психології, змісту, завдань та сфери застосування спеціальних психологічних знань у процесі виконання завдань з охорони публічного порядку, психологічних технологій та закономірностей професійного спілкування у психологічно складних і напружених ситуаціях забезпечення публічної безпеки, методичних засад і технік підтримання особистої безпеки тощо), а й у вигляді *розвитку особистості її суб'єкта* (самовдосконалення й розвитку професійно значущих якостей, вміння планувати та здійснювати професійну діяльність з охорони публічного порядку, володіти методами візуальної психодіагностики, навичками діагностики поведінки особи, яка знаходиться у небезпечному або зміненому стані, прийомами психологічного впливу та навичками взаємодії при спілкуванні з об'єктами професійної діяльності тощо). Перший напрям спрямований на створення належних психологічних умов діяльності інституту поліції, його підрозділів, служб та персоналу, забезпечення ефективного використання наявних сил і засобів. Другий напрям поширюється на сферу особистості працівника поліції.

Висновки і перспективи подальших розвідок. За таких обставин особливої актуальності набуває завдання удосконалення психологічного забезпечення діяльності інституту поліції. Подальший аналіз практики діяльності Національної поліції, її окремих підрозділів і працівників, діяльність яких, зокрема, спрямована на забезпечення публічної безпеки і порядку, вивчення впливу умов професійного середовища на їхню психіку з урахуванням специфіки окремих напрямів правоохоронної діяльності дозволить створити психограми та сформулювати належні професійно важливі вимоги до працівників поліції в нових умовах змісту їх професійної діяльності, удосконалити методологію й методи їх психологічної підготовки, оптимізувати механізм виявлення та профілактики психічних захворювань, визначити ефективні шляхи професійної мотивації й підвищення рівня відповідальності при командній формі організації охорони порядку і безпеки на закріпленій ділянці тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Фатхутдінов В. Г. Частотність операціоналізації та контекстуальність використання терміна «публічна безпека» в Законі України «Про Національну поліцію України» // GOAL. Глобальна організація союзницького лідерства : сайт. URL: <http://goal-int.org/chastotnist-operacionalizacii-ta-kontekstualnist-vikoristannya-terminu-publichna-bezpeka-v-zakoni-ukraini-pro-nacionalnu-policiyu-ukraini/> (дата звернення: 20.10.2017).
2. Дектярєва Т. В. Етимологія та сутність поняття «психологія безпеки». *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2012. Вип. 12. С. 121–126.
3. Ефимова Н. С., Литвинова А. В. Социальная психология : учеб. для бакалавров. М. : Юрайт, 2017. 442 с.
4. Ильин Е. П. Психология риска. СПб. : Питер, 2012. 267 с.

5. Зарай Л. Д. Практики соціально-психологічного захисту особистості в умовах ризиків і небезпек. *Психологічні перспективи*. 2015. Вип. 26. С. 133–142. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ppst_2015_26_14 (дата звернення: 20.10.2017).

6. Александров Д. О. Напрями та форми забезпечення особистої безпеки працівників правоохоронних органів // Weststudents : сайт. URL: <http://weststudents.com.ua/glavy/81624-2-napryami-ta-formi-zabezpechennya-osobisto-bezpeki-pratsvnikv-pravoohoronnih-organv.html> (дата звернення: 20.10.2017).

Надійшла до редколегії 25.11.2017

ГОРБАЧЕВА О. В. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПУБЛИЧНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ПОРЯДКА НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИЕЙ УКРАИНЫ

Очерчены проблемные вопросы содержательного наполнения концепта «публичная безопасность и порядок», определены его составляющие, факторы влияния и формы реализации. Раскрыты ключевые психологические аспекты обеспечения публичной безопасности и порядка, в частности Национальной полицией Украины как ведущим субъектом такой деятельности. Акцентированы два направления исследований в этой сфере: психология безопасности в системе «человек – среда обитания» и психология субъектов обеспечения публичной безопасности и порядка.

Ключевые слова: психология безопасности, публичная безопасность и порядок, угроза публичной безопасности и порядку, Национальная полиция.

HORBACHOVA O. V. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF ENSURING PUBLIC SAFETY AND ORDER BY THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The problematic issues of the content of the concept of “public safety and order” have been outlined. It has been stressed that nowadays these concepts are not widespread in legal terminology, and the legislator simultaneously uses both concepts without demarcating them, which leads to the collision in the field of ensuring public safety and order.

Components, factors of influence and forms of ensuring public safety and order have been considered. Public safety has been defined as the state of protection of vital interests of security objects (a person, society, country) from the threats and dangers of social, natural or man-made genesis, as well as the ability of security entities to take measures to prevent their occurrence and to eliminate negative consequences by the way of the establishment, implementation and observance of legal norms. The key psychological aspects of ensuring public safety and order have been revealed, in particular, by the National Police of Ukraine as the leading subject of such an activity.

Two areas of research in this field have been emphasized: psychology of safety in the system of “man – environment” and psychology of ensuring public safety and order by police officers. In the first case, the object of the study is the psychological factors that influence the process and the result of human activities associated with the danger, in the second – the psychological support of the activities of the subjects of public safety.

It has been concluded that the task of improving the psychological provision of the activities of the police institution in the context of new challenges and tasks of the department’s reform acquires a special urgency. This requires a thorough analysis of the practice of the National Police activities, its certain units and officers, whose activities, in particular, are aimed at ensuring public safety and order, studying the impact of the conditions of the professional environment on the psyche of police officers, taking into account the specifics of certain areas of law enforcement activity.

Keywords: psychology of safety, public safety and order, threat to public safety and order, National Police.

УДК 159.9

Я. В. КОСТЕНКО,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0687-7041>

ПРОФЕСІОГРАМА ПРАЦІВНИКА ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ

Викладено результати досліджень щодо створення професіограми працівника підрозділів ювенальної превенції в контексті успішного оволодіння професією та подальшого професійного розвитку. Визначено, що професіографічне дослідження є соціально мінливим і мало вивченим напрямком у діяльності працівників поліції, а його розвиток в умовах трансформаційного суспільства є значним внеском у вдосконалення професійної діяльності співробітників поліції, в систему відбору й підбору кадрів.

Підкреслено, що успішне реформування правоохоронної системи є неможливим без впровадження нових шляхів і напрямків підвищення результативності процесу відбору й підбору кадрів до ювенальної превенції, одним з яких є комплексна розробка професіограми працівника та моделі відповідності вимогам професії під час прийому на службу, удосконалення методів ефективної та адекватної діагностики особистості.

Ключові слова: ювенальна превенція, професіограма, психограма, реформування правоохоронної системи, попередження правопорушень.

Kostenko, Ya.V. (2017), "Job description of an officer of juvenile prevention" ["Profesiohrama pratsivnyka yuvenalnoi preventsii"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 187–192.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямків розвитку й удосконалення українського законодавства є формування, зміцнення та реалізація державної правової політики у сфері захисту прав і свобод дитини, яка ґрунтується на міжнародно-правових актах. Законодавці, політики та правозахисники неодноразово звертали увагу на назрілу необхідність реформування підрозділів правоохоронних органів у цьому напрямку.

Українське суспільство висуває достатньо високі вимоги до особистості поліцейського та до його професійних якостей, що особливо відчувається в контексті діяльності поліції в царині захисту прав і свобод дитини й посилення захисту дитинства. Проте системних досліджень, які б детально розкривали правові аспекти та психологічні ракурси діяльності підрозділів ювенальної превенції, труднощі й проблеми, які виникають у працівників цих підрозділів у процесі виконання ними професійних обов'язків, в українській юридичній психології явно недостатньо.

Метою статті є комплексне вивчення й узагальнення психолого-правових аспектів діяльності ювенальної превенції в системі Національної поліції України та розробка на основі ґрунтовного аналізу наукових досліджень професіограми працівника підрозділу ювенальної превенції.

Виклад основного матеріалу. Сучасні соціально-економічні перетворення, що відбуваються в нашій країні, спалах кримінальної злочинності, тероризм і політичні конфлікти істотно вплинули на зростання вимог, що висуваються суспільством до професіонала правоохоронних органів.

Нормативні документи, які регулюють діяльність підрозділів поліції, свідчать, що процес професійного становлення працівників відбувається у вкрай складних і суперечливих умовах. Певною мірою це стосується і становлення та професійної діяльності працівників підрозділів ювенальної превенції. Розробка й упровадження професіограми та психограми працівників підрозділів ювенальної превенції, на нашу

думку, є одним із засобів приведення у відповідність, з одного боку, вимог професійної діяльності, а з іншого – особистісних особливостей працівника.

Професіограма (від лат. *professio* – спеціальність, *gramma* – запис) – це обумовлена змістом праці система кількісно вимірюваних медико-біологічних, психофізіологічних і соціально-психологічних властивостей і якостей, необхідних і достатніх для успішного оволодіння професією й удосконалення в ній. У широкому сенсі професіограма – це описово-технологічна характеристика різних видів трудової діяльності, складена за певною схемою для вирішення певних завдань [1].

За визначенням А. К. Маркової, «професіограма – це науково обґрунтовані норми й вимоги професії до видів професійної діяльності та якостей особистості працівника, що дозволяють йому ефективно виконувати вимоги професії, а також отримувати необхідний для суспільства продукт і створювати умови для розвитку особистості самого фахівця» [2]. У своїх роботах авторка описала психологічну концепцію професіоналізму, виділила його основні етапи, рівні та ступені, визначила психологічні критерії, й види професійної компетентності, розкрила особистісний підхід до побудови професіограми та запропонувала індивідуальну професійну психологічну діагностичну карту.

На думку А. О. Деркача, професіограма є системним описом соціальних, психологічних та інших вимог до суб'єкта певної професії і визначає, виходячи з цих вимог, необхідні для цього виду діяльності якості особистості, що становлять основу професійної придатності людей [3].

У М. С. Пряжнікова й О. Ю. Пряжнікової професіограма визначається як «технологічна характеристика різних видів професійної діяльності, зроблена за певною програмою для вирішення певних завдань» [4].

О. М. Іванова вважає, що психограма є особливо важливим поняттям у психології праці. Її створено для виділення й опису якостей

працівника, необхідних йому для успішного виконання своєї трудової діяльності [5]. Ці аспекти називаються професійно важливими якостями [6].

Таким чином, професіограма – це докладний опис психофізіологічних, психологічних, ергономічних, виробничих і технічних вимог до цієї спеціальності чи професії, який дозволяє оцінити відповідність працівника цим вимогам. Вона надає можливість системно викласти соціальні, психологічні та інші вимоги до суб'єкта певної професії й визначає, виходячи з цих вимог, необхідні для цього виду діяльності якості особистості, що становлять основу професійної придатності людини.

У сучасній практиці найбільш поширеною є комплексна професіограма, в якій ураховуються соціальні, технологічні, економічні та медико-гігієнічні характеристики праці. Так, професіограму складають такі компоненти, як мета, предмет, спосіб і критерії оцінювання результатів. Вона враховує характеристику потрібної кваліфікації, кошти, умови, організацію, кооперацію й інтенсивність праці. До неї входять такі елементи, як користь для працівника, вплив на нього й види небезпеки [7].

На цей час спостерігається тенденція до появи «змішаних» видів професіографування. У комплексному методі розкриваються узагальнені нормативні й морфологічні показники структури професії та професійної діяльності, нормативна, зовні задана структура професійної діяльності та її внутрішня психологічна структура, а також психологічні якості особистості. Професіоналізм тут визначається як «інтегральна характеристика діяльності, спілкування особистості людини праці» [8, с. 35].

Для того щоб скласти повноцінну професіограму працівника ювенальної превенції, необхідно було визначити найголовніші особливості цієї професії.

Здійснене нами попереднє дослідження основних психологічних особливостей і структурних елементів професійної діяльності працівника ювенальної превенції показує, що діяльність висуває до нього величезну кількість різних вимог, серед яких одна з найважливіших – це володіння розвиненими психологічно важливими якостями, що відповідають вимогам до професії.

Найважливіші серед них – це професійно-психологічна орієнтованість особистості, психологічна стійкість до стресів, розвинені волевільні та комунікативні якості, розвинені пізнавальні якості, здатність чинити психологічний вплив на своїх підопічних – неповнолітніх по-

рушників, професійна інтуїція, здатність до напруженої розумової роботи тощо [9]. Зазначені якості не даються людині від народження. Їх формування й розвиток є складним і тривалим процесом, який є обов'язковою умовою професійного становлення працівника ювенальної превенції. Відсутність або слабкий розвиток професійно важливих якостей особистості працівника перешкоджають виконанню ним професійних завдань, призводять до помилок у діяльності, дезадаптації та як наслідок – до професійної деформації особистості [10, с. 129].

Діяльність працівника ювенальної превенції пов'язується з впливом різних стресогенних факторів, що впливають на когнітивну, комунікативну й емоційну сфери. Робота в поліції вимагає мобілізації всіх ресурсів організму для адекватного аналізу ситуації, що склалася, і швидкого вирішення завдань, що раптово виникають.

Знання психічних закономірностей і застосування в процесі діяльності працівників підрозділів ювенальної превенції психологічних методик поліпшує їх професійну діяльність, допомагає їм регулювати взаємовідносини з дітьми, розуміти мотиви вчинків важких підлітків, об'єктивно оцінювати дійсність і використовувати знання у практичній діяльності.

Розглянемо основні обов'язки працівника підрозділу ювенальної поліції та їх зв'язок із професійно важливими якостями особистості для складання теоретичної моделі професіограми працівника вказаного відділу. Вивчення умов праці відповідного фахівця показало таке.

Основні завдання та повноваження працівника ювенальної превенції, вивчені нами за документами, які регламентують його діяльність [11]:

І. Завданнями підрозділів ювенальної превенції є:

1) профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних та адміністративних правопорушень, виявлення причин та умов, які цьому сприяють, ужиття у межах своєї компетенції заходів для їх усунення;

2) ужиття заходів індивідуальної профілактики з дітьми, схильними до вчинення правопорушень;

3) установа місцезнаходження дітей у разі їх безвісного зникнення;

4) ужиття заходів для запобігання та припинення насильства в сім'ї дітьми та стосовно них, жорстокого поводження з дітьми;

5) ужиття заходів із запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб;

II. Повноваженнями підрозділів ювенальної превенції є:

1) планування та реалізація профілактичних заходів у дитячому середовищі щодо попередження негативних явищ серед дітей;

2) контроль за дотриманням суб'єктами підприємницької діяльності вимог законодавства щодо заборони продажу неповнолітнім особам алкогольних та слабоалкогольних напоїв і тютюнових виробів, а також щодо дотримання обмежень перебування дітей нічної пори в закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, і закладах громадського харчування;

3) ужиття заходів для запобігання та припинення стосовно дитини будь-яких протиправних дій; притягнення до адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб, батьків або осіб, які їх замінюють, які не виконують обов'язки щодо виховання й навчання дітей, а також у разі вчинення адміністративних правопорушень дітьми, які не досягли віку адміністративної відповідальності;

4) участь у профілактичних заходах щодо запобігання дитячій бездоглядності та правопорушенням серед них, ініціатором яких є органи державної влади та місцевого самоврядування;

5) затримання й тримання в спеціально відведених для цього приміщеннях дітей, які залишилися без опіки та піклування, на період до передачі їх законним представникам або до влаштування в установленому порядку в установлений законодавством строк;

6) проведення ознайомлювальних, попереджувальних і виховних бесід із дітьми та їх батьками, законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин та умов, які сприяли вчиненню дитиною адміністративного чи кримінального правопорушення;

7) відвідування дітей, які перебувають на профілактичному обліку, за місцем їх проживання, навчання або роботи;

8) виклик дітей, їх батьків, інших законних представників під час провадження у справі про адміністративне правопорушення, вчинене дитиною; залучення дітей до участі у просвітницько-профілактичних чи корекційних програмах;

9) ініціювання перед службами у справах дітей і відділами охорони здоров'я місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування питання щодо направлення дитини до відповідного закладу для надання необхідної медичної та психологічної допомоги.

Загальна та спеціальна підготовка працівника підрозділу ювенальної превенції передбачає таке: працівник підрозділу ювенальної

превенції має вищу (переважно юридичну або психологічну) освіту, може проходити курси перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців із вищою юридичною, психологічною або педагогічною освітою.

Психограма – це сукупність психологічних якостей особистості, необхідних для будь-якої діяльності. Структура особистості охоплює такі психологічні феномени, як психічні стани, властивості, процеси й утворення (знання, вміння, навички, компетенції), але в цій статті ми розглянемо тільки ті психічні якості психограми, які можна виміряти за допомогою психологічних тестів.

Наші попередні дослідження дозволили сформулювати основні вимоги до знань, умінь і навичок, якими має володіти співробітник підрозділу ювенальної превенції:

I. Співробітник підрозділу ювенальної превенції повинен знати закони, які регламентують його трудову діяльність. Поряд із ними треба володіти знаннями у сфері психології та педагогіки, необхідними для роботи з неповнолітніми;

II. У виховній (педагогічній) діяльності працівник підрозділу ювенальної превенції повинен уміти:

1) аналізувати соціально-педагогічні явища, психолого-педагогічні умови ефективності процесу виховання, соціалізації та розвитку особистості;

2) здійснювати практичну діяльність із соціально-педагогічної, правової та психологічної підтримки сім'ї, дітей і підлітків, захисту їх прав та законних інтересів, соціального оздоровлення сім'ї й координації взаємодії в цій галузі різних установ, організацій і служб;

3) взаємодіяти з різними категоріями підлітків, серед іншого у складних соціально-педагогічних ситуаціях, здійснювати контроль кризових ситуацій, попередження та конструктивне вирішення конфліктів, надавати допомогу у вирішенні міжособистісних конфліктів;

4) використовувати засоби соціально-педагогічного та психологічного впливу на міжособистісні та міжгрупові відносини й на відносини суб'єкта з реальним світом; здійснювати корекцію виховних впливів на дітей і підлітків з боку сім'ї та соціального середовища, зокрема і неформального, формувати мережі соціальної та психолого-педагогічної підтримки дітей і підлітків;

5) формування установок щодо здорового способу життя, толерантності у взаємодії з навколишнім світом і продуктивного подолання життєвих труднощів;

б) оцінювати ефективність програм, спрямованих на формування морально-правової стійкості дітей і підлітків, попередження порушень і відхилень у соціальному й особистісному статусі, ризиків асоціальної поведінки;

7) відстежувати ресоціалізацію неповнолітніх із девіантною поведінкою, в тому числі в процесі відбування покарання, і подальшу адаптацію після звільнення з пенітенціарної установи або випуску зі спеціального навчально-виховного закладу для дітей і підлітків з девіантною поведінкою;

III. У діагностично-корекційній діяльності працівник підрозділу ювенальної поліції повинен володіти такими навичками:

1) виявлення специфіки психічного функціонування дитини з урахуванням особливостей вікових етапів, криз розвитку й чинників ризику, її приналежності до гендерної, етнічної та інших соціальних груп, діагностування психологічних властивостей і станів людини;

2) виявлення осіб групи ризику, здійснення психолого-педагогічної діагностики неповнолітніх із девіантною поведінкою, які направляються до виправних установ;

3) установлення причин відхилень у поведінці особистості, причин кризи, в якій опинився підліток, причин соціального неблагополуччя сім'ї, вивчення особистих якостей і соціально-побутових умов життя дітей, сім'ї та соціального оточення;

4) впливу на рівень розвитку й функціонування пізнавальної та мотиваційно-вольової сфер, самосвідомості, психомоторики й здібностей;

5) оцінювання характеру, темпераменту, функціональних станів, особистісних рис та акцентуації в нормі й за умови психічних відхилень.

На підставі виявлених психологічних особливостей сформульовано такі протипоказання до роботи у підрозділах ювенальної превенції:

1) у сфері мотиваційно-ціннісних особливостей: недисциплінованість, безініціативність, корислива мотивація, пасивність, переважання мотиву уникнення невдач;

2) у галузі пізнавальних якостей: низький рівень інтелекту, погано розвинена пам'ять, слабка пізнавальна активність;

3) у галузі комунікативних якостей: закритість (відлюдкувність), низька культура мови, агресивність, егоцентризм;

4) у галузі емоційно-вольових якостей: запальність, агресивність, дратівливість, нетерпимість, завищена самооцінка, конфліктність, владолобство, незібраність, у цілому психологічна нестійкість і незрілість;

5) недостатні фізичні дані й дефекти мовлення.

Висновки. Розглянута теоретична модель професіограми – це крок до приведення у відповідність вимог професійної діяльності працівника підрозділів ювенальної превенції та наявності певних сформованих психологічних властивостей, процесів та утворень (знань, умінь, навичок, компетенцій), який дозволить у подальшому проаналізувати професійно-психологічну підготовку таких співробітників до діяльності, виявити їх відповідність вимогам професії, а також розробити психологічні рекомендації з перепідготовки таких працівників для психологів.

Це допоможе ефективно проводити роботу з профілактики правопорушень серед неповнолітніх, з виховання у них свідомої поведінки, а також оптимізувати роботу самих співробітників підрозділів – зменшити кількість стресових ситуацій, уникнути емоційного вигорання та конфліктів на службі.

Список бібліографічних посилань

1. Профессиограмма. *Психологический словарь терминов*. URL: <http://www.psydrive.ru/?mod=dictionaries&id=1819> (дата звернення: 21.12.2017).
2. Маркова А. К. Психология профессионализма. М. : Знание, 1996. С. 22.
3. Акмеологический словарь: А–Я / Рос. акад. гос. службы ; под общ. ред. А. А. Деркача. М. : Изд-во РАГС, 2004. С. 160.
4. Пряжников Н. С., Пряжникова Е. Ю. Психология труда и человеческого достоинства. М. : Академия, 2009. С. 27.
5. Иванова Е. М. Психотехнология изучения человека в трудовой деятельности : учеб.-метод. пособие для студентов фак. психологии гос. ун-тов. М. : Изд-во МГУ, 1992. С. 31–34.
6. Пряжников Н. С., Пряжникова Е. Ю. Психология труда : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений. 5-е изд., стер. М. : Академия, 2009. С. 80.
7. Деркач А. А., Жуков В. И., Лаптев Л. Г. Политическая психология : учеб. пособие для вузов. Екатеринбург : Деловая кн., 2003. С. 13.
8. Дружилов С. А. Психология профессионализма человека: интегративный подход. *Журнал прикладной психологии*. 2003. № 4–5. С. 35–42.
9. Кабаченко Т. С. Психология в управлении человеческими ресурсами. СПб. : Питер, 2003. 400 с.
10. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности. М. : Наука, 1980. 335 с.

11. Повідомлення про оприлюднення проекту наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» // Національна поліція : тимчас. веб-сайт. 31.03.2017. URL: <http://old.npu.gov.ua/mvs/control/kharkiv/mvs/control/ti/main/uk/publish/article/2144288> (дата звернення: 22.12.2017).

Надійшла до редколегії 22.12.2017

КОСТЕНКО Я. В. ПРОФЕСИОГРАММА РАБОТНИКА ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ЮВЕНАЛЬНОЙ ПРЕВЕНЦИИ

Изложены результаты исследований по созданию профессиограммы работника подразделений ювенальной превенции в контексте успешного овладения профессией и совершенствования в ней. Определено, что профессиографическое исследование – социально изменчивое и малоизученное направление в деятельности сотрудников полиции, а его развитие в современной социальной период является значительным вкладом в совершенствование профессиональной деятельности сотрудников системы внутренних дел, в систему отбора и подбора кадров.

Подчеркнуто, что реформирование правоохранительной системы невозможно без внедрения новых путей и направлений повышения результативности процесса отбора и подбора кадров в ювенальной превенции, одним из которых является комплексная разработка профессиограммы работника и модели соответствия требованиям профессии при приеме на службу, совершенствование методов эффективной и адекватной диагностики личности.

Ключевые слова: ювенальная превенция, профессиограмма, психограмма, реформирование правоохранительной системы, предупреждение правонарушений.

KOSTENKO YA. V. JOB DESCRIPTION OF AN OFFICER OF JUVENILE PREVENTION

The author has presented the results of research on the creation of job description of an officer of juvenile prevention unit in the context of successful mastering the profession and further professional development. It has been determined that the job research is socially variable and not enough studied area in the activities of the police, and its development in terms of a transformational society is a significant contribution into improving the professional activities of police officers, into the selection and recruitment system.

It has been emphasized that successful reformation of law enforcement system is impossible without implementing new ways and directions of increasing the effectiveness of the selection and recruitment process for juvenile prevention, one of which is the comprehensive development of job description of an officer, the development of a model of compliance with the requirements of the profession at the time of recruitment, improvement of methods of effective and adequate diagnostics of a personality.

The suggested in the article theoretical model of job description is the step in bringing the requirements of professional activity of the officers of juvenile prevention units into line with the presence of certain formed psychological properties, processes and entities (knowledge, skills, competences), which will allow to analyze in the future professional and psychological training of such officers to be ready to operate; to detect their compliance with the requirements of the profession, as well as to develop psychological recommendations for psychologists to retrain such officers.

Keywords: juvenile prevention, job description, psychic profile, reformation of law enforcement system, prevention of offenses.

УДК 159.9

К. В. КУДАР,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ України;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1925-6431>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ЗДОРОВ'Я ПРАВООХОРОНЦІВ ПІСЛЯ ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В НЕТИПОВИХ УМОВАХ

Охарактеризовано психологічні особливості професійного здоров'я працівників Національної гвардії України, які виконували службові завдання в умовах антитерористичної операції. Виявлено непатологічне реагування правоохоронців на стрес-фактори нетипових умов службової діяльності. Показано, що у правоохоронців у перший місяць після повернення із зони АТО спостерігаються прояви симптомів соматизації, депресії, інші прояви дистресу. Описано відмінності в задоволеності якістю життя працівників Національної гвардії залежно від досвіду службової діяльності.

Ключові слова: професійне здоров'я, особистість правоохоронця, психопатологічні симптоми, якість життя.

Kudar, K.V. (2017), "Features of professional health care of law enforcement officers after performing service activities in non-typical conditions" ["Osoblyvosti profesiinoho zdorovia pravookhorontsiv pislia vykonannia sluzhbovoi diialnosti v netypovykh umovakh"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 192–199.

Постановка проблеми. Службова діяльність правоохоронців у зоні проведення антитерористичної операції відбувається у специфічних умовах. Більшість дослідників описують проблему психологічного здоров'я правоохоронців, які виконують свої обов'язки в умовах проведення антитерористичної операції, в поняттях стресових розладів, що, на нашу думку, не окреслює її системно. Крім того, діагнози «посттравматичний стресовий розлад», «гострий стресовий розлад» тощо останнім часом використовуються в літературі та ЗМІ занадто вільно. Так, наприклад, діагноз «посттравматичний стресовий розлад» може бути поставлений лікарем-психіатром особі, яка перебувала в екстремальній ситуації [1] та має певні прояви, що відповідають досить чітким діагностичним критеріям. Умови службової діяльності правоохоронців Національної гвардії України в зоні проведення антитерористичної операції не є повною мірою екстремальними, оскільки не пов'язані з «поза межними смисловими, характерологічними, психофізичними навантаженнями» [2, с. 131], однак вони є нетиповими для виконання його службових обов'язків і, безумовно, впливають на стан професійного здоров'я. Нетипові умови служби в зоні антитерористичної операції можуть навіть не мати психотравмуючого характеру для правоохоронця.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Проблема професійного здоров'я досліджувалась у працях Р. А. Березовської, Г. Г. Вербіної, Н. І. Виноградової, Н. Є. Водопьянкової, В. В. Грандт, Т. М. Дзюби, І. В. Жданової, А. Земби, О. Г. Караяні, А. Г. Маклакова, І. Г. Малкіної-Пих, Т. В. Недуруєвої, Г. С. Нікіфорова, О. С. Старченкової, Н. В. Тарабріної, В. А. Шаповала, С. М. Шингаєва, R. Constant, V. Henry, J. Joseph, C. Mayhew, D. Thomas, J. Whealin та ін. У загальному розумінні професійне здоров'я – це складна багаторівнева система, яка регулює якість вирішення професійних завдань [3, с. 112].

Згідно із законом України «Про Національну гвардію України» основними обов'язками та функціями її працівників є:

1) забезпечувати захист та охорону життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства та держави від злочинних й інших протиправних посягань;

2) брати участь у забезпеченні громадської безпеки й охороні громадського порядку;

3) забезпечувати охорону об'єктів, що охороняються Національною гвардією України;

4) забезпечувати пропускний режим на об'єктах, що охороняються Національною гвардією України;

5) уживати заходів щодо припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп і злочинних організацій;

6) брати участь в антитерористичних операціях;

7) брати участь у заходах, пов'язаних із припиненням збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні, а також у заходах щодо недопущення масового переходу державного кордону з території суміжних держав;

8) вести воєнні (бойові) дії в разі збройного конфлікту або загрози нападу на Україну;

9) виконувати завдання територіальної оборони тощо [4].

Правоохоронці Національної гвардії України мають широке коло завдань, які можуть виконуватися в різних умовах. Умови службової діяльності – це система соціальних, психологічних, санітарно-гігієнічних і фізичних характеристик діяльності [5, с. 138]. Під час виконання службової діяльності в типових умовах правоохоронці використовують сформовані відповідні навички та мають можливість задовольняти свої фізіологічні і соціальні потреби. Нетипові умови службової діяльності в зоні проведення антитерористичної операції, на нашу думку, включають у себе низку специфічних чинників, які сприяють підвищенню нервово-психічної напруги: підвищену відповідальність за результати виконання обов'язків; стикання з антигромадськими, аморальними вчинками оточуючих; конфліктні умови службової діяльності, за яких виконання одного із завдань вимагає дій, що суперечать іншому завданню; підвищений рівень загрози життю; виконання службових обов'язків у складних умовах (на блок-посту, зі змінами кожні 2 години, у відкритому полі у стані постійного «спостереження»); цілодобове несення служби з табельною вогнепальною зброєю; міжособистісні конфлікти; неможливість впливати на умови служби; необхідність особисто забезпечувати побутові умови, які не

відповідають нормативним вимогам та викликають фізичний і фізіологічний дискомфорт; розлуку із сім'єю та близькими тощо. Таким чином, нетипові умови службової діяльності вимагають від правоохоронців підвищених вольових зусиль, задіяння адаптаційних резервів і морально-психологічної та професійної підготовки.

Мета статті – дослідити особливості психопатологічної симптоматики та задоволеності якістю життя у правоохоронців, які виконували службово-бойові завдання в нетипових умовах (на прикладі антитерористичної операції на сході України).

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилося на базі центру психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору Державної установи «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Харківській області». У ньому взяли участь 146 правоохоронців Національної гвардії України віком від 21 до 46 років. Вибірка була розділена на три групи: перша група – правоохоронці, які повернулися з відрядження до зони АТО менше, ніж за 1 місяць до проведення дослідження; друга група – правоохоронців, які повернулися з відрядження в зону АТО більше, ніж за 1 місяць до моменту дослідження; третя група – 50 правоохоронців, які не мали досвіду служби в нетипових умовах, але та мали подібні соціально-демографічні характеристики.

У дослідженні були використані опитувальник вираженості психопатологічної симптома-

тики (Symptom Check List - 90 - Revised – SCL-90-R) й опитувальник якості життя Всесвітньої організації охорони здоров'я (ядерний модуль). В опитувальнику вираженості психопатологічної симптоматики відповіді інтерпретуються за 9 основними шкалами симптоматичних розладів (соматизації, обсесивно-компульсивного, міжособистісної сензитивності, депресії, тривожності, ворожості, фобічної тривожності, паранояльних тенденцій, психотизму) та 3 узагальненими шкалами (загальний індекс тяжкості симптомів, індекс підсумкового симптоматичного дістресу, загальне число позитивних відповідей) [6]. Опитувальник якості життя Всесвітньої організації охорони здоров'я (ядерний модуль) дає можливість оцінити якість життя в 6 сферах – фізичній, психологічній, сферах незалежності, соціальної активності, навколишнього середовища, духовності [7]. Для обробки даних були використані непараметричні методи математичної статистики (U-критерій Манна – Уїтні та критерій Краскела – Уолліса).

Отримані під час дослідження дані загалом свідчать про непатологічне реагування правоохоронців на стрес-фактори в нетипових умовах службової діяльності в зоні АТО. Результати дослідження проявів психопатологічної симптоматики у правоохоронців, які виконували свої обов'язки в нетипових умовах службової діяльності, залежно від часу, що минув після повернення з відрядження до зони АТО, наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Прояви психопатологічної симптоматики у правоохоронців, які виконували свої обов'язки в нетипових умовах службової діяльності, залежно від часу, що минув після повернення з відрядження до зони АТО

Психопатологічні симптоми	Група, $\bar{x}_{\text{ср}} \pm y$		U	p
	1 група	2 група		
Соматизація	0,73 ± 0,36	0,6 ± 0,32	359	> 0,05
Обсесивно-компульсивні	0,74 ± 0,35	0,64 ± 0,34	374,5	> 0,05
Міжособистісна сензитивність	0,85 ± 0,38	0,86 ± 0,42	452	> 0,05
Депресія	0,69 ± 0,29	0,63 ± 0,38	433,5	> 0,05
Тривожність	0,88 ± 0,19	0,89 ± 0,2	458	> 0,05
Ворожість	0,59 ± 0,38	0,44 ± 0,31	369	> 0,05
Фобічна тривожність	0,34 ± 0,31	0,42 ± 0,35	402	> 0,05
Паранояльні тендеції	0,25 ± 0,25	0,2 ± 0,19	422,5	> 0,05
Психотизм	0,71 ± 0,3	0,86 ± 0,23	312	> 0,05
Загальний індекс тяжкості симптомів	0,62 ± 0,11	0,6 ± 0,09	397,5	> 0,05
Індекс підсумкового симптоматичного дістресу	1,04 ± 0,05	1,03 ± 0,04	411,5	> 0,05

Під час дослідження не було виявлено статистично достовірних відмінностей у проявах психопатологічної симптоматики у правоохоронців залежно від часу, що минув після відря-

дження до зони АТО. Вираженість більшості психопатологічних симптомів є усередненими та нормативними, за виключенням психотизму, рівень якого свідчить про схильність до

унікаючого, ізольованого стилю життя, зниження соціальної адаптації.

Порівняльний аналіз проявів психопатологічної симптоматики у правоохоронців залеж-

но від наявності досвіду служби в нетипових умовах та часу, що минув після повернення з відрядження до зони АТО, наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Порівняння проявів психопатологічної симптоматики у правоохоронців залежно від наявності досвіду служби в нетипових умовах та часу, що минув після повернення з відрядження до зони АТО

Психопатологічні симптоми	Середній ранг			N	p
	1 група	2 група	3 група		
Соматизація	81,5	64,6	61,8	7,43	≤ 0,05
Обсесивно-компульсивні	79,7	66,2	64,6	4,4	> 0,05
Міжособистісна сензитивність	78,7	80,6	63,2	4,6	> 0,05
Депресія	82,4	75,4	58	10,6	≤ 0,01
Тривожність	80,8	82	59,3	8,8	≤ 0,01
Ворожість	76,9	61,8	70,3	1,7	> 0,05
Фобічна тривожність	70,2	80,4	77,6	1,3	> 0,05
Паранояльні тенденції	73	66	76	0,5	> 0,05
Психотизм	75	97,3	65,7	5,4	> 0,05
Загальний індекс тяжкості симптомів	83,7	75	55,9	13,72	≤ 0,001
Індекс підсумкового симптоматичного дистресу	77,9	69,1	67	2,35	> 0,05

Дані, наведені в таблиці 2, свідчать, що у правоохоронців, які повернулися з відрядження до зони АТО менше, ніж за 1 місяць до проведення дослідження, в порівнянні з іншими групами достовірно вищі такі показники:

– симптоми соматизації, скарги, фіксовані на кардіоваскулярній, гастроінтестинальній, респіраторній та інших системах, які є відображенням дистресу, що виникає з відчуття тілесної дисфункції;

– симптоми депресії – відсутність інтересу до життя, брак мотивації та втрата життєвої енергії, відчуття безнадійності;

– загальний індекс тяжкості симптомів, що

підсумовує кількість симптомів та інтенсивність пережитого дистресу.

Симптоми тривожності, що проявляються як нервозність, напруга, чутливість до небезпеки та підвладність середовищним впливам, найбільшою мірою проявляються у групах правоохоронців, які мають досвід несення служби в умовах АТО.

Результати дослідження задоволеності якості життя у правоохоронців, які виконували свої обов'язки в нетипових умовах службової діяльності, залежно від часу, що минув після повернення з відрядження до зони АТО наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

Особливості задоволеності якістю життя у правоохоронців, які виконували свої обов'язки в нетипових умовах службової діяльності, залежно від часу, що минув після повернення з відрядження до зони АТО

Показники якості життя	Група, $x_{cp} \pm y$		U	p
	1 група	2 група		
1	2	3	4	5
Фізична сфера	11,6 ± 1,6	11,1 ± 2,3	406,0	> 0,05
Фізичний біль та дискомфорт	10,5 ± 1,8	10,5 ± 2	445,5	> 0,05
Життєва активність, енергія, втома	12,1 ± 3,5	10,8 ± 3,5	375,5	> 0,05
Сон і відпочинок	12,1 ± 2,9	12 ± 3,3	458,5	> 0,05
Психологічна сфера	11,6 ± 0,9	11,7 ± 0,8	419,0	> 0,05
Позитивні емоції	11,6 ± 2,4	11,5 ± 3	445,0	> 0,05
Мислення, здатність до навчання, пам'ять, концентрація	13,4 ± 2,1	13,6 ± 2,1	430,0	> 0,05

Закінчення табл. 3

1	2	3	4	5
Самооцінка	12,2 ± 1,5	12,1 ± 0,9	437,0	> 0,05
Образ тіла і зовнішність	13,6 ± 1,9	14,2 ± 2,5	366,5	> 0,05
Негативні емоції	7,4 ± 1,4	7,2 ± 1,3	428,5	> 0,05
Рівень незалежності	12,5 ± 1,2	12,1 ± 1,2	369,5	> 0,05
Рухливість	14 ± 2,5	14,2 ± 2	445,0	> 0,05
Здатність робити повсякденні справи	13,7 ± 2,6	12,7 ± 2	344,5	> 0,05
Залежність від ліків і лікування	7,4 ± 2	6,4 ± 2,2	339,0	> 0,05
Здатність до роботи	14,9 ± 2,3	15,1 ± 2,7	459,5	> 0,05
Соціальні взаємини	12,9 ± 1,2	13 ± 0,9	443,5	> 0,05
Особисті відносини	12,8 ± 1,7	13,9 ± 1,6	301,0	≤ 0,05
Практична соціальна підтримка	12,7 ± 1,6	13,3 ± 2,3	397,0	> 0,05
Сексуальна активність	13,2 ± 2,8	11,9 ± 1,8	335,0	> 0,05
Довкілля	13,2 ± 1,1	12,3 ± 1,4	293,5	≤ 0,05
Фізична безпека та захищеність	12,7 ± 2,7	11,4 ± 2,5	323,0	> 0,05
Навколишнє середовище вдома	15,1 ± 2,9	14,2 ± 1,9	376,5	> 0,05
Фінансові ресурси	11,5 ± 2,2	12,1 ± 2,3	392,0	> 0,05
Медична та соціальна допомога	11,5 ± 2,4	11,7 ± 3	410,0	> 0,05
Можливості для отримання нової інформації та навичок	16,1 ± 2,4	13 ± 2,2	168,5	≤ 0,001
Можливості для відпочинку та розваг, їх використання	14,3 ± 2	13,6 ± 2,5	398,5	> 0,05
Навколишнє середовище	12,2 ± 2,4	11,7 ± 2,3	422,0	> 0,05
Транспорт	12,4 ± 2,5	10,7 ± 2,3	288,5	≤ 0,05
Духовна сфера	15,1 ± 2,1	15,1 ± 2,1	461,5	> 0,05
Духовність, релігія, особисті переконання	15,1 ± 2,1	15,1 ± 2,1	461,5	> 0,05
Якість життя	76,9 ± 4,3	75,4 ± 4,2	381,5	> 0,05

В групі правоохоронців, які знаходяться у звичних умовах більше 1 місяця, вища задоволеність якістю особистих відносин, що пов'язано з можливістю бачитися та спілкуватися зі своєю сім'єю необмежено. Після служби в нетипових умовах досліджувані багато в чому переглянули своє ставлення до родини, особисті відносини набули більшої цінності.

Правоохоронці, які тільки повернулися з відрядження до зони АТО, більше задоволені якістю навколишнього середовища, можливостями для отримання нової інформації та навичок. На нашу думку, нетипові умови служби певною мірою сприяють швидкому, адекватному та якісному засвоєнню службових навичок, підвищенню професійної компетентності.

Таблиця 4

Порівняння рівня задоволеності життям у правоохоронців, які виконували свої обов'язки в нетипових умовах та правоохоронців, які виконували обов'язки в типових умовах службової діяльності

Показники якості життя	Середній ранг			Н	р
	1 група	2 група	3 група		
1	2	3	4	5	6
Фізична сфера	66,9	60,6	87,6	406,0	> 0,05
Фізичний біль та дискомфорт	69,8	71,6	80,3	445,5	> 0,05
Життєва активність, енергія, втома	73,8	58,6	76,3	375,5	> 0,05
Сон і відпочинок	67,3	66,0	85,7	458,5	> 0,05
Психологічна сфера	67,7	74,3	83,1	419,0	> 0,05
Позитивні емоції	66,8	70,1	85,6	445,0	> 0,05
Мислення, здатність до навчання, пам'ять, концентрація	79,1	85,7	61,7	430,0	> 0,05

Закінчення табл. 4

1	2	3	4	5	6
Самооцінка	64,5	65,4	90,5	437,0	> 0,05
Образ тіла і зовнішність	64	83,5	87,5	366,5	> 0,05
Негативні емоції	77,5	71,4	67,3	428,5	> 0,05
Рівень незалежності	77,4	62,5	69,3	369,5	> 0,05
Рухливість	71,5	74,9	76,6	445,0	> 0,05
Здатність робити повсякденні справи	72,8	51,7	79,4	344,5	> 0,05
Залежність від ліків і лікування	80,9	58,5	64,3	339,0	> 0,05
Здатність до роботи	80	81	60,8	459,5	> 0,05
Соціальні взаємини	65,5	68,5	88,3	443,5	> 0,05
Особисті відносини	65,5	90,3	83,4	301,0	≤ 0,05
Практична соціальна підтримка	66,3	78,3	84,7	397,0	> 0,05
Сексуальна активність	72,1	50,8	80,9	335,0	> 0,05
Довкілля	78,7	50,9	69,5	293,5	≤ 0,05
Фізична безпека та захищеність	78,5	53,7	69,3	323,0	> 0,05
Навколишнє середовище вдома	78,5	64,1	67	376,5	> 0,05
Фінансові ресурси	74,8	87,1	68,4	392,0	> 0,05
Медична та соціальна допомога	69,2	78,8	79,7	410,0	> 0,05
Можливості для отримання нової інформації та навичок	82,9	34,7	66,1	168,5	≤ 0,001
Можливості для відпочинку та розваг, їх використання	78,3	67,5	66,7	398,5	> 0,05
Навколишнє середовище	71,1	64,4	79,7	422,0	> 0,05
Транспорт	76,5	48,9	73,9	288,5	≤ 0,05
Духовна сфера	78,6	79,2	63,7	461,5	> 0,05
Духовність, релігія, особисті переконання	78,6	79,2	63,7	461,5	> 0,05
Якість життя	73,2	60	77	381,5	> 0,05

Досліджувані, які тільки повернулися з відрядження до зони АТО, більше задоволені якістю особистих відносин. Це свідчить, що в типових умовах більше можливостей для підтримання особистих відносин. З іншого боку, навіть досліджувані, які не мають досвіду служби в нетипових умовах, характеризуються більш низькою задоволеністю особистими відносинами.

Якістю навколишнього середовища більше задоволені досліджувані, які менше місяця тому повернулися з відрядження до зони АТО. Це свідчить, що працівники більшою мірою можуть оцінювати всі переваги навколишнього середовища, в якому вони знаходяться.

Найбільше субсферою «можливості для отримання нової інформації та навичок» задоволені правоохоронці, які менше місяця тому повернулися з відрядження до зони АТО. Незважаючи на складність і нетиповість умов, правоохоронці в цілому задоволені можливістю розвивати свої службові якості, рости професійно й отримувати нові навички.

Задоволеність якістю транспорту статистично різна в трьох групах, але працівники в гру-

пах досліджуваних без досвіду служби в нетипових умовах і досліджуваних, які щойно повернулися зі служби в таких умовах, мають рівень задоволеності практично однаковий.

Висновки. Реагування правоохоронців на стрес-фактори нетипових умов службової діяльності має непатологічний характер. Істотних відмінностей між проявами психопатологічної симптоматики у правоохоронців залежно від часу, який минув після відрядження до зони АТО, немає. Однак правоохоронці, які менше місяця тому повернулися з відрядження, мають більш високий рівень прояву симптомів соматизації, депресії, а також загального індексу тяжкості дістресу. У групі досліджуваних, які більше місяця тому повернулися з відрядження до зони АТО, більше виражені симптоми тривожності, ніж у колег, які не мають досвіду служби в нетипових умовах.

Наявність досвіду служби в нетипових умовах впливає на задоволеність правоохоронців якістю життя. Правоохоронці, які тільки завершили виконання службових обов'язків у зоні АТО, більше задоволені якістю навколишнього

середовища, можливістю отримання нової інформації та навичок, а також транспортом, наявним у них у розпорядженні. Досліджувані, з часу повернення яких пройшло більше, ніж мі-

сяць, більше задоволені якістю особистих відносин.

У подальшому доцільно оцінити зміни у професійному здоров'ї правоохоронців з часом.

Список бібліографічних посилань

1. МКБ 10 – Международная классификация болезней 10-го пересмотра. 2016. URL: <http://mkb-10.com/index.php?pid=4257> (дата звернення: 20.12.2017).
2. Геляхова Л. А. Устойчивость сотрудников ОВД к экстремальным ситуациям служебной деятельности. *Теория и практика общественного развития*. 2014. № 2. С. 130–132.
3. Виноградова Н. И. Становление профессионального здоровья будущего психолога образования. *Учёные записки ЗабГУ*. 2013. № 5. С. 111–117.
4. Про Національну гвардію України : закон України від 13.03.2014 № 876-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18> (дата звернення: 20.12.2017).
5. Бодров В. А. Психологические основы профессиональной деятельности. М. : Логос, 2007. 855 с.
6. Дерогатис Л. Р. Симптоматический опросник SCL-90-R. URL: http://psylab.info/Симптоматический_Опросник (дата звернення: 20.12.2017).
7. Опросник качества жизни Всемирной организации здравоохранения. URL: http://psylab.info/Опросник_качества_жизни_Всемирной_организации_здравоохранения (дата звернення: 20.12.2017).

Надійшла до редколегії 21.12.2017

КУДАРЬ К. В. ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ЗДОРОВЬЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ ПОСЛЕ ИСПОЛНЕНИЯ СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В НЕТИПИЧНЫХ УСЛОВИЯХ

Охарактеризованы психологические особенности профессионального здоровья сотрудников Национальной гвардии Украины, выполнявших служебные задачи в условиях антитеррористической операции. Выявлено непатологическое реагирование правоохранителей на стресс-факторы нетипичных условий служебной деятельности. Показано, что у правоохранителей в первый месяц после возвращения из зоны АТО наблюдаются симптомы соматизации, депрессии, другие проявления дистресса. Описанные различия в удовлетворённости качеством жизни у сотрудников Национальной гвардии в зависимости от опыта служебной деятельности.

Ключевые слова: профессиональное здоровье, личность правоохранителя, психопатологические симптомы, качество жизни.

KUDAR K. V. FEATURES OF PROFESSIONAL HEALTH CARE OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS AFTER PERFORMING SERVICE ACTIVITIES IN NON-TYPICAL CONDITIONS

It has been noted that the service of the officers from the National Guard of Ukraine in the conditions of the anti-terrorist operation has typical and non-typical components. The non-typical conditions of the service activity of law enforcement officers of the National Guard of Ukraine in the zone of anti-terrorist operation (ATO) include: a number of specific factors that contribute to increased nervous and mental stress: increased responsibility for the performance of duties; facing anti-social, immoral actions of others; conditions of service activity, where the performance of one of the tasks requires actions that contradict another task; an increased level of life threatening; round-the-clock service with a firearm; interpersonal conflicts; impossibility to influence the conditions of service; the need to personally provide living conditions that do not meet the regulatory requirements and cause physical and physiological discomfort; separation from the family and relatives, etc.

It has been found out that response of law enforcement officers to stress factors of non-typical conditions of service activity is non-pathological. There are no significant differences between the manifestations of psychopathological symptoms of law enforcement officers, depending on the time after the trip to the ATO zone. However, law enforcement officers who returned less than a month ago from a business trip have a higher level of symptoms of somatization, depression, and the general index of severity of distress. Over time, the manifestation of these symptoms decreases, but does not disappear at all. The group of those who returned more than a month ago from a business trip, the symptoms of anxiety are more expressed comparing to the colleagues who do not have experience of serving in non-typical conditions.

It has been determined that the presence of the service experience in non-typical conditions among law enforcement officers affects the quality of life satisfaction. The target group with the above mentioned experience more assesses the following sub-spheres of life, such as: personal relationships, the environment, opportunities for obtaining new information and skills, transportation.

Law enforcement officers who have just completed their official duties in the ATO zone are more satisfied with the quality of the environment, with the possibility of obtaining new information and skills, as well as the transport means available to them. The representatives of the target group, since returning from business trips to the ATO zone, if the term of their return is more than a month, are more satisfied with the quality of personal relationships.

Keywords: professional health care, personality of a law enforcement officer, psychopathological symptoms, quality of life.

УДК 159.92.351

М. Г. ЛОГАЧЕВ,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології

факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2706-9521>

ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ПЕРСОНАЛОМ ПОЛІЦІЇ

Розглянуто питання застосування поліцією табельної вогнепальної зброї. Дано аналіз стрес-факторів професійної діяльності поліції, які безпосередньо впливають на травматизацію та загибель особового складу. Установлено кореляційну залежність між рівнем злочинності у країні та кількістю вбитих поліцією злочинців.

Детально проаналізовано вогневий двобій між поліцейськими та злочинцями. Розглянуто проблеми, пов'язані з високим рівнем психічної травматизації особового складу поліції внаслідок застосування табельної зброї на ураження.

Ключові слова: поліція, законодавство, вогнепальна зброя, стрес-фактори, психологічна травматизація.

Logatchev, N.G. (2017), "Legal and psychological aspects of using firearms by police personnel" ["Pravovi ta psykhologichni aspekty zastosuvannia vohnepalnoi zbroi personalom politsii"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 199–204.

Постановка проблеми. Правоохоронну діяльність спрямовано на реалізацію державної політики у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, захисту об'єктів права власності, протидії злочинності, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки [1]. При цьому особливе місце посідають питання правових і психологічних аспектів застосування табельної зброї персоналом поліції.

Стан дослідження. Проблема правового регулювання застосування зброї здавна привертала увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, таких як О. М. Бандурка, А. Т. Комзюк, М. І. Єропкін, М. Е. Єфімов, О. С. Фролов, Б. Перроу та Б. Фаррелл, (B. Perrou & B. Farrell), Е. Дж. Пініцотто (A. J. Pinizzotto) та ін.

Слід зазначити, що першим із вітчизняних фахівців, хто досліджував правові аспекти застосування табельної зброї працівниками органів внутрішніх справ, був О. М. Бандурка. На його думку, заходи адміністративного припинення спеціального призначення являють собою комплекс виняткових, екстраординарних засобів [2].

Фахівці у галузі адміністративного права (О. П. Коренев, 2008; Ю. М. Кохнов, Л. Л. Попов, 2009) вважають, що застосування поліцією зброї є кримінально-правовим заходом, бо його спрямовано на нейтралізацію злочину, а не адміністративного правопорушення.

На думку інших (Ю. М. Демидов, Р. А. Базаров [3], В. Флоря [4]), застосування зброї поліцією є допустимим лише щодо особливо небезпечних злочинців, тому його слід віднести до заходів кримінально-процесуального характеру.

Метою статті є визначення проблем правового регулювання застосування вогнепальної зброї та психічної травматизації поліцейських.

Виклад основного матеріалу. Серед заходів державного примусу найжорсткішим є делеговане поліції право на застосування вогнепальної зброї. Ця проблема є «одним із найболючіших, найважливіших та спірних питань не тільки у нашій повсякденній практиці, але й теорії», – писав ще у 1928 р. А. Мемнонов [5]. Його слова не втратили актуальності і сьогодні, в умовах складної криміногенної обстановки, що склалася в Україні.

Кримінологічний аналіз структури сучасної злочинності в усьому світі дозволяє поставити на одне з перших місць злочини, які вчиняють із використанням вогнепальної зброї. Ураховуючи стійку тенденцію до зростання їх кількості, можна констатувати, що сьогодні озброєна злочинність за своїми масштабами стала планетарною проблемою. Про це свідчить доповідь ООН «Глобальний тягар збройного насилля», де констатовано, що в результаті вбивств щорічно гине понад 500 тис. людей і близько 2 млн отримують вогнепальні поранення різного ступеня тяжкості.

Результати емпіричних досліджень М. Ш. Шайдулліна свідчать про те, що більшість збройних злочинів вчиняється в містах (68 %); їх скоюють злочинні групи у складі двох учасників – 54 %, від 3 до 5 співучасників – 41 %. Домінуючим мотивом таких злочинів є користь (85 %) [6].

За даними І. М. Уразаліна, найчастіше зброя застосовується у весняно-літній період (54,5 %), у суботу (19,1 %) та неділю (16,6 %), у темну пору доби – 72,8 % [7].

Історично так склалось, що протягом багатьох століть використання вогнепальної зброї було прерогативою армії. Але минув час, і становище суттєво змінилось: сьогодні вогнепальна зброя разом із засобами активної оборони та індивідуального бронезахисту (кевларові шоломи, бронезилети та ін.) стала невід'ємною складовою екіпіровки поліції.

Зараз під час здійснення своїх повноважень поліція в усьому світі використовує різні типи вогнепальної зброї: короткоствольну (кобурну), компактну автоматичну ближнього бою, гладкоствольну (помпову) та ін. Це пов'язується з тим, що професія поліцейського (від лат. *professio* – об'являю своїм ділом) у більшості країн світу належить до групи підвищеного ризику, а служба в поліції є однією з найнебезпечніших.

Американський дослідник Дж. Д. Сьювел (J. D. Sewwell) указує на багату палітру, яку складають 144 стрес-фактори професійної діяльності поліції. За рівнем стресогенності домінують ситуації, пов'язані із застосуванням вогнепальної зброї та загибеллю колег під час служби [8]. Результати інших досліджень – Дж. Гуджонсон та ін. (G. Gudjonsson et al.) – свідчать про 45 професійних стресорів [9].

Особливе місце у професійній діяльності поліції посідає проблема високого рівня летальності й травматизму в результаті збройної протидії або нападу злочинців. За даними Федерального бюро розслідувань США, у 2014 р.

під час виконання службових обов'язків загинуло 114 поліцейських, з яких 46 (40,4 %) – від вогнепальних поранень. Департамент поліції Нью-Йорка (NYPD) з 1806 р. втратив 780 співробітників, із них 321 (41,2 %) загинули у перестрілках зі злочинцями. У Новій Зеландії з 1888 р. загинуло 49 поліцейських, з яких 29 (59,2 %) – під час затримання озброєних злочинців. Аналіз причин загибелі поліцейських Фінляндії за період 1950–1997 років показав, що домінуючим є затримання озброєних злочинців (66,7 %).

Світова статистика свідчить про те, що злочинність є одним із факторів, що безпосередньо впливає на загибель поліцейських і правопорушників. Це підтвердили результати здійсненого нами кореляційного аналізу. Інтерпретація отриманих даних дозволяє зробити висновок про те, що діапазон коефіцієнта кореляції є досить широким у європейських країнах: від дуже високого (Фінляндія $r = 0,998$, Франція $r = 0,917$) до дуже низького (Ісландія $r = 0,174$). Аналогічні тенденції є характерними і для інших регіонів світу. Так, злочинність і загибель поліцейських позитивно корелюється в Аргентині ($r = 0,983$), США ($r = 0,747$) та інших країнах.

Професійна діяльність поліції здійснюється у специфічних умовах, коли ймовірність застосування штатної зброї є досить високою. Важливу роль при цьому відіграють правові та психологічні аспекти застосування поліцією вогнепальної зброї та спеціальних засобів. Правовий статус поліцейського, високий рівень відповідальності та специфіка професійної діяльності вимагають від нього високого рівня стрілецької культури й певних знань, навичок і вмінь, що реалізуються у системі «людина – право – зброя».

Міжнародні дослідження вказують на те, що поліцейські під час служби дедалі частіше стикаються з тяжкими злочинами, вчинюваними із застосуванням вогнепальної зброї Дж. Найє та Р. Блейджендал (J. Naeye & R. Bleijendaal), Дж. Тіммер та Дж. Пронк (J. Timmer & G. Pronk), П. Дж. Ренден (P. G. Renden) та ін. [10–12]. Тому вогнепальна зброя є одним з ефективних засобів протидії злочинності, що дозволяє значною мірою забезпечити захист прав особистості, інтересів суспільства та держави. Значення застосування зброї особливо зростає в сучасних умовах, коли відзначаються стійка тенденція збільшення корисливо-насильницьких злочинів, скоєних з використанням вогнепальної зброї, зростання кількості випадків агресивної протидії працівникам правоохоронних органів та ін.

Основними міжнародними документами, що регламентують широкий спектр діяльності правоохоронних органів, є «Кодекс поведінки ООН для посадових осіб з підтримання правопорядку» та його європейський аналог – «Декларація про поліцію», ухвалена Парламентською Асамблеєю Ради Європи у 1979 р. У контексті цих нормативних актів особливе місце посідають правові питання застосування поліцією штатної вогнепальної зброї. Вони зобов'язують поліцію застосовувати силу лише у разі крайньої необхідності та за наявності законних підстав по наростаючій: переконання – фізична сила – спеціальні засоби – вогнепальна зброя.

Національне законодавство більшості країн світу обмежує застосування сили персоналом поліції відповідно до принципу пропорційності. Так, стаття 46 закону України «Про Національну поліцію» [1] вказує, що застосування вогнепальної зброї є найбільш суворим заходом примусу. Такі ж положення містять більшість законодавчих актів інших держав, що регламентують діяльність поліції.

Наприклад, під час несення служби співробітники Національної поліції Данії керуються § 15–20 закону «Про поліцію» (Politilovens), які регламентують підстави й порядок застосування табельної зброї та спеціальних засобів. Застосування зброї поліцією у ФРН регламентується федеральними законами та законами федеральних земель. Так, згідно з § 60–62 закону «Про громадську безпеку і порядок федеральної землі Гессен» (HSOG) поліцейський має право стріляти на ураження, якщо на злочинця не діють інші заходи безпосереднього примусу [13]. Аналогічну норму містить стаття 17 Закону про поліцію Польщі (Ustawy o Policji), яка дозволяє застосовувати вогнепальну зброю лише тоді, коли всі інші заходи примусу не дали позитивного результату.

Стаття 122-5 Кримінального кодексу Франції (Code Penal) кваліфікує застосування поліцією зброї як самозахист або необхідну оборону.

ФБР США визначає вбивство злочинця співробітником поліції під час виконання службових обов'язків як «виправдане» вбивство.

Аналіз світової практики застосування поліцією вогнепальної зброї вказує на те, що в різних регіонах світу вона має свою специфіку. Це стосується таких факторів, як наявність реальної загрози для життя й здоров'я поліцейських та інших осіб, рівень злочинності, незаконний обіг зброї тощо.

За даними А. І. Каплунова (2001), у період 1993–1996 років у Росії співробітниками органів внутрішніх справ було застрелено 1081

злочинця. За той самий період було приведено у виконання 162 смертних вироки [14]. Таким чином, співвідношення між злочинцями, застреленими правоохоронцями, та страченими за вироком суду становить 6,7:1.

Д. А. Корецький і С. Ф. Мілюков (2004) визначили цей феномен так: «позасудові репресії як законний засіб боротьби зі злочинністю» [15].

За даними Міністерства громадської безпеки КНР, у 2014 р. в країні із населенням 1384 млн було застрелено лише 12 правопорушників (для порівняння – за вироком суду щорічно страчують до 1700 злочинців).

З 1941 по 2008 роки внаслідок застосування поліцією Нової Зеландії вогнепальної зброї загинуло 22 злочинці. Поліція Данії протягом 1985–2002 років застосовувала зброю понад три тисячі разів, із яких лише 90 (3%) – на ураження. У результаті 78 правопорушників було поранено і 12 вбито.

Одним із факторів, що суттєво впливає на інтенсивність застосування табельної зброї персоналом поліції, є рівень злочинності в країні.

Результати наших досліджень указують на існування певної кореляційної залежності між рівнем злочинності та кількістю вбитих поліцією злочинців. Так, у деяких країнах Європи цей показник є дуже високим (Франція – $r = 0,93$, Англія й Уельс – $r = 0,92$), високим (Шотландія – $r = 0,881$, Польща – $r = 0,857$), середнім (Північна Ірландія – $r = 0,759$, ФРН – $r = 0,72$), а в інших країнах кореляційна залежність є низькою (Данія – $r = 0,475$, Росія – $r = 0,439$, Фінляндія – $r = 0,350$), дуже низькою (Ліхтенштейн – $r = 0,177$) або мінусовою (Туреччина – $r = -0,8892$, Канада – $r = -0,77269$, Бельгія – $r = -0,6003$, Італія – $r = -0,51441$, Румунія – $r = -0,03231$). Цей феномен обумовлюється причинами політичного та соціально-економічного характеру.

Суттєво відрізняються і показники застрелених поліцією злочинців у розрахунку на 100 тисяч населення. Серед європейських країн домінують Румунія – 2,24, Фінляндія – 2,16, Бельгія – 1,98 та Польща – 1,36. Найменший рівень мають Норвегія – 0,81, Швеція – 0,92 та Іспанія – 1,01.

Необхідно констатувати, що у низці країн поліцейські несуть службу без вогнепальної зброї (Велика Британія, Ісландія, Норвегія, Ірландія та ін.). На думку фахівців, цей феномен пов'язаний з тим, що населення негативно ставиться до озброєної поліції.

Найчастіше правоохоронці застосовують зброю як «смертельну силу» у критичних ситуаціях, які отримали на поліцейському сленгу

назву «kill or be killed» – «вбити або бути вбитим». За таких обставин поліцейські, за американською моделлю, самостійно приймають рішення про застосування зброї. При цьому згідно з поліцейською доктриною, результатом застосування вогнепальної зброї повинно бути гарантоване ураження цілі першим пострілом. У результаті використання такої тактики за останні роки у США має місце стійка тенденція зростання кількості загиблих серед цивільного населення. За офіційними даними, у 2013 р. поліцією було застрелено лише 461 цивільного, у 2014 р. було вбито вже 1104 громадян, у 2015 р. – 1134, а за перше півріччя 2017 р. – вже 599 чоловік.

Світова статистика свідчить про те, що для поліцейських імовірність застосування зброї проти озброєного злочинця є досить високою, тому досконале володіння табельною зброєю є важливою професійною якістю.

Застосування вогнепальної зброї працівниками поліції пов'язане з високою динамікою (швидкоплинність вогневого бою), патогенним впливом психологічних стресорів екстремальної ситуації та реальною загрозою для здоров'я й життя. Для таких ситуацій є характерними раптовість виникнення загрози й необхідність швидкої реакції на неї, миттєва оцінка ситуації, що склалася, відхід з лінії ведення злочинцем вогню, вихоплювання зброї, приведення її в готовність до стрільби та відкриття вогню. Це відповідає сучасній концепції тактики «ближнього бою» (Close quarters combat, CQC).

Вогневий двобій на близьких відстанях між поліцейськими та злочинцями має свою специфіку: високий темп стрільби, ігнорування тактичних прийомів, індивідуальна тактика дій навіть у разі дій у складі групи та ін. Час вогневого контакту триває від 2 до 5 секунд, а кількість пострілів становить 3–4 [16].

На результативність стрільби поліцейських безпосередньо впливає багато суб'єктивних та об'єктивних факторів. У разі виникнення реальної небезпеки дії поліцейського будуть визначатися рівнем його професійної підготовки та вмінням управляти своїм психічним станом в умовах патогенного впливу стресорів екстремальної ситуації. Негативні емоційні стани (страх, ступор, шок та ін.) суттєво впливають на точність навіть автоматизованих рухів. Ще у 1907 р. військовий психолог М. М. Головін указував, що в епоху кремнієвих рушниць значна кількість зброї, яку було підібрано на полі бою, виявилась зарядженою декілька разів [17].

Ізраїльські фахівці з вогневої підготовки вказують на те, що лише 25 % поліцейських у реальному бою застосовують практичні навич-

ки та алгоритми дій, отримані під час навчання та стрілецького тренінгу.

В умовах реальної вітальної загрози для життя та здоров'я ефективність стрільби та відсоток влучень знижуються у три рази, а кількість пострілів зростає у 1,3 рази. За даними ФБР США, ефективність стрільби поліцейських в екстремальних умовах становить 15–20 %, а серед злочинців – лише 8–10 %. При цьому відстань ведення вогневого бою не перевищує 10 метрів. Так, під час ведення вогневого бою офіцерами Департаменту поліції Нью-Йорка ефективність стрільби знижувалась у міру збільшення відстані. Якщо на відстані до двох ярдів (ярд – 0,914 метри) результативність становила 69 %, то на відстані 25 ярдів була лише 2 %. Цей феномен отримав у спеціалістів з екстремальної психології М. Селігман (M. Seligman), М. Діл (M. Deahl), Дж. С. Андерсон (G. S. Anderson) назву «стрес критичних інцидентів» (critical incident stress, CIS) [18–20].

Застосування вогнепальної зброї, особливо на ураження, призводить до високого рівня психічної травматизації особового складу поліції, що констатують Б. П. Джерсонс (B. P. Gersons, 2006), Е. С. Девідсон і С. Е. Мосс (A. C. Davidson, S. A. Moss, 2008). Результати досліджень М. Дж. МакМейнса (M. J. McMains, 1991), Дж. М. Хорн (J. M. Horn, 1991), М. Атчісон (M. Atchison, 1995), К. Стефенс (C. Stephens, 1996) свідчать про те, що до 90 % співробітників поліції, які брали участь у перестрілках, і 70 % поліцейських, які застрелили підозрюваного, протягом п'яти років залишають службу. Підрозділ, якій приймав участь у збройному інциденті, що супроводжувався жертвами, через порушення психічної адаптації може втратити до 20 % особового складу, констатують Д. Александер і Н. Дж. Кітчнер (D. Alexander, 1991; N. J. Kitchiner, 2001). Це пов'язано із патогенним впливом стресорів екстремальної ситуації та психотравмуючими наслідками застосування зброї. Поліцейські психологи, зокрема Р. Солон (R. Solomon) назвали психічну травматизацію, яка виникає унаслідок застосування зброї з летальними наслідками, «травмою у результаті стрілянини» (post-shooting traum, PST) [21].

У разі високої інтенсивності впливу це призводить до розвитку ПТСР, депресії, суїциду та ін. Так, серед поліцейських міста Санта-Ана (штат Каліфорнія, США), які застосовували зброю для протидії злочинцям, у 86 % було діагностовано симптоматику ПТСР.

Низка авторів, зокрема Б. П. Джерсонс і Л. Міллер (B. P. Gersons, L. Miller), вважають,

що після застосування поліцейськими зброї виникає необхідність проведення комплексу екстрених спеціальних заходів психологічного, медичного та фармакологічного характеру для ліквідації негативних наслідків [22; 23].

Із метою збереження психологічного здоров'я особового складу під час проведення спеціальних операцій та інших заходів підвищеного ризику обов'язковим є їх психологічне супроводження.

Фахівці з екстремальної психології Дж. Біссон (J. I. Bisson), Ван Еммерік (A. A. P. Van Emmetrik) та ін. вважають обов'язковим проводити з цією категорією поліцейських спеціальні психологічні дебрифінги [24; 25].

Висновки. З метою підвищення професійного рівня й ефективності ведення вогню персоналом Національної поліції України доціль-

но вивчати та засвоювати зарубіжний досвід алгоритму дій поліції в екстремальних умовах вогневого бою у міській місцевості (Military Operations on Urban Terrain, MOUT) та «Операції в населених пунктах» (Operations in Built Up Areas, OBUA).

У програму професійної підготовки доцільно включити розділ з вивчення обставин, що виключають злочинність дій, безпосередньо пов'язаних із застосуванням поліцією вогнепальної зброї.

У скороченому курсі підготовки особового складу Національної поліції України також доцільно завпровадити проведення стрілецьких тренінгів із використанням інтерактивних тирів, моделювання та розробку конкретних алгоритмів дій в екстремальних ситуаціях та ін.

Список бібліографічних посилань

1. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 01.12.2017).
2. Бандурка О. М. Заходи адміністративного припинення в діяльності міліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1994. С. 98–113.
3. Демидов Ю. Н., Базаров Р. А. Реализация сотрудниками милиции уголовно-правовых норм, исключающих преступность деяния. Челябинск, 1993. С. 45.
4. Флоря В. Применение огнестрельного оружия сотрудниками полиции (милиции) в пределах необходимой обороны. *Закон и жизнь*. 2010. № 12. С. 4–7.
5. Мемнонов А. О применении оружия. *Административный вестник*. 1928. № 4. С. 27.
6. Шайдуллин М. Ш. Предупреждение преступлений, совершаемых с использованием оружия : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2014. 182 с.
7. Уразалин И. М. Уголовно-правовые и криминологические аспекты применения физической силы, специальных средств и огнестрельного оружия сотрудниками органов внутренних дел : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Краснодар, 2004. 188 с.
8. Sewell J. D. The development of a critical life events scale for law enforcement. *Journal of Police Science and Administration*. 1983. No. 11. P. 113–114.
9. Gudjonsson G. H., Adam K. R. C. Occupational stresses among British police officers. *The Police Journal*. 1985. Vol. 1. Pp. 73–79.
10. Naeye J., Bleijendaal R. Agressie en geweld tegen politiemensen; Beledigen, bedreigen, tegenwerken en vechten. *Politie en Wetenschap*. Amsterdam : Vrije Universiteit, 2008. P. 45.
11. Timmer J., Pronk G. Comparing of Police Use of Violence in the EU // Eigensicherung und Schusswaffeneinsatz bei der Polizei: Beitrage aus Wissenschaft und Praxis / ed. by C. Lorei. Frankfurt : Verlag vor Polizeiwissenschaft, 2011. Pp. 181–192.
12. Renden P. G., Nieuwenhuys A., Savelsbergh G. J. P., Oudejans R. D. Dutch police officers' preparation and performance of their arrest and self-defence skills: A questionnaire study. *Applied Ergonomics*. 2015. Vol. 49. Pp. 8–17. DOI: 10.1016/j.apergo.2015.01.002.
13. Hessisches Gesetz über die öffentliche Sicherheit und Ordnung (HSOG). Vom 26. Juni 1990 GVBl. I S. 284.
14. Каплунов А. И. Применение и использование сотрудниками милиции огнестрельного оружия. Теория и практика. СПб., 2001. С. 6.
15. Корещий Д. А., Милуков С. Ф. Внесудебная репрессия как законный способ борьбы с преступностью. *Уголовное право*. 2004. № 1. С. 112–114.
16. Phillips S. W. Military-Style Weapons in Policing: A Limited Test of Diffusion. *Administrative Theory and Praxis*. 2016. Vol. 38. Pp. 168–187.
17. Головин Н. Н. Исследование боя. Исследование деятельности и свойств человека как бойца. СПб., 1907. 192 с.
18. Seligman M. The effectiveness of psychotherapy. *American Psychologist*. 1995. No. 29 (12). Pp. 965–974.
19. Deahl M., Srinivasan M., Jones N., Neblett C. & Jolly A. Evaluating psychological debriefing: are we measuring the right outcomes? *Journal of Traumatic Stress*. 2001. No. 14. Pp. 527–528.
20. Anderson G. S., Litzenger R., Plecas D. B. Physical Evidence of Police Officer Stress. *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management*. 2002. No. 25. Pp. 399–420.
21. Solomon R. Post-shooting trauma. *The Police Chief*. 1988. October. Pp. 40–44.

22. Gersons B. P. R. Patterns of posttraumatic stress disorder among police officers following shooting incidents: The two-dimensional model and some treatment implications. *Journal of Traumatic Stress*. 1989. No. 2. Pp. 247–257.
23. Miller L. Police personalities: Understanding and managing the problem officer. *The Police Chief*. 2003. May. Pp. 53–60.
24. Bisson J. I., Jenkins P., Alexander J. and Bannister C. Randomized Controlled trial of psychological debriefings for victims of acute burn trauma. *British Journal of Psychiatry*. 1997. No. 171. Pp. 78–81.
25. Van Emmerik A. A. P., Kamphuis J. H., Hulsbosch A. M., Emmelkamp P. M. G. Single session debriefing after psychological trauma: a metaanalysis. *Lancet*. 2002. No. 360. Pp. 766–771.

Надійшла до редколегії 15.12.2017

ЛОГАЧЕВ Н. Г. ПРАВОВЫЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ОГНЕСТРЕЛЬНОГО ОРУЖИЯ ПЕРСОНАЛОМ ПОЛИЦИИ

Рассмотрены вопросы применения полицией табельного огнестрельного оружия. Проведен анализ стресс-факторов профессиональной деятельности полиции, которые непосредственно влияющих на травматизм и гибель личного состава. Установлена корреляционная зависимость между уровнем преступности и количеством застреленных преступников.

Детально проанализирован огневой поединок между полицейскими и преступниками. Рассмотрены проблемы, связанные с высоким уровнем психического травматизма личного состава полиции в результате применения оружия на поражение.

Ключевые слова: полиция, законодательство, огнестрельное оружие, стресс-факторы, психический травматизм.

LOGATCHEV N. G. LEGAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF USING FIREARMS BY POLICE PERSONNEL

The author has provided the results of the study of international countries' legislation regulating the use of firearms by the police. Various positions of specialists in the field of law have attracted the author's attention. Thus, scholars within administrative law consider the use of firearms by the police as an administrative compulsion. Others believe that the use of firearms by the police is a criminal and legal measure, since it is aimed at neutralizing a criminal rather than an administrative offense.

It has been noted that the police service is a part of extreme occupations, the police themselves constitute a high-risk group, and this is due to a large number of stress factors.

Due to the results of the analysis of the causes of police officers' deaths in different regions of the world, the problem of high level of mortality and traumatism occupies the special place within police activities. The results of the author's correlation analysis confirmed that crime is one of the factors that directly affect the deaths of police officers and offenders.

Some aspects of fire fighting between police officers and armed criminals have been considered. It has been emphasized that the use of firearms causes high level of psychological traumatization of police personnel. This is due to the pathogenic effects of extreme stressors and the psycho-traumatic consequences of the use of weapons.

In order to reduce psychological trauma and sanitary losses among police personnel after the use of department-issued sidearm, the author has offered a compulsory conduction of a complex of emergency special measures of psychological, medical and pharmacological nature; to eliminate the negative consequences of using firearms, the author also considers it important to conduct a special debriefing for this category of police officers.

Keywords: police, legislation, firearms, stress factors, psychological traumatism.

УДК 159.92

К. І. МАРАВСЬКА,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7103-4350>

ДО ПИТАННЯ НОРМАТИВНОСТІ ПОВЕДІНКИ КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Досліджено питання нормативності поведінки курсантів вищих навчальних закладів МВС України зі специфічними умовами навчання. Проаналізовано нормативно-правову документацію, що регламентує процес підготовки курсантів у Харківському національному університеті внутрішніх справ. Визначено конкретні прояви ненормативної поведінки курсантів і проведено аналіз статистично-звітної інформації щодо таких проявів.

Ключові слова: нормативність, ненормативна поведінка, поліцейський, вищий навчальний заклад МВС України, специфічні умови навчання.

Maravska, K.I. (2017), "On the issue of standardization of behavior of cadets of higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine with specific training conditions" ["Do pytannia normatyvnosti povedinky kursantiv vyshchych navchalnykh zakladiv MVS Ukrainy zi spetsyfnymy umovamy navchannia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 204–210.

Постановка проблеми. Сучасні умови розвитку українського суспільства, шлях до євроінтеграції, суспільна думка та події, що відбуваються останнім часом у державі, зумовили необхідність формування нового органу для здійснення правоохоронної функції, протидії злочинності та підтримання публічної безпеки і порядку. Так, у 2015 р. був ухвалений закон України «Про Національну поліцію» [1], яким створено новий орган виконавчої влади – Національну поліцію України.

Для розуміння поточної ситуації в суспільстві та змін, що відбулися протягом року у зв'язку зі створенням Національної поліції, потрібно навести дані дослідження, проведеного Харківським інститутом соціальних досліджень у 2015 р., згідно з якими кількість тих, хто довіряє поліції, зросла з 19,1 % до 40,3 %. Слід зазначити, що кількість тих, хто не довіряв правоохоронцям (колишній міліції), зменшилася з 70,0 % до 46,0 %, зросла кількість громадян, які вказують, що правоохоронці уважно вислухали їх (з 63,5 % у 2014 р. до 82,0 % у 2015 р.). Кількість респондентів, які зазначили, що працівники поліції поставилися до них з повагою, у 2015 р. сягнула 74,8 %, удвічі зменшилася кількість тих, кому поліція (міліція) натякала на грошову винагороду або подарунок (з 15,8 % до 8,7 %) [2].

Соціологічною компанією Taylor Nelson Sofres (TNS) на замовлення компанії IREX було проведено дослідження у 12 містах України, які включені до пілотного проекту з організації взаємодії між поліцією та громадськістю – Community policing. Загалом протягом 2016–2017 рр. було опитано 2500 осіб. За півроку довіра до Національної поліції зросла на 4,6 % (від 38,9 % до 43,5 %), а недовіра знизилася на 1,3 % (від 22,8 % до 21,5 %). До патрульної поліції рівень довіри зріс на 5,5 % (від 47,5 % до 53 %), а рівень недовіри знизився на 3 % (від 19 % до 16 %) [3]. Однак рівень оптимістичності ставлення населення до новоствореної поліції протягом 2016–2017 рр. дещо знизився з (60 % до 40 %), що й міністр внутрішніх справ України вважає нормальним і природним явищем [4].

На думку силовиків, зниження довіри могли викликати скандали, які відбулися в лавах по-

ліцейських, – не завжди професійно проведені затримання порушників, трагічний розстріл копів озброєним злочинцем у Дніпрі тощо. Ще один фактор – понад 500 ДТП у 2016 році, що сталися за участі патрульних поліцейських [5].

Зазначимо, що більшість працівників поліції починають професійний шлях у вишах зі специфічними умовами навчання, у зв'язку з чим постає питання формування їх нормативної поведінки вже від початку навчання.

Стан дослідження. Проблемі оцінки поведінки людини присвячено широке коло наукових праць у різних галузях наук – психіатрії, психології, соціології, педагогіці, кримінології тощо. Це призвело до існування певного термінологічного перевантаження та плутанини у визначенні поведінки людини в континуумах девіантності, нормативності, асоціальності тощо. Тематика нашого дослідження стосується нормативності поведінки людини як ступеня її відповідності конкретним нормам (соціальним, професійним, етичним, моральним тощо) оточення, в якому вона перебуває.

Виклад основного матеріалу. Майбутні поліцейські – курсанти ВНЗ МВС зі специфічними умовами навчання – є представниками сучасного покоління молоді, тобто на них впливає вся сукупність загальносоціальних норм. Вони «є носіями усіх тих загальних рис, які характерні для сучасної людини гуманного суспільства. Процес виховання у таких вищих навчальних закладах загартовує молодих людей соціально, політично, морально та фізично» [6, с. 147]. Очевидно, що для курсантів ВНЗ МВС як професіоналів поведінка додатково регламентується не тільки соціальними, а й нормативно-правовими, дисциплінарними нормами, нормами професійної етики тощо, які конкретизовані у відомчих вимогах – наказах, інструкціях і положеннях. Нормативною вважається поведінка, яка відповідає нормативним вимогам [1; 7–16].

Документів і нормативно-правових актів, які регламентують підготовку поліцейських, дуже багато, їх зміст залежить від політичної ситуації в країні. Так, більшість документів, які регламентували підготовку міліціонерів і пояснювали правила професійного етикету, втратили чинність і були замінені новими. Зміст

нормативно-правових актів для поліцейських став більш чітким та являє собою інструкцію до дій, наприклад, Правила етичної поведінки поліцейських [17].

Мета й організація дослідження. Метою дослідження стало теоретичне обґрунтування критеріїв і переліку проявів ненормативної поведінки курсантів ВНЗ МВС України та їх перевірка.

Було проведено аналіз проявів ненормативної поведінки курсантів 1–4 курсів Харківського національного університету внутрішніх справ за 2014–2017 рр.

На першому етапі було вивчено та проаналізовано нормативно-правову документацію, яка регламентує процес підготовки курсантів у Харківському національному університеті внутрішніх справ [1; 8–16]. Цей етап дозволив виокремити прояви ненормативної поведінки та з'ясувати, що конкретно є такими проявами.

1. Під час перебування в навчальному закладі такими проявами є:

1) у навчальній діяльності:

– *щодо процесу навчання*: порушення розпорядку дня; систематичні запізнення на заняття з будь-яких причин; пропуски занять без поважних причин; порушення правил носіння однострою поліцейських; неохайний зовнішній вигляд; створення конфліктних ситуацій; пересування територією університету не у складі строю тощо;

– *стосовно викладачів*: порушення правил поведінки на заняттях; порушення субординаційних стосунків; створення конфліктних ситуацій; лихослів'я тощо;

2) у службовій діяльності:

– *у позанавчальний час*: порушення розпорядку дня; порушення правил носіння однострою поліцейських; неохайний зовнішній вигляд; невиконання військового вітання; створення конфліктних ситуацій; вихід за межі розташування університету без записок на звільнення; вживання їжі, напоїв і паління в невідповідному місці; вживання алкогольних напоїв і наркотичних речовин тощо;

– *під час несення служби у добовому наряді*:

а) *на контрольно-пропускному пункті*: байдуже або недбале ставлення до виконання своїх обов'язків; відволікання від несення служби сторонніми справами; прояви бездіяльності у випадку виникнення надзвичайних ситуацій, пожежі та виявлення сторонніх підозрілих предметів; вихід за територію університету та залишення місця несення служби без дозволу чергового коменданта університету; невиконання військового вітання; порушення правил

носіння однострою поліцейських; неохайний зовнішній вигляд; передавання будь-кому спеціальних засобів, за винятком осіб, яким вони підпорядковані; пропуск на територію університету осіб без документів встановленого зразка та без дозволу чергового коменданта або його помічника; порушення службової дисципліни; нестатутні стосунки між курсантами; лихослів'я; паління в невідповідному місці тощо;

б) *в адміністративному корпусі, на курсі (в гуртожитку)*: байдуже або недбале ставлення до виконання своїх обов'язків; відволікання від несення служби сторонніми справами; прояви бездіяльності у випадку виникнення надзвичайних ситуацій, пожежі та виявлення сторонніх підозрілих предметів; залишення місця несення служби; невиконання військового вітання; порушення правил носіння однострою поліцейських; неохайний зовнішній вигляд; пропуск у приміщення гуртожитку сторонніх осіб; залишення приміщення гуртожитку без дозволу начальника курсу; лихослів'я; паління в невідповідному місці тощо;

– *під час охорони публічної безпеки та порядку*: відволікання від несення служби сторонніми справами; передавання будь-кому спеціальних засобів, за винятком осіб, яким вони підпорядковані; прояви бездіяльності у випадку виникнення надзвичайних ситуацій, пожежі та виявлення сторонніх підозрілих предметів; порушення правил етичної поведінки поліцейських; невиконання військового вітання; порушення правил носіння однострою поліцейських; неохайний зовнішній вигляд; вживання алкогольних напоїв і наркотичних речовин; паління у громадських місцях; лихослів'я тощо.

2. Під час звільнення проявами ненормативної поведінки є: неохайний зовнішній вигляд; прояви бездіяльності у випадку виникнення надзвичайних ситуацій, пожежі та виявлення сторонніх підозрілих предметів; порушення транспортної дисципліни (порушення ПДР, керування авто- та мототранспортом у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння або з одночасним вживанням лікарських засобів із умістом спирту або таких, що знижують швидкість реакцій); вживання алкогольних і наркотичних речовин, а також паління у громадських місцях; лихослів'я тощо.

3 Метою забезпечення якісного функціонування курсантських підрозділів, належної організації внутрішньої служби, активізації виховної роботи, зміцнення службової дисципліни, підвищення рівня професійної підготовки перемінного складу університету, покращення морально-психологічного клімату в навчальних

групах і відділеннях курсантів та забезпечення дієвого самоврядування на навчальних курсах призначаються молодші командири курсантських підрозділів – помічники начальника курсу, командири навчальних груп і командири навчальних відділень.

Молодший командир зобов'язаний завжди дотримуватися норм етики, не вчиняти дій, що можуть призвести до втрати незалежності й об'єктивності під час виконання покладених обов'язків, виявляти повагу до начальників, старших по службі та за спеціальним званням, бути ввічливим, дотримувалися правил носіння форменого одягу, з гідністю та честю поводити себе поза службою, бути прикладом у додержанні публічного порядку, утримувати інших від порушень правопорядку [18, п. 1.5]. Однак нами було з'ясовано, що серед молодших командирів також зустрічаються особливі прояви ненормативної поведінки, яка виражається у: приховуванні або умисному наданні неправдивої інформації про дійсний стан службової дисципліни в підпорядкованому підрозділі; обіцянках, пропозиціях, наданні або одержанні подарунку для вирішення будь-яких організаційних питань, що пов'язані з проходженням служби або навчанням; систематичному невиконанні наказів прямих начальників або недбалому ставленні до виконання своїх обов'язків.

На другому етапі дослідження було проведено аналіз статистично-звітної інформації щодо проявів ненормативної поведінки серед курсантів 1–4 курсів Харківського національного університету внутрішніх справ за період 2014–2017 рр. Показники порушень мали тенденцію до зростання з кожним роком. Так, у 2014/2015 н.р. зафіксовано 795 проявів ненормативної поведінки, у 2015/2016 н.р. цей показник збільшився до 1241, а у 2016/2017 н.р. він склав 1411 порушень.

За статистичними даними, у 2014/2015 н.р. до відповідальності було притягнуто 795 осіб, у 2015/2016 н.р. – 1231 особу, а у 2016/2017 н.р. – 1406 осіб. Це свідчить, що на сьогодні проблема прояву ненормативної поведінки курсантів ВНЗ МВС України є нагальною, і така ситуація потребує застосування психологічних методів і прийомів для її невідкладного вирішення.

Зафіксовані та найбільш поширені прояви ненормативної поведінки курсантів наведено у табл. 1.

За даними, наведеними в таблиці, можемо зробити висновок, що найбільш поширеними проявами ненормативної поведінки курсантів є невиконання військового вітання (кількість порушень зросла з 4 % до 24,6 % протягом

2014–2017 рр.) та порушення правил носіння однострою поліцейських (кількість порушень зросла з 9,3 % до 22,7 % протягом 2014–2017 рр.).

Ця вимога регламентується ст. 11 закону України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» [12] і наказом МВС України «Про затвердження Правил носіння однострою поліцейських» [16] та спрямована на адаптацію курсантів до умов субординаційних відносин і дотримання правил носіння однострою поліцейських.

Серед більшості курсантів 2 і 3 курсів також має місце такий прояв ненормативної поведінки, як неохайний зовнішній вигляд, що неприпустимо у ВНЗ МВС України зі специфічними умовами навчання, де офіцери та курсанти мають бути взірцем зовнішнього вигляду не тільки на території навчального закладу, але й за його межами. Цей показник поступово знижувався з 14,7 % до 5,6 % протягом періоду дослідження. Це свідчить, що новий однострій кращий за колишню міліцейську форму, більш сучасний, курсанти відчують себе справжніми поліцейськими.

На увагу заслуговує такий прояв ненормативної поведінки курсантів, як неналежне виконання обов'язків у добовому наряді (близько 27 % від загальної кількості порушень протягом періоду дослідження).

Паління у невстановленому місці також має досить високий показник, але він поступово знижувався (з 17,7 % до 9,9 % протягом 2014–2017 рр.). Це обумовлено тим, що в молоді у пріоритеті – здоровий спосіб життя, вільний від шкідливих звичок. Палити дозволяється тільки у спеціально відведених для цього місцях.

Показник порушення правил пересування територією університету залишається на низькому рівні (майже 2 %). Це свідчить про належний контроль за цим елементом з боку керівництва.

На низькому рівні залишається показник слабого контролю за підлеглим особовим складом (близько 1,5 %). Курсанти відповідально ставляться до виконання покладених на них обов'язків, що обумовлено особистісними якостями тих осіб, яких призначено молодшими командирами.

Через те, що життя та навчання курсантів суворо регламентовано низкою нормативно-правових актів, майже не зустрічається такий прояв ненормативної поведінки, як порушення правил поведінки та професійної етики (близько 1 %). Курсанти у цілому поведуться стримано, доброзичливо, уважно та ввічливо, контролюють

свою поведінку, почуття й емоції, дотримуються норм ділового мовлення, не допускають використання ненормативної лексики тощо, як

вимагає цього розділ II Правил етичної поведінки поліцейських [17].

Таблиця 1

**Статистичні показники проявів ненормативної поведінки курсантів
(у відсотках від загальної кількості порушень)**

	Неналежне виконання обов'язків у добовому наряді	Паління в невідновленому місці	Неохайний зовнішній вигляд	Порушення правил поведінки та професійної етики	Порушення правил носіння однострою поліцейських	Невиконання військового вітання	Порушення розпорядку дня	Порушення дисципліни строю	Запізнення у стрій і будь-які інші	Низький рівень знань нормативних прав і обов'язків	Порушення правил пересування територією університету	Порушення порядку звільнення	Порушення правил зберігання службового посвідчення	Порушення пропускового режиму	Слабкий контроль за підлеглим особовим складом
2014–2015 н.р.															
1 курс	39,4	21,2	0,4	–	5,8	7,5	6,6	0,9	–	13,3	3,5	–	–	–	1,3
2 курс	39,4	16,3	21,1	–	9,2	2,4	3,9	–	1,6	2,4	0,8	–	–	–	2,9
3 курс	17,5	16,4	19	2,1	13,8	3,2	13,2	5,3	2,1	4,2	1,6	–	–	1,1	0,5
Загальне значення	34,2	17,7	14,7	0,5	9,3	4	6,9	1,5	1,3	5,9	1,8	–	–	0,3	1,9
2015–2016 н.р.															
1 курс	54,3	10,8	1,1	1,1	8,7	17,4	2,2	–	–	2,2	–	–	–	–	2,2
2 курс	22,9	18,2	5,6	1,6	17,5	14,5	16	0,7	0,9	0,2	0,5	–	0,2	–	1,1
3 курс	26,2	13,5	4,7	2,9	18,4	13,4	16,4	0,3	0,2	–	1,9	0,9	–	–	1,2
4 курс	37,5	–	–	–	50	–	–	–	–	–	–	–	–	–	12,5
Загальне значення	26,9	15,3	4,8	2,2	17,5	14,1	15,1	0,5	0,5	0,2	1,1	0,4	0,1	–	1,3
2016–2017 н.р.															
1 курс	23,3	6,8	3,1	1,1	25,6	25,1	7,9	0,2	1,3	1,3	3,7	–	–	–	0,4
2 курс	27,5	9,2	4,6	1,8	22	29,4	1,8	0,9	–	–	0,9	–	–	–	1,8
3 курс	20,1	9,8	8,6	0,7	21,6	24,8	6,2	1,2	0,7	3,7	1,1	–	–	–	1,4
4 курс	16,7	15,3	4,2	0,3	20,6	21,6	15,7	1	–	–	2,8	–	–	–	1,7
Загальне значення	21	9,9	5,6	0,9	22,7	24,6	8,4	0,8	0,7	1,9	2,3	–	–	–	1,2

Порушення розпорядку дня досить поширене серед курсантів 2–4-х курсів, а не 1-х, що було б очікуваним. Оскільки вже минув період адаптації до умов навчання та несення служби, курсанти досить вільно себе почувають у межах навчального закладу і відчують деяку безкарність за незначні провини. Вони вважають, що іноді можна порушити розпорядок дня, наприклад, під час занять або самопідготовки спати в бібліотеці або відвідувати буфет чи пропускати заняття. Цей показник поступово зростає з 6,9 % до 8,4 % за період 2014–2017 рр. Тобто помітне значне збільшення цього показ-

ника як у курсантів перших курсів, так і в курсантів четвертих курсів, що свідчить про їх толерантність до дрібних порушень.

Такий показник ненормативної поведінки курсантів, як запізнення, залишається на низькому рівні (1 %). В університеті систематично вживають заходів і контролюють курсантів, виховуючи в них почуття відповідальності та пунктуальності.

Порушення дисципліни строю не є характерним порушенням серед курсантів. Цей показник також залишається на низькому рівні (майже 1 %).

Під час виконання покладених на них завдань та обов'язків курсанти повинні знати і застосовувати вимоги законів, що регламентують їхні права та обов'язки. Зокрема, це стосується ст. 42–45 закону України «Про Національну поліцію» [1], які регламентують порядок та умови застосування фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї. З'ясовано, що курсанти мають високий рівень знань нормативних документів, про що свідчать низькі показники порушень (зменшилися з 5,9 % до 1,9 % протягом періоду дослідження).

Також зафіксовано поодинокі випадки порушення порядку звільнення (0,4 % у 2015/2016 н.р.), правил зберігання службового посвідчення (0,1 % у 2015/2016 н.р.) та пропускового режиму (0,3 % у 2014/2015 н.р.). Ці показники дуже низькі та не повторюються з року в рік.

Проведене дослідження дозволило зробити низку теоретичних узагальнень та емпіричних **висновків**:

1. Розроблено перелік конкретних проявів ненормативної поведінки курсантів: порушення розпорядку дня; систематичні запізнення на заняття з будь-яких причин; пропуски занять без поважних причин; порушення правил носіння однострою поліцейських; неохайний зовнішній вигляд; невиконання військового вітання; пересування територією університету не у складі строю; порушення правил поведінки на заняттях; порушення субординаційних стосунків; лихослів'я; вихід за межі розташування університету без записок на звільнення; вживання їжі, напоїв і паління у невідповідних місцях; вживання алкогольних напоїв і наркотичних речовин; байдуже або недбале ставлення до виконання своїх обов'язків; відволікання від несення служби сторонніми справами; прояви бездіяльності у випадку виникнення надзвичайних ситуацій, пожежі та виявлення сторонніх підозрілих предметів; передавання будь-кому спеціальних засобів, за винятком

осіб, яким вони підпорядковані; залишення місця несення служби; пропуск на територію університету осіб без документів встановленого зразка та дозволу чергового коменданта або його помічника; порушення службової дисципліни; нестатутні стосунки між курсантами; створення конфліктних ситуацій; пропуск у приміщення гуртожитку сторонніх осіб; залишення приміщення гуртожитку без дозволу начальника курсу; порушення правил етичної поведінки поліцейських; порушення транспортної дисципліни (порушення ПДР, керування авто- та мототранспортом у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння або з одночасним вживанням лікарських засобів із змістом спирту або таких, що знижують швидкість реакцій). Серед молодших командирів такими проявами є: приховування або умисне надання неправдивої інформації про дійсний стан службової дисципліни в підпорядкованому підрозділі; обіцянки, пропозиції, надання або одержання подарунку для вирішення будь-яких організаційних питань, що пов'язані з проходженням служби або навчанням; систематичне невиконання наказів прямих начальників або недбале ставлення до виконання своїх обов'язків тощо.

2. Виявлено найбільш типові прояви ненормативної поведінки курсантів: неналежне виконання обов'язків у добовому наряді; паління в невідповідному місці; порушення правил носіння однострою поліцейських; невиконання військового вітання та порушення розпорядку дня. Високі показники цих порушень свідчать, що, незважаючи на постійний суворий контроль з боку керівництва університету, курсанти продовжують систематично порушувати встановлені норми та правила поведінки. А низькі показники вказують на те, що деякі прояви ненормативної поведінки майже не зустрічаються або не є характерними порушеннями. Також курсанти відповідально ставляться до виконання покладених на них обов'язків.

Список бібліографічних посилань

1. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 07.12.2017).
2. Результати соціологічного дослідження щодо діяльності міліції (поліції) та напрямків її реформування у 2014–2015 рр. // ГУНП у Львівській області : офіц. сайт. URL: <https://lv.npu.gov.ua/uk/publish/article/184646> (дата звернення: 07.12.2017).
3. Рівень довіри до Нацполіції // Міністерство внутрішніх справ України : офіц. сайт. URL: http://mvs.gov.ua/ua/news/6976_Stavlennya_naselennya_do_reformi_policii_v_Ukraini_PREZENTACIYA.htm (дата звернення: 07.12.2017).
4. Рівень довіри українців до патрульної поліції // ТСН : сайт. URL: <https://tsn.ua/politika/riven-doviri-dopatrulnoyi-politsiyi-vrav-na-20-avakov-887523.html> (дата звернення: 08.12.2017).
5. Як змінилася довіра до поліції в Україні / f1.новини : сайт. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/395970/yak-zminylasya-dovira-do-politsiyi-v-ukrayini> (дата звернення: 08.12.2017).
6. Вайда Т. С., Черкашин А. І., Доценко В. В. Основи виховання працівників ОВС : практ. посіб. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2014. 318 с.

7. Конституція України : закон України № 254к/96-вр від 28.06.1996 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 09.12.2017).
8. Про затвердження Порядку складання Присяги працівниками Національної поліції : наказ МВС України від 09.11.2015 № 1453 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1487-15> (дата звернення: 09.12.2017).
9. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України : закон України від 22.02.2006 № 3460-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-15> (дата звернення: 09.12.2017).
10. Про запобігання корупції : закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 09.12.2017).
11. Про затвердження Положення про вищі навчальні заклади МВС : наказ МВС України від 14.02.2008 № 62 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0193-08> (дата звернення: 09.12.2017).
12. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : закон України від 24.03.1999 № 548-XIV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14> (дата звернення: 09.12.2017).
13. Про Стройовий статут Збройних Сил України : закон України від 24.03.1999 № 549-XIV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-14> (дата звернення: 09.12.2017).
14. Про однострій поліцейських : постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 № 823 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/823-2015-п> (дата звернення: 09.12.2017).
15. Про затвердження норм належності однострою поліцейських (у мирний час) : наказ МВС України від 22.06.2016 № 530 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1004-16> (дата звернення: 09.12.2017).
16. Про затвердження Правил носіння однострою поліцейських : наказ МВС України від 19.08.2017 № 718 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1122-17> (дата звернення: 09.12.2017).
17. Правила етичної поведінки поліцейських : затв. наказом МВС України від 09.11.2016 № 1179 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16> (дата звернення: 09.12.2017).
18. «Про статус молодших командирів курсантських підрозділів Харківського національного університету внутрішніх справ» : наказ ХНУВС від 04.04.2016 № 205.

Надійшла до редколегії 05.12.2017

МАРАВСКАЯ Е. И. К ВОПРОСУ НОРМАТИВНОСТИ ПОВЕДЕНИЯ КУРСАНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ МВД УКРАИНЫ СО СПЕЦИФИЧЕСКИМИ УСЛОВИЯМИ ОБУЧЕНИЯ

Исследован вопрос нормативности поведения курсантов высших учебных заведений МВД Украины со специфическими условиями обучения. Проанализирована нормативно-правовая документация, регламентирующая процесс подготовки курсантов в Харьковском национальном университете внутренних дел. Определены конкретные проявления ненормативного поведения курсантов и проведен анализ отчетно-статистической информации в отношении таких проявлений.

Ключевые слова: *нормативность, ненормативное поведение, полицейский, высшее учебное заведение МВД Украины, специфические условия обучения.*

MARAVSKA K. I. ON THE ISSUE OF STANDARDIZATION OF BEHAVIOR OF CADETS OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE WITH SPECIFIC TRAINING CONDITIONS

The current problem of standardization of behavior of cadets of higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine with specific training conditions, which accomplish the training of police officers, has been researched.

The regulatory documentation, which regulates the training process of cadets at Kharkiv National University of Internal Affairs, has been analyzed. As a result of the conducted research, the author has distinguished specific manifestations of abnormal behavior of cadets in different spheres of life; has provided generalized characteristics of these manifestations.

The statistical information about the manifestations of abnormal behavior of cadets of 1–4 years of study for the period 2014–2017 has been analyzed. The dynamics of manifestations of non-normative behavior has been considered; the author has also attempted to reveal the main causes of violations of established norms and rules of conduct.

Keywords: *standardization, abnormal behavior, police officer, higher educational establishment of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, specific training conditions.*

УДК 159.925

С. В. ХАРЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент, професор
кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5149-7892>

ЗМІСТОВНІ СКЛАДОВІ ПРОГРАМИ Й ОСНОВНІ ТЕХНІКИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

Охарактеризовано складові соціально-психологічного тренінгу соціального інтелекту поліцейських. Використання описаних технік спрямовано на розвиток: адекватного сприйняття емоційної та вербальної експресії партнерів у спілкуванні; розуміння мотивів співрозмовників; вміння передбачити розвиток комунікативної ситуації; вміння донести власну думку до різних за індивідуальними властивостями осіб. Такі техніки можуть бути застосовані в процесі підготовки курсантів у ВНЗ зі специфічними умовами навчання або для післядипломної освіти поліцейських різних підрозділів.

Ключові слова: соціальний інтелект, ділове спілкування, соціально-психологічний тренінг, професійна підготовка поліцейських.

Kharchenko, S.V. (2017), "Content components of the program and main techniques of social and psychological training of a police officer's social mental capacity" ["Zmistovni skladovi prohramy i osnovni tekhniki sotsialno-psykholohichnoho treninhu sotsialnoho intelektu politseiskoho"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 211–216.

Постановка проблеми. Ділове спілкування посідає все більш значуще місце у професійній діяльності сучасного поліцейського. До органів поліції звертаються мільйони осіб. Так, за даними О. М. Бандурки, у 2016 році діяльність органів поліції тією чи іншою мірою торкнулася більше 12 млн громадян. У ст. 11 закону України «Про Національну поліцію» [1] міститься положення, що «діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб». Ефективній взаємодії поліцейського з населенням, правопорушниками, колегами сприяє розвинутий соціальний інтелект. Він забезпечує отримання й ефективну обробку максимуму інформації про поведінку людей, розуміння мови невербального спілкування, формулювання швидких і точних висновків про суб'єктів спілкування, успішне прогнозування їх реакції в певних умовах тощо.

За даними досліджень (М. М. Монастирний, 2008; наше дослідження, проведене у 2017 році), рівень розвитку здібностей соціального інтелекту курсантів ВНЗ зі специфічними умовами навчання та поліцейських найчастіше відповідає середньому рівню або нижче. Використання соціально-психологічного тренінгу є важливою складовою розвитку здібностей соціального інтелекту поліцейського в процесі фахової підготовки та післядипломної освіти.

Стан дослідження. Для повноцінного розвитку соціального інтелекту особистості полі-

цейського необхідні певним чином організоване розширення соціального досвіду й інтенсивна практика ефективних соціальних взаємодій. Сучасна психологія пропонує значну кількість методів, які сприяють розвитку здібностей соціального інтелекту особистості: психогімнастичні вправи (І. В. Харитоновна), навчально-пізнавальні завдання (М. В. Оданович), рольові та ділові ігри (І. Ю. Ісаєва, О. Є. Козлова), соціально-психологічні тренінги (Г. П. Геранюшкіна, М. Л. Тарасенко, С. В. Харченко), кіно-тренінги (І. Н. Верхотурова, С. В. Харченко), читачька діяльність (Н. Ю. Кіселева), тренінги та семінари аксеологічного змісту (Е. З. Івашкевич, Н. О. Михальчук) тощо. Основними обмеженнями щодо застосування вказаних методів у процесі фахової й особливо післядипломної освіти поліцейських є брак часу, невисока мотивація та певні особливості навчальної та професійної діяльності (значне навантаження, жорстка регламентація діяльності, відносини підпорядкування, субординація, обмеження кола спілкування тощо).

Нами були підібрані та в процесі викладання в Харківському національному університеті внутрішніх справ начальних дисциплін «Професійна психологічна підготовка поліцейських», «Психологія управління», «Ефективна комунікація» тощо апробовані вправи соціально-психологічного тренінгу, які можуть бути застосовані тренером-психологом під час проведення повноцінного соціально-психологічного тренінгу соціального інтелекту для курсантів ВНЗ із специфічними умовами навчання та поліцейських

різних підрозділів або як окремі вправи під час проведення практичних занять.

Метою статті є характеристика апробованих автором складових соціально-психологічного тренінгу здібностей соціального інтелекту, які можуть бути використані тренером-психологом під час професійної підготовки поліцейських.

Виклад основного матеріалу. Соціально-психологічний тренінг соціального інтелекту найбільшою мірою спрямований на розвиток у поліцейських таких здібностей:

– адекватно сприймати емоційні реакції та вербальну експресію партнерів у процесі ділового спілкуванні;

– правильно розуміти мотиви співрозмовників і свій вплив на розгортання ситуації взаємодії;

– ефективно передбачати розвиток комунікативної ситуації;

– висловлюватися зрозуміло для різних за індивідуальними властивостями осіб.

За несприятливих умов для проведення тренінгу (робота з декількома групами одночасно; робота у групах, які завеликі або, навпаки, замалі за кількістю учасників; технічні недоліки організації, наприклад, незручне приміщення, обмеження щодо розташування учасників тощо) тренер-психолог з описаних складових може скласти найбільш відповідний ситуації сценарій проведення тренінгу, окремого тренінгового заняття або використати лише окремі вправи. Найбільш ефективним, як свідчать літературні дані та власний практичний досвід, є включення до програми тренінгу міні-лекції, вправ на індивідуальну роботу, роботу в малих групах (4–5 осіб) та роботу всієї групи (оптимальною, на нашу думку, є група в 12, 15 або 16 осіб, за такої кількості забезпечена достатня варіативність особистісного досвіду учасників, така група вдало поділяється на малі групи, тренер без зайвої напруги контролює процес роботи та динаміку в групі), групових дискусій; рольових ігор (використання обмежується наявністю сприятливого клімату в групі та акторськими здібностями учасників). Якщо є можливість проведення повноцінного тренінгу, тренеру доцільно варіювати завдання з відеофрагментами та без їх застосування; вправи, в яких учасники працюють у малих групах (краще використовувати 1–2 за тренінговий день). Тренеру необхідно мотивувати учасників такою думкою: «Щоб дійсно щось знати, необхідно це зробити».

У процесі роботи тренеру необхідно прагнути сформулювати в учасників тренінгу цілісне уявлення щодо емоцій, станів, мотивів у процесі комунікації тощо, що є важливим для забезпечення швидкості прийняття рішення в процесі

комунікації (надмірна рефлексія в процесі спілкування є зайвою). На нашу думку, визначення учасниками тренінгу певних «маркерів» ідентифікації, усвідомлення окремих феноменів спілкування («На які ознаки спиралися, щоб дійти такого висновку?») в групах курсантів і молодих працівників, яким потрібно розвивати аналітичну складову соціального пізнання та формувати певні алгоритми, є припустимим і навіть бажаним. Працівникам із певним досвідом роботи більш важливим є зменшення впливу стереотипів у процесі пізнання соціальних явищ, що виникають у професійній діяльності, тому після оцінки рівня знань та ефективності їх використання акцент у тренінгу необхідно зосереджувати на усвідомленні варіативності поведінки людей, її полімотивованості («А про що ще це може свідчити?», «Які мотиви або наслідки є ще, менш можливі?»). Слід додати, що розвинений соціальний інтелект є одним з ресурсів для зменшення вірогідності емоційного вигорання в осіб, які працюють у сфері «людина – людина» (М. С. Кайдин, 2012).

Зауважимо, що ефективність технік соціально-психологічного тренінгу визначалася нами на основі спостереження певної динаміки в учасників та їх суб'єктивної думки щодо корисності, наявності ефекту тощо. З метою збереження часу ми пропонуємо норми роботи групи визначати тренеру; учасники, як правило, погоджуються із загальноприйнятими правилами поведінки під час соціально-психологічного тренінгу, тому що вони, загалом, відповідають нормам цивілізованого спілкування.

У процесі роботи доцільно використовувати відео. Нами застосовувалися фрагменти науково-популярних фільмів із психології (найчастіше – «Head games»), які наявні у вільному доступі у відео-хостингової компанії «Ютуб», про що учасникам повідомлялося.

Міні-лекція під час соціально-психологічного тренінгу соціального інтелекту має розкривати такі питання:

- 1) сутність поняття «соціальний інтелект», його місце в процесі ефективного ділового спілкування та професійної діяльності;
- 2) вікові особливості соціального інтелекту;
- 3) особливості соціального інтелекту осіб з особливими потребами;
- 4) особливості соціального інтелекту психічно хворих;
- 5) важливі особливості соціального інтелекту іноземних громадян, особливо з культурними традиціями, які істотно відрізняються від наших;
- 6) вплив на характер сприйняття та переробки комунікативної інформації інших чинників (місце проживання, емоційний стан тощо).

Залежно від змісту професійної діяльності поліцейських більша увага має бути приділена тому або іншому питанню.

Техніки соціально-психологічного тренінгу здібностей соціального інтелекту поліцейських, які виконуються всією групою.

«Весілля». Групі демонструється уривок з фільму «Жесты. Детектор правды», в якому показано реєстрацію шлюбу в РАГСі. Учасники мають відповісти на такі запитання: «Як, на Вашу думку, складеться доля подружжя?», «Які ознаки дозволили Вам дійти до цього висновку?». Тренер узагальнює думки учасників і пропонує додивитися фрагмент, в якому показано долю подружжя. Після цього підбивається підсумок щодо ознак неправдивої поведінки.

Основна мета вправи – актуалізація знань і навичок учасників щодо розпізнання нещирості, визначення «маркерів», на які слід звертати увагу під час ідентифікації емоційного стану.

Коментарі: вправа не потребує додаткової мотивації учасників від тренера щодо виконання, вони активно включаються в роботу та, як правило, успішно визначають ознаки нещирості героїв показаного відеофрагменту.

«Встановлення автора». Учасники мають написати твір або, якщо це дуже складно, скласти 10 речень на тему, яка не є близькою для більшості з них. Ми пропонуємо використовувати тему «Юнак–саксофоніст» [2]. Учасників просять писати розбірливо й обов'язково підписати власним ім'ям або ім'ям і по-батькові. Якщо виникає питання, чи будуть це читати, необхідно відповісти, що так, будуть. Після закінчення написання твору або складання речень, тренер збирає аркуші, перемішує їх, пропонує учасникам розташуватися так, щоб усім було видно один одного, та зачитує твори. Учасникам необхідно спостерігати за оточуючими, встановити автора та повідомити про це тренера, обов'язково необхідно вказати, на чому така думка ґрунтується.

Основна мета вправи – розвинення здібності фіксувати зміну емоційної експресії інших людей, здатності контролювати власні емоційні реакції.

Коментарі: недоцільно проводити вправу, якщо група замала за кількістю або учасники знайомі тривалий час, впізнання автора в цих випадках є надлегким, тому виконання вправи не досягає поставленої мети. Вправа викликає в учасників позитивні емоції, підвищує активність. За недостатньої мотивації окремі учасники інколи відмовляються писати твір або складати речення; якщо тренеру не вдається переконати такого учасника, необхідно видалити його з аудиторії на час проведення вправи.

Якщо група велика та більш-менш рівна за кількістю чоловіків і жінок, то чоловікам пропонується для написання тема «Юнак–саксофоніст», а жінкам – «Дівчина–саксофоніст». Важливим є те, щоб учасники бачили один одного на другому етапі вправи, коли тренер зачитує тексти. Якщо автора якогось тексту не вдається встановити, наприклад, коли людина є малоемоційною або добре контролює свою міміку, пантоміміку тощо, тренеру доцільно зробити вигляд, що він щось не може розібрати, помилитися в тексті, що може спровокувати емоційні реакції автора, або прочитати цей твір вдруге наприкінці вправи, коли більшість авторів вже ідентифіковані.

«Встановлення емоційного стану та прогнозування його наслідків». Учасникам показують відеофрагмент, в якому людина переживає певні емоції. Необхідно визначити, яка подальша поведінка найбільш вірогідна для цієї людини та які її емоційні переживання.

Основна мета вправи – розвинення здібностей розуміти емоційну експресію та передбачати розвиток соціальної ситуації.

Коментарі: відеофрагментів з різними емоційними станами людей протягом тренінгу можна показувати декілька залежно від наявності часу та необхідності розвитку цих здібностей. Найбільш важливими емоціями для відпрацювання є агресія, страх і горе.

«Хто це?». Учасники групи отримують аркуші, на кожному з яких написано ім'я іншого учасника. Кожен учасник має написати 10 будь-яких характеристик цієї людини (фізичних, соціальних тощо, але перевагу слід надавати психологічним рисам), за якими інші учасники могли б її впізнати. Бажано не використовувати особисту інформацію і таку, що може скривдити. Учасникам повідомляється, що «портрети» деяких з них не будуть прочитані, а «портрети» деяких складають декілька осіб. Тренер зачитує характеристики, учасники групи намагаються впізнати, про кого йдеться. Наприкінці вправи можна дати учасникам можливість висловитися з приводу почутих характеристик.

Основна мета вправи – розвинення вміння формулювати чіткі судження про оточуючих, розуміння того, яке враження на людей вони здійснюють.

Коментарі: тренеру бажано не пропонувати для складання портрету тих осіб, які мають особливі прикмети. Якщо певні «портрети» містять некоректну інформацію, то їх не слід оприлюднювати. Цю вправу більш доцільно проводити з молодими працівниками, для більш досвідчених вона нецікава. Також її слід проводити тоді, коли учасники вже познайомилися один з одним.

«Що про мене думають оточуючі» (модифікація вправи з [3, с. 133]). Учасники групи мають написати 10 характеристик-вражень, які про них могли б написати інші учасники. Тренер зачитує характеристики, а учасники групи намагаються впізнати, про кого йдеться.

Основна мета вправи – розвинення розуміння того, яке враження на людей складає особа.

Коментарі: недоцільно проводити в групах, учасники яких знайомі тривалий час, вправа може актуалізувати застарілі конфлікти, вирішення яких не є метою тренінгу.

«Клоун». Учасники групи дивляться частину відеофрагменту, в якому клоун на одноколісному велосипеді їздить територією студентського містечка; людей на території багато, вони вільно пересуваються та розмовляють по мобільних телефонах. Тренер питає учасників: «Чому я показав вам це відео?». Після відповідей учасники групи дивляться відео далі, де з'ясовується, що на яскраво вдягнутого клоуна на велосипеді майже ніхто не звертає увагу.

Основна мета вправи – розвинення здібностей передбачати наслідки поведінки, розуміння негативного впливу використання мобільних засобів зв'язку на сприйняття.

Коментарі: учасники групи мають зрозуміти, що використання мобільних телефонів істотно змушує коло сприйняття, що зумовлює, зокрема, недоліки в показаннях свідків.

«Збираємо стілець». Учасникам демонструється відео експерименту, на якому учасники виконують завдання в різних умовах: 1) коли ніхто не заважає; 2) коли під час дій ведеться діалог; 3) коли під час дій дівчина розмовляє по мобільному телефону. Дуже коротко обговорюється побачене.

Основна мета вправи – розвинення здібностей розуміти емоційну експресію, передбачати наслідки поведінки, розуміти негативний вплив використання мобільних засобів зв'язку на діяльність оточуючих.

Коментарі: вправа проводиться за наявності часу. Висновки для учасників очевидні; як правило, використання ними мобільних телефонів стає більш етичним.

«Виконання інструкції». Два учасники встають спинами один до одного. Перший учасник отримує аркуш, на якому намальовані різні за розміром прості геометричні фігури, та має донести до партнера зображену інформацію, другий учасник без уточнюючих запитань повинен максимально точно відтворити малюнок на своєму аркуші.

Основна мета вправи – розвинення вміння висловлюватися зрозуміло, демонстрація необхідності зворотного зв'язку в процесі взаємодії.

Коментарі: вправа виконується в невеликій за кількістю осіб групі, всі учасники якої повинні бачити процес виконання парою завдання.

Техніки соціально-психологічного тренінгу здібностей соціального інтелекту поліцейських, які виконуються в малих групах.

«Мотиваційний аналіз ситуації» [4]. Учасники тренінгу отримують опис ситуації конфліктної взаємодії на роботі, яка має досить тривалий характер. Учасники в групах визначити мотиви поведінки героїв наведеної ситуації та запропонувати ефективні шляхи вирішення конфлікту. Наприкінці вправи в процесі групової дискусії обов'язково визначається: 1) які мотиви персонажів є найбільш вірогідними; 2) які рекомендації є найбільш адекватними для вирішення ситуації.

Основна мета вправи – розвинення здібностей розуміти мотиви поведінки та передбачати наслідки розвитку ситуації взаємодії.

Коментарі: для учасників тренінгу, які є керівниками або входять до групи кадрового резерву, доцільно підготувати ситуацію, пов'язану зі стосунками «керівник – підлеглий», для інших – ситуацію, пов'язану зі стосунками з колегами. Запропонована для аналізу ситуація може бути як однаковою, так і різною для всіх груп.

«Поясни іншому». Учасникам груп необхідно переформулювати текст із метою пояснити зміст повідомлення (використовується текст орієнтування з розшуку) людині з певної соціальної групи – малій дитині, людині з хімічною залежністю, особі з обмеженими можливостями та ін. Після виконання завдання представники інших груп оцінюють пояснення тексту за критерієм «Чи зрозуміє текст звичайний представник того прошарку населення, для якого його підготували?».

Основна мета вправи – розвинення вміння висловлюватися зрозуміло для різних за індивідуальними властивостями осіб.

Коментарі: запропонований для переформулювання текст може бути як однаковим, так і різним для всіх груп. Тренер повинен звертати увагу на адекватність «перекладу», наприклад, зріст 164 см є середнім для жінок, але маленькою дитиною правильно сприйматися це не буде, так само стосовно віку особи тощо. Учасники можуть у ході дискусії вносити пропозиції щодо переформулювання тексту, обґрунтовувати, чому їх варіант є кращим.

«Неправомірні дії поліцейського». Учасникам демонструється фрагмент із запису відеофіксатора, де зафіксований випадок із водієм, який був зупинений поліцейським; при цьому поведінка поліцейського не відповідає вимогам, була неправомірною та викликала широкий резонанс у ЗМІ. Після перегляду першого

фрагменту учасники в групах повинні окреслити план дій щодо реагування керівництва на цей випадок. Після роботи груп представники кожної оприлюднюють цей план, відбувається групова дискусія, метою якої є складання оптимального алгоритму дій. Після цього учасникам демонструється другий фрагмент, де показана інформація щодо реагування на цю подію, а саме прес-конференція керівництва ДАІ в Запорізькій області, оприлюднена «TEZIS TV». Учасникам необхідно знайти та вказати на помилки керівництва щодо вирішення ситуації та проведення прес-конференції.

Основна мета вправи – розвинути здібності передбачати наслідки поведінки.

Коментарі: вправу доцільно проводити, перш за все, з керівниками та особами, які висувуються на керівні посади. Тренеру важливо, щоб учасники групи склали обґрунтований план комплексних дій, який враховуватиме такі дії: з'ясувати, що сталося; визначити,

як реагувати на дії підлеглого; призначити профілактичні заходи щодо недопущення неправомірних дій працівниками певного підрозділу в майбутньому; визначити, яким чином донести до громадськості про вжиті заходи.

Відео для вправи було вибрано через те, що у першому фрагменті ситуація була досить зрозумілою, а проведена керівництвом конференція мала дуже багато очевидних помилок.

Висновки. У статті нами були охарактеризовані складові соціально-психологічного тренінгу соціального інтелекту, які можуть бути застосовані тренерами-психологами в процесі підготовки курсантів у ВНЗ із специфічними умовами навчання або під час підвищення кваліфікації поліцейських різних підрозділів. У подальшому доцільною є розробка техніки соціально-психологічного тренінгу з метою розвитку здібностей поліцейських ефективно інтерпретувати інформацію про суб'єктів професійної діяльності, представлену в соціальних мережах.

Список бібліографічних посилань

1. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 26.11.2017).
2. Фопель К. Создание команды. Психологические игры и упражнения. М. : Генезис, 2002. 400 с.
3. Психогимнастика в тренинге / под ред. Н. Ю. Хрящевой. СПб. : Речь ; Ин-т тренинга, 2004. 256 с.
4. Сидоренко Е. В. Мотивационный тренинг. М. : Речь, 2005. 240 с.

Надійшла до редколегії 20.12.2017

ХАРЧЕНКО С. В. СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ КОМПОНЕНТЫ И ОСНОВНЫЕ ТЕХНИКИ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ТРЕНИНГА СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПОЛИЦЕЙСКОГО

Охарактеризованы компоненты социально-психологического тренинга социального интеллекта полицейских. Использование описанных техник направлено на развитие: адекватного восприятия эмоциональной и вербальной экспрессии партнёров по общению; понимания мотивов собеседников; умения предвидеть развитие коммуникативной ситуации; умения доносить свою мысль до различных по индивидуальным свойствам людей. Такие техники могут быть применены в процессе подготовки курсантов в вузах со специфическими условиями обучения или для последипломного образования полицейских разных подразделений.

Ключевые слова: *социальный интеллект, деловое общение, социально-психологический тренинг, профессиональная подготовка полицейских.*

KHARCHENKO S. V. CONTENT COMPONENTS OF THE PROGRAM AND MAIN TECHNIQUES OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL TRAINING OF A POLICE OFFICER'S SOCIAL MENTAL CAPACITY

It has been noted that social mental capacity provides obtaining and efficient processing of maximum information about the behavior of people and groups. Improvement of abilities of social mental capacity of the person takes place with the help of specially organized training.

Suggested by the author techniques of social and psychological training of social mental capacity of police officers are mostly aimed at the development of such abilities: to adequately perceive the emotional reactions of partners within professional communication; correctly understand the motives of the interlocutors; to anticipate the development of a communicative situation; to adequately perceive the verbal expression of interlocutors; correctly understand own influence on the deployment of the situation of interaction; the ability to express oneself clearly for the various individual characteristics of individuals. It has been stressed that in the process of training it is necessary to strive for the participants to have a correct, integral, close to the intuitive understanding of emotions, states, motives in the process of communication, etc. Regarding police officers with experience, we must pay attention to reducing stereotypes in the processes of social phenomena cognition.

It has been noted that the program of social and psychological training of social mental capacity often includes mini-lectures, individual work exercises, activities in small groups (4–5 people) and the activity of the whole group. The author has presented techniques of social and psychological training of

social mental capacity that can be used by psychologist trainers in the process of professional training of cadets in higher educational establishments with specific training conditions or during the advanced training of police officers from different divisions. Techniques of social and psychological training of social mental capacity were selected by the author and tested in the process of teaching at Kharkiv National University of Internal Affairs. From the proposed techniques, the psychologist trainer can compile a scenario of social and psychological training of the abilities of social mental capacity for participants with certain differences within the content of professional activity.

Keywords: social mental capacity, professional communication, social and psychological training, professional training of police officers.

УДК 159.923

Л. О. ШЕВЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6117-9134>;

О. С. ЛЕЩЕНКО,

науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3069-7235>

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕСУРСНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Актуальність теми пов'язана з потребою вивчення ресурсності працівників поліції обох статей. Представлено результати емпіричного вивчення гендерних особливостей психологічної ресурсності працівників поліції, серед яких виявлено такі: у групі жінок сформованими психологічними ресурсами є «робота над собою» та «любов», у групі чоловіків – «успіх». Установлено взаємозв'язки між компонентами психологічної ресурсності та факторами прийняття рішень у групах досліджуваних: чоловіки схильні до продуктивного копінгу «спильність», жінки частіше орієнтуються на копінг «уникнення».

Ключові слова: психологічна ресурсність, самореалізація, індивідуальний стиль прийняття рішень, копінг, чоловік, жінка, патрульна поліція.

Shevchenko, L.O. and Leshchenko, O.S. (2017), "Gender peculiarities of police officers' potential" ["Henderni osoblyvosti resursnosti politseyskykh"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 216–221.

Постановка проблеми. Використання ресурсного підходу для визначення психологічних чинників ресурсності правоохоронців є доцільним, оскільки діяльність поліції як специфічний вид професійної діяльності вимагає від працівників активно діяти, виконуючи службові завдання й водночас набувати специфічного досвіду, який певною мірою пов'язується з актуалізованістю психологічних ресурсів професійного розвитку та саморозвитку особистості. У правоохоронних структурах світу поступово збільшується кількість жінок, втім, статистичні відомості останнього десятиліття свідчать, що жінки частіше зазнають труднощів із самореалізацією у професії, оскільки у суспільстві існують стереотипи уявлень про суто «чоловічі» професії та «неможливість» жінок поєднувати досягнення у професійній сфері з повноцінною родиною. Актуальність теми зумовлюється потребою вивчення й оптимізації психологічної ресурсності праців-

ників поліції обох статей, що надає можливість ефективніше організувати психологічне супроводження їх професійної діяльності.

Метою статті є презентування результатів емпіричного вивчення гендерних особливостей психологічної ресурсності працівників поліції.

Аналіз досліджень та публікацій. Інтерес науковців до феномена ресурсності особистості зумовлюється важливою роллю психологічних ресурсів у забезпеченні життєдіяльності людини як у кризових та екстремальних життєвих умовах, так і в ситуаціях професійної діяльності на всіх етапах її життєвого шляху. Ресурсність є однією із суттєвих індивідуальних характеристик людини, тому різні аспекти проблеми психологічних ресурсів особистості розглядалися у працях науковців: як стратегії життя (К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, А. Кронік, О. Маклаков), як особлива організація психічних властивостей особистості (І. Бринза, В. Дружинін, Д. Леонт'єв, М. Холодна), як механізми

саморегуляції поведінки (О. Рогозян, О. Сергієнко, В. Моросанова, В. Толочек), як можливості та засоби подолання стресу (В. Бодров, Т. Крюкова, Р. Лазарус, С. Хобфолл, С. Хазова), як механізми регуляції діяльності та поведінки (Г. Віленська, А. Дьомін, Ю. Ковальова), як ресурсні стани (А. Деркач, А. Прохоров, В. Козлов). Аналіз останніх наукових публікацій із психології ресурсності дозволяє виокремити два класи ресурсів людини – психологічні (особистісні, персональні) та соціальні. Психологічні ресурси розглядаються як яскраві риси людини, її потенціал, властивості, які людина відносить до власних сильних сторін, а самоменеджмент дозволяє визначити напрям подальшого індивідуального розвитку [1, с. 25]. На думку вітчизняного психолога О. Штепи, психологічна ресурсність – це вміння людини актуалізувати власні ресурси й оперувати ними. Психологічними ресурсами людини є впевненість у собі, доброта до людей, допомога іншим, успіх, любов, творчість, віра у добро, прагнення до мудрості, робота над собою, самореалізування у професії, відповідальність. Психологічна ресурсність особистості виявляється як досвід усвідомлення особистістю власних можливостей, який стає потенціалом для надання підтримки іншим, саморозкриття та творчого саморозвитку у професії [2]. Особистісними ресурсами людини, на погляд І. Рибкіна, є особистісні процеси, особистісний та професійний досвід, установки, усвідомлені переконання, психічні стани тощо [3, с. 72–73]. Аналізуючи персональні ресурси, С. Хобфолл виокремлює три групи: перша – матеріальні засоби, до яких належать матеріальний дохід, одяг, помешкання та нематеріальні конструкти, а саме – бажання, цілі, ідеї та переконання. До другої групи персональних ресурсів віднесено зовнішні, тобто соціальну підтримку, сім'ю, друзів, роботу й соціальний статус, та внутрішні – інтраперсональні змінні, як-то: самоповага, професійні вміння, самоконтроль, життєві цінності, система вірувань. Третьою групою персональних ресурсів, які прямо чи опосередковано можуть зумовлювати особливості додання людиною стресів, є її вольові й емоційні характеристики та стан її душевного й психологічного благополуччя [4].

Розглядаючи соціальні ресурси як особливості міжперсональних відносин людини, науковці Н. Водоп'янова, Н. Коваль та М. Штейн вважають, що ресурсні, тобто здорові відносини є такими, за яких особистість не втрачає сили, а отримує своєчасну підтримку й відповідну мотивацію. На погляд С. Калашнікової, соціальні ресурси є системою спроможностей людини та власного досвіду до усунення супе-

речностей із життєвим середовищем, подоланням життєвих негараздів шляхом трансформування ціннісно-смыслового виміру особистості, що зумовлює її спрямованість і створює основу для самореалізації [5, с. 188]. Близької позиції дотримується Ф. Майленова, на її думку ресурс – це стратегії досвіду, за допомогою яких людина може перейти з актуального стану до бажаного, водночас ресурсом є все, що може привести людину до відчуття щастя, сили й впевненості необхідних для вирішення проблем, адже ресурс людини – це стан, у якому в неї найбільше свободи та максимальна кількість виборів. Це можуть бути, по-перше, внутрішні стани – радість, впевненість і цінності, по-друге, зовнішні обставини – умови довілля, мандрівки, книги, спілкування з близькими [6, с. 16, 245–246]. Отже, у найширшому тлумаченні ресурси розуміються як те, що є невід'ємним від особистості – риси характеру, індивідуальні властивості, здібності, структура ціннісних орієнтацій, стратегії досвіду, самоповага, професійні вміння, самоконтроль тощо, які є цілісною та узгодженою системою, що поступово оновлюється та розвивається. Питання фахової підготовки працівників Національної поліції є особливо важливими, оскільки рівень професіоналізму поліцейського патрульної поліції залежить не лише від набутих під час нетривалого навчання знань і вмінь, а і від особистісної готовності до професійної діяльності. Урахування під час проведення дослідження особливостей професійної діяльності, а саме жорсткої правової регламентації та наявності владних повноважень, високого рівня відповідальності за результати роботи, значних психічних і фізичних навантажень, надає можливість дослідити джерела ресурсності працівників поліції (як чоловіків, так і жінок) та визначити шляхи оптимізації їх психологічної ресурсності.

Основний матеріал та результати дослідження. Метою дослідження стало вивчення психологічної ресурсності поліцейських патрульної служби. У ньому взяли участь майбутні поліцейські патрульної служби, всього 89 осіб у віці 23–34 роки, з них було сформовано дві групи: перша група складалася із 40 жінок ($n_1=40$), та друга – з 49 чоловіків ($n_2=49$). У дослідженні було використано такі методики: «Опитувальник психологічної ресурсності особистості» О. Штепи, «Стійкість життєвого світу людини» І. Логінової, «Мельбурнський опитувальник прийняття рішень» в адаптації Т. Корнілової; анкетування проводилось за спеціально розробленою анкетною, для обробки даних використовувались математико-статистичні методи програми SPSS.

О. Штепа (2013), досліджуючи особливості зв'язку психологічної та персональної ресурсності особистості, зауважила, що чоловіки характеризуються вищим рівнем соціальних персональних ресурсів, що пов'язано з умінням використовувати психологічні ресурси, їм притаманний, зазвичай високий рівень ресурсності, тому їх сприймають як більш психологічно ресурсних. За результатами дослідження виявилася відсутність гендерних відмінностей щодо рівня психологічної ресурсності у досліджуваних осіб. Високий рівень ресурсності мають 68 % майбутніх поліцейських патрульної служби, досліджувані із середнім рівнем психологічної ресурсності становлять 27 % групи майбутніх поліцейських патрульної служби нашої вибірки, найменшою – близько 5 % – стала група з низьким рівнем психологічної ресурсності. І чоловіки, і жінки, в яких діагностовано високий рівень ресурсності, під час теоретичного навчання перебувають в активному стані, проявляють цікавість до навчання, разом із тим критично ставляться до себе, демонструють конструктивний характер прояву стійкості свого життєвого світу. Вони мають плани кар'єрного зростання, націлені свідомо виконувати свій обов'язок поліцейського, вважають, що здатні повернути довіру громадян до правоохоронних органів, усвідомлюють високий рівень відповідальності за результати своєї майбутньої діяльності. Досліджуваним обох статей із середнім рівнем

психологічної ресурсності притаманна поведінка «очікування», проте вони не бояться брати на себе відповідальність, здатні до саморозвитку, бажають приймати самостійні рішення. Вони висловлюють задоволеність майбутньою роботою поліцейського, але вважають, що обов'язково у професійній діяльності, в першу чергу, треба дотримуватися закону й інструкцій, оскільки у працівників поліції соціальна й особистісна значущість можливих помилок є високою. Осіб з низьким рівнем психологічної ресурсності характеризує низький ступінь стійкості власного життєвого світу, вони не завжди адекватно оцінюють себе та ситуації, схильні діяти неконструктивно. У майбутній професійній діяльності їх непокоять можливий ризик для життя й здоров'я, психічне та фізичне виснаження, екстремальний характер діяльності, а задовольняють престиж професії та її матеріальний бік.

За результатами анкетування респондентів обох груп важливими є такі особистісні ресурси поліцейського: відповідальність, цілеспрямованість, адекватна самооцінка, впевненість, адаптивність, уміння саморозвиватися, стан здоров'я, толерантність. Жінки додали ще моральність, психологічну гнучкість та фізичну силу. Чоловіки відмітили як бажаний ресурс почуття благополуччя, емоційну врівноваженість та самореалізацію.

Якісний аналіз структури психологічної ресурсності дозволив побачити її своєрідність у жінок та чоловіків (табл. 1).

Таблиця 1

Показники психологічної ресурсності жінок та чоловіків (M±m)

№ з/п	Шкали	Група 1 (жінки)	Група 2 (чоловіки)	p
1	Впевненість у собі	5,75±0,53	6,42±1,48	
2	Доброта до людей	4,48±2,45	5,18±1,02	
3	Допомога іншим	5,15±0,88	5,64±0,92	
4	Успіх	3,55±1,04	7,15±0,45	0,01
5	Любов	6,82±2,41	3,65±1,28	0,05
6	Творчість	5,12±1,53	4,20±0,59	
7	Віра у добро	3,03±3,4	3,59±1,28	
8	Прагнення до мудрості	3,56±0,40	4,67±2,18	
9	Робота над собою	6,87±0,39	3,28±1,45	0,05
10	Самореалізація у професії	7,48±1,34	7,03±0,86	
11	Відповідальність	6,22±1,88	6,46±2,16	
12	Знання власних психологічних ресурсів	5,88±2,05	5,62±1,54	
13	Вміння оновлювати власні ресурси	5,68±1,53	5,16±0,44	
14	Вміння використовувати власні ресурси	4,62±2,04	7,15±0,45	0,01

В обох групах досліджуваних значущими психологічними ресурсами визнано самореалізацію у професійній діяльності, впевненість у собі та відповідальність. І чоловіки, і жінки обізнані щодо власних психологічних ресурсів,

впевнені, що можуть їх оновлювати, здатні самостійно й ефективно долати труднощі майбутньої професії, бути життєстійкими та цілеспрямованими, вдало будувати кар'єру. Важливими виявилися такі соціальні ресурси, як доброта до

людей та допомога іншим, які узгоджуються з відповідями на питання анкети. Майбутні працівники патрульної поліції серед своїх професійно значущих психологічних якостей виділили такі: навички спілкування та навички рольової поведінки, ініціативність, спрямованість на громадян, здатність до розумного ризику, прагнення до успішного виконання службових завдань. Із низьким рівнем сформованості, тобто не вартими уваги психологічними ресурсами, виявилися віра у добро та мудрість, які проявляються у сумнівах досліджуваних щодо наявності справедливості в світі, невмінні або небажанні бути милосердним, схильності амбівалентно сприймати себе й своє життя в цілому.

Однією з найважливіших сфер діяльності людини є професійна діяльність, тому очікувано, що найбільше значення в обох групах досліджуваних має показник «Самореалізація у професії» (група 1 – $7,48 \pm 1,34$, група 2 – $7,03 \pm 0,86$). За К. В. Федосенко, професійна самореалізація являє собою безперервний гетерохронний процес розвитку потенціалів людини у творчій (рос. – созидательной) діяльності протягом усього її життєвого шляху [7, с. 15]. Вважаємо, що прагнення досліджуваних самореалізуватись у професії поліцейського, яка належить до складних видів професійної діяльності, є свідченням їх особистісної зрілості. Допомога іншим як наявний соціальний ресурс (група 1 – $5,15 \pm 0,88$, група 2 – $5,64 \pm 0,92$) дозволяє бачити у досліджуваних здатність до емпатії та саморозкриття у взаємовідносинах, толерантність, уміння прогнозувати наслідки власних дій та поведінки й діяти згідно зі своїми переконаннями.

Отримані розбіжності в групах досліджуваних за шкалою «Робота над собою» (група 1 – $6,87 \pm 0,39$, група 2 – $3,28 \pm 1,45$; $p \leq 0,05$) дозволяють зробити припущення, що жінки пов'язують самореалізацію та набуття професіоналізму з постійною кропіткою працею, яка позитивно впливає на процес особистісного та професійного становлення. Їх характеризує наявність власних критеріїв оцінювання себе, своєї діяльності та інших. Чоловіки з групи досліджуваних відчувають упевненість у собі теперішньому й мають стратегії саморозвитку та успішного професійного зростання, спрямовані у майбутнє, про що свідчать вірогідні розбіжності за шкалою «Успіх» (група 1 – $3,55 \pm 1,04$, група 2 – $7,15 \pm 0,4$; $p \leq 0,01$). Також чоловіки краще за жінок усвідомлюють власні можливості, їм притаманне вміння вдало використовувати власні ресурси (група 1 – $4,62 \pm 2,04$, група 2 – $7,15 \pm 0,45$; $p \leq 0,01$). Отримані дані за відповідною шкалою «Вміння ви-

користовувати власні ресурси» є показником того, що чоловіки прагнуть до саморозкриття, творчого саморозвитку й успіху у професії.

Можна вважати, що психологічна ресурсність обох досліджуваних груп виступає чинником змін як професійного розвитку, так і особистісного саморозвитку. Найбільш розвиненими психологічними ресурсами в обох групах досліджуваних є «самореалізація в професії», «впевненість у собі», «допомога іншим» та «відповідальність». У групі жінок сформованими психологічними ресурсами є «робота над собою» та «любов», у групі чоловіків – «успіх».

Виконуючи свої професійні обов'язки, працівники патрульної поліції першими реагують на повідомлення про правопорушення чи надають невідкладну допомогу громадянам і приймають рішення, спираючись на правові норми. Втім, кожна людина незалежно від професійної діяльності має свій неповторний індивідуальний стиль прийняття рішень. Застосована для вивчення індивідуального стилю прийняття рішень методика дозволяє діагностувати у досліджуваних чотири властивості, які тлумачаться як продуктивний копінг (пильність) і непродуктивні копінги (уникнення, прокрастинація та гіперпильність) у ситуації прийняття рішень. За результатами дослідження взаємозв'язків компонентів психологічної ресурсності з копінгами у групі жінок були отримані такі дані:

- існує позитивний зв'язок між шкалами «Доброта до людей» та «Уникнення» ($r=0,436$, $p \leq 0,05$), отже, можна сказати, що жінки, які є більш чуйними, емпатичними та відкритими до людей, вірогідно частіше проявляють схильність уникати прийняття важливого рішення або за нагоди перекладати відповідальність на оточуючих – колег або членів сім'ї;

- встановлено прямий значущий взаємозв'язок між шкалою «Прокрастинація» та шкалами «Вміння оновлювати власні ресурси» ($r=0,385$, $p \leq 0,05$) і «Вміння використовувати власні ресурси» ($r=0,369$, $p \leq 0,05$), що дозволяє припустити, що з актуалізацією вміння оновлювати та використовувати власні ресурсів у жінок зростає схильність до прокрастинації, тобто неусвідомлюваного бажання відкладати важливі справи на невизначений час або виконувати обов'язки в останню хвилину;

- наявність прямого значущого взаємозв'язку між шкалами «Творчість» та «Пильність» ($r=0,346$, $p \leq 0,05$) є свідченням того, що чим більше жінки мають нестандартність і глибину мислення та прагнуть до створення нових оригінальних предметів, тим вищою стає їх схильність до прояву раціональності як

готовності до обмірковування цілей та альтернатив рішень, націленості на збір інформації й максимального охоплення поля альтернатив;

– зворотній значущий взаємозв'язок, отриманий між шкалою «Робота над собою» та шкалами «Уникнення» ($r=-0,510$, $p\leq 0,05$) і «Гіперпильність» ($r=-0,342$, $p\leq 0,05$), показує, що із зростанням уміння жінок працювати над собою, вдосконалювати й розвивати свої навички, особистісні та професійні якості меншою буде схильність до уникнення або ухилення прийняття важливих рішень, розпач у виборі різних варіантів у поведінці, діяльності, зокрема професійної.

Отже, бажання жінок творчо працювати над собою та вміння оновлювати власні ресурси підвищує їх схильність до раціональності, поміркованості та прокрастинації. Разом із тим чуйність, емпатичність і відкритість до людей зумовлюють імовірність реалізації такого фактора прийняття рішень, як «Уникнення».

За даними дослідження взаємозв'язків компонентів психологічної ресурсності з копінгами у групі чоловіків були одержані такі результати:

– встановлений позитивний значущий взаємозв'язок між шкалами «Самореалізація у професії» та «Пильність» ($r=0,545$, $p\leq 0,05$) надає можливість прогнозувати, що з розвитком особистісного та професійного потенціалу й реалізацією можливостей, здібностей і талантів у чоловіків актуалізується пильність у прийнятті важливих рішень, вони націлені на пошук додаткової інформації, розгляд можливих альтернатив та уточнення цілей перед майбутнім вибором;

– наявний зворотній значущий взаємозв'язок між шкалою «Знання власних ресурсів» та шкалами «Уникнення» ($r=-0,391$, $p\leq 0,05$), «Прокрастинація» ($r=-0,371$, $p\leq 0,05$) та «Гіперпильність» ($r=-0,447$, $p\leq 0,05$) свідчить, що у чоловіків зі збільшенням знань щодо власних ресурсів менш імовірними стають перекладання відповідальності на інших, уникнення прийняття рішень і раціоналізація сумнівних альтернатив, зменшуються тривожність та імпульсивність;

– наявність зворотнього значущого взаємозв'язку між шкалами «Впевненість у собі» та «Гіперпильність» ($r=-0,384$, $p\leq 0,05$) у групі чоловіків показує, що чим більше їм притаманні рішучість, упевненість у своїй поведінці й відкритість у своїх почуттях та емоціях, тим меншими будуть конформність і невпевненість у прийнятті рішень;

– існує позитивний значущий взаємозв'язок між шкалами «Вміння використовувати власні ресурси» та «Пильність» ($r=0,326$, $p\leq 0,05$), який указує, що в разі збільшення здатності використовувати власні ресурси у чоло-

віків посилюється можливість обдумувати й обирати найбільш доцільні варіанти поведінки, вибирати раціональні рішення.

Таким чином, у чоловіків бажання самореалізуватися й актуалізація вміння використовувати власні ресурси посилюють здатність до відповідальності й обачності, зменшуються конформізм і невпевненість, вони прагнуть у ситуації прийняття рішень до продуктивного копінгу «Пильність», який дозволяє обирати найбільш доцільні варіанти поведінки та раціональні рішення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Загальний рівень психологічної ресурсності досліджуваних майбутніх патрульних поліцейських обох груп зумовлює можливість їх професійного розвитку й особистісного саморозвитку завдяки розвиненим психологічним ресурсам «самореалізація в професії», «впевненість у собі», «допомога іншим» та «відповідальність».

Виявлено гендерні особливості ресурсності: в групі жінок сформованими психологічними ресурсами є «робота над собою» та «любов». Ресурс «робота над собою» забезпечує жінкам можливість здійснювати самозміни, долати психологічні бар'єри до самореалізації, вміти поділяти відповідальність із колегами, набувати навичок роботи в команді та проявляти ініціативність. Для жінок у межах діючої гендерної ролі моделі значущими в професійній та приватній сферах є відносини з людьми, тому важливим виявився ресурс «любов»; у групі чоловіків сформованим психологічним ресурсом виявився «успіх», що характеризує наявність у досліджуваних суб'єктивного почуття самореалізації та свідчить про їх бажання напрацювати досвід на первинних сходинках професійної кар'єри, бути компромісним за необхідності.

Установлено такі взаємозв'язки між компонентами психологічної ресурсності та факторами прийняття рішень у групах досліджуваних:

– уміння жінок оновлювати власні ресурси й бажання творчо працювати над собою підвищує їх схильність до раціональності, поміркованості та прокрастинації, а наявність таких гендерно забарвлених рис, як чуйність, емпатичність і відкритість до людей, зумовлює ймовірність реалізації такого фактора прийняття рішень, як «уникнення»;

– актуалізація вміння використовувати власні ресурси чоловіків та прагнення до самореалізації посилює їх здатність до відповідальності й обачності, дозволяє обирати найбільш доцільні варіанти поведінки та раціональні рішення, зменшує конформізм, у ситуації прийняття рішень вони схильні до продуктивного копінгу «пильність».

У подальшому своєчасним завданням стає вивчення взаємозв'язку ресурсності з особливостями професійної самореалізації чоловіків та жінок – працівників Національної поліції. Від наявності у поліцейського незалежно від

статті психологічної ресурсності та певних якостей залежить можливість ефективно виконувати службові завдання, отже – і висока професійно-психологічна готовність до виконання завдань правоохоронної діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Бишоф А., Бишоф К. Самоменеджмент. 2-е изд., испр. М. : Омега-М, 2006. 127 с.
2. Штепа О. С. Психологічні ресурси як унікальні якості майбутніх психологів. *Гуманітарний вісник. Додаток 1 до Вип. 27, т. V (38) : Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору»*. 2012. С. 536–542.
3. Рыбкин И. В. Коучинг социального успеха. М. : Ин-т общегуманит. исслед., 2005. 224 с.
4. Hobfoll S. E. The Influence of Culture, Community, and the Nest-Self in the Stress Process: Advancing Conservation of Resources Theory. *Applied Psychology: An International Review*. 2001. Vol. 50, Iss. 3. P. 337–421. DOI: 10.1111/1464-0597.00062.
5. Калашникова С. А. Личностные ресурсы и психологическое здоровье человека: соотношение содержания понятий. *Гуманитарный вектор*. 2011. № 2 (26). С. 185–189.
6. Майленова Ф. Г. Выбор и ответственность в психологическом консультировании. М. : КСП+, 2002. 416 с.
7. Психология самореализации профессионала : монография / Е. В. Федосенко, С. В. Кривых, В. А. Полянин и др ; под науч. ред. Е. В. Федосенко. СПб. : Речь, 2012. 157 с.

Надійшла до редколегії 15.12.2017

ШЕВЧЕНКО Л. А., ЛЕЩЕНКО Е. С. ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РЕСУРСНОСТИ ПОЛИЦЕЙСКИХ

Актуальность темы связана с необходимостью изучения ресурсности полицейских обоих полов. Представлены результаты эмпирического изучения гендерных особенностей психологической ресурсности работников полиции, среди которых выявлены такие: в группе женщин сформированными психологическими ресурсами являются «работа над собой» и «любовь», в группе мужчин – «успех». Установлены взаимосвязи между компонентами психологической ресурсности и факторами принятия решений в группах испытуемых: мужчины склонны к продуктивному копингу «бдительность», женщины чаще ориентируются на копинг «избегание».

Ключевые слова: психологическая ресурсность, самореализация, индивидуальный стиль принятия решений, копинг, мужчина, женщина, патрульная полиция.

SHEVCHENKO L. O., LESHCHENKO O. S. GENDER PECULIARITIES OF POLICE OFFICERS' POTENTIAL

The urgency of the chosen topic, which is related to the need to study the potential of police officers of both sexes, has been outlined. The latest research on the chosen issues of Ukrainian and foreign scholars has been analyzed, and the objective of the article was to present the results of an empirical study of gender characteristics of psychological potential of police officers.

According to the results of the study, the authors have revealed a lack of gender differences in the level of psychological potential within studied persons: 68% of future patrol police officers have a high level of potential; 27% has the studied persons with the average level of psychological potential of sample group; and the smallest – about 5% – is the group with low level of psychological potential. The gender features of potential have been revealed: formed with psychological resources in the group of women are “work on themselves” and “love”, in the group of men – “success”. The most developed psychological resources in both groups of the studied persons were “self-realization in the profession”, “self-confidence”, “help to others” and “responsibility”, which can be considered as a factor of changes in both professional development and personal self-development. The relationships between the components of psychological potential and decision-making factors in the groups of studied persons have been established: the ability of women to update their own resources and the desire to creatively work on them increases their tendency to rationality, moderation and procrastination, and the presence of such gender-colored features as sensitivity, empathy and openness to people, predetermine the probability of implementing such decision-making factor as “avoidance”. Actualization of the ability to use own resources of men and the desire for self-realization strengthens their ability to take responsibility and diligence, allows to choose the most appropriate options for behavior and rational decisions, decreasing conformism; in a situation of decision-making they are prone to productive coping “vigilance”.

The obtained data allow to study sources of potential of police officers (both men and women), to determine the ways to optimize their psychological potential and provide an opportunity to more effectively organize the psychological support of their professional activities.

Keywords: psychological potential, self-realization, individual decision-making style, coping, man, woman, patrol police.

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

ПОРЯДОК подання матеріалів для публікації в науковому журналі «Право і Безпека»

1. МОВИ ПУБЛІКАЦІЙ – українська, російська або англійська.

2. ОФОРМЛЕННЯ. Матеріали слід подавати у друкованому та електронному варіантах. Весь текст має бути набраний у текстових редакторах «MS Word-97–2010» із використанням стандартного шрифту Times New Roman 14-го кегля з міжрядковим інтервалом 1,5. Графіки, рисунки та діаграми виконуються за допомогою стандартного програмного забезпечення. Відступ зверху, знизу та праворуч має становити 20 мм, ліворуч – 25 мм. При такому форматі обсяг матеріалу має бути 6–12 сторінок, включаючи основний текст, анотації, список бібліографічних посилань та інші елементи, що підлягають опублікуванню. Стаття має супроводжуватися шифром УДК.

3. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. Стаття повинна містити такі елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

4. СУПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ. До тексту **обов'язково** додаються:

- рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором журналу або його заступником). Матеріали, що надходять, крім поданих докторами наук і професорами, які працюють у Харківському національному університеті внутрішніх справ (далі – Університет), підлягають також внутрішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редакційної колегії – фахівці відповідної галузі;

- витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку;

- авторська довідка (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, за їх відсутності – статус здобувача, ад'юнкта тощо навчального закладу (вказані відомості підлягають опублікуванню), а також поштову та електронну адреси і номер телефону). **Увага!** З метою розвитку наукометричних підходів у діяльності журналу та науковців **рекомендовано у відомостях про авторів публікацій подавати профілі вчених в ORCID (ці відомості підлягають опублікуванню);**

- анотації, що відповідають вказаним нижче вимогам.

Рецензія та витяг із протоколу, що готуються поза межами Університету, підлягають засвідченню за місцем роботи рецензента чи місцем розгляду статті.

5. АНОТАЦІЇ. Анотація включає характеристику основної теми, проблеми об'єкта, мети роботи та її результати. В анотації вказують, що нового містить у собі подане дослідження порівняно з іншими, спорідненими за тематикою і цільовим призначенням.

Мови. Анотації подають українською, російською та англійською мовами, одна з яких є мовою публікації. Залежно від мови публікації подають звичайні та розширену анотації. При цьому розширена анотація повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, а звичайні – інформацією про основні ідеї та висновки дослідження.

Мовою публікації подають звичайну та розширену анотації. Звичайну анотацію подають також російською мовою (коли мовою публікації є українська або англійська) або українською мовою (коли мовою публікації є російська).

Обсяг. Рекомендований обсяг звичайної анотації – 500 друкованих знаків, розширеної – 1800–2000 друкованих знаків, без урахування транслітерації прізвища, ініціалів автора, перекладу назви дослідження та ключових слів.

Анотації друкують відповідно до вимог, встановлених до оформлення основного тексту дослідження.

Структура. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прізвище, ініціали автора, назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Прізвище, ініціали автора наводять у тій формі, як їх указано відповідною мовою у відповідному паспорті. За відсутності в паспорті англomовного написання використовують правила транслітерації, наприклад, Таблицю транслітерації українського алфавіту латиницею, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 (розміщена на веб-сайті видання).

Текст анотації повинен містити такі структурні елементи:

- 1) предмет, тему, мету роботи;
- 2) метод чи методологію дослідження, відомості, що свідчать про актуальність та наукову новизну роботи;
- 3) основні результати дослідження;
- 4) галузь застосування, практичне значення роботи;
- 5) висновки.

Викладення матеріалу в анотації повинно бути: стислим і точним; інформативним; змістовним; структурованим.

У тексті анотації слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій; застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Наприкінці кожної анотації наводяться *ключові слова* відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. *Кількість* ключових слів становить від 5 до 10. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

Якість анотацій. Відповідальність за якість підготовки анотацій (крім літературного редагування і перекладу розширених анотацій, що здійснюють фахівці редакції) покладається одноосібно на авторів. З метою прискорення роботи редакції над рукописами статей та забезпечення правильності перекладу розширених анотацій дозволяється подання до редакції уже перекладених анотацій, при цьому переклад належним чином засвідчується.

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до їх усунення автором, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

6. ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ПОСИЛАНЬ. При написанні статті обов'язковим є посилання на авторів і джерела використаних або цитованих матеріалів. Список посилань необхідно оформлювати у вигляді **позатекстового списку бібліографічних посилань** згідно з ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ за новими вимогами наведено на сайті видання за адресою: <http://pb.univd.edu.ua/?action=article&mid=23>.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку бібліографічних посилань покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право відхилити подані для публікації рукописи, які не відповідають програмним цілям видання, вимогам Міністерства освіти і науки України, МВС України, містять плагіат, а також повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що:

– електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», на веб-сайті видання, а також на бібліотечному порталі Університету;

– статті, вміщені в журналі, безоплатно розміщуються у відкритому доступі в репозиторії Університету (KhNUAIR) і в тих архівах відкритого доступу, в яких Університет зареєстрований;

– на веб-сайті періодичного видання можуть бути розміщені коментарі опублікованих матеріалів, надіслані читачами;

– в рамках заходів, які вживатимуться Університетом щодо включення видання до міжнародних наукометричних баз, репозиторіїв, каталогів тощо, усі опубліковані матеріали після виходу видання у світ за рішенням редакційної колегії можуть бути розміщені в мережі Інтернет згідно з вимогами цих баз, репозиторіїв, каталогів тощо.

Редагування *П. О. Білоуса, С. С. Тарасової, М. В. Цветкової-Верніченко*

Внесення правок, комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*

Переклад анотацій англійською *Л. О. Осятинської*

Дизайн обкладинки *Н. М. Круглик, І. В. Зозулі, П. О. Білоуса*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

КВ № 13012-1896 ПР від 28.08.2007.

Підписано до друку 26.12.2017. Формат 60x84/8.

Ум. друк. арк. 26,13. Тираж 100 прим. Зам. № 2017-35.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:

Харківський національний університет внутрішніх справ

просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;

тел. (057) 73-98-168, факс (057) 73-98-181;

адреса електронної пошти: pb.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://pb.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.